ISSN 2307-8049 (PRINT)
ISSN 2663-2799 (ONLINE)
DOI 10.32999/KSU2307-8049

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
м. Івано-Франківськ

НАУКОВИЙ ВІСНИК ХЕРСОНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія
«ЮРИДИЧНІ НАУКИ»
Випуск 4

Видавничий дім
«Гельветика»
2026

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Стратонов Василь Миколайович, *доктор юридичних наук, професор, професор кафедри національного, міжнародного права та правоохоронної діяльності, Херсонський державний університет, Україна.*

Члени редакційної колегії:

Сотула Олександр Сергійович, *доктор юридичних наук, професор, професор кафедри національного, міжнародного права та правоохоронної діяльності, Херсонський державний університет, Україна.*

Коваль Алла Анатоліївна, *доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри конституційного та адміністративного права і процесу, Чорноморський національний університет імені Петра Могили, Україна.*

Слінько Тетяна Миколаївна, *кандидат юридичних наук, професор, завідувачка кафедри конституційного права України, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна.*

Шепітько Михайло Валерійович, *доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, професор кафедри кримінального права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна.*

Маковій Віктор Петрович, *кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін, Одеський державний університет внутрішніх справ, Україна.*

Ярослав Кострубець, *доктор юридичних наук, професор, декан факультету права та адміністрування, Університет Марії Кюрі-Склодовської, Польща.*

Марієта Сафта, *кандидат наук, професор, Університет Тіту Майореску, Бухарест, Румунія.*

Хуан Карлос Риофрио Мартинез-Виллалба, *доктор юридичних наук, професор, координатор міжнародних та спеціальних академічних програм, Catholic University of America (Washington DC), США.*

Фернандо де Бріто Алвес, *доктор філософії, професор права, координатор аспірантської програми з юридичних наук та викладач конституційного права на юридичному факультеті, генеральний прокурор, Університет Північної Парани, Бразилія.*

Збірник наукових праць включено до наукометричної бази даних Index Copernicus (Республіка Польща)

Затверджено відповідно до рішення вченої ради
Херсонського державного університету
(протокол від 26.10.2026 р. № 5)

Реєстрація в Національній раді України з питань телебачення і радіомовлення:
Рішення № 2944 від 24.10.2024 (Ідентифікатор медіа R30-05621).

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Херсонський державний університет
(вул. Університетська, 27, м. Херсон, 73000, e-mail: office@ksu.ks.ua. Тел.: +38 096 310 26 36).

Фахова реєстрація (категорія «Б»): Наказ МОН України № 928 від 11 червня 2026 року (додаток 14).
Кластер: Право.
Спеціальності: D8 Право, D9 Міжнародне право.

Періодичність: 4 рази на рік.

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, французька, болгарська, румунська.

Електронна сторінка видання – http://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj

ISSN 2307-8049 (PRINT)
ISSN 2663-2799 (ONLINE)

© Херсонський державний університет, 2026
© Оформлення «Видавничий дім «Гельветика», 2026

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ 1
ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Вовк В. М., Беньковський С. Ю.
КУЛЬТУРНО-ПРАВОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЯК МЕТОДОЛОГІЯ ПРАВОВИХ СТУДІЙ: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ КУЛЬТУРНО-ПРАВОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ **9**

Омарова А. А.
ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ДІТЕЙ В УКРАЇНСЬКІЙ РСР У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ **14**

Ямборко В. В.
ПОНЯТТЯ ПРАВОВОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ: ХАРАКТЕРНІ РИСИ ТА МІСЦЕ У ПОНЯТІЙНОМУ АПАРАТІ ТЕОРІЇ ПРАВА **21**

СЕКЦІЯ 2
КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Єрмак В. П.
ЕКСТРАОРДИНАРНІ ОБМЕЖЕННЯ СВОБОДИ ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ: КОНЦЕПТУАЛЬНА АДАПТАЦІЯ ТРИСКЛАДОВОГО ТЕСТУ **28**

Міліціанов Р. В.
РОЗМЕЖУВАННЯ СУДОВОЇ ЮРИСДИКЦІЇ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ **34**

Пивовар М. С.
ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ГРОМАДСЬКИХ АСАМБЛЕЙ В УКРАЇНІ ЯК НАПРЯМ РОЗВИТКУ ДЕЛІБЕРАТИВНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В СУЧАСНИХ ДЕРЖАВАХ **41**

СЕКЦІЯ 3
ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Гавловська А. О., Томіліна Ю. Є., Алябов Ю. В.
РИМСЬКІ ВИТОКИ РЕЧОВИХ ПРАВ НА ЗЕМЛЮ В СУЧАСНОМУ ЦИВІЛЬНОМУ ТА ЗЕМЕЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ **46**

Чевичалова Ж. В.
МІЖНАРОДНЕ ВИЗНАННЯ ЗАКОННОГО ПОХОДЖЕННЯ ДІТЕЙ У КОНТЕКСТІ ТРАНСКОРДОННОГО СУРОГАТНОГО МАТЕРИНСТВА: АНАЛІЗ ПРИЗУПИНЕННЯ ПРОЄКТУ КОНВЕНЦІЇ ПРО ВИЗНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ ЩОДО ЗАКОННОГО БАТЬКІВСТВА ГААЗЬКОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ З МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА **54**

СЕКЦІЯ 4
ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Котова Л. В., Севост'янова К. А.
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕЧНИХ І ЗДОРОВИХ УМОВ ПРАЦІ ЯК ГАРАНТІЯ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ ГІДНОЇ ПРАЦІ В СУЧАСНИХ РЕАЛІЯХ УКРАЇНИ **63**

СЕКЦІЯ 5
АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Бортняк В. А., Чечотка В. Д.
ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ПОМИЛОК ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ ПІД ЧАС ПРИЙНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ АКТІВ **74**

Крутень І. В.
ПРАВОВИЙ СТАТУС САМОЗАЙНЯТИХ ОСІБ У НІМЕЧЧИНІ **81**

Мандзій О. С.
ІНСТИТУЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ ЗДІЙСНЕННЯ ПАРЛАМЕНТМЬКОГО ТА УРЯДОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА ФОРМУВАННЯМ ТА ВИКОНАННЯМ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ **87**

Мохнєв С. С.
МЕХАНІЗМ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ У СФЕРІ РЕГУЛЮВАННЯ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР **93**

Рябченко М. О.
ПРАВОВИЙ СТАТУС ОРГАНІВ, ЯКІ ЗАЙМАЮТЬСЯ ЗАХИСТОМ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ, ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ **99**

СЕКЦІЯ 6
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Ковач Д. В.
ОБ'ЄКТ ЗЛОВЖИВАННЯ ПОВНОВАЖЕННЯМИ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ ПРИВАТНОГО ПРАВА НЕЗАЛЕЖНО ВІД ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ФОРМИ **107**

Корабель М. Г., Павленко Т. А., Ждан М. Д.
ЕВОЛЮЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ КРИПТОВАЛЮТИ: ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ЕТИЧНІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ **113**

СЕКЦІЯ 7
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Антонюк А. Б., Кравчук П. Ю., Цимбал П. В.
ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ОТРИМАННЯ ПОКАЗАНЬ ПОТЕРПІЛОГО ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ **118**

Ахтирська Н. М.
МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У БОРОТЬБІ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСЮ: ВИКЛИКИ, СТАНДАРТИ ДОКАЗУВАННЯ, ВЗАЄМНЕ ВИЗНАННЯ ПОСТАНОВ ПРО ЗАМОРОЖЕННЯ АКТИВІВ ТА ПОСТАНОВ ПРО КОНФСКАЦІЮ **125**

Кунтій А. І.
ТАКТИКА ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТАТТЕЮ 409 КК УКРАЇНИ **138**

СЕКЦІЯ 8
СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Андрущенко О. Ю.
МОРАЛЬНО-ЕТИЧНА ПРИРОДА НЕУПЕРЕДЖЕНОСТІ У СУДДІВСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ **144**

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

СЕКЦІЯ 9
МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПРАВО ЄС. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

Паризький І. В.
ДИФУЗІЯ ТА ВПЛИВ ПРАВОВИХ ІДЕЙ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ РИНКУ ЮРИДИЧНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ..... **149**

Slinko T. M., Slinko K. M.
FREEDOM OF EXPRESSION IN THE PROCESS OF CONVERGENCE OF THE LEGAL SYSTEM OF UKRAINE WITH THE EU ACQUIS: EUROPEAN STANDARDS, ECTHR PRACTICE AND CHALLENGES OF THE DIGITAL AGE..... **158**

Sotula O., Stratonov V.
DEMOKRACJA A AUTORYTARYZM W WALCE Z TERRORYZMEM: ASYMETRYCZNA ANALIZA PORÓWNAWCZA SYSTEMÓW POLSKI I AZERBEJDŻANU..... **168**

CONTENTS

SECTION 1
THEORY AND HISTORY OF THE LAW AND THE STATE; HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES

Vovk V. M., Benkovskyi S. Yu.
CULTURAL AND LEGAL STUDIES AS A METHODOLOGY OF LEGAL RESEARCH: CONCEPTUALIZING CULTURAL AND LEGAL IDENTITY..... **9**

Omarova A. A.
THE LEGAL STATUS OF CHILDREN IN THE UKRAINIAN SSR DURING THE SECOND WORLD WAR..... **14**

Yamborko V. V.
THE CONCEPT OF LEGAL UNCERTAINTY: CHARACTERISTIC FEATURES AND ITS PLACE IN THE CONCEPTUAL FRAMEWORK OF LEGAL THEORY..... **21**

SECTION 2
CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

Yermak V. P.
EXTRAORDINARY RESTRICTIONS ON FREEDOM OF EXPRESSION: CONCEPTUAL ADAPTATION OF THE THREE-PART TEST..... **28**

Militsianov R. V.
DELIMITATION OF JUDICIAL JURISDICTION: CONSTITUTIONAL AND LEGAL ASPECT..... **34**

Pyvovar M. S.
INSTITUTIONALIZATION OF PUBLIC ASSEMBLIES IN UKRAINE AS A DIRECTION FOR THE DEVELOPMENT OF DELIBERATIVE DEMOCRACY IN CONTEMPORARY STATES..... **41**

SECTION 3
CIVIL LAW AND CIVIL PROCESS; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Havlovska A. O., Tomilina Yu. Ye., Aliabov Yu. V.
ROMAN ORIGIN OF REAL RIGHTS TO LAND IN MODERN CIVIL AND LAND LEGISLATION OF UKRAINE..... **46**

Chevychalova Zh. V.
INTERNATIONAL RECOGNITION OF THE LEGAL PARENTAGE OF CHILDREN IN THE CONTEXT OF CROSS-BORDER SURROGACY: AN ANALYSIS OF THE SUSPENSION OF THE DRAFT CONVENTION ON THE RECOGNITION OF JUDGMENTS IN RESPECT OF LEGAL PARENTAGE UNDER THE HAGUE CONFERENCE ON PRIVATE INTERNATIONAL LAW..... **54**

SECTION 4
LABOR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

Kotova L. V., Sevostianova K. A.
ENSURING SAFE AND HEALTHY WORKING CONDITIONS AS A GUARANTEE OF IMPLEMENTING THE DECENT WORK CONCEPT IN THE MODERN REALITIES OF UKRAINE..... **63**

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

SECTION 5
ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

Bortniak V. A., Chechotka V. D.
LEGAL CONSEQUENCES OF INFORMATION SYSTEM ERRORS WHEN ADOPTING ADMINISTRATIVE ACTS **74**

Kruten I. V.
LEGAL STATUS OF SELF-EMPLOYED PERSONS IN GERMANY **81**

Mandzii O. S.
INSTITUTIONAL MECHANISM FOR IMPLEMENTING PARLIAMENTARY AND GOVERNMENTAL CONTROL OVER THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF THE STATE BUDGET **87**

Mokhniev S. S.
THE MECHANISM FOR IMPLEMENTING INTERNATIONAL STANDARDS IN THE REGULATION OF VIRTUAL ASSETS: AN ADMINISTRATIVE-LEGAL PERSPECTIVE **93**

Riabchenko M. O.
LEGAL STATUS OF PERSONAL DATA PROTECTION AUTHORITIES: A COMPARATIVE LEGAL STUDY **99**

SECTION 6
CRIMINAL PROCESS AND FORENSIC SCIENCE; FORENSIC EXAMINATION

Kovach D. V.
OBJECT OF ABUSE OF POWERS BY AN OFFICIAL OF A LEGAL ENTITY OF PRIVATE LAW, REGARDLESS OF ITS ORGANIZATIONAL AND LEGAL FORM **107**

Korabel M. G., Pavlenko T. A., Zhdan M. D.
THE EVOLUTION OF CRYPTOCURRENCY LEGISLATION: HISTORICAL BACKGROUND AND ETHICAL ASPECTS OF CRIMINALIZATION **113**

SECTION 7
CRIMINAL PROCESS AND FORENSICS; FORENSIC EXAMINATION; OPERATIONAL AND INVESTIGATIVE ACTIVITIES

Antoniuk A. B., Kravchuk P. Yu., Tsymbal P. V.
ORGANIZATION OF THE PROCESS OF OBTAINING THE VICTIM'S TESTIMONY DURING THE PRE-TRIAL INVESTIGATION **118**

Akhtyrska N. M.
INTERNATIONAL CO-OPERATION IN THE FIGHT AGAINST ORGANIZED CRIME: CHALLENGES, STANDARDS OF PROOF, AND MUTUAL RECOGNITION OF ASSET FREEZING ORDERS AND CONFISCATION ORDERS **125**

Kuntii A. I.
TACTICS OF INDIVIDUAL INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS DURING THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES UNDER ARTICLE 409 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE **138**

SECTION 8
JUDICIAL SYSTEM; THE PROSECUTOR'S OFFICE AND THE BAR

Andrushchenko O. Yu.
THE MORAL AND ETHICAL NATURE OF IMPARTIALITY IN JUDICIAL ACTIVITY **144**

SECTION 9
INTERNATIONAL LAW. EU LAW. COMPARATIVE LAW

Paryzkyi I. V.
DIFFUSION AND INFLUENCE OF LEGAL IDEAS OF INTERNATIONAL EXPERIENCE ON THE LEGAL SERVICES MARKET IN UKRAINE..... **149**

Slinko T. M., Slinko K. M.
FREEDOM OF EXPRESSION IN THE PROCESS OF CONVERGENCE OF THE LEGAL SYSTEM OF UKRAINE WITH THE EU ACQUIS: EUROPEAN STANDARDS, ECTHR PRACTICE AND CHALLENGES OF THE DIGITAL AGE..... **158**

Sotula O. S., Stratonov V. M.
DEMOCRACY AND AUTHORITARIANISM IN COUNTER-TERRORISM: AN ASYMMETRIC COMPARATIVE ANALYSIS OF THE POLISH AND AZERBAIJANI SYSTEMS..... **168**

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

СЕКЦІЯ 1
ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.115:316.7:008
DOI https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2026-4-1

КУЛЬТУРНО-ПРАВОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЯК МЕТОДОЛОГІЯ ПРАВОВИХ СТУДІЙ: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ КУЛЬТУРНО-ПРАВОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Вовк Вікторія Миколаївна,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Хмельницького університету управління і права
імені Леоніда Юзькова
prazett@ukr.net
https://orcid.org/0000-0002-0588-2095

Беньковський Сергій Юрійович,
кандидат юридичних наук, доцент,
начальник кафедри психології та соціально-гуманітарних дисциплін
факультету лідерства
Інституту Військово-Морських Сил
Національного університету «Одеська морська академія»
benkowski@ukr.net
https://orcid.org/0000-0003-0757-9513

Мета цієї статті полягає *у розкритті методологічного потенціалу культурно-правових досліджень у концептуалізації та вивченні культурно-правової ідентичності.*

Методи. *Дослідження проведено в межах міждисциплінарного методологічного підходу (на перетині філософії, філософії права, правознавства, культурології, історії). Використання порівняльно-правового методу слугувало аналізу текстів конституцій для виявлення специфіки національних правових культур та інституційної ідентичності.*

Результати. *У статті здійснено комплексний теоретико-методологічний аналіз феномену культурно-правової ідентичності крізь призму сучасної міждисциплінарної парадигми культурно-правових досліджень. Обґрунтовано, що сучасна правова наука потребує виходу за межі вузьконормативного розуміння права, позиціонуючи його не лише як систему формальних приписів та державних інститутів, але й як складний культурний феномен. Досліджено методологічний потенціал розширення джерельної бази правознавства за рахунок залучення культурних артефактів – художньої літератури, медіа-дискурсу, мистецтва, пам'яток традиційної культури та цифрового середовища. Показано, що саме через такі джерела суспільство конструює свої уявлення про справедливість, легітимність та законність. Особливу увагу приділено концептуалізації бінарності феномену культурної ідентичності. Обґрунтовано, що бінарна природа ідентичності проявляється на кількох рівнях: соціологічному (через фундаментальну опозицію «Свій – Чужий», включення та виключення), структурному (взаємодія статичного соціокоду спільноти та динамічних процесів його реконструювання), онтологічному (поєднання суб'єктивного відчуття належності та об'єктивних нормативно-інституційних рамок) та просторовому (дихотомія матеріального і нематеріального культурного вимірів). З'ясовано роль культурно-правової ідентичності як ключового механізму забезпечення онтологічної безпеки суспільства, що гарантує передбачуваність соціального буття, стабільність правопорядку та неперервність існування спільноти в умовах сучасних геополітичних і соціокультурних трансформацій.*

Висновки. *Право є формою культури та механізмом відтворення ціннісної культури конкретної спільноти. Культурна ідентичність визначає аксіологічний простір, формуючи уявлення про основні соціальні цінності, а право інституціоналізує ці цінності у нормативному порядку. культурна ідентичність також є специфічним фільтром, через який відбувається інтерпретація, реалізація та застосування права.*

Ключові слова: *культурно-правові дослідження, правова ідентичність, культурна ідентичність, культурно-правова ідентичність, бінарність ідентичності, право, правові студії, «Свій – Чужий», онтологічна безпека, міждисциплінарність, порівняльний метод, методологія, міждисциплінарність, традиції, правозастосування.*

© Вовк В. М., Беньковський С. Ю., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

CULTURAL AND LEGAL STUDIES AS A METHODOLOGY OF LEGAL RESEARCH: CONCEPTUALIZING CULTURAL AND LEGAL IDENTITY

Vovk Viktoriia Mykolaivna,
Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Theory and History of State and Law
Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law
prazett@ukr.net
https://orcid.org/0000-0002-0588-2095

Benkovskyi Serhii Yuriiovych,
Candidate of Juridical Sciences, *доцент,*
Head of the Department of Psychology and Socio-Humanitarian Disciplines
of the Faculty of Leadership
Naval Institute
National University "Odessa Maritime Academy"
benkowski@ukr.net
https://orcid.org/0000-0003-0757-9513

The purpose. *The aim of this article is to reveal the methodological potential of cultural and legal studies in the conceptualization and examination of cultural and legal identity.*

Research methods. *The study was conducted within an interdisciplinary methodological approach (at the intersection of philosophy, philosophy of law, jurisprudence, cultural studies, and history). The comparative legal method was employed to analyze constitutional texts in order to identify the specifics of national legal cultures and institutional identity.*

Results. *The article provides a comprehensive theoretical and methodological analysis of the phenomenon of cultural and legal identity through the lens of the modern interdisciplinary paradigm of cultural and legal studies. It is substantiated that contemporary legal science requires moving beyond a narrow normative understanding of law, positioning it not only as a system of formal prescriptions and state institutions, but also as a complex cultural phenomenon. The study examines the methodological potential of expanding the source base of jurisprudence by incorporating cultural artifacts-fiction, media discourse, art, monuments of traditional culture, and the digital environment. It is demonstrated that it is through such sources that society constructs its ideas of justice, legitimacy, and legality. Particular attention is paid to the conceptualization of the binarity of cultural identity. It is proven that the binary nature of identity manifests at several levels: sociological (through the fundamental "Us vs. Them" opposition, inclusion, and exclusion), structural (the interaction between the static socio-code of a community and the dynamic processes of its reconstruction), ontological (the combination of a subjective sense of belonging and objective normative-institutional frameworks), and spatial (the dichotomy of material and immaterial cultural dimensions). The role of cultural and legal identity as a key mechanism for ensuring the ontological security of society – guaranteeing the predictability of social existence, the stability of the legal order, and the continuity of the community in the context of contemporary geopolitical and sociocultural transformations -is clarified.*

Conclusions. *Law is a form of culture and a mechanism for reproducing the value culture of a specific community. Cultural identity defines the axiological space by shaping ideas about core social values, while law institutionalizes these values within a normative order. Furthermore, cultural identity acts as a specific filter through which the interpretation, implementation, and application of law occur.*

Keywords: *cultural and legal studies, legal identity, cultural identity, cultural and legal identity, binarity of identity, law, legal studies, "Us vs. Them", ontological security, interdisciplinarity, comparative method, methodology, traditions, law enforcement.*

Вступ. Для сучасної західної правової думки характерним є акцентування уваги на «культурному корінні» права. Своєрідна реалібітація статусу культури у філософсько-правових і правових студіях дозволяють досліджувати право у більш широкому контексті життєвих сил людства та окремої спільноти. У межах такого підходу право не є похідним від держави, а є одним із втіленням культурних сенсів спільноти. Як зазначають К. Кравлей, Т. Гідденс та Т. Петерс, сучасні культурно-правові дослідження або *cultural legal studies* є найціннішим здобутком сучасної юридичної науки. Специфікою таких досліджень є те, що вони ставлять під сумнів не лише традиційні нормативістські, позитивістькі доктрини або соціальний контекст функціонування права, але і способи вираження права, його репрезентації та взаємодію з різними формами матеріальної і духовної культури, а також наявними символічними формами культури. Потреба і формування культурно-правового напряму у правознавстві є логічним результатом міждисциплінарного повороту у критичних правових досдіженнях, який відбувся у другій половині XX століття (Crawley, Giddens, Peters,

2024), а також остаточного подолання монометодологізму у правових досліджень, що може бути прирівняне до вияву вільнодумства у традиційно консервативній сфері, якою є правознавство.

1. Генезис та методологічний потенціал культурно-правових досліджень

Застосування культурно-правових досліджень як інструменту відкриття нових методологічних можливостей для сучасної гуманітаристики і правознавства розкриті В. Шейком; розуміння права як культурного феномена, який формується через соціальні практики, символи, наративи, витвори мистецтва та медіа обґрунтовується у дослідженнях К. Кроулі, Т. Гідденса та Т. Пітерса; питанням ролі культурної спадщини (матеріальної та нематеріальної) і культурної ідентичності у політиці та правовому просторі присвячена наукові розвідки А. Піррі Валентіні.

Можливість проводити культурно-правові дослідження із виявлення культурно-правової ідентичності сьогодні є результатом творчого застосування традиційного порівняльного методу щодо національних правових систем. Цікавою є заувага Е. Фромма, який аналізуючи розвідки К. Маркса і З. Фрейда, прийшов до висновку, що саме ідея вільнодумства в контексті порівняльного аналізу є передумовою вирішення основоположних проблем суспільства (Fromm). Культурно-правові дослідження сформувалися на перетині права, літературознавства, філософії права, медіазнавства, історії та ще низки гуманітарних наук у контексті міждисциплінарної парадигми, і, як частина сучасної гуманітаристики, набули «нових методологічних можливостей завдяки застосуванню у міждисциплінарних дослідженнях культурологічної компаративістики» (Шейко, 2016).

Дослідження права у культурно-правових координатах уможливлює досліджувати право і правові явища не лише як систему нормативних приписів, але і як культурний феномен, який формується під впливом соціальних практик, історичної пам'яті, символів, наративів, цінностей та світоглядно-настановчого комплексу конкретної спільноти. Особливостями культурно-правових досліджень є те, що вони суттєво розширюють перелік джерел права (в широкому сенсі), не обмежуючись традиційними (нормативно-правовий акт, судова практика, правова доктрина тощо). Коректність використання художньої літератури, медія, мистецтва, цифрової культури, історичних наративів, традицій, колективної памяті та інших культурних артефактів, пояснюється тим, що через них суспільство конструює уявлення про право, справедливість і легітимність. Право, з такого погляду, є одним із репрезентантів культурної ідентичності і водночас є одним із ключових механізмів її відтворення та трансформації (Crawley, Giddens, Peters, 2024). Адже, культура в усіх своїх виявах завжди відігравала ключову роль в ідентифікації певної спільноти, а також у формуванні й підтриманні почуття національної належності населення. Крім того, у більшості суспільств усталилося переконання, що культурна спадщина є одним із найважливіших засобів пізнання минулого та усвідомлення історичних, політичних і природних подій, які сформували націю» (Valentini, 2021). Логічно, що одним із напрямів дослідження права з культурно-правового погляду, є розвідки щодо тісного взаємозв'язку культурної та правової ідентичностей.

2. Концептуалізація культурно-правової ідентичності

Поняття «ідентичність» як означення фундаментальної характеристики особистості та необхідної умови психосоціальної її цілісності, набуло широкого поширення завдяки працям Еріка Еріксона (Ступак). Але якщо у психології ідентичність переважно є характеристикою особистості, яка забезпечує її самототожність і безперервність, то у сучасній соціальній і правовій філософії дедалі більшого поширення набуває концепція колективної ідентичності. І носієм цієї ідентичності є не окрема людина, а певна соціальна спільнота – народ, нація, етнічна група, політично-організоване суспільство тощо. Саме в такому розумінні використовується поняття «ідентичність» в межах цієї статті і означає систему спільних цінностей, історичної пам'яті, символів, культурних і соціальних практик, нормативних уявлень, зразків поведінки, яка забезпечує цілісність і відтворення конкретної спільноти. При такому підході, культурна ідентичність на індивідуальному рівні є усвідомленням окремим індивідом власної приналежності до конкретної культури, а на рівні спільноти – культурна ідентичність є процесом і результатом формування культурного устрою спільноти. Лейтмотив культурної ідентичності дається через трансляцію культурних норм, зразків поведінки, патернів і наративів, цінностей, мови, традицій, яка стає своєрідною візитівкою спільноти, що, з одного боку, робить спільноту впізнаваною, а з іншого – забезпечує її відмежування від інших спільнот.

Саме в цьому контексті право постає не лише як система нормативних приписів, а як один із ключових механізмів відтворення та інституціоналізації культурної ідентичності. Воно акумулює історично сформовані уявлення спільноти про належний порядок, справедливість і бажані моделі поведінки, надаючи культурним смислам нормативності. Тому право є одним із способів відтворення самобутності спільноти.

Право «не є простим результатом накопичення чи механічного нашарування норм, що відбулося впродовж років або століть. Було б надмірним спрощенням зводити право лише до формулювання правових правил. Усе те, що постає як поступове накопичення правових елементів, насправді грунтується на складних ідеологічних конструкціях, а тому право у всіх своїх виявах є інкорпорованою формою культури. Подібно до того, як культура

виступає джерелом колективної та індивідуальної ідентичності, право і правові практики також формують ідентичність, оскільки вони закарбовують історичний досвід, суспільні цінності та способи колективного саморозуміння» (Legrand, 1993).

За твердженням Г. Барзілай (Barzilai, 2003). незважаючи на те, що «фундаментальне значення ідентичності для формування особистості, соціальної поведінки та колективної самоорганізації, тривалий час проблематика культурної ідентичності залишалась на периферії правових досліджень. До середини XX століття юридична наука переважно концентрувалася на аналізі нормативних конструкцій, судової практики та механізмів функціонування державних інститутів, залишаючи поза увагою вплив культурних чинників на право. Починаючи з другої половини XX століття, ситуація істотно змінилася. Розвиток поведінкових досліджень продемонстрував, що культурна ідентичність впливає не лише на правосвідомість людини, а й на процес нормотворення, функціонування правових інститутів та судову практику» (Barzilai, 2003). Актуальним питанням для сучасного (авангардного) правознавства є аналіз того, яким чином культурна ідентичність (в межах цієї статті йдеться про нематеріальну, духовну культурну ідентичність) впливає на зміст права, оскільки право не може розглядатися як така нормативна система, яка ізольована від культурних процесів. Тому явища культурної і правової ідентичності є різними виявами колективної самоідентифікації (з визнанням первинності саме культурної ідентифікації та широкого змісту, оскільки правова ідентичність є різновидом культурної ідентичності). Культурна різноманітність, закцентована у культурній ідентичності, безпосередньо впливає на формування правової ідентичності. Правова ідентичність відображає домінуючі культурні і суспільні цінності, політичні пріоритети, які складаються у певний історичний період окремої спільноти. «Представники різних соціальних, етнічних, релігійних чи мовних спільнот можуть по-різному сприймати справедливість, свободу, рівність, гідність, а відтак – неоднаково інтерпретувати зміст права та його призначення. Правова культура демократичного суспільства формується саме через взаємодію таких різних уявлень про належне й справедливе. Через конституційні гарантії, антидискримінаційне законодавство, судову практику, законодавчі реформи та демократичні процедури воно створює інструменти для захисту прав різних соціальних і культурних спільнот. Саме тому правові механізми стають важливим засобом досягнення соціальної справедливості та забезпечення рівноправної участі різних груп у суспільному житті» (Barzilai, 2003).

Ще одним із суттєвих моментів взаємозв'язку культурної і правової ідентичності є те, що завдяки першій можна виявити відмінність між формальним змістом права та його практичною реалізацією і застосуванням. Адже нормативний акт, за своєю природою, не може визначати характер правозастосування: його сприйняття й тлумачення опосередковані культурними уявленнями, наративами, історичною пам'яттю, соціальним досвідом, правовою традицією конкретної спільноти. І в цьому виявляється роль культурних практик у формуванні, легітимації і трансформації права.

Щодо наявності різних культурних і правових ідентичностей у національному, історичному та географічному вимірах, то слід мати на увазі, що різні культурні спільноти мають власні уявлення про свободу, рівність, людську гідність і належний правопорядок, що в свою чергу впливає як на тлумачення правових норм, так і їх застосування. Культурно-правовий мультикультуралізм – це явище сучасного світу, яке існує в умовах глобалізованого світу. У розрізі цієї зауваги стає зрозумілою позиція ісламських держав щодо їх небажання беззаперечно ратифікувати положення міжнародних документів в частині прав людини. Демаркаційні точки, які відрізняють європейський тип праворозуміння від неєвропейських свідчать про відмінність основних опорних точок культурно-правової ідентичності. Сучасне європейське праворозуміння вибудовується навколо основних цінностей, притаманних саме європейській культурі – права людини, людська гідність, рівність, свобода, демократія.

По великому рахунку, порівняльне правознавство вибудоване на віднайденні спільного та відмінного у правових системах, досліджує не лише явища позитивного права, але і прагне з'ясувати причину формування і функціонування цих явищ. І, зазвичай, пояснення вибудовується на основу дослідження культурних особливостей конкретної держави. Компаративістика, досліджуючи культурно-правову специфіку правових систем, вивчає особливості правової ідентифікації національних правових культур і національних культурно-правових традицій. І можна погодитися з П. Леграндом в тому, що порівняльне правознавство демонструє історичну і культурну зумовленість права, руйнуючи уявлення про його універсальність, незмінність і безальтернативність. Компаративістика руйнує правовий етноцентризм, пропонуючи розглядати власне право «очима Іншого», а це, в свою чергу, приводить до висновку про те, що право є продуктом конкретної культури, історії і колективної ідентичності, а не універсальними істинами (Legrand, 1993).

Висновки. Культурно-правові дослідження сформувалися як міждисциплінарний напрям сучасного правознавства, який розглядає право не лише як нормативну систему, але й як культурну практику, яка виробляє, репрезентує та транслює соціальні смисли, завдяки використанню надбань правознавства,, культурології, філософії права, історії, літературознавства, значно розширивши уявлення про джерела права та способи його функціонуванняю. З позицій культурно-правових

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

досліджень, право не лише регулює суспільні відносини, але є одним із механізмів конструювання колективної культьтуної ідентичності, одним із видів якої культурно-правова ідентичність.

Культурно-правова ідентичність є інтегральною характеристикою політико-правової спільноти. Ця ідентичність формується в результаті взаємодії колективної культурної пам'яті, системи цінностей, історичних традицій, наративів і нормативного порядку, що забезпечує відтворення правової самобутності суспільства і держави.

Сучасна юридична наука все впевненіше відходить від нормативістського розуміння права як самодостатньої системи правил і апелює до його культурної зумовленості. Право, з такого погляду, постає не лише інструментом соціального регулювання, але і формою вираження колективного культурного досвіду, історичної пам'яті та ціннісних орієнтирів суспільства.

Культурна ідентичність є світоглядним горизонтом, у межах якого формуються уявлення про належне, справедливе і легітимне. Культурна ідентичність формує аксіологічний простір права, визначаючи зміст правових принципів і приписів, характер юридичних інститутів, критерії легітимації інституцій та державної влади. Право, в свою чергу, у формі правової ідентичності інституалізує культурні цінності, символи, історичну пам'ять у нормативному порядку. Результатом такої взаємодії є культурно-правова ідентичність, яка надає елементам культурного буття спільноти юридичної форми.

Культурно-правові дослідження акцентують увагу на аналізі того, як культурна ідентичність впливає на правореалізацію та правозастосування. Такий підхід дозволяє вийти за межі формально-догматичного аналізу нормативно-правових актів, що уможливлює розглядати право не лише як систему юридичних норм, але і як сукупність соціальних смислів, символів, моделей поведінки та інтерпретацій, які притаманні конкретному культурному середовищу.

Декларація про використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту використовувалися виключно для мовного редагування, перевірки граматики, перекладу або інших допоміжних завдань, без використання згенерованих ними об'єктів як результатів академічної діяльності.

Конфлікт інтересів. Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Crawley K., Giddens T., Peters T. The Routledge Handbook of Cultural Legal Studies. 2024. 480 p. DOI https://doi.org/10.4324/9781003467762

2. Fromm E. Sigmund Freud's Mission. An Analysis of his Personality and Influence. URL: https://dokumen.pub/sigmund-freuds-mission-an-analysis-of-his-personality-and-influence-1480402060-9781480402065.html (дата звернення 22.08.2026)

3. Шейко В. Морфологія компаративістської культурології та діалог культур. 2016. URL: https://ic.ac.kharkov.ua/nauk_rob/nauk_vid/rio_old_2017/ku/kultura52/03.pdf (дата звернення 10.08.2026)

4. Valentini A. Translating the concept of «cultural identity» in public policies: Between the international and the national, and the tangible and intangible dimension. *International Journal of Constitutional Law.* Volume 19. Issue 5. 2021. P. 1756–1777. DOI https://doi.org/10.1093/icon/moab126

5. Ступак О. Проблема ідентичності в творчості Е. Еріксона. URL: https://eir.nuos.edu.ua/server/api/core/bitstreams/159e1495-3764-476c-b26d-c398b28ea806/content (дата звернення 10.08.2026)

6. Legrand P. Comparative Legal Studiesand Commitment to Theory. 1993. URL: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/j.1468-2230.1995.tb02009.x (дата звернення 12.08.2026)

7. Barzilai G. Communities and Law: Politics and Cultures of Legal Identities. 2003 URL: https://www.researchgate.net/publication/37704517_Communities_and_Law_Politics_and_Cultures_of_Legal_Identities (дата звернення 12.08.2026)

REFERENCES:

1. Crawley K., Giddens T., Peters T. (2024). The Routledge Handbook of Cultural Legal Studies. 480 p. DOI https://doi.org/10.4324/9781003467762

2. Fromm E. Sigmund Freud's Mission. An Analysis of his Personality and Influence. Available at: https://dokumen.pub/sigmund-freuds-mission-an-analysis-of-his-personality-and-influence-1480402060-9781480402065.html (accessed 22.08.2026).

3. Sheiko V. (2016). Morfolohiia komparatyvistskoi kulturolohii ta dialoh kultur. [Morphology of Comparative Culturology and the Dialogue of Cultures]. Available at: https://ic.ac.kharkov.ua/nauk_rob/nauk_vid/rio_old_2017/ku/kultura52/03.pdf (accessed 10.08.2026).

4. Valentini A. Translating the concept of «cultural identity» in public policies: Between the international and the national, and the tangible and intangible dimension. *International Journal of Constitutional Law.* Volume 19. Issue 5. 2021. P. 1756–1777. DOI https://doi.org/10.1093/icon/moab126

5. Stupak O. Problema identychnosti v tvorchosti E. Eriksona [The Problem of Identity in the Work of E. Erikson]. Available at: https://eir.nuos.edu.ua/server/api/core/bitstreams/159e1495-3764-476c-b26d-c398b28ea806/content (accessed 10.08.2026).

6. Legrand P. (1993). Comparative Legal Studiesand Commitment to Theory. 1993. Available at: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/j.1468-2230.1995.tb02009.x (accessed 12.08.2026).

7. Barzilai G. (2003). Communities and Law: Politics and Cultures of Legal Identities. Available at: https://www.researchgate.net/publication/37704517_Communities_and_Law_Politics_and_Cultures_of_Legal_Identities (accessed 12.08.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 18.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.10.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

УДК [340.15:342.7-053.2](477)»1939/1945»
DOI https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2026-4-2

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ДІТЕЙ В УКРАЇНСЬКІЙ РСР У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Омарова Айсел Азад кизи,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
старший викладач школи права та соціальних наук
Університету Бірмінгем Сіті, Велика Британія;
доцентка кафедри теорії держави і права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
a.a.omarova@nlu.edu.ua
https://orcid.org/0000-0002-9162-0525

Мета *полягає у висвітленні становища дітей на території Української РСР у роки Другої світової війни й наданні його комплексної історико-правової оцінки, спираючись на результати аналізу трьох взаємопов'язаних явищ, як-от: фізичне знищення дітей нацистським окупаційним режимом, їх залучення до партизанського руху й регулярних військових формувань, зміна й втрата дитячої ідентичності внаслідок усиновлення, депортації та германізації.*

Методи. *При написанні статті стали в нагоді такі методи, як історико-правовий, формально-юридичний, системно-структурний і герменевтичний, а також аналіз і синтез. Саме вказані методи становлять методологічну основу дослідження. Так, при встановленні взаємозв'язку між воєнними обставинами, державною політикою і становищем дитини використано історико-правовий метод. Проаналізувати положення нормативних актів дав змогу формально-юридичний метод, а оцінити історичні практики крізь призму сучасних стандартів прав дитини без їх механічного поширення на відносини, що виникли до ухвалення Конвенції про права дитини 1989 р., – метод правової ретроспекції.*

Результати. *З'ясовано, що окремою категорією жертв нацистської політики винищення були діти. Встановлено, що вступ до партизанського загону упродовж Другої світової війни був способом фізичного виживання частини дітей, насамперед єврейських.*

Політика СРСР стосовно участі неповнолітніх у війні була суперечливою: з одного боку, перебування дітей на фронті формально було під забороною, з другого – пропагувався образ дитини, яка воює. Діти використовувалися як розвідники, зв'язківці і диверсанти, але рішення про їх залучення приймав безпосередньо військовий командир.

Констатовано, що можна вести мову про часткову інституціоналізацію військової служби хлопців віком 12–17 років.

Встановлено, що на той час існували дві моделі зміни ідентичності дитини. Так, за першої окремі елементи ідентичності усиновленої дитини за радянським законодавством зазнавали юридичних замін, а за іншої – первинна ідентичність дітей, депортованих і германізованих нацистським режимом, фактично знищувалася.

Висновки. *За результатами проведеного дослідження окресленого питання зроблено наступні висновки.*

Дитини за воєнних режимів не визнавалася самостійним носієм прав. Так, нацистська Німеччина (точніше нацисти), пропагуючи домінування однієї раси, докладала максимум зусиль до германізації дітей і перетворювала їх на об'єкт знищення, а радянська влада їх захист підпорядковувала воєнним потребам, поступово залучаючи до участі в бойових діях. При цьому в СРСР цілісного механізму убезпечення дітей не було сформовано.

З'ясування відмінних рис моделей ідентичності, а саме юридичної заміни й фактичного знищення ідентичності, дало змогу точніше оцінити різні за метою, способом і наслідками втручання в походження, сімейні зв'язки й культурну належність дитини.

Ключові слова: *права дитини, нацистська окупація, діти-солдати, партизанський рух, право на ідентичність.*

© Омарова А. А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

THE LEGAL STATUS OF CHILDREN IN THE UKRAINIAN SSR DURING THE SECOND WORLD WAR

Omarova Aisel Azad kyzy
Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer at the School of Law and Social Sciences
Birmingham City University, United Kingdom,
Associate Professor at the Department of Theory of State and Law
Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine
a.a.omarova@nlu.edu.ua
https://orcid.org/0000-0002-9162-0525

The aim *is to shed light on the situation of children in the Ukrainian SSR during the Second World War and to provide a comprehensive historical and legal assessment of it, based on an analysis of three interrelated phenomena, namely: the physical extermination of children by the Nazi occupation regime, their recruitment into the partisan movement and regular military formations, and the alteration and loss of children's identity as a result of adoption, deportation and Germanisation.*

Methods. *In writing this article, the following methods were employed: historical-legal, formal-legal, systemic-structural and hermeneutic, as well as analysis and synthesis. It is precisely these methods that form the methodological basis of the study. Thus, the historical-legal method was used to establish the interrelationship between wartime circumstances, state policy and the situation of the child. The formal-legal method enabled an analysis of the provisions of legislative acts, whilst the method of legal retrospection allowed for an assessment of historical practices through the prism of contemporary standards of children's rights, without mechanically applying them to relationships that arose prior to the adoption of the 1989 Convention on the Rights of the Child.*

Results. *It has been established that children constituted a distinct category of victims of the Nazi policy of extermination. It has been found that joining a partisan unit during the Second World War was a means of physical survival for some children, primarily Jewish ones.*

The USSR's policy regarding the participation of minors in the war was contradictory: on the one hand, the presence of children at the front was formally prohibited; on the other, the image of the child soldier was promoted. Children were used as scouts, messengers and saboteurs, but the decision to deploy them was taken directly by the military commander.

It has been established that there was a degree of institutionalisation of military service for boys aged 12–17.

It has been established that, at that time, there were two models of change in a child's identity. In the first, certain elements of an adopted child's identity were legally altered in accordance with Soviet legislation; in the second, the original identity of children deported and 'Germanised' by the Nazi regime was effectively destroyed.

Conclusions. *Based on the results of the study into the issue in question, the following conclusions have been drawn.*

Under military regimes, children were not recognised as independent holders of rights. Thus, Nazi Germany (or, more precisely, the Nazis), in promoting the dominance of a single race, made every effort to Germanise children and turned them into targets for extermination, whilst the Soviet authorities subordinated their protection to military needs, gradually involving them in combat operations. At the same time, no comprehensive mechanism for safeguarding children had been established in the USSR.

Identifying the distinctive features of these models of identity – namely, the legal replacement and the de facto destruction of identity – has made it possible to assess more accurately the various interventions in a child's origins, family ties and cultural affiliation, which differed in their aims, methods and consequences.

Keywords: *children's rights, Nazi occupation, child soldiers, partisan movement, right to identity.*

Вступ. На момент початку Другої світової війни не було прийнято жодного універсального міжнародного договору, в якому комплексно визначалися та закріплювалися б і права дитини, і обов'язки держави забезпечувати їх реалізації. Звісно, чинна на той час Женевська декларація прав дитини (1924) засвідчила універсальність прав дітей, проголосивши ідею особливого піклування про них, надання першочергової допомоги у скрутних обставинах і захисту від експлуатації. Проте у згаданому документі не містилося норми, згідно з якою державі заборонялося б заохочувати дітей до участі в бойових операціях. Так, Н. М. Крестовська зазначає, що, проголосивши пріоритет надання допомоги дітям за надзвичайних обставин, Женевська декларація не створила дієвого механізму запобігання їх вербуванню й залученню до збройних конфліктів. Як наслідок, у роки Другої світової війни діти ставали безпосередніми учасниками воєнних дій (Крестовська, 2018:174-175).

Звісно, недоліки і помилки попередніх років найчастіше вивчаються й враховуються. Не є винятком і питання захисту прав дитини. Документом, згідно з приписами якого не лише визначаються, а й захищаються громадянські, політичні, економічні, соціальні й культурні права всіх осіб віком до 18 років, стала **Конвенція про права дитини (1989).** Саме

в даному акті знайшли відображення й були юридично оформлені заборона вербування дітей для участі у воєнних діях під час збройних конфліктів і право на збереження ідентичності.

Отже, сучасні категорії і найкращі практики з'явилися значно пізніше, а отже, їх використання в даній статті набуває характеру правової ретроспекції, оскільки дозволяє виявити ті факти дитячої незахищеності, які у воєнний період ще не були концептуалізовані належним чином. Висловлене не означає, що приписи Конвенції про права дитини (1989) застосовуватимуться механічно.

Продовжуючи висвітлення питання і на підтвердження думки про те, що помилки і досвід вивчаються й враховуються, зауважимо, що певні аспекти обраної нами для дослідження теми детально розглянуто в історичних дослідженнях. Так, нацистська окупаційна політика та Голокост в Україні були предметом ґрунтовного аналізу В. Лоуер, а встановленню взаємозв'язку радянського партизанського руху і Голокосту присвятив свої роботи К. Слеп'ян. Крім того, у центрі уваги О. Кучеренко була участь радянських дітей у війні. Не оминули фахівці (зокрема, Ф. Екселер) і вивчення таких питань, як повоєнна практика встановлення політичної благонадійності, становище переміщених дітей, трансформація їхньої національної й культурної ідентичності (Т. Захра).

Серед українських дослідників передусім згадаємо Ю. І. Левченка, який розкрив особливості німецької та румунської окупаційної політики на території України. У центрі уваги О. Марченко і В. Шевченко були злочини окупаційного режиму проти дітей-сиріт і дітей з інвалідністю. У своїх роботах науковці наводили факти фізичного знищення, експлуатації дітей, залишення їх без належного захисту. У доробках уже згадуваної нами Н. М. Крестовської розкрито історико-правові аспекти залучення дітей до збройних конфліктів і радянської героїзації дітей-комбатантів. Згадані вчені торкаються окремих аспектів життя й становища дітей під час війни. Вбачається, що такі питання, як фізичне знищення дітей, їх залучення воєнних дій, повоєнні обмеження й втручання у дитячу ідентичність, потребують поглибленого історико-правового осмислення задля формування цілісного уявлення.

Виходячи з наведеного, *мета статті* полягає в проведенні комплексного дослідження становища дітей на території Української РСР у роки Другої світової війни й наданні історико-правової оцінки. Для її досягнення зосередимося на висвітленні трьох взаємопов'язаних блоків, як-от: участь неповнолітніх у партизанському русі й військових формуваннях, знищення дитячого населення нацистським окупаційним режимом, а також юридична заміна й фактичне знищення елементів ідентичності дитини. Такий підхід дасть змогу не лише оцінити пряме насильство щодо дітей, проаналізувати практику їх використання у збройних операціях і правові рішення, наслідком яких була зміна відомостей про походження й сімейні зв'язки дитини, а й бездіяльність держави в деяких випадках.

1. Знищення дитячого населення

Передусім зауважимо, що від бойових дій, військових конфліктів завжди страждає мирне населення, зокрема діти. Під час Другої світової війни твердженням висловленому слугує факт того, що діти (єврейської та ромської національностей) стали першими жертвами німецького й румунського окупаційних режимів. Діти змушені були терпіти всі поневіряння й зазнавати утиску через національну приналежність, тобто на них чекала страшна доля їх батьків. Особливо вразливими були єврейські діти, діти-сироти й діти з інвалідністю, саме представники вказаних категорій зазнавали расової селекції, фізичного й сексуального насильства, насильницького вилучення крові й безпосереднього фізичного знищення, підлягали депортації, їх примушували працювати, позбавляли продовольства і медичного догляду. У ці роки (йдеться про 1939–1945 рр.) у дитячих будинках, гетто, в'язницях і таборах відбувалися масові вбивства дітей. Отже, для значної частини дитячого населення окупація означала не лише руйнування звичного середовища життя, а й безпосередню загрозу фізичного знищення (Левченко, 2017: 167–189; Марченко, Шевченко, 2025: 77–83).

Як відомо, однією з найтрагічніших подій в історії людства вважається геноцид єврейського населення, проте реакція на звірства стосовно євреїв на території держави, у тому числі Української РСР, є жахливою. Як стверджує К. Слеп'ян (Slepyan, 2000: 1–2), уже наприкінці 1941 року радянські чиновники й партизани розуміли, що нацисти поставили за мету знищити євреїв. Однак, попри обізнаність, влада аж до вересня 1942 р. не вживала спеціальних заходів щодо запобігання цьому й порятунку єврейського населення. Більш того, вчені переконані, що бездіяльність радянської влади у 1941–1942 рр. опосередковано сприяла геноциду. Крім того, дослідники О. Марченко і В. Шевченко, які ґрунтовно вивчали становище вихованців дитячих установ на окупованій території, покладають на радянську владу частину відповідальності за загибель дітей-сиріт, яких під час відступу не було своєчасно евакуйовано. Як констатують згадані науковці, діти фактично залишилися без державного захисту, під безпосередньою загрозою (Марченко, Шевченко, 2025: 82–83). Наведене з позицій людяності, загальновизнаних норм видається не просто дивним і незрозумілим, а жахливим.

2. Участь дітей у партизанському русі

Однак уже з кінця осені 1942 року реакція радянської держави на окупаційний режим поступово набувала централізованого характеру. У цей час партизани вже діяли не самостійно, а великими координованими формуваннями і спільно зі стратегічними наступальними операціями Червоної армії. Більш того, вони перебували в підпорядкуванні центрального командування, завдяки чому було

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

досягнуто забезпечення їх зброєю й засобами зв'язку. За таких умов приєднання деяких дітей, насамперед єврейських, до партизанів було єдиною можливістю уникнути неминучої смерті, але такий крок не був результатом їх вільного вибору чи політичної мобілізації.

До того ж приєднання дітей до лав партизан не було складовою офіційної політики радянської влади, хоча й використовувалося як важіль пропагандистського впливу. Наприклад, навіть на окупованих територіях діти натрапляли на листівки, в яких їх закликали допомагати партизанам усіма доступними способами. Крім того, з'являлися плакати із запитанням, що саме вони зробили для Батьківщини. Усе наведене зайвий раз підтверджує, що держава не тільки, так би мовити, підживлювала властиве дітям захоплення героїзмом воїнів, формуючи в них романтизоване сприйняття бойових дій, а й давала їм (певною мірою) суперечливі сигнали: з одного боку, закликаючи допомагати військовим у тилу, а з другого – активно пропагуючи образ дитини, яка боронить Батьківщину. Виходячи з наведеного, можемо констатувати, що радянська офіційна пропаганда тим чи іншим чином культивувала серед молоді войовничість. Підтвердження висловленому знаходимо на плакатах тих часів, де немовлята і малолітні діти були зображені плачучими (для сприйняття їх як жертв), тоді як підлітки, навпаки, зі зброєю в руках. Більш того, дитяча література й преса активно закликали свою аудиторію набувати військових навичок на випадок, коли Червоній армії знадобиться допомога, поширювали розповіді й фотографії підлітків, які вже брали участь у боротьбі (класичний приклад такої пропаганди – повість А. Гайдара «Військова таємниця» із включеним до неї оповіданням про хороброго Мальчиша-Кібальчиша). Усе це свідчить про те, що допомога дітей цінувалася й активно використовувалася державою шляхом офіційного пропагування й надання рекомендацій партизанським керівникам. Натомість ставлення до дітей-добровольців на фронті було неоднозначного. Так, радянських дітей в тилу ворога наполегливо спонукали брати участь у воєнних діях, хоча на практиці до нерегулярних формувань їх приймали, як і раніше, залежало від особистого рішення командирів партизанських загонів. Таким чином, можемо стверджувати, що перебування дітей на фронті формально заборонялося, а на практиці їхня присутність у діючій армії з самого початку війни стала поширеним, хоч і стихійним явищем, яке держава не могла контролювати, фактично передавши вирішення проблеми неповнолітніх військовим командирам. Якщо командири могли знайти дітям якесь заняття, держава зазвичай не втручалася, тобто заплющувала очі на їхню присутність на полі бою, але не схвалювала спроби підлітків самовільно піти на війну (попри те, що пропагувався образ дитини, яка б'ється).

Зупинимося на ролі дітей в партизанських групах. Як свідчать джерела, у багатьох випадках вони (діти) були важливою частиною, надаючи як пряму, так і непряму допомогу у розвідці, забезпеченні зв'язку, проведенні партизанської агітації, виготовленні саморобної зброї, добуванні продовольства й догляді за тваринами. Зокрема, у розташованих близько до лінії фронту районах діти збирали зброю й пляшки для запальних сумішей, виявляли поранених червоноармійців, вчиняли диверсії, передавали розвідувальну інформацію регулярним і воєнізованим підрозділам, затримували ворожих агентів. Дітей часто використовували як розвідників і зв'язкових. Цікавий приклад у своїй книзі наводить О. Кучеренко: Федько Клюєв чотири рази перетинав лінію фронту, доставляючи партизанські розвідувальні повідомлення 40-ї армії (Kucherenko, 2011: 223). У даному випадку стають у нагоді такі якості, як здатність молодших дітей залишатися непомітними, а старших – гарне знання місцевості, природна допитливість і пам'ять, що з погляду керівників радянського партизанського руху дуже підходить для вказаної діяльності. З огляду на це місцевим командирам рекомендувалося використовувати підлітків для диверсій та розвідки. Прикладом слугує історія одного з підлітків – вихованця армії Толі Запорожця, якого перекинули повітрям у його рідний район під Кіровоградом разом із групою військовослужбовців Червоної армії, які мали організувати там партизанський рух. Хлопчик був надто легким для стрибка з парашутом, тому його вагу вирішили збільшити за допомогою рюкзака, наповненого ручними гранатами без запалів. Після двогодинного прискореного навчання «партизанському мистецтву» Толя виконував функції розвідника й зв'язкового з місцевим населенням (Kucherenko, 2011: 223). Той факт, що таких вихованців використовували для виконання допоміжних завдань, пояснюється гострою нестачею особового складу. Однак багато хто згодом переходив на бойові позиції, особливо коли їхні підрозділи опинялися під загрозою оточення. Підлітки були практично у всіх родах військ, більшість із них була "прийнята" піхотними, авіаційними й моторизованими підрозділами.

Продовжуючи розгляд питання, зауважимо, що від такого стихійного приєднання до партизанського руху і перебування в регулярній армії треба відрізняти нормативну й організаційну участь дітей у воєнних діях. Згідно з низкою указів, виданих у середині 1942 р., хлопцям віком від 12 до 17 років дозволялося вступати до спеціальних підготовчих шкіл і курсів, створених під патронажем військово-морських складів і навчальних загонів у Ленінграді й Архангельську, на Соловецькому архіпелазі, Далекому Сході, а пізніше в Одесі, а також проходити навчання безпосередньо на військових кораблях і вантажних суднах. Накази передбачали, що набір мав здійснюватися «виключно на добровільних засадах» і «за згодою батьків», а командири кораблів і політичні чиновники несли відповідальність за благополуччя

й підготовку майбутніх військово-морських спеціалістів. Крім виконання своїх звичайних обов'язків, хлопчиків нерідко використовували і на бойових посадах, особливо на невеликих судах, деякі з яких були майже повністю укомплектовані юнгами (Kucherenko, 2011: 229–230). З усіх радянських неповнолітніх комбатантів, які брали участь у військових діях на Східному фронті, лише випускники військово-морських шкіл і навчальних загонів могли вважатися професійними військовослужбовцями. Вони не лише проходили підготовку, а й складали присягу нарівні з дорослими моряками, виконували конкретні обов'язки й були незамінними членами екіпажів.

Таким чином, із вищенаведеного стає зрозуміло, що у роки Другої світової війни радянська держава не зробила майже нічого для реального захисту прав дитини. Навпаки, діти активно використовувалися для партизанського опору, у наступальних операціях і тилу задля надання всілякої допомоги. Виходячи з цього, певній мірі можемо стверджувати, що існувала експлуатація дитини шляхом залучення до партизанського руху. Більш того, діти, які опинилися на окупованій території, після закінчення війни повинні були цей факт вказувати в анкетах, які потрібно було заповнити перед вступом до університету або початком нової роботи, тобто надання інформації про місцезнаходження особи під час війни, зокрема, про перебування на окупованій території, було обов'язковим. Ті, хто відповідав ствердно, змушені були побоюватися того, що їх позбавлять освітніх чи професійних можливостей, навіть якщо вони були лише дітьми під час війни. Як наголошує Ф. Екзелер, питання в анкеті звучало наступним чином: «Чи проживали ви на території, тимчасово окупованій німцями під час Великої Вітчизняної війни (де, коли та яка була ваша робота в той час)?» (Exeler, 2016: 628). Відповідь на це питання впливала на подальшу долю анкетованого. Так, у червні 1946 року Н. П. Долженко з Миколаївської області на південному сході України написав листа до Верховної Ради. Коли німці окупували його рідний край, він був підлітком, а в 1944 році його призвали до лав Червоної Армії. Після війни командири відмовили йому у вступі до військового училища, оскільки він жив в окупації (Exeler, 2016: 628). Ця загальна підозра до радянських громадян, які залишилися на окупованій території, звичайно, глибоко суперечила офіційному наративу про війну як загальнонародну. Звісно, із роками це втратило певну інтенсивність, проте зберігалося все ж таки протягом десятиліть після війни.

Як стверджує Н. М. Крестовська, у повоєнному Радянському Союзі тему синів полку, юних партизан і підпільників, піонерів-героїв було зроблено частиною патріотичного виховання дітей та молоді, а залучення дітей до воєнних дій було не тільки апологізовано, а й глорифіковано (Крестовська, 2018: 175). Зауважимо, що останнє здійснювалася через тиражування літератури про піонерів-героїв, меморизацію подвигів дітей у боротьбі проти окупантів (пам'ятники, меморіальні дошки, присвоєння імен школам, будинкам піонерів і школярів, дитячим літнім таборам, піонерським загонам тощо).

Після перемоги у Другій світовій війні радянська держава більше опікувалася питаннями відновленням країни й перевіркою політичної благонадійності населення, а діти-ветерани фактично опинилися сам на сам, без будь-якої програми реабілітації. Більш того, діти-репатріанти й діти-ветерани вважалися окремою категорією дітей, з якими ніхто не хотів мати нічого спільного. Більш того, вбачається, що мало місце наступне: діти не визнавалися окремою категорією жертв, хоча фактично вони були жертвами війни та окупації, беззахисними. Отже, беззаперечними є факт масового порушення прав дитини і відсутність розуміння необхідності захисту дитинства. Колишніх дітей-солдатів значно пізніше офіційно визнають учасниками бойових дій.

3. Право на ідентичність

Іншим аспектом, що потребує висвітлення, є збереження ідентичності дитини. Звісно, у роки Другої світової війни концепції права на ідентичність у сучасному розумінні ще не існувало. Вона з'явиться пізніше, а саме у ст. 8 Конвенції прав дитини 1989 р. Сучасне її розуміння охоплює, зокрема, збереження імені, громадянства й сімейних зв'язків. Застосування такого підходу до аналізу становища дітей у роки війни дозволяє виявити ще один аспект їхньої незахищеності. Жахіття війни, а саме загибель батьків, роз'єднання сімей, евакуація, примусове переміщення, втрата документів, усиновлення й неможливість встановити походження, могли призводити не лише до втрати дитиною батьківського піклування, а й до часткової або повної втрати відомостей про власне походження й сімейні зв'язки. У контексті цього доречно згадати зміни до Кодексу законів про родину, опіку, подружжя і про акти громадянського стану Української РСР (Указ Президії Верховної Ради УРСР "Про внесення змін та доповнень до Кодексу законів про родину, опіку, подружжя і про акти громадянського стану УРСР" від 24.09.1943), прийняті на основі указу Президії Верховної Ради СРСР «Про всиновлення» 1943 р. Згідно з цими документами усиновлюваному на прохання усиновлювача могли бути присвоєні його прізвище й по батькові. Більш того, усиновлювачі на їх прохання могли бути записані в актових книгах про народження як батьки усиновленого. Проте, якщо усиновлювалася дитини, яка досягла десятирічного віку, то присвоєння їй прізвища й по батькові усиновлювача, а також запис усиновлювачів як батьків без її згоди не допускалося. Ці зміни, з нашої точки зору, поєднували дві суперечливі риси. З одного боку, зміна запису про батьків усиновлюваного в поєднанні з можливістю присвоєння дитині прізвища та по батькові усиновлювача полегшувало інтеграцію в нову

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

сім'ю й набуття сімейно-правового статусу, що є особливо цінним, якщо згадати, у контексті чого все це відбувалося – війна, масове сирітство й безпритульність. З іншого – у даному випадку можна сміливо вести мову про юридичну заміну ідентичності дитини, йдеться про юридичну заміну, а не знищення ідентичності. Такий висновок зроблено саме тому, що подальший порядок ведення актів цивільного стану у СРСР свідчить, що первинний актовий запис про народження зберігався в системі органів РАГС, а при складанні нового запису між ними фіксувався відповідний зв'язок, а у разі скасування усиновлення передбачалося відновлення раніше внесених відомостей про батьків дитини.

Продовжуючи розглядати право на ідентичність, доречно згадати ще й про депортацію дітей нацистами й знищення будь-якої інформації щодо їх походження. Як відомо, нацистські чиновники систематично змінювали імена й знищували записи про дітей, призначених для германізації. Багато молодших дітей взагалі не пам'ятали своїх рідних мов чи сімей, з яких вони походять. Як зазначає Т. Захра, у 1947 році Джин Хеншоу описала польських і югославських дітей у Дитячому центрі в Пріні, які «відреклися від своєї країни, мови та культури та рішуче стверджували, що вони німці» (Zahra, 2009: 78). Із наведеного випливає, що довгострокове переміщення дитини й зміна її соціального оточення могли призводити не просто до формальної зміни документів, а й до фактичної трансформації ідентичності. Депортація з подальшим знищенням документів та даних про походження, а також германізація дітей – це не просто фізичне їх відокремленням від сім'ї та держави походження, а фактичне знищення їх первинної ідентичності. У даному випадку можемо стверджувати, що має місце саме знищення ідентичності, оскільки зміна імені, мовного й культурного середовища, знищення документів істотно ускладнювали, а іноді й унеможливлювали подальше встановлення походження дітей і відновлення сімейних зв'язків.

Таким чином, право на ідентичність, яке юридично ще не було оформлено ані на міжнародному рівні, ані на національному, порушувалося як всередині країни власною державою, так і окупаційним режимом. Проте порушення мали різний характер. У першому випадку, попри те, що ідентичність дитини все ж таки порушувалася, мова йде про юридичну заміну ідентичності і порушення зв'язків із державою походження, що, звісно, й не мало трагічних наслідків для самої дитини, навіть більше, набувало певних позитивних рис при інтеграції дитини в нову сім'ю. У другому випадку простежується цинічне знищення ідентичності дітей, яке для них самих не мало ніяких позитивних аспектів.

Висновки. За результатами вивчення положень нормативних актів, думок науковців можемо зробити наступні висновки.

1. Упродовж усієї Другої світової війни дитина була вразливою категорією цивільного населення й жертвою нацистського терору. За таких умов тому єдиним шансом на фізичне виживання для неї залишався вступ до лав партизанського руху.

2. Попри декларування дбайливого ставлення до дитини, радянське керівництво не вжило жодного заходу із захисту дітей єврейської й ромської дитячого національностей від геноциду. Більш того, влада СРСР замість того, щоб увіковічити пам'ять жертв у післявоєнний час, замовчувала сам факт.

3. Радянське керівництво не розробило спеціального ефективного механізму захисту дітей, навпаки, воно, попри офіційну позицію незалучення дітей до регулярного війська, використовувало їх у воєнних операціях, як розвідників тощо, використовуючи пропаганду і закликаючи до виконання обов'язку – зробити власний внесок у перемогу. Так, у тилу діти допомагали добувати продовольство, збирали інформацію, вчиняли диверсії, а також брали активну участь у партизанському русі. Спираючись на наведене, маємо констатувати, що держава не лише не втручалася у процес використання дітей військовими командирами, навпаки, певним чином спонукала до цього (йдеться про створення під час Другої світової війни суворівських і нахімовських військових училищ для дітей).

4. Завдяки героїзації засобами радянської пропаганди образів «синів полку», юних партизанів, підпільників і піонерів-героїв, формуванню уявлення про участь неповнолітніх у воєнних діях як суспільно схвалювану форму патріотичної поведінки, відбувалася індоктринація дітей. Радянська держава також інституціоналізувала службу дітей у військово-морських школах юнг. Таким чином, фактично велася підготовка дітей до участі у збройному конфлікті.

5. Під час Другої світової війни мало місце таке явище, як експлуатація дитячої праці, передусім учнів ремісничих і залізничних училищ, шкіл фабрично-заводського навчання.

6. У роки війни також порушувалося право дитини на збереження своєї ідентичності. Зокрема, радянське сімейне законодавство не передбачало належного механізму розшуку біологічних батьків усиновленої дитини й відновлення її сімейних зв'язків, що могло призводити до втрати відомостей про походження дитини.

7. Радянська політика полягала не стільки в захисті дітей від війни, скільки в їх поступовому включенні у воєнні зусилля держави.

Декларація про використання штучного інтелекту. Авторка заявляє про використання генеративного ШІ у процесі дослідження й підготовки рукопису. Відповідно до таксономії GAIDeT (2025), наведені нижче завдання були делеговані інструментам генеративного ШІ за повного людського нагляду: пошук і систематизація літератури.

Використаний інструмент генеративного ШІ: ChatGPT 5.6 Sol. Повну відповідальність за фінальний рукопис несе авторка. Інструменти генеративного ШІ не зазначаються як автори та не несуть відповідальності за кінцеві результати.

Конфлікт інтересів. Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів.

Фінансування. Це дослідження було підтримано грантом Британської академії LTRSF25/100105.

Подяки. Автор висловлює вдячність за конструктивні відгуки, надані під час процесу рецензування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Крестовська Н. М. Дитина і зброя: історико-правові аспекти. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти.* 2018. Вип. 1. С. 170–180. URL : https://doi.org/10.31866/2616-745x.1.2018.141997

2. Левченко Ю. І. Особливості реалізації політики окупаційної влади в адміністративно-територіальних одиницях України 1941–1944 рр. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2017. 402 с.

3. Марченко О., Шевченко В. Злочини над дітьми-сиротами та дітьми з інвалідністю у період нацистської окупації України 1941–1944 рр. *Історія & Археологія*. 2025. Вип. 2. С. 75–86. https://doi.org/10.32782/cusu-hist-2025-2-9

4. Slepyan K. The Soviet Partisan Movement and the Holocaust. *Holocaust and Genocide Studies*. 2000. Vol. 14. № 1. P. 1–27.

5. Kucherenko O. Little Soldiers: How Soviet Children Went to War, 1941–1945. Oxford : Oxford University Press, 2011. 256 p. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780199585557.001.0001

6. Exeler F. The Ambivalent State: Determining Guilt in the Post-World War II Soviet Union. *Slavic Review*. 2016. Vol. 75, No. 3. P. 606–629.

7. Про внесення змін та доповнень до Кодексу законів про родину, опіку, подружжя і про акти громадянського стану УРСР. Указ Президії Верховної Ради УРСР від 24.09.1943. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1944. № 5.

8. Zahra T. "A Human Treasure": Europe's Displaced Children between Nationalism and Internationalism. *Past & Present*. 2009. № 203. Pp. 45-86.

REFERENCES:

1. Krestovska, N. M. (2018). Dytyna i zbroia: istoryko-pravovi aspekty [Child and weapons: Historical and legal aspects]. *Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty – International Relations: Theory and Practical Aspects*, (1), 170–180. https://doi.org/10.31866/2616-745X.1.2018.141997

2. Levchenko, Yu. I. (2017). *Osoblyvosti realizatsii polityky okupatsiinoi vlady v administratyvno-terytorialnykh odynytsiakh Ukrainy 1941–1944 rr. [Features of the implementation of the occupation authorities' policy in the administrative-territorial units of Ukraine, 1941–1944].* Kyiv, Ukraine: Vyd-vo NPU im. M. P. Drahomanova.

3. Marchenko, O., & Shevchenko, V. (2025). Zlochyny nad ditmy-syrotamy ta ditmy z invalidnistiu u period natsystskoi okupatsii Ukrainy 1941–1944 rr. [Crimes against orphaned children and children with disabilities during the Nazi occupation of Ukraine, 1941–1944]. *Istoriia & Arkheolohiia – History & Archaeology*, (2), 75–86. https://doi.org/10.32782/cusu-hist-2025-2-9

4. Slepyan, K. (2000). The Soviet partisan movement and the Holocaust. *Holocaust and Genocide Studies, 14*(1), 1–27.

5. Kucherenko, O. (2011). *Little soldiers: How Soviet children went to war, 1941–1945*. Oxford, UK: Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199585557.001.0001

6. Exeler, F. (2016). The ambivalent state: Determining guilt in the post-World War II Soviet Union. *Slavic Review, 75*(3), 606–629.

7. Pro vnesennia zmin ta dopovnen do Kodeksu zakoniv pro rodynu, opiku, podruzhzhia i pro akty hromadianskoho stanu URSR: Ukaz Prezydii Verkhovnoi Rady URSR vid 24 veresnia 1943 r. [On amendments and additions to the Code of Laws on Family, Guardianship, Marriage and Civil Status Acts of the Ukrainian SSR: Decree of the Presidium of the Supreme Soviet of the Ukrainian SSR of 24 September 1943]. (1944). *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR – Bulletin of the Supreme Soviet of the Ukrainian SSR*, (5).

8. Zahra, T. (2009). "A human treasure": Europe's displaced children between nationalism and internationalism. Past & Present, 203(1), 45–86.

Дата першого надходження статті до видання: 10.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

УДК 340.113: 340.132.6
DOI https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2026-4-3

ПОНЯТТЯ ПРАВОВОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ: ХАРАКТЕРНІ РИСИ ТА МІСЦЕ У ПОНЯТІЙНОМУ АПАРАТІ ТЕОРІЇ ПРАВА

Ямборко В'ячеслав В'ячеславович,
здобувач ступеня доктора філософії
кафедри теорії та історії держави і права
Національного університету біоресурсів
і природокористування України
yamborko07@ukr.net
https://orcid.org/0009-0005-5267-9515

Мета. *Здійснити комплексний теоретико-правовий аналіз поняття правової невизначеності та розкрити його зміст у понятійному апараті загальної теорії права.*

Методологічну основу *дослідження становлять діалектичний метод, структурний і системний підходи, методи аналізу та синтезу, порівняльно-правовий, формально-юридичний та логіко-юридичний методи. Їх застосування дало змогу проаналізувати наукові підходи до розуміння правової невизначеності, виокремити її характерні риси, дослідити співвідношення з правовою визначеністю та сформулювати авторське визначення.*

Результати. *Обґрунтовано доцільність використання терміна «правова невизначеність» у межах загальнотеоретичного дослідження. Встановлено її характерні риси: об'єктивну зумовленість, багаторівневий характер, біполярність, динамічність та контекстну обумовленість. З'ясовано, що правова визначеність і правова невизначеність взаємопов'язані у процесі функціонування права, а певний рівень невизначеності може бути сумісним із вимогами правової визначеності. Запропоновано визначати правову невизначеність як об'єктивно зумовлену характеристику правової реальності, що виявляється у відсутності достатніх підстав для однозначного встановлення змісту правового припису, вибору єдиного правомірного варіанта рішення або достатньо точного передбачення правових наслідків.*

Висновки. *Правова невизначеність не обмежується недоліками нормативного регулювання або труднощами тлумачення правових приписів, а її прояви виникають на різних етапах функціонування права. Виокремлені характерні риси дають змогу комплексно розкрити зміст правової невизначеності та основні особливості її прояву у процесі правового регулювання.*

Ключові слова: *правова невизначеність, правова визначеність, правове регулювання, передбачуваність, правова реальність, теорія права.*

THE CONCEPT OF LEGAL UNCERTAINTY: CHARACTERISTIC FEATURES AND ITS PLACE IN THE CONCEPTUAL FRAMEWORK OF LEGAL THEORY

Yamborko Viacheslav Viacheslavovych,
Postgraduate Student at the Department of Theory and History of State and Law
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
yamborko07@ukr.net
https://orcid.org/0009-0005-5267-9515

Purpose. *To conduct a comprehensive theoretical and legal analysis of the concept of legal uncertainty and to clarify its content within the conceptual framework of the general theory of law.*

Methods. *The methodological framework of the study comprises the dialectical method, structural and systemic approaches, methods of analysis and synthesis, as well as comparative legal, formal legal, and logical legal methods. Their application made it possible to analyse scholarly approaches to understanding legal uncertainty, identify its characteristic features, examine its relationship with legal certainty, and formulate an original definition.*

Results. *The appropriateness of using the term "legal uncertainty" within a general theoretical study is substantiated. Its characteristic features are identified: objective determination, a multilevel character, bipolarity, dynamism, and contextual dependence. It is established that legal certainty and legal uncertainty are interrelated in the functioning of law and that a certain degree of uncertainty may be compatible with the requirements of legal certainty. Legal uncertainty is proposed to be defined as an objectively determined characteristic of legal reality, manifested in the absence of sufficient grounds for unambiguously establishing the content of a legal provision, choosing a single lawful course of action, or predicting legal consequences with sufficient accuracy.*

Conclusions. *Legal uncertainty is not limited to deficiencies in legal regulation or difficulties in interpreting legal provisions; its manifestations arise at different stages of the functioning of law. The identified characteristic*

© Ямборко В. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

features provide a comprehensive understanding of the content of legal uncertainty and the main features of its manifestation in the process of legal regulation.

Keywords: *legal uncertainty, legal certainty, legal regulation, predictability, legal reality, theory of law.*

Вступ. Правова невизначеність належить до фундаментальних проблем сучасної теорії права, оскільки безпосередньо пов'язана із забезпеченням ефективності правового регулювання, реалізацією принципу верховенства права та досягненням належного рівня правової визначеності. Від того, як розуміється правова невизначеність, значною мірою залежить оцінка якості нормативного регулювання, меж дискреції суб'єктів правозастосування та можливостей забезпечення передбачуваності правового регулювання. Попри значний науковий інтерес до цієї проблематики, у сучасній юридичній науці досі не сформовано узгодженого підходу до розуміння правової невизначеності як загальнотеоретичної категорії. Існуючі підходи істотно відрізняються як за визначенням її змісту, так і за розумінням її природи, характерних рис та співвідношення з іншими категоріями теорії права. Це свідчить про необхідність подальшого теоретико-правового осмислення поняття правової невизначеності та уточнення його місця у сучасному понятійному апараті загальної теорії права.

Метою статті є теоретико-правовий аналіз поняття правової невизначеності та розкриття його змісту в понятійному апараті загальної теорії права. Для досягнення поставленої мети необхідно: обґрунтувати доцільність використання терміна «правова невизначеність» у межах цього дослідження; з'ясувати сутність поняття правової невизначеності; виокремити її характерні риси та сформулювати визначення; дослідити співвідношення правової невизначеності з правовою визначеністю.

Важливість дослідження правової невизначеності зумовила посилення наукового інтересу до цієї проблематики як у вітчизняній, так і в зарубіжній юридичній науці. У вітчизняній юридичній науці правова невизначеність досліджується з різних теоретико-правових і методологічних позицій. Так, Є. Б. Кубко розглядає її як об'єктивно існуюче явище, що проявляється у сфері правотворчості та юридичної практики й потребує комплексного теоретико-методологічного осмислення (Кубко Є. Б., 2024 : 111). У свою чергу, С. В. Васильєв обґрунтовує біполярний характер правової невизначеності, розглядаючи її не лише як прояв недосконалості правового регулювання, а й як засіб забезпечення необхідної гнучкості права (Васильєв С. В., 2021 : 28). Тоді як А. М. Земко акцентує увагу на системному характері правової невизначеності та ролі судової практики у виявленні її проявів (Земко А. М., 2026 : 37). Логічні аспекти юридичної невизначеності досліджує О. М. Юркевич, пов'язуючи її виникнення з порушенням логічних вимог до нормативного тексту (Юркевич О. М., 2010 : 123), а Т. О. Крижановська та Л. В. Токарь обґрунтовують доцільність логічної типології правової невизначеності, виокремлюючи різні типи невизначеності залежно від механізмів їх виникнення (Крижановська Т. О., Токар Л. В., 2026 : 443).

У зарубіжній юридичній літературі правова невизначеність також розглядається в різних теоретичних вимірах. Так, А. Д'Амато (Anthony D'Amato) (2010) розглядає правову невизначеність як закономірну властивість розвитку правової системи, що має тенденцію до посилення в процесі еволюції права. А. М. Балашші (Ádám Miklós Balássy) пов'язує проблему правової невизначеності насамперед із судовим тлумаченням та здійсненням суддівського розсуду (Balássy A. M., 2023, с. 2–3). К. Е. Девіс (Kevin E. Davis) досліджує правову невизначеність як багатовимірне явище та обґрунтовує необхідність концептуального розмежування її окремих проявів (Davis K. E., 2011, с. 2–4). Сучасні напрями дослідження представлені, зокрема, працею Н. Даї (N. Dayi) (2026), у якій проблема правової невизначеності аналізується в контексті використання систем штучного інтелекту та оцінювання семантичної невизначеності їхніх відповідей.

Проведений аналіз свідчить, що сучасні дослідження охоплюють широкий спектр питань, пов'язаних із правовою невизначеністю, зокрема її теоретико-методологічні засади, прояви у правотворчості та правозастосуванні, логічну природу, типологію й особливості функціонування в умовах розвитку цифрових технологій. Водночас проблема визначення сутності поняття правової невизначеності, встановлення його істотних ознак, формулювання узгодженої дефініції та з'ясування місця у понятійному апараті теорії права не отримала комплексного теоретико-правового вирішення.

Методологічну основу дослідження становить комплекс філософських, загальнонаукових і спеціально-юридичних методів пізнання, застосування яких зумовлене предметом і метою дослідження. Вибір методологічних засад ґрунтується на сучасному розумінні розвитку юридичної науки, для якого характерний «перехід від моністичної методології до філософсько-методологічного плюралізму» (Кельман М. С., 2015 : 152). На філософському рівні використано діалектичний метод, який дав змогу дослідити поняття правової невизначеності у взаємозв'язку з поняттям правової визначеності, простежити розвиток наукових підходів до його розуміння та виявити закономірності формування його змісту.

Серед загальнонаукових методів провідне значення мав структурний підхід, який використано для дослідження внутрішньої будови поняття правової невизначеності, виокремлення його істотних характеристик, встановлення взаємозв'язків між ними та формування цілісного уявлення про зміст досліджуваного поняття.

Системний підхід використовувався для розгляду правової невизначеності у взаємозв'язку з правовою визначеністю та іншими елементами понятійного апарату загальної теорії права. Такий підхід «дозволяє об'єднувати в єдину наукову картину знання, отримані … шляхом застосування різноманітних методологічних підходів» (Кравцова Т. М., 2021 : 165–166). Методи аналізу та синтезу застосовано під час дослідження наукових підходів до розуміння правової невизначеності, виокремлення її істотних ознак та формулювання авторського визначення. Порівняльно-правовий метод використано для зіставлення наукових підходів до розуміння правової невизначеності, а також дослідження її співвідношення з іншими поняттями загальної теорії права.

Серед спеціально-юридичних методів використано формально-юридичний метод, який дав змогу проаналізувати зміст понятійного апарату дослідження, обґрунтувати доцільність використання терміна «правова невизначеність» та здійснити аналіз його дефініцій у сучасній юридичній науці. Логіко-юридичний метод застосовано для забезпечення послідовності понятійного аналізу, побудови логічної структури дослідження, виокремлення характерних рис правової невизначеності та формулювання її авторського визначення.

1. Термінологічні засади дослідження правової невизначеності

Дослідження поняття правової невизначеності потребує насамперед уточнення змісту термінів «правовий», «юридичний» та «правничий». Аналіз їх співвідношення є необхідною методологічною передумовою дослідження поняття правової невизначеності, оскільки коректність використання юридичної термінології безпосередньо впливає на точність понятійного апарату та обґрунтованість наукових висновків. Відповідно до Словника української мови, прикметник «правничий» визначається як тотожний поняттю «юридичний» (Словник української мови, 1977 : 506), а поняття «юридичний» означає те, що пов'язане із законодавством, правовими нормами та практикою їх застосування (Словник української мови, 1980 : 615). Отже, поняття «правничий» і «юридичний» в українській мові традиційно використовуються як тотожні. Водночас поняття «правовий» має інше змістове навантаження і характеризує явища, пов'язані з правом як соціальним регулятором (Haladzhun Z., 2024 : 5), тому поняття «правовий» і «юридичний» в українській мові «мають різне навантаження» (Фулей Т. І., 2025 : 50).

Розмежування цих понять має не лише термінологічне, а й теоретико-правове значення, оскільки безпосередньо впливає на формування понятійного апарату дослідження. На нашу думку, для цілей цього дослідження найбільш обґрунтованим є використання саме поняття «правова невизначеність». Такий вибір зумовлений не лише особливостями української юридичної термінології, а насамперед змістом досліджуваного поняття. Поняття «юридичний» традиційно пов'язується із законодавством, юридичною діяльністю, правозастосуванням та іншими явищами професійної юридичної сфери. Натомість поняття «правовий» характеризує право як цілісний соціально-нормативний регулятор, охоплюючи не лише нормативний масив, а й принципи права, правотворчість, правозастосування, юридичне тлумачення та інші елементи механізму правового регулювання. Оскільки предметом цього дослідження є поняття загальної теорії права, яке характеризує стан правового регулювання загалом, використання поняття «правова невизначеність» є більш точним і методологічно обґрунтованим.

2. Зміст та характерні риси правової невизначеності

Наступним етапом дослідження є з'ясування змісту поняття правової невизначеності. Це потребує аналізу тих концептуальних положень, у яких розкривається сутність правової невизначеності та окреслюються підходи до її розуміння. Такий аналіз дає змогу простежити, які властивості й характеристики сучасні дослідники пов'язують із правовою невизначеністю, виявити спільні та відмінні риси наукових підходів, а також сформувати методологічне підґрунтя для виокремлення її характерних рис і формулювання визначення.

У сучасній юридичній науці дедалі чіткіше простежується підхід, відповідно до якого правова невизначеність розглядається як об'єктивно зумовлене правове явище. Її виникнення пов'язується з особливостями функціонування права як соціального регулятора, покликаного впорядковувати суспільні відносини, що постійно розвиваються та ускладнюються. У зв'язку з цим у юридичній літературі наголошується, що правова невизначеність «об'єктивно існує» (Кубко, Є. Б., 2024 : 110), а її природа виходить за межі «техніко-юридичних засобів усунення прогалин у законодавстві чи позбавлення юридичних текстів двозначності або дефінітивної плутанини» (Кубко, Є. Б., 2024 : 111). Більше того, в науковій літературі обґрунтовується висновок, що «тенденція до зростання правової невизначеності є невідворотною» (D'Amato A., 2010), оскільки розвиток суспільних відносин постійно породжує нові ситуації, які не можуть бути повною мірою передбачені чинним правовим регулюванням і потребують його подальшого осмислення та адаптації. Наведені підходи дають підстави стверджувати, що правова невизначеність має об'єктивний характер. Вона не є виключно наслідком недоліків законодавчої техніки чи помилок правозастосування, а закономірно виникає в процесі функціонування й розвитку правової системи, відображаючи складність суспільних відносин та обмеженість можливостей їх повної нормативної формалізації.

Ще одним важливим аспектом розуміння правової невизначеності є багаторівневість її проявів. Дослідники звертають увагу на те, що вона виникає «в різних галузях права як

у межах правотворчості, так і в межах юридичної практики» (Кубко, Є. Б., 2024 : 110). Такий підхід свідчить, що правова невизначеність супроводжує весь процес правового регулювання – від формування нормативних приписів до їх практичної реалізації. Аналогічна думка простежується і в зарубіжній юридичній літературі, де зазначається, що «кожна правова система за своєю природою містить елементи невизначеності, зумовлені особливостями тлумачення правових норм, ухвалення судових рішень та застосування юридичних процедур» (Balássy Á. M., 2023 : 2). Водночас висловлюється думка, що правова невизначеність може розглядатися на різних рівнях – щодо окремого правового результату, окремої правової норми, галузі права або правової системи загалом (Davis K. E., 2011). У сукупності наведені положення свідчать, що правова невизначеність проявляється на різних рівнях правового регулювання, охоплюючи взаємопов'язані процеси правотворчості, тлумачення і правозастосування. Це дає підстави розглядати багаторівневість проявів як одну з характерних рис правової невизначеності.

Важливою характеристикою правової невизначеності є її біполярний характер. У сучасній юридичній науці поступово утверджується підхід, відповідно до якого правова невизначеність не може оцінюватися виключно як негативне явище. З одного боку, вона здатна ускладнювати процес правового регулювання, знижувати рівень правової визначеності та створювати передумови для довільного застосування правових норм. З іншого боку, певний рівень правової невизначеності забезпечує необхідну гнучкість правового регулювання, дозволяє враховувати особливості конкретних життєвих ситуацій, динаміку розвитку суспільних відносин і тим самим сприяє адаптації права до нових соціальних викликів. Саме тому в юридичній літературі пропонується розглядати правову невизначеність як «біполярний феномен, оскільки це не лише прояв недосконалості та дефекту права, а й позитивне явище, що може виступати дієвим засобом правового регулювання» (Васильєв С. В., 2024 : 24). Отже, біполярний характер правової невизначеності свідчить, що вона одночасно виступає як чинником ускладнення правового регулювання, так і необхідною умовою його гнучкості й розвитку. Саме поєднання цих аспектів зумовлює складність її теоретико-правового осмислення та виключає можливість однозначної оцінки її ролі у механізмі правового регулювання.

Не менш важливою характеристикою правової невизначеності є її динамічний характер. На відміну від статичних властивостей правової системи, правова невизначеність не є раз і назавжди заданою властивістю окремої правової норми чи правової системи загалом. Її зміст, ступінь прояву та способи подолання змінюються під впливом розвитку суспільних відносин, еволюції законодавства, формування судової практики, офіційного тлумачення, появи нових технологій та трансформації правових цінностей. Ентоні Д'Амато, досліджуючи закономірності розвитку права, зазначає, що «правова визначеність з часом зменшується, а правові норми та принципи права стають дедалі більш невизначеними за своїм змістом і застосуванням» (D'Amato A., 2010 : 1). Аналіз цього підходу дає підстави зробити висновок, що правова невизначеність має динамічний характер і змінюється разом із розвитком правової системи. Цю думку підтверджує й підхід А. М. Земко, яка пов'язує правову невизначеність зі «структурною напругою між динамікою суспільних відносин і повільністю (а інколи й внутрішньою суперечливістю) формального регулювання» (Земко А. М., 2026 : 33). У процесі функціонування права окремі прояви правової невизначеності можуть виникати, посилюватися, послаблюватися, трансформуватися або зникати внаслідок удосконалення правового регулювання чи вироблення сталої практики його застосування. Водночас подолання одних проявів невизначеності не означає її остаточного усунення. У міру розвитку суспільних відносин правова система постійно стикається з новими ситуаціями, які потребують нормативного врегулювання, тлумачення або правозастосовної конкретизації. Саме тому правова невизначеність має здатність постійно відтворюватися в нових умовах функціонування правової системи.

Аналіз особливостей прояву правової невизначеності свідчить, що її не можна розглядати як незмінну властивість правової норми. Одна й та сама норма може бути цілком зрозумілою та не викликати труднощів у процесі застосування в одних випадках і водночас породжувати кілька однаково обґрунтованих варіантів тлумачення – в інших. Це означає, що ступінь прояву правової невизначеності визначається не лише змістом нормативного припису, а й умовами його реалізації. Вирішального значення при цьому набувають фактичні обставини конкретної справи, особливості правовідносин, обраний спосіб тлумачення правової норми та інші чинники, що супроводжують її застосування. Саме тому правова невизначеність проявляється не ізольовано в тексті нормативного припису, а в процесі співвіднесення його абстрактного змісту з конкретною життєвою ситуацією, адже «тлумачення законів і процесуальних норм є варіативним, залежним від контексту та здійснюється із застосуванням різних методів юридичного тлумачення, що може призводити до різних висновків навіть за однакових фактичних обставин» (Balássy Á. M., 2023 : 2). Така залежність результату правозастосування від конкретних умов зумовлена й особливостями функціонування самого права, яке не допускає механічного застосування нормативних приписів, а передбачає врахування конкретних обставин справи та можливість різних інтерпретацій, оскільки право функціонує «в межах притаманної йому гнучкості, яка допускає контекстуальне тлумачення»

(Dayi N., 2026). Це дає підстави розглядати контекстну обумовленість проявів як одну з характерних рис правової невизначеності, оскільки ступінь і форми її прояву визначаються не лише змістом правової норми, а й конкретним контекстом правозастосування, який охоплює сукупність фактичних обставин, інтерпретаційних підходів і умов реалізації правової норми. Саме тому одна й та сама правова норма залежно від фактичних обставин, способу тлумачення чи особливостей правозастосовної ситуації може породжувати різний рівень правової невизначеності.

Отже, проведений аналіз дозволяє розглядати правову невизначеність як об'єктивно зумовлений і багаторівневий феномен, прояви якого змінюються залежно від конкретного контексту та процесів функціонування права і можуть мати як конструктивний, так і деструктивний характер. У змістовому плані правова невизначеність виявляється у відсутності достатніх підстав для однозначного встановлення змісту правового припису, вибору єдиного правомірного варіанта рішення або достатньо точного передбачення правових наслідків.

3. Співвідношення правової визначеності та правової невизначеності: понятійний аспект

Для подальшого з'ясування змісту правової невизначеності важливим є питання про її співвідношення з правовою визначеністю. Звернення до нього дозволяє точніше окреслити зміст цих понять та з'ясувати характер їх взаємозв'язку у процесі функціонування права.

Співвідношення правової невизначеності та правової визначеності потребує насамперед уточнення змісту останньої. Правову визначеність навряд чи доцільно ототожнювати з абсолютною ясністю, однозначністю та незмінністю правового регулювання, оскільки така вимога була б практично недосяжною для складної й динамічної системи права. Якщо сприймати визначеність буквально, «то її важко було б знайти інакше, ніж у вкрай простих нормах» (Linarelli J., 2017 : 173). Тому більш продуктивним видається розуміння правової визначеності через категорію передбачуваності, яка дає змогу оцінювати право не з позиції його абсолютної однозначності, а з погляду можливості суб'єкта розумно передбачити правові наслідки своїх дій та рішень органів публічної влади. У цьому сенсі саме передбачуваність постає «ключовою ідеєю правової визначеності» (Ostapenko H., 2023 : 31), що забезпечується не лише вимогами до якості правових актів, а й послідовністю їх виконання органами влади та застосування судом. Отже, правова визначеність не вичерпується властивостями нормативного тексту і не може бути забезпечена виключно чіткістю законодавчих формулювань. Вона формується також у процесі реалізації та застосування права, де особливого значення набувають послідовність правозастосовної практики, стабільність підходів до тлумачення та можливість особи орієнтуватися на попередній досвід взаємодії з правовою системою.

Таке розуміння дає підстави відійти від спрощеного протиставлення правової визначеності та правової невизначеності як взаємовиключних станів права. Наявність певного ступеня невизначеності сама по собі ще не означає відсутності правової визначеності, якщо правова система зберігає достатній рівень передбачуваності та містить механізми, здатні спрямовувати тлумачення і правозастосування. Саме тому співвідношення цих категорій доцільно розглядати не лише через їх протилежність, а й через їх взаємозв'язок у процесі функціонування права. Межа між визначеністю та невизначеністю не є незмінною. Правове положення, яке тривалий час не викликало труднощів у тлумаченні та застосуванні, за нових суспільних обставин або у нетиповій правовій ситуації може виявити свою недостатню визначеність. Водночас невизначеність, що виникає на рівні нормативного регулювання, може бути зменшена або подолана у процесі тлумачення, конкретизації та формування сталої правозастосовної практики.

Отже, визначеність і невизначеність не лише співіснують у праві, а й можуть переходити одна в одну залежно від зміни правового контексту та механізмів реалізації права. При цьому правова невизначеність не завжди повинна розглядатися виключно як дефект, що підлягає повному усуненню. У певних межах вона створює простір для адаптації правового регулювання до різноманітності суспільних відносин, дозволяє враховувати особливості конкретної ситуації та реагувати на суспільні відносини, які неможливо вичерпно передбачити на момент прийняття правової норми. Водночас перевищення допустимого рівня невизначеності здатне порушити передбачуваність правового регулювання та перетворити необхідну гнучкість права на джерело непослідовності й довільності. Тому принципове значення має не абсолютне усунення правової невизначеності, а встановлення тих меж, у яких вона залишається сумісною з вимогами правової визначеності.

Проведений аналіз створює підґрунтя для переходу до формулювання дефініції правової невизначеності. Найбільш обґрунтованим видається розгляд правової невизначеності як характеристики правової реальності, що дозволяє охопити різні рівні та контексти її прояву. Виходячи з цього, правову невизначеність пропонуємо визначити як об'єктивно зумовлену характеристику правової реальності, що виявляється у відсутності достатніх підстав для однозначного встановлення змісту правового припису, вибору єдиного правомірного варіанта рішення або достатньо точного передбачення правових наслідків. Запропоноване визначення дозволяє охопити різні прояви правової невизначеності, не обмежуючи її лише недоліками нормативного регулювання або труднощами тлумачення

правових приписів. Відсутність достатніх підстав для однозначності може виявлятися на різних етапах функціонування права – від встановлення змісту правового припису до прийняття конкретного рішення та передбачення його правових наслідків. Водночас така невизначеність не обов'язково означає неможливість правового регулювання чи прийняття правомірного рішення, а вказує на існування простору, в межах якого однозначність не задана наперед і потребує конкретизації у процесі функціонування права.

Висновки. Проведене дослідження дало змогу уточнити зміст поняття правової невизначеності та обґрунтувати доцільність використання цього терміна у межах загальнотеоретичного дослідження. На підставі аналізу сучасних наукових підходів встановлено, що правова невизначеність має такі характерні риси: об'єктивна зумовленість, багаторівневий характер, біполярність, динамічність, контекстна обумовленість. Виділення таких характеристик дозволяє комплексно розкрити її зміст та особливості прояву у процесі правового регулювання.

Проведений аналіз співвідношення правової невизначеності та правової визначеності засвідчив, що ці поняття взаємопов'язані між собою у процесі функціонування права. Це стало підставою для формулювання авторського визначення правової невизначеності.

Подальші дослідження доцільно спрямувати на з'ясування закономірностей виникнення та механізмів подолання правової невизначеності в різних сферах правового регулювання, зокрема в умовах, що характеризуються підвищеним рівнем правової складності та динамічності суспільних відносин.

Декларація про використання штучного інтелекту. Автор заявляє про використання генеративного ШІ у процесі дослідження та підготовки рукопису. Відповідно до таксономії GAIDeT (2025), наведені нижче завдання були делеговані інструментам генеративного ШІ за повного людського нагляду: пошук і систематизація літератури; вичитування та редагування; переклад; реформатування.

Використаний інструмент генеративного ШІ: ChatGPT.

Повну відповідальність за фінальний рукопис несе автор. Інструменти генеративного ШІ не зазначаються як автори та не несуть відповідальності за кінцеві результати.

Конфлікт інтересів. Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кубко Є. Б. Правотворчість, юридична практика і правова невизначеність: методологічні аспекти взаємозв'язку. *Правова держава: Щорічник наукових праць Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України.* 2024. Випуск 35. Київ, 2024. С. 108–120. DOI: 10.33663/0869-2491-2024-35-108-120.

2. Васильєв С. В. «Невизначеність» у механізмі правового регулювання процесуальних правовідносин та юридичні інструменти її усунення. *Правова держава.* 2021. № 42. С. 22–31. DOI: https://doi .org/10 .18524/2411–2054 .2021 .42 .232409.

3. Земко А. М. Правозастосування в умовах правової невизначеності: роль судової практики у вдосконаленні правотворення. *Право і суспільство.* 2026. № 1. С. 32–39. DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2026.1.1.4.

4. Юркевич О. М. Логічні підстави юридичної невизначеності: до постановки проблеми. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого.* 2010. № 3. С. 118–124.

5. Крижановська Т. О., Токарь Л. В. Логічна типологія правової невизначеності: теоретико-методологічні засади. *Науковий вісник Ужгородського національного Університету. Серія: Право.* 2026. Вип. 93. Ч. 5. С. 438–445. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.57.

6. D'Amato A. Legal Uncertainty. *Faculty Working Papers.* 2010. Paper 108. URL: http://scholarlycommons.law.northwestern.edu/facultyworkingpapers/108.

7. Balássy Á. M. Uncertainty doctrine of legal systems. *De iurisprudentia et iure publico. Journal of Legal and Political Sciences.* 2023. Vol. XIV, No. 4. P. 1–8. URL: https://www.academia.edu/114217290/Uncertainty_doctrine_of_legal_systems.

8. Davis K. E. The Concept of Legal Uncertainty: Definition and Measurement. *SSRN Electronic Journal.* 2011. July. P. 1–8. DOI: https://doi.org/10.2139/ssrn.1884664.

9. Dayi N. Measuring Legal Uncertainty in Outputs Generated by Artificial Intelligence Systems Through Semantic Entropy. *GSI Articletter.* 2026. Part 19. P. 406–417. URL: https://www.goksusafiisik.av.tr/pdf/Articletter/All/34_winter_2026_gsi_articletter.pdf.

10. Кельман М. С. Сучасні методологічні уявлення про розмаїття правової проблематики. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2015. № 827. С. 148–152.

11. Кравцова Т. М. Роль системного підходу у методології сучасного правознавства. *Науковий вісник Льотної академії. Серія: Економіка, менеджмент та право.* 2021. Вип. 5. С. 163–167. DOI 10.33251/2707-8620-2021-5-163–167.

12. Словник української мови: в 11 т. Т. 8: Природа-Ряхтливий / ред. тому: В. О. Винник [та ін.]. Київ: Наукова думка, 1977. 927 с.

13. Словник української мови: в 11 т. Т. 11. Х-Ь / ред. тому С. І. Головащук. Київ: Наукова думка, 1980. 699 с.

14. Галаджун З. Видання правове/правниче/юридичне? *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Журналістика.* 2024. № 2 (8). С. 1–8. DOI: https://doi.org/10.23939/sjs2024.02.001.

15. Фулей Т. І. Legal Certainty в українському дискурсі: невизначеність юридичної визначеності. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2025. № 2. С. 47–51. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-2/8.

16. Linarelli J. Legal Certainty: A Common Law View and a Critique / The Shifting Meaning of Legal Certainty in Comparative and Transnational Law / ed. by M. Fenwick, M. Siems, S. Wrbka. Oxford: Hart Publishing, 2017. P. 159–176. DOI: 10.5040/9781509911288.ch-007.

17. Ostapenko H. The Role of Legal Certainty Principle in Provision of Access to Justice in Ukraine in Wartime. *Access to Justice in Eastern Europe.* 2023. № 3 (20). P. 27–39. DOI: https://doi.org/10.33327/AJEE-18-6.3-a000306.

REFERENCES:

1. Kubko, Ye. B. (2024). Pravotvorchist, yurydychna praktyka i pravova nevyznachenist: metodolohichni aspekty vzaiemozviazku [Law-making, legal practice and legal uncertainty: methodological aspects of an interrelationship]. *Pravova derzhava: Shchorichnyk naukovykh prats Instytutu derzhavy i prava imeni V. M. Koretskoho NAN Ukrainy,* 35, 108–120. DOI: https://doi.org/10.33663/0869-2491-2024-35-108-120 [in Ukrainian].

2. Vasyliev, S. V. (2021). "Nevyznachenist" u mekhanizmi pravovoho rehuliuvannia protsesualnykh pravovidnosyn ta yurydychni instrumenty yii usunennia ["Uncertainty" in the mechanism of legal regulation of procedural legal relations and legal

instruments for its elimination]. *Pravova derzhava,* 42, 22–31. DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2021.42.232409 [in Ukrainian].

3. Zemko, A. M. (2026). Pravozastosuvannia v umovakh pravovoi nevyznachenosti: rol sudovoi praktyky u vdoskonalenni pravotvorennia [Application of law under legal uncertainty: the role of judicial practice in law adjustment]. *Pravo i suspilstvo,* 1(1), 32–39. DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2026.1.1.4 [in Ukrainian].

4. Yurkevych, O. M. (2010). Lohichni pidstavy yurydychnoi nevyznachenosti: do postanovky problemy [Logical grounds of legal uncertainty: towards the formulation of the problem]. *Visnyk Natsionalnoi yurydychnoi akademii Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho,* 3, 118–124 [in Ukrainian].

5. Kryzhanovska, T. O., & Tokar, L. V. (2026). Lohichna typolohiia pravovoi nevyznachenosti: teoretyko-metodolohichni zasady [Logical typology of legal uncertainty: theoretical and methodological foundations]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo,* 93(5), 438–445. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.57 [in Ukrainian].

6. D'Amato, A. (2010). Legal uncertainty. Faculty Working Papers, Paper 108. URL: http://scholarlycommons.law.northwestern.edu/facultyworkingpapers/108.

7. Balássy, Á. M. (2023). Uncertainty doctrine of legal systems. De iurisprudentia et iure publico. *Journal of Legal and Political Sciences,* XIV(4), 1–8. URL: https://mjat.hu/wp-content/uploads/2024/01/DIEIP-2023-4-Balassy.pdf.

8. Davis, K. E. (2011). The concept of legal uncertainty: Definition and measurement. *SSRN Electronic Journal,* 1–8. DOI: https://doi.org/10.2139/ssrn.1884664.

9. Dayi, N. (2026). Measuring legal uncertainty in outputs generated by artificial intelligence systems through semantic entropy. *GSI Articletter*, Part 19, 406–417. URL: https://www.goksusafiisik.av.tr/pdf/Articletter/All/34_winter_2026_gsi_articletter.pdf.

10. Kelman, M. S. (2015). Suchasni metodolohichni uiavlennia pro rozmaittia pravovoi problematyky [Modern methodological understanding of the diversity of legal issues]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Seriia: Yurydychni nauky,* 827, 148–152. URL: https://ena.lpnu.ua/handle/ntb/32103 [in Ukrainian].

11. Kravtsova, T. M. (2021). Rol systemnoho pidkhodu u metodolohii suchasnoho pravoznavstva [The role of a systematic approach in the methodology of modern jurisprudence]. *Naukovyi visnyk Lotnoi akademii. Seriia: Ekonomika, menedzhment ta pravo,* 5, 163–167. DOI: https://doi.org/10.33251/2707-8620-2021-5-163-167 [in Ukrainian].

12. Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 t. [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes] (1977). Vol. 8. V. O. Vynnyk et al. (Eds.). Naukova dumka [in Ukrainian].

13. Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 t. [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes] (1980). Vol. 11. S. I. Holovashchuk (Ed.). Naukova dumka [in Ukrainian].

14. Haladzhun, Z. (2024). Vydannia pravove/pravnyche/iurydychne? [Is the publication legal/law/judicial?]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Seriia: Zhurnalistyka,* 2(8), 1–8. DOI: https://doi.org/10.23939/sjs2024.02.001 [in Ukrainian].

15. Fulei, T. I. (2025). Legal certainty v ukrainskomu dyskursi: nevyznachenist yurydychnoi vyznachenosti [Legal certainty in Ukrainian discourse: The uncertainty of legal certainty]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal,* 2, 47–51. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-2/8 [in Ukrainian].

16. Linarelli, J. (2017). Legal certainty: A common law view and a critique. In M. Fenwick, M. Siems, & S. Wrbka (Eds.), *The shifting meaning of legal certainty in comparative and transnational law* (pp. 159–176). Hart Publishing. DOI: https://doi.org/10.5040/9781509911288.ch-007.

17. Ostapenko, H. (2023). The role of legal certainty principle in provision of access to justice in Ukraine in wartime. *Access to Justice in Eastern Europe,* 3(20), 27–39. DOI: https://doi.org/10.33327/AJEE-18-6.3-a000306

Дата першого надходження статті до видання: 28.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

СЕКЦІЯ 2
КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.727.76(477)»364»
DOI https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2026-4-4

ЕКСТРАОРДИНАРНІ ОБМЕЖЕННЯ СВОБОДИ ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ: КОНЦЕПТУАЛЬНА АДАПТАЦІЯ ТРИСКЛАДОВОГО ТЕСТУ

Єрмак Віолетта Павлівна,
аспірантка кафедри конституційного права України
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
v.p.yermak@nlu.edu.ua
https://orcid.org/0009-0002-8513-6013

Метою *статті є комплексне дослідження правового механізму екстраординарного обмеження свободи вираження поглядів в Україні та концептуальна адаптація критеріїв класичного трискладового тесту до специфічних умов воєнного стану на основі положень статті 64 Конституції України.* ***Методи****. Методологічну основу цього наукового дослідження становить узгоджений комплекс філософських, загальнонаукових та спеціально-юридичних методів. Застосування формально-догматичного методу дозволило проаналізувати зміст статті 64 Конституції України та виокремити правові підстави для втручання в комунікативну свободу. Системно-структурний метод слугував для концептуалізації абсолютно недоторканного ядра та периферійних елементів свободи вираження поглядів. За допомогою аксіологічного методу встановлено баланс між гострими потребами національної безпеки та гарантіями прав людини в умовах збройного конфлікту.* ***Результати****. Доведено, що в умовах збройного конфлікту загальнотеоретичний концепт «ядра права» вимагає чіткої структурної диференціації на абсолютно недоторканну основу (свобода політичних дебатів та критика влади) та гнучкіші периферійні елементи (поширення сенситивних безпекових даних), втручання у які може здійснюватися максимально оперативно. Розкрито специфіку статті 64 Конституції України як унікального механізму (leges ex ante), що встановлює виняток із загального правила та дозволяє впроваджувати виключно точкові («окремі») обмеження правомочностей, виключаючи юридичну можливість тотальної цензури. З'ясовано, що розширення дискреції публічної влади в екстраординарний період вимагає концептуальної модифікації традиційного алгоритму оцінки правомірності втручання.* ***Висновки****. Обґрунтовано об'єктивну необхідність імплементації суворої часової визначеності та регулярного перегляду правообмежень як обов'язкового четвертого критерію трискладового тесту. Це забезпечує легітимність розширеної владної дискреції та ефективно запобігає владному свавіллю. Запропонований модифікований методологічний підхід забезпечує здатність держави гнучко захищати національну безпеку без незворотної ліквідації самої сутності демократичних прав особи.*

Ключові слова: *права людини, легітимне втручання держави, воєнний стан, пропорційність, дерогація, комунікативна автономія, ядро права, часова визначеність.*

EXTRAORDINARY RESTRICTIONS ON FREEDOM OF EXPRESSION: CONCEPTUAL ADAPTATION OF THE THREE-PART TEST

Yermak Violetta Pavlivna,
Postgraduate Student at the Department of Constitutional Law of Ukraine
Yaroslav Mudryi National Law University
v.p.yermak@nlu.edu.ua
https://orcid.org/0009-0002-8513-6013

The purpose *of the article is a comprehensive study of the legal mechanism of extraordinary limitation of freedom of expression in Ukraine and the conceptual adaptation of the criteria of the classic three-part test to the specific conditions of martial law based on the provisions of Article 64 of the Constitution of Ukraine.* ***Methods.*** *The methodological basis of this scientific research is an agreed complex of philosophical, general scientific, and special legal methods. The formal-dogmatic method allowed analyzing the content of Article 64 of the Constitution of Ukraine and identifying the legal grounds for interference with communicative*

© Єрмак В. П., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

freedom. The systemic-structural method served to conceptualize the absolutely inviolable core and peripheral elements of freedom of expression. With the help of the axiological method, a balance between the acute needs of national security and the guarantees of human rights in the context of armed conflict was established. ***Results.*** *It is proved that in the context of an armed conflict, the general theoretical concept of the «core of the right» requires clear structural differentiation into an absolutely inviolable basis (freedom of political debate and criticism of the government) and more flexible peripheral elements (dissemination of sensitive security data), interference with which can be carried out as quickly as possible. The specificity of Article 64 of the Constitution of Ukraine as a unique mechanism (leges ex ante) is revealed, which establishes an exception to the general rule and allows the introduction of exclusively precise («separate») limitations of powers, excluding the legal possibility of total censorship. It has been found out that the expansion of the discretion of public authorities in an extraordinary period requires a conceptual modification of the traditional algorithm for assessing the legality of interference.* ***Conclusions.*** *The objective necessity of implementing strict time certainty and regular review of legal restrictions as a mandatory fourth criterion of the three-part test is substantiated. This ensures the legitimacy of expanded governmental discretion and effectively prevents abuse of power. The proposed modified methodological approach ensures the state's ability to flexibly protect national security without irreversibly eliminating the very essence of a person's democratic rights.*

Keywords: *human rights, legitimate state interference, martial law, proportionality, derogation, communicative autonomy, core of the right, temporal certainty.*

Вступ. Більшість фундаментальних прав людини мають відносний характер і за певних обставин можуть підлягати легітимним обмеженням, за винятком лише тих, що становлять абсолютну цінність, як-от заборона катувань чи рабства. В умовах воєнного стану здійснення конституційних прав, включаючи право на вільне вираження поглядів, опиняється під тиском імперативів національної безпеки, що вимагає захисту суверенітету та територіальної цілісності від зовнішньої агресії. Зазначена критична ситуація зазвичай супроводжується посиленням управлінського впливу виконавчої гілки влади та об'єктивною потребою у швидкому обмеженні інформаційних потоків. Однак виникнення надзвичайних умов не скасовує дію конституційно-правових запобіжників, а натомість диктує необхідність застосування чітких і прозорих юридичних процедур контролю за діяльністю держави. Таким чином, ключовим теоретичним та практичним викликом сьогодення, що підкреслює новизну теми та актуальність наукових рішень, є розробка такого механізму обмежень, який би дозволяв ефективно протидіяти зовнішнім загрозам, не допускаючи при цьому руйнування самого змістового ядра комунікативної свободи.

Мета дослідження полягає у вивченні правового механізму екстраординарного обмеження свободи вираження поглядів в Україні та концептуальній адаптації критеріїв трискладового тесту до умов воєнного стану на основі статті 64 Конституції України. Для досягнення поставленої мети сформульовано такі науково-дослідницькі завдання:

1) з'ясувати специфіку статті 64 Конституції України як нормативної основи, що дозволяє державі відступати від ординарних зобов'язань шляхом запровадження виключно точкових («окремих») обмежень;

2) проаналізувати класичні критерії трискладового тесту в умовах збройного конфлікту через розмежування абсолютно недоторканного «ядра» та «периферійних» елементів свободи вираження;

3) обґрунтувати необхідність імплементації суворої часової визначеності та регулярного перегляду правообмежень як обов'язкового критерію легітимності розширеної владної дискреції.

Методологія дослідження. Дизайн наукового пошуку ґрунтується на комплексній інтеграції загальнонаукових та спеціально-юридичних методів пізнання, що забезпечило глибинний аналіз механізмів екстраординарного обмеження свободи вираження поглядів. Емпіричну базу дослідження склали норми Конституції України, релевантні рішення Конституційного Суду України (зокрема, щодо критеріїв легітимної мети та пропорційності), актуальна судова практика Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду щодо правомірності інформаційного втручання, а також міжнародні правові стандарти, включаючи керівні документи Венеційської комісії, Йоганнесбурзькі принципи та прецедентну практику Європейського суду з прав людини.

Використання формально-догматичного методу дозволило не лише здійснити детальний аналіз статті 64 Конституції України, але й розкрити її як спеціальний нормативний механізм *leges ex ante*. Механізм безпосереднього застосування цього методу полягав у нормативній деконструкції конституційних приписів з метою встановлення меж легітимного відступу від зобов'язань та доведення імперативної заборони на запровадження суцільних інформаційних обмежень.

Системно-структурний та аксіологічний підходи склали основу для розробки алгоритму конституційного балансування в екстраординарний період. Їх застосування дало змогу підняти фундаментальне питання про розмежування невідчужуваного «ядра права» та його «периферійних елементів», а також здійснити безпосереднє зважування конкуруючих цінностей (державний суверенітет vs. комунікативна автономія особи).

Методологічним інструментом оцінки меж владної дискреції в межах даного дослідження виступає адаптований алгоритм трискладового тесту, який застосовується як спеціальна аналітична матриця для перевірки

правомірності державного втручання. Механізм безпосереднього застосування цього алгоритму передбачає три послідовні етапи наукового аналізу: 1) інструментальну перевірку легітимної мети екстраординарних обмежень крізь призму концепції «чіткої і наявної небезпеки» (clear and present danger); 2) аналіз співмірності втручання, що методологічно ґрунтується на концепції сегментації права (абсолютний захист «ядра» свободи політичних дебатів та допущення точкових обмежень виключно щодо «периферії» – сенситивних безпекових даних); 3) оцінку часового виміру застосованих дерогаційних заходів як самостійного індикатора легітимності розширеної владної дискреції.

Логіка представлення дослідженого матеріалу вибудовується від загального аналізу нормативної основи відступів від зобов'язань до поетапного застосування зазначеної аналітичної матриці з наступним формулюванням підсумкових висновків.

1. Співвідношення безпеки та комунікативних прав

Досліджуючи межі правомірного державного втручання, варто зазначити, що обмеження щодо реалізації прав і свобод людини розглядається як передбачений законом захід тимчасового характеру, що застосовується державою задля захисту суспільних цінностей. Такий захід є необхідним у демократичному суспільстві та фактично полягає в неможливості здійснення особою певного суб'єктивного права (Дахова, 2018: 22). З огляду на це, легітимне обмеження конституційних прав і свобод завжди має на меті досягнення розумного балансу між інтересами окремих осіб, суспільства та держави. Тому загалом проблема взаємозалежності національної безпеки та прав і свобод людини і громадянина не є проблемою вибору за принципом «або/або», вона передбачає пошук компромісу між забезпеченням національної безпеки та дотриманням зазначених прав і свобод (Ірха, 2015: 82).

В українському правовому вимірі цей компроміс знаходить своє безпосереднє відображення у Конституції України. Основний Закон безпосередньо встановлює, що здійснення права на вільне вираження поглядів може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку (Конституція України, 1996: ст. 34). У доктринальному вимірі ця імперативна регламентація становить собою не просто технічний перелік підстав для втручання держави, а свідоме відхилення від застосування універсальних кліше щодо обмежень прав. Закріплення на рівні Основного Закону вичерпного переліку легітимних цілей для втручання у свободу вираження поглядів демонструє наявність апріорного балансу.

2. Трискладовий тест та воєнний стан

Для того, щоб таке втручання не перетворилося на свавілля, у правовій практиці застосовується так званий трискладовий тест. З доктринальної точки зору, цей алгоритм передбачає, що: 1) втручання ґрунтувалося на законі задля досягнення правомірної мети; 2) було зумовлене нагальною необхідністю у демократичному суспільстві; 3) здійснювалося за допомогою достатніх, доречних і адекватних засобів, які гарантовано не посягають на саму сутність права (Савчин, 2018: 285). Орган конституційної юрисдикції постановив, що обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими; вони повинні «переслідувати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими» (Рішення КСУ № 2-рп/2016, 2016).

В екстраординарних реаліях збройного конфлікту публічна влада потребує гнучких інструментів. У сучасній конституційній практиці найбільш безпечним інструментом вважаються заздалегідь визначені Конституцією екстраординарні режими – так звані *leges ex ante* (Водянніков, 2021: 17). В Україні цю роль виконує стаття 64 Основного Закону. Оскільки право на вільне вираження поглядів не входить до переліку абсолютних прав (обмеження яких прямо заборонено статтею 64), це свідчить про намір дозволити глибше втручання у комунікативну свободу під час кризових періодів. Проте вказівка на «окремий» характер правообмежень унеможливлює суцільні інформаційні заборони. Під час застосування дерогаційних заходів критичним залишається розуміння забезпечення сутнісного змісту права (Лазур та ін., 2025: 80).

3. Легітимна мета екстраординарних обмежень

Аналізуючи критерій втручання на основі закону, Конституційний Суд вказує на те, що «із конституційних принципів рівності і справедливості випливає вимога визначеності, ясності і недвозначності правової норми... що виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі» (Рішення КСУ № 5-рп/2005, 2005). За стандартами Венеційської комісії, режим надзвичайного стану повинен бути закріплений у Конституції та деталізований у законі (Venice Commission, 2020: 5).

Наступний елемент – наявність легітимної мети – в умовах воєнного стану зазнає сутнісної трансформації. Конкуруючими цінностями тут виступають людська свобода та національна безпека (Лазур та ін., 2025: 81). Заходи, які обмежують основні права, виправдані лише тоді, коли вони необхідні для подолання надзвичайної ситуації (Venice Commission, 2020: 4-5). Відповідно, Суд констатував право держави захищати суверенітет системними заходами, співмірними існуючим загрозам (Рішення КСУ № 3-р/2021, 2021).

Ця теоретична конструкція знаходить своє безпосереднє відображення в актуальній практиці Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду. Зокрема, розглядаючи спори щодо надання доступу до публічної інформації в умовах збройної агресії, КАС ВС

послідовно наголошує, що сам по собі факт запровадження воєнного стану не може слугувати абсолютною та безальтернативною підставою для інформаційного втручання. Відповідно до правової позиції, викладеної у постанові від 5 жовтня 2023 року у справі № 380/7479/22, публічна влада зобов'язана у кожному конкретному випадку доводити наявність легітимної мети та застосовувати «трискладовий тест», підтверджуючи, що шкода від оприлюднення інформації переважає суспільний інтерес в її отриманні. Такий підхід національної касаційної інстанції створює дієвий процесуальний бар'єр проти формально-бюрократичного зловживання приписами статті 64 Конституції України (Постанова ВС у справі № 380/7479/22, 2023).

4. Пропорційність і ядро комунікативної свободи

В умовах правового режиму воєнного стану заборона надмірного державного втручання означає допустимість обмеження прав людини лише в тому обсязі, в якому заходи будуть розмірними до мети (Погребняк, 2012: 294). Держава зобов'язана запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти мети з мінімальним втручанням і не порушувати сутнісний зміст права (Рішення КСУ № 2-рп/2016, 2016).

Під час збройної агресії класична категорія «ядра права» потребує поділу. Сутнісним фундаментом свободи вираження поглядів (ядро) залишається свобода політичних дебатів, плюралізм думок та критика публічної влади. Однак в екстраординарних умовах ці сфери нерідко перетинаються, що вимагає чітких нормативних критеріїв їх розмежування. Будь-яке висловлювання, навіть якщо воно безпосередньо стосується сфери оборони, залишається в межах абсолютно захищеного «ядра», якщо його первинною метою є здійснення публічного контролю за владою, висвітлення корупційних ризиків чи загальна оцінка державної політики.

На противагу цьому, «периферійним» сегментом виступає поширення сенситивних безпекових даних (наприклад, інформації про дислокацію збройних сил). Комунікативний акт переходить у цю площину і може підлягати легітимним правообмеженням лише за умови наявності безпосередньої та прямої загрози. Імплементуючи в національну доктрину аналог концепції «чіткої і наявної небезпеки» (clear and present danger), слід констатувати: висловлювання втрачає абсолютний захист лише тоді, коли воно містить конкретні фактичні дані (локації, переміщення, найменування підрозділів), розголошення яких створює доведену і неминучу загрозу для життя людей або проведення військових операцій. Цей підхід цілком узгоджується з міжнародними стандартами, зокрема Йоганнесбурзькими принципами, які пов'язують правомірність втручання саме з наявністю прямої, неминучої та доведеної загрози національній безпеці (The Johannesburg Principles, 1996: Принцип 6).

Доктрина свободи розсуду (margin of appreciation) базується на презумпції, що держава наділяється повноваженнями для оптимізації захисту прав в умовах кризи (Criddle, 2014: 200, 216), проте ця дискреція стосується виключно втручання у «периферійні» елементи, залишаючи сутнісне ядро недоторканним.

5. Часовий вимір та регулярний перегляд

Розширення дискреційних повноважень держави вимагає якісно нового підходу до часового виміру обмежень. У класичній доктрині Європейського суду з прав людини та вітчизняній конституційній практиці часові рамки втручання традиційно розглядаються як іманентна складова критерію «необхідності в демократичному суспільстві» та загальної оцінки пропорційності. Проте в екстраординарних умовах, коли держава ініціює дерогацію згідно зі статтею 64 Конституції України, застосування доктрини свободи розсуду (margin of appreciation) потребує концептуального перегляду. Як застерігає Е. Кріддл, в умовах гострих криз, коли існуванню держави загрожує небезпека, застосування широкої свободи розсуду є найменш виправданим, оскільки об'єктивний конфлікт інтересів позбавляє національні органи влади статусу нейтральних гарантів прав людини (Criddle, 2014: 201).

За таких обставин класична оцінка пропорційності *ex post* втрачає свою запобіжну ефективність. Гострота загроз здатна ситуативно виправдати будь-яке втручання як форму «реагування конституційного ладу на екстремальні умови з метою його охорони і збереження», що концептуалізується як інструмент пристосування або «комісарська диктатура» (Водянніков, 2021: 22). Без імперативного механізму періодичної ревізії ці інструменти пристосування мають тенденцію до перетворення на інструменти руйнування самого конституційного правопорядку.

З огляду на це, правомірність дій держави під час війни повинна балансуватися імплементацією самостійного, четвертого критерію: застосовані правообмеження зобов'язані не лише мати суворо окреслені часові рамки дії, але й підлягати процедурі обов'язкового регулярного контролю.

Тобто часова визначеність трансформується з пасивного елемента пропорційності в активний процесуальний індикатор: відсутність дієвого механізму подальшої ревізії автоматично нівелює легітимність втручання, незалежно від наявності первинної правомірної мети.

Цей концептуальний підхід екстраполює на національний рівень стандарти ЄСПЛ, де тривалі дерогаційні заходи визнаються допустимими виключно за умови їх безперервного парламентського та судового моніторингу із зобов'язанням негайно скасувати обмеження, щойно загроза зникає (A and Others v. the United Kingdom, 2009).

У цьому контексті інституціоналізований перегляд забезпечує не лише контроль за

збереженням нагальності заходів, але й функціонує як системна гарантія недоторканності сутнісного ядра комунікативних прав, що цілком узгоджується з вимогами Комітету з прав людини ООН щодо суворо тимчасового характеру відступів від зобов'язань (CCPR General Comment No. 29, 2001).

Висновки. Навіть за умови нагальної потреби у відсічі збройній агресії публічна влада не отримує мандату на свавільне знищення комунікативної автономії, оскільки стаття 64 Конституції України формує суворий правовий каркас для екстраординарного втручання. Цей каркас апріорі виключає можливість тотальної цензури, дозволяючи запроваджувати виключно точкові («окремі») обмеження тих комунікативних проявів, що несуть пряму загрозу безпеці.

Головним доктринальним запобіжником від диспропорційних обмежень виступає адаптований до реалій воєнного стану трискладовий тест, що базується на обов'язковому розмежуванні абсолютно недоторканного «ядра» свободи вираження та її «периферійних» елементів. Зважаючи на об'єктивно розширену дискрецію держави в кризовий період, критично важливою умовою легітимності втручання стає імплементація додаткового, четвертого критерію у вигляді суворої часової визначеності та регулярного перегляду запроваджених заборон. Зрештою, саме такий модифікований методологічний підхід забезпечує державі здатність гнучко та проактивно захищати національну безпеку, ефективно унеможливлюючи незворотну ліквідацію самої сутності демократичних прав.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямку полягають у ґрунтовному розробленні дієвих процесуальних механізмів судового та парламентського контролю за періодичним переглядом впроваджених інформаційних обмежень в умовах пролонгованого правового режиму воєнного стану, а також у формуванні єдиних критеріїв оцінки нагальності цих обмежень на різних етапах подолання кризової ситуації.

Декларація про використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту використовувалися виключно для мовного редагування, перевірки граматики, перекладу або інших допоміжних завдань, без використання згенерованих ними об'єктів як результатів академічної діяльності.

Конфлікт інтересів. Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дахова І. І. Обмеження реалізації прав і свобод людини: конституційне регулювання та практика Європейського суду з прав людини. *Форум права*. 2018. № 4. С. 17–25. DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.1467599

2. Ірха Ю. Обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в інтересах національної безпеки України в сучасних умовах. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 5. С. 78–87.

3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Голос України*. 1996. 13 лип. (№ 128). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

4. Савчин М.В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму : монографія. Ужгород : РІК-У, 2018. 440 с.

5. Рішення Конституційного Суду України у справі про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text

6. Водянніков О. Конституціоналізм в екстремальних умовах: установча і встановлена влада в кризові періоди. *Український часопис конституційного права*. 2021. № 4. С. 8–37.

7. Лазур Я., Савчин М., Попович Т., Рябченко О. та ін. Обмеження прав людини та екстраординарні юридичні режими : монографія / за ред. Я. Лазура, М. Савчина, Т. Попович. Одеса : Юридика, 2025. 324 с.

8. Рішення Конституційного Суду України у справі про постійне користування земельними ділянками від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text

9. Respect for democracy, human rights and the rule of law during states of emergency : Report of the European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) of 19 June 2020, No. CDL-AD(2020)014. URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2020)014-e

10. Рішення Конституційного Суду України у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих приписів статті 6 Закону України «Про телебачення і радіомовлення», статей 15, 15-1, 26 Закону України «Про кінематографію» від 21 грудня 2021 року № 3-р/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va03p710-21#Text

11. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 05 жовтня 2023 року у справі № 380/7479/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113967126

12. Погребняк С. П. Принцип пропорційності в українській юридичній практиці та практиці ЄСПЛ. *Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини* : зб. наук. ст. Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 15 вересня 2012 р.). Одеса : Фенікс, 2012. С. 294–310.

13. The Johannesburg Principles on National Security, Freedom of Expression and Access to Information. (1996). *ARTICLE 19: Global Campaign for Free Expression*. URL: https://www.refworld.org/legal/resolution/art19/1995/41603

14. Criddle E. J. Protecting human rights during emergencies: delegation, derogation, and deference. *Faculty Publications*. 2014. No. 1840. P. 197–220. URL: https://scholarship.law.wm.edu/facpubs/1840

15. Case of A and Others v. the United Kingdom : Judgment of the European Court of Human Rights of 19 February 2009. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-91403%22]}

16. CCPR General Comment No. 29: Article 4: Derogations during a State of Emergency : General Comment of the UN Human Rights Committee (HRC) of 31 August 2001, No. CCPR/C/21/Rev.1/Add.11. URL: https://www.refworld.org/legal/general/hrc/2001/30676

REFERENCES:

1. Dakhova, I. I. (2018). Obmezhennia realizatsii prav i svobod liudyny: konstytutsiine rehuliuvannia ta praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [Limitation of realization of human rights and freedoms: constitutional regulation and practice of the European Court of Human Rights]. *Forum prava*, 4, 17-25. https://doi.org/10.5281/zenodo.1467599

2. Irkha, Yu. (2015). Obmezhennia konstytutsiinykh prav i svobod liudyny i hromadianyna v interesakh natsionalnoi bezpeky Ukrainy v suchasnykh umovakh [Limitation of constitutional human and civil rights and freedoms in the interests of national security of Ukraine in modern conditions]. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy*, 5, 78-87.

3. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] (1996). *Holos Ukrainy*, 128. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

4. Savchyn, M. V. (2018). *Suchasni tendentsii konstytutsionalizmu u konteksti hlobalizatsii ta pravovoho pliuralizmu* [Modern trends of constitutionalism in the context of globalization and legal pluralism]. Uzhhorod: RIK-U.

5. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi pro sudovy kontrol za hospitalizatsiieiu nediiezdatnykh osib do psykhiatrychnoho zakladu No. 2-rp/2016 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on judicial control over the hospitalization of incapacitated persons to a psychiatric institution No. 2-rp/2016]. (2016). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text

6. Vodiannikov, O. (2021). Konstytutsionalizm v ekstremalnykh umovakh: ustanovcha i vstanovlena vlada v kryzovi periody [Constitutionalism in extreme conditions: constituent and constituted power in crisis periods]. *Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava*, 4, 8-37.

7. Lazur, Ya., Savchyn, M., Popovych, T., & Riabchenko, O. et al. (2025). *Obmezhennia prav liudyny ta ekstraordynarni yurydychni rezhymy* [Human rights limitations and extraordinary legal regimes]. Odesa: Yurydyka.

8. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi pro postiine korystuvannia zemelnymy diliankamy No. 5-rp/2005 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on permanent use of land plots No. 5-rp/2005]. (2005). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text

9. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). (2020). *Respect for democracy, human rights and the rule of law during states of emergency* (Report No. CDL-AD(2020)014). URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2020)014-e

10. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) okremykh prypysiv statti 6 Zakonu Ukrainy «Pro telebachennia i radiomovlennia», statei 15, 15-1, 26 Zakonu Ukrainy «Pro kinematohrafiiu» No. 3-r/2021 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of certain provisions of Article 6 of the Law of Ukraine «On Television and Radio Broadcasting», Articles 15, 15-1, 26 of the Law of Ukraine «On Cinematography» No. 3-r/2021]. (2021). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va03p710-21#Text

11. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho administratyvnoho sudu vid 05 zhovtnia 2023 roku u spravi No. 380/7479/22 [Resolution of the Supreme Court as part of the panel of judges of the Administrative Cassation Court of October 05, 2023 in case No. 380/7479/22]. (2023). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113967126

12. Pohrebniak, S. P. (2012). Pryntsyp proportsiinosti v ukrainskii yurydychnii praktytsi ta praktytsi YeSPL [The principle of proportionality in Ukrainian legal practice and ECHR practice]. In *Pravove zabezpechennia efektyvnoho vykonannia rishen i zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny* (pp. 294-310). Odesa: Feniks.

13. The Johannesburg Principles on National Security, Freedom of Expression and Access to Information. (1996). *ARTICLE 19: Global Campaign for Free Expression*. URL: https://www.refworld.org/legal/resolution/art19/1995/41603

14. Criddle, E. J. (2014). Protecting human rights during emergencies: delegation, derogation, and deference. *Faculty Publications*, 1840, 197-220. URL: https://scholarship.law.wm.edu/facpubs/1840

15. European Court of Human Rights. (2009). *Case of A and Others v. the United Kingdom* (Judgment). URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-91403%22]}

16. UN Human Rights Committee. (2001). *CCPR General Comment No. 29: Article 4: Derogations during a State of Emergency* (No. CCPR/C/21/Rev.1/Add.11). URL: https://www.refworld.org/legal/general/hrc/2001/30676

Дата першого надходження статті до видання: 13.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 02.10.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

УДК 342.4:342.56(477)
DOI https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2026-4-5

РОЗМЕЖУВАННЯ СУДОВОЇ ЮРИСДИКЦІЇ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Міліціанов Роман Валерійович,
кандидат юридичних наук,
докторант кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет»,
суддя Західного апеляційного господарського суду
milicianovroman@gmail.com
https://orcid.org/0009-0006-7525-9502

Мета наукового дослідження. *Питання подолання конфлікту юрисдикцій є досить складним. Тому, обґрунтування підстав для першочергового використання конституційних положень з метою подолання юрисдикційних конфліктів становить мету наукового дослідження.*

Методи. *Формально-юридичний (догматичний) метод застосовано з метою сутнісного розуміння правової природи судової юрисдикції, використовуючи комплексний аналіз положень Основного Закону та процесуальних кодексів. Емпіричний метод допоміг виокремити та проаналізувати матеріали релевантної судової практики з досліджуваного питання. Системно-структурний метод став підґрунтям для розгляду судової системи, як унітарної гілки державної влади, в межах якої функціонують суди різних юрисдикцій, маючи рівний статус. Метод правового моделювання застосовано на етапі висловлення пропозицій щодо удосконалення конституційно-правового та законодавчого регулювання юрисдикційних судових повноважень, з дотриманням норм Конституції України.*

Результати. *Юрисдикцію досліджено крізь її конституційно-правову основу та як форму судової спеціалізації, акцентовано увагу на її віднесенні до засад судочинства.*

Також, перелічено основні критерії визначення судової юрисдикції, які можуть використовуватись в якості покрокового тесту вирішення питання щодо розгляду справи до повноважень судів різних юрисдикції.

Додатково акцентовано увагу на необхідності забезпечення рівного конституційного статусу усім судовим юрисдикціям, з метою їх утвердження на рівні основного нормативно-правового акту та обмеження надмірного втручання зі сторони інших гілок державної влади.

Стаття містить аналіз впливу прийняття нових нормативно-правових актів, якими врегульовано питання діяльності органів державної влади, на розмежування судової юрисдикції, а також пропозиції відносно впровадження передбачуваних підходів до розв'язання спірних ситуацій при оцінці конституційності актів індивідуальної дії.

Висновки *охоплюють пропозиції відносно застосування складових унітарного міжюрисдикційного підходу судового розгляду, який ґрунтується на врахуванні конституційних засад судочинства і правосуддя; усуненні для учасників судових процесів негативних наслідків вирішення судами питань про належну юрисдикцію; надання рівного конституційного статусу та обсягу повноважень щодо конституційного нагляду судам усіх юрисдикцій.*

Ключові слова: *конституція, юрисдикція, судова влада, судочинство, конституційні засади.*

DELIMITATION OF JUDICIAL JURISDICTION: CONSTITUTIONAL AND LEGAL ASPECT

Militsianov Roman Valeriiovych,
Candidate of Juridical Sciences,
Doctoral Candidate at the Department of Constitutional Law
and Comparative Law
State Higher Educational Institution
«Uzhhorod National University»,
Judge of the Western Commercial Court of Appeal
milicianovroman@gmail.com
https://orcid.org/0009-0006-7525-9502

The purpose of the research. *Resolving conflicts of jurisdiction is a complex issue. Therefore, the objective of this research is to substantiate the grounds for prioritizing the application of constitutional provisions to resolve jurisdictional conflicts.*

© Міліціанов Р. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

Methods. *The formal-legal (dogmatic) method was employed to gain an essential understanding of the legal nature of judicial jurisdiction through a comprehensive analysis of the provisions of the Basic Law and procedural codes. The empirical method facilitated the identification and analysis of relevant judicial practice concerning the issue under study. The systems-structural method served as the basis for examining the judicial system as a unitary branch of state power, within which courts of various jurisdictions operate with equal status. The method of legal modeling was applied when formulating proposals to improve the constitutional and legislative regulation of judicial jurisdictional powers, in compliance with the provisions of the Constitution of Ukraine.*

Conclusions. *Jurisdiction has been examined through its constitutional and legal framework and as a form of judicial specialization, with emphasis placed on its status as a fundamental principle of judicial proceedings.*

Furthermore, the key criteria for determining judicial jurisdiction are outlined; these can serve as a step-by-step test for resolving the issue of which specialized court should hear a case.

Attention is also drawn to the need to ensure equal constitutional status for all judicial jurisdictions, with the aim of enshrining them in the fundamental legal act and limiting excessive interference by other branches of state power.

The article analyzes the impact of newly adopted legal acts regulating the activities of state authorities on the delineation of judicial jurisdictions, and offers proposals for implementing predictable approaches to resolving disputes when assessing the constitutionality of acts of individual application.

Keywords: *constitution, jurisdiction, judicial power, judicial proceedings, constitutional principles.*

Вступ. Судова юрисдикція містить конституційну основу, оскільки термінологічно застосовується у розділі «Правосуддя» та «Перехідні положення» Конституції України.

Розмежування юрисдикційних конфліктів є одним з головних завдань Верховного Суду, однак кількість спірних питань не зменшується, особливого загострення вони набувають у випадку прийняття нормативно-правових актів, зміни суспільних правовідносин та появи нових категорій спорів. Подолання відповідних явищ не завжди здійснюється за однаковими, передбачуваними правилами, що підтверджено наявністю відступів від попередніх правових висновків Верховного Суду.

Відтак, проблемним є ігнорування положеннями Основного Закону, що змогло б забезпечити правову визначеність та спростити доступ до правосуддя.

Питання юрисдикції постійно хвилює наукову спільноту, дослідницькі інтереси підсилюються змінами законодавства та судової практики. Проблемними питаннями у цій сфері знань переймалися Я.О. Берназюк, В.Д. Бринцев, О.Ю. Водянніков, О.Є. Голєв, В.В. Городовенко, П. Д. Гуйван, А.А. Єзеров, Н. Максименко, В.М. Маляренко, Р.М. Мінченко, Л.М. Москвич, І.В. Назаров, Д. Переверзєв, О.М. Сибіга, М.І. Смокович та інші автори.

Зокрема, Я. Берназюком досліджено конституційний статус адміністративних судів; співвідношення повноважень судів різних юрисдикцій описані О. Водянніковим. Окремі аспекти розмежування повноважень органів судової влади та Конституційного Суду України у застосуванні Конституції України розкрито О. Голєвим.

Водночас, невирішеною залишається проблема юрисдикційних конфліктів, а також єдиних стандартів конституційного контролю у відносинах, котрі законодавцем не віднесені до повноважень суду конституційної юрисдикції.

Актуальність теми обумовлена систематичними зверненнями до найвищої судової установи з питань вирішення належності спорів до судів окремої юрисдикції, супроводженням цих процесів негативними наслідками для сторін внаслідок тривалого судового розгляду та зменшення рівня довіри до суду. Забезпечення правової визначеності та передбачуваності у відповідних правовідносинах лежить у площі повернення до першооснов державотворення та застосування норм найвищої юридичної сили.

1. Термінологічне розуміння судової юрисдикції та критеріїв розмежування

Положення Основного Закону, регламентуючи правосуддя використовують юридичні терміни: “спеціалізація” та “юрисдикція”, що вимагає їх наукового визначення.

Конституційні норми застосовують критерій спеціалізації, як засаду судоустрою.

З урахуванням положень ст. ст. 125, 127 Основного Закону, конституційна засада спеціалізації містить подвійну правову природу, оскільки є основою побудови судоустрою, створення спеціалізованих судів та одночасно визначає додаткові вимоги до посади судді спеціалізованого суду.

Тобто, у конституційному вимірі спеціалізація має змішану: судоустрійну правову природу (як засада розбудови системи судів) та кваліфікаційну (формуючи додаткові вимоги щодо освіти та досвіду роботи для зайняття посади судді спеціалізованого суду).

Функціонально-предметний зміст спеціалізації визначається через обмежений перелік категорій судових справ, розгляд яких віднесено до юрисдикції окремої судової установи, та професійних навичок, якими володіє суддя відповідного спеціалізованого суду, необхідних для вирішення таких справ.

Основний Закон обмежено застосовує термін “судова юрисдикція”, визначаючи з його допомогою визначення загальних меж судових повноважень (ч. 2 ст. 124), поширення компетенції міжнародної судової установи на розгляд окремих справ (ч. 5 ст. 124) та часових рамок здійснення повноважень касаційними судами (п. 12 Перехідних Положень Конституції України).

Отже, поняття судової юрисдикції, за змістом Основного Закону, має функціональний,

дискреційний зміст, визначаючи обсяг та межі судових повноважень.

У процесуальному сенсі розуміння юрисдикції прив'язано до: предметного переліку спорів, які розглядаються судами, в передбаченому процесуальним кодексом порядку (предмета юрисдикція); кола осіб, правовий статус яких виступає критерієм розмежування судової юрисдикції (суб'єктна юрисдикція); судової ланки, яка уповноважена здійснювати розгляд та вирішення окремого процесуального питання (інстанційна юрисдикція); місцезнаходження учасників процесу, місця вчинення юридичних дій (територіальна юрисдикція – підсудність).

Відтак, юрисдикція додатково охоплює вертикальні, інстанційні питання розмежування судових повноважень.

Судова юрисдикція – це інститут права, який покликаний розмежувати між собою компетенцію як різних ланок судової системи, так і різних видів судочинства цивільного, кримінального, господарського та адміністративного (Постанова Великої Палати Верховного Суду від 05.05.2020 у справі № 161/6253/15-ц).

З урахуванням наведеного правового висновку, юридичні поняття предметної юрисдикції та судової компетенції, судових повноважень можливо використовувати синонімічно, підкреслюючи водночас конституційно-нормативний статус саме правової категорії "юрисдикція".

У конституційно-правовому сенсі юрисдикцію можливо розуміти, як критерій визначення обсягу судових повноважень щодо вирішення юридичних спорів, будь-якого кримінального обвинувачення та інших справ, у передбачених законом випадках.

Саме конституційні норми покликані забезпечити єдність судової діяльності незалежно від юрисдикції вирішення спору, з метою встановлення передбачуваних підходів до розгляду судових справ та спрощення порядку доступу до правосуддя.

Критеріями розмежування судової юрисдикції, тобто передбаченими законом умовами, за яких певна справа підлягає розгляду за правилами того чи іншого виду судочинства, є: суб`єктний склад правовідносин; предмет спору; характер спірних правовідносин у їх сукупності; пряма вказівка в законі на вид судочинства, у якому розглядається визначена категорія справ (Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16.10.2019 у справі №923/389/19).

Водночас, особливого значення набуває ієрархія наведених критеріїв та їх розподіл на визначальні (першочергові) та допоміжні.

Суб'єктний склад сторін спору застосовується, зокрема у випадках розмежування предметної юрисдикції з розгляду справ, які стосуються правочинів, стороною яких є фізична особа, котра не є підприємцем; боргових цінних паперів, власником яких є фізична особа; у спорах щодо оскарження актів (рішень) суб'єктів господарювання та їх органів, посадових та службових осіб у сфері організації та здійснення господарської діяльності, крім спорів, стороною яких є фізична особа, яка не є підприємцем; спорів про захист ділової репутації, стороною яких є фізична особа, яка не є підприємцем або самозайнятою особою (п. п. 1, 5, 10, 14 ч. 1 ст. 20 Господарського процесуального кодексу України).

Застосування такого критерію, як суб'єктний склад спірних правовідносин підпорядковано першочерговому визначенню характеру і предмету спірних правовідносин.

Отже, суб'єктний склад слід вважати допоміжним критерієм визначення юрисдикції.

Наприклад, не впливає статус особи та не обмежує юрисдикцію господарських судів участь фізичних осіб при розгляді: корпоративних спорів, у спорах щодо приватизації майна, крім спорів про приватизацію державного житлового фонду, спорів, котрі випливають із діяльності Антимонопольного комітету України, у справах про банкрутство та досудової санації, тощо.

Правила визначення підвідомчості кожної справи встановлені процесуальними законами, якими регламентована предметна та суб'єктна юрисдикція адміністративних, господарських та цивільних судів.

Системне врахування правових висновків Верховного Суду дозволяє зауважити, що юрисдикційність відповідного спору потрібно визначати так, щоб унеможливити повторне звернення особи до суду іншої юрисдикції після відповідного коригування позовних вимог та формування іншого складу учасників справи. Відповідачем у справі має бути саме та особа, з якою дійсно існує юридичний спір.

Окрім наведених вище правил, під час визначення юрисдикції слід враховувати: правові висновки Верховного Суду щодо розмежування юрисдикції; правові висновки Верховного Суду щодо вимог, які не підлягають розгляду судами.

2. Конституційні основи міжюрисдиційного підходу до розгляду судових справ

Унітаризм не повинен ототожнюватися виключно з атрибутами унітарної форми державного устрою, оскільки є багатовимірним соціально-політичним та конституційним явищем, конституційною формою існування та функціонування народу, держави, регіонів та територіальних громад (Шемшученко, Скрипнюк, Батанов, 2021: с. 131).

Розвиваючи конституційне розуміння державного унітаризму у сфері діяльності судової влади, зазначаємо, що у конституційно-правовому вимірі поділ на окремі судові ланки та юрисдикції слід розглядати через призму автономних утворень, у межах унітарної судової влади.

Розвиток судової влади повинен здійснюватися у векторі змін та розбудови унітарної державної влади, з дотриманням конституційних норм та правил, за єдиними, передбачуваними стандартами і концепціями розвитку.

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

Конституційно-правова природа унітаризму, як загальної засади державотворення (ст. 2 Основного Закону) та діяльності усіх гілок державної влади, в тому числі судової, формує його вищий юридичний статус, порівняно із законодавчими нормами відносно єдності системи та функціонального забезпечення судів (ч. 1 ст. 3, п. 1 ч. 4 ст. 126 Закону України "Про судоустрій і статус суддів").

Тому, запровадження міжюрисдикційного піходу до вирішення судових справ є спробою повернення до уніфікованого розуміння мети та призначення виконання судових повноважень, спрямування їх реалізації з дотриманням конституційних норм, пріоритету прав людини, дотримання принципів належного врядування, правової певності, передбачуваності, верховенства права, котрі становлять першооснову та мету судової діяльності.

Сутність міжюрисдикційного підходу полягає у створенні правових можливостей використання кращих судових практик судами різних юрисдикцій, подолання прогалин та колізій, створення механізмів ефективного судового захисту незалежно від форми судочинства.

На наше переконання запровадження такого підходу має важливе прикладне значення, оскільки може, зокрема, сприяти подоланню юрисдикційних конфліктів, забезпечити дотримання розумних строків судового розгляду, унеможливити необхідність неодноразового звернення до суду з метою вирішення одного спірного питання, чим підвищити рівень довіри до судової влади.

Отже, міжюрисдикційний підхід є одним зі складових елементів процесу поширення конституційної засади унітаризму на діяльність судової гілки влади.

На конкретних прикладах уніфікованого застосування процесуальних норм можливо прослідкувати доцільність та ефективність запровадження міжюрисдикційного підходу до розгляду та вирішення судових справ, а також переваги взаємного запозичення окремих процесуальних механізмів судами різних юрисдикцій.

Досить ефективними є норми щодо можливості передачі судом справи за територіальної підсудністю у межах однієї юрисдикції, а також направлення справи судом апеляційної чи касаційної інстанції для продовження розгляду судом належної предметної юрисдикції.

Водночас, реалізацію даних положень слід поширити на суди першої інстанції шляхом надання можливості передавати справу для розгляду за предметною юрисдикцією.

Визначення питання належної юрисдикції має стати виключною справою судових установ, а не учасників судових процесів.

Передача справ від однієї до іншої юрисдикції не повинна впливати на строки розгляду справ або обмежувати доступ до правосуддя, неприпустимими є випадки тривалого розгляду справ із закриттям провадження на рівні вищих судових інстанцій.

Якщо справу помилково розглянуто судом неналежної юрисдикції це не може бути підставою для відмови у судовому захисті, з урахуванням положень ст. 55 Основного Закону.

Таким підхід має практичне підґрунтя, частково апробований правовими висновками Верховного Суду, оскільки тривалість розгляду справи, неодноразове вирішення питання судами про належну юрисдикцію створює перешкоди у реалізації права на судовий захист, загрозу сутності права на доступ до суду та на ефективний засіб юридичного захисту; як наслідок покладає на суд обов'язок вирішити спір по суті навіть у межах неналежної юрисдикції (Постанова Великої Палати Верховного Суду від 29.08.2018 у справі №463/624/14-а).

У практиці Великої Палати Верховного Суду також утверджується принцип незмінюваності складу суду протягом усього строку розгляду справи, а також завершення її розгляду судом, який на належній правовій підставі відкрив провадження у справі, незалежно від зміни складу сторін, підсудності чи юрисдикції у процесі судового розгляду (Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 07.02.2024 у справі № 902/1159/22).

Тому, наведені підходи, коли суд касаційної інстанції через тривалий проміжок часу закриває провадження у справі або ж констатує обов'язок суду завершити судовий розгляд, доцільно усунути з використанням нормативно-визначених запобіжних механізмів щодо вирішення питання про зміну судом територіальної, предметної юрисдикції лише одного разу у межах однієї судової справи.

Доцільно запровадити та імперативно встановити в усіх процесуальних кодексах правило передачі справи за підсудністю виключно один раз, встановлення обов'язку суду, якому надійшла справа завершити судовий розгляд спору по суті.

Визначення належної юрисдикції має здійснюватися у правовому висновку Верховного Суду з метою подальшого вірного розгляду судових справ, однак порушення правил юрисдикції (незалежно від виду: територіальна, виключна, предметна) не повинно бути підставою для закриття провадження у справі, яка вже є предметом судового розгляду.

Такі ж правила мають діяти на рівні апеляційних чи касаційних судів, отримавши справуи, яка помилково розглянута судом неналежної юрисдикції, матеріали повинні передаватись до належного суду відповідного рівня апеляційної чи касаційної інстанції.

Унітарність судової влади в аспекті здійснення правосуддя повинна втілюватись у правилах врахування одним з касаційних судів правових висновків іншого касаційного суду з питань застосування норм матеріального права, у випадку коли відсутні підстави для відступу від них.

Тобто, при умовній зміні юрисдикції розгляду податкових спорів та їх передачі до підвідомчості господарських судів, імперативним

буде врахування уже сформованих правових висновків з розгляду таких спорів по суті.

Вирішення процесуальних питань предметної юрисдикції саме судовими установами, на основі сформованого позивачем предмету та підстав позову, є проявом принципу належного урядування, зміст якого розкрито практикою Європейського суду з прав людини, а також прямої дії ст. 55 Конституції України.

Оскільки, порушене право підлягає судовому захисту, незалежно від посилання позивача на норми матеріального права, часто помилкове розуміння змісту правових норм, що перешкоджає суду вірно застосувати положення законодавства. Наразі впроваджується підхід щодо диспозитивності визначеного способу захисту порушених прав, тобто отримавши матеріали позову суд уповноважений самостійно визначити належне, як матеріально-правове, так і процесуальне, юрисдикційне регулювання.

Пропозиції відносно одноразової передачі справи на розгляд належного суду, спрямовані на забезпечення правової визначеності, розумних строків судового розгляду та уникнення спорів про юрисдикцію між судовими установами.

Наведені пропозиції складають лише початкові елементи запровадження унітарного, міжюрисдикційного підходу судового розгляду та підлягають подальшому науковому дослідженню.

3. Окремі елементи концепції побудови унітарної судової влади в Україні

Вимагаючи дотримання рівності прав та свобод людини така рівність, єдність, цілісність та унітарність має існувати всередині судової системи та обсязі судових повноважень судів різних юрисдикцій.

Зокрема, лише Кодекс адміністративного судочинства України містить норму щодо перевірки адміністративними судами у справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, а саме чи прийняті (вчинені) вони: на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України (п. 1 ч. 2 ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України).

Інші процесуальні кодекси регламентують процедуру не застосування закону чи іншого правового акту, застосовуючи норми Конституції України як норми прямої дії, з одночасним ініціюванням питання щодо конституційності закону чи іншого правового акту.

Недосконалим також є положення ч. 4 ст. 125 Конституції України, передбачаючи лише функціонування судів адміністративної юрисдикції, та надаючи законодавчій владі визначати інші судові юрисдикції на рівні нормативно-правових актів нижчої юридичної сили.

Відповідні конституційні та законодавчі положення розбалансують унітарні підходи до єдиного статусу судової влади.

Унітарність судової влади вимагає також узгодження повноважень Конституційного Суду України, адміністративних судів та інших судових юрисдикцій в аспекті тлумачення та застосування Основного Закону.

Правові підходи стосовно доповнення конституційної юрисдикції органами судової влади під час застосування Конституції, як акта прямої дії, визначено шляхом співставлення виключних повноважень Конституційного Суду України, яке реалізується в межах конституційного провадження, та процесуального порядку перевірки правових актів на суперечність Основного Закону, як повноваження органів судової влади, котре реалізується під час здійснення правосуддя (Голєв, 2024: с. 35).

Водночас, пряма дія норм Конституції України означає, що ці норми застосовуються безпосередньо. Законами України та іншими нормативно-правовими актами можна лише розвивати конституційні норми, а не змінювати їх зміст. Закони України та інші нормативно-правові акти застосовуються лише у частині, що не суперечить Конституції України (*Рішення Конституційного Суду України від 08.09.2016 №6-рп/2016 у справі №1-13/2016*).

Слушними є думки відносно усунення конфліктів тлумачення конституційних норм на користь забезпечення дотримання виключних повноважень з даного питання за Конституційним Судом України.

Зокрема, у випадках можливого конфлікту тлумачень у сферах адміністративного та конституційного судочинства адміністративні суди мають притримуватися «конституційної стриманості» в інтерпретації конституційних приписів на користь органу конституційної юрисдикції (Городовенко, 2021).

Доцільним також є усунення прогалин діяльності органу конституційної юрисдикції, який позбавлений повноважень оцінювати дії та бездіяльність Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України та Верховної Ради Автономної Республіки Крим (Берназюк, 2026).

Тобто, при оскарженні зазначених рішень чи бездіяльності, оцінки їх на предмет конституційності, в тому числі актів індивідуальної дії інших державних органів, можливе застосування Основного Закону та тлумачення його положень, котрі узгоджуються з позиціями Конституційного Суду України.

Наведене узгоджується з пропозиціями встановлення унітарних підходів до «конституціоналізації» всіх галузей права, на основі взаємодії та діалогу між судами і органом конституційної юрисдикції (Водянніков, 2023, с. 20, 21).

Захист порушених прав із застосуванням прямих конституційних норм, засад і принципів повинен здійснюватися за єдиними, передбачуваними підходами, незалежно від характеру, предмету спірних відносин або юридичної сили оцінюваного правого акту, дії чи бездіяльності на предмет їх конституційності.

Однак, запроваджене нормативне регулювання, за якого в рамках одного виду

судочинства суд безпосередньо перевіряє прийняття (вчинення) рішень на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України, водночас оцінюючи подібні рішення у межах розгляду приватно-правових спорів, суд такими повноваженнями не володіє, створює передумови для обмеженої конституційно-правової оцінки.

Наведені вище наукові висновки щодо узгодження повноважень судів конституційної та адміністративної юрисдикції доцільно поширити на інші види судочинства.

Одним із можливих варіантів подолання зазначених не відповідностей можливе за рахунок надання права судам усіх юрисдикції прямого звернення до органу конституційної юрисдикції з поданнями щодо конституційності закону чи іншого правового акту.

Оскільки, звернення через Пленум Верховного Суду обмежує прямий доступ судів до органу конституційної юрисдикції, котрі щоденно застосовують положення Основного Закону під час розгляду багатьох справ.

Процесуальні наслідки такого звернення можуть залишатися незмінними, оскільки врегульовані на рівні кодексів у формі спрямування звернення після ухвалення судового рішення.

Забезпечення уніфікованого тлумачення Конституції України, застосування конституційних засад у правовідносинах щодо перевірки судами рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень на предмет прийняття (вчинення): на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Основним Законом, має супроводжуватись застосуванням процесуальних інститутів взаємодії місцевих та апеляційних судів не лише з Верховним Судом, а також з Конституційним Судом України.

За прикладом реалізованого в рамках адміністративного судочинства інституту зразкової справи, суди можуть ініціювати перед Конституційним Судом України питання щодо тлумачення Основного Закону або надання оцінки конституційності нормативно-правового акту, рішень суб'єктів владних повноважень, які є предметом розгляду у типових справах, зупиняючи провадження у таких справах до отримання висновку Конституційного Суду України.

Запровадження відповідних процесуально-правових інститутів потребує більш ґрунтовного дослідження, обґрунтування на предмет створення ефективної взаємодії між судами різних юрисдикції, наближення єдності судової практики, правової визначеності, які засновуватимуться саме на застосуванні конституційних норм та засад правосуддя.

Висновки. Визначення питання належної юрисдикції має стати виключною справою судових установ, а не учасників судових процесів, не впливати на строки розгляду справ, не призводити до скасування судових рішень або повторного звернення до суду.

Положення Основного Закону мають охоплювати перелік усіх чинних судових юрисдикцій, надаючи їм конституційного статусу, стабільності та захищеності.

Запровадження міжюрисдикційного підходу до розгляду судових справ полягає у створенні правових можливостей використання кращих судових практик судами різних юрисдикцій, створення механізмів ефективного судового захисту незалежно від виду судочинства, заснованого на уніфікованому застосуванні конституційних норм, що виступає засобом поширення конституційної засади унітаризму на діяльність судової гілки державної влади.

Доцільним є розвиток процесуальних інститутів зразкової справи з метою забезпечення уніфікованого застосування конституційних норм судами усіх юрисдикцій та запровадження правових механізмів прямої взаємодії судів з Конституційним Судом України.

Декларація про використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Конфлікт інтересів. Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Берназюк Я. Адміністративний суд: конституційний статус, завдання та місце в системі судоустрою України. *Supreme Observer*. URL: https://so.supreme.court.gov.ua/authors/259/administratyvnyi-sud-konstytutsiinyi-status-zavdannia-ta-mistse-v-systemi-sudoustroiu-ukrainy (дата звернення: 01.09.2026).

2. Водянніков О. Ю. Компетенція судів системи судоустрою України щодо конституційного контролю за правими-правовими актами. *Право і суспільство*. 2023. № 3. С. 9-22. DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.3.2. URL: https://elar.navs.edu.ua/items/508dbcf8-a761-4f75-be19-7717c65b9588/full (дата звернення: 01.09.2026).

3. Голєв О. Є. Розмежування повноважень органів судової влади та Конституційного Суду України у застосуванні Конституції як акта прямої дії. *Наукові записки НаУКМА. Серія: Юридичні науки*. 2024. Т. 13. С. 26–37. DOI: https://doi.org/10.18523/2617-2607.2024.13.26-37. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f22eb27e-81f4-43a9-992b-b133a6043f2f/content

4. Городовенко В. В. *Застосування конституції як акта прямої дії в адміністративному судочинстві* : Міжнар. семінар-практикум, м. Київ, 26 листоп. 2021 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1221165/ (дата звернення: 01.09.2026).

5. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text (дата звернення: 01.09.2026).

6. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text (дата звернення: 01.09.2026).

7. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 01.09.2026).

8. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 29.08.2018 у справі № 463/624/14-а. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/76441993 (дата звернення: 01.09.2026).

9. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16.10.2019 у справі №923/389/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/85174576 (дата звернення: 01.09.2026).

10. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 05.05.2020 у справі №161/6253/15-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/89316420 (дата звернення: 01.09.2026).

11. *Рішення Конституційного Суду України від 08.09.2016 №6-рп/2016 у справі №1-13/2016* за конституційним поданням

Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини п'ятої статті 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» (справа про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-16#Text (дата звернення: 01.09.2026).

12. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 07.02.2024 у справі №902/1159/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/89316420 (дата звернення: 01.09.2026).

13. Шемшученко Ю. С., Скрипнюк О. В., Батанов О. В. Сучасний унітаризм : доктрина і практика: монографія / відп. ред. Ю. С. Шемшученко. *Вид-во «Юридична думка».* 2021. 516 с. URL: https://ccu.gov.ua/library/suchasnyy-unitaryzm-doktryna-i-praktyka (дата звернення: 01.09.2026).

REFERENCES:

1. Bernaziuk, Ya. (2021). Administratyvnyi sud: konstytutsiinyi status, zavdannia ta mistse v systemi sudoustroiu Ukrainy [Administrative Court: constitutional status, tasks, and place within the judicial system of Ukraine]. *Supreme Observer*. Retrieved from: https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/13352 (accessed: 01 September 2026) [in Ukrainian].

2. Vodiannikov, O. Yu. (2023). Kompetentsiia sudiv systemy sudoustroiu Ukrainy shchodo konstytutsiinoho kontroliu za pravymy-pravovymy aktamy [Jurisdiction of the courts within the Ukrainian judicial system regarding constitutional review of legal acts]. *Pravo i suspilstvo*. – Law and Society, №3, pp. 9-22. DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.3.2. Retrieved from: https://elar.navs.edu.ua/items/508dbcf8-a761-4f75-be19-7717c65b9588/full (accessed: 01 September 2026) [in Ukrainian].

3. Holiev, O. Ye. (2024). Rozmezhuvannia povnovazhen orhaniv sudovoi vlady ta Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u zastosuvanni Konstytutsii yak akta priamoi dii [Delimitation of powers between judicial authorities and the Constitutional Court of Ukraine regarding the application of the Constitution as an act of direct effect]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Seriia: Yurydychni nauky.* – NaUKMA Research Papers. Series: Legal Sciences, 2024, Vol. 13, pp. 26–37. DOI: https://doi.org/10.18523/2617-2607.2024.13.26-37. Retrieved from: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f22eb27e-81f4-43a9-992b-b133a6043f2f/content (accessed: 01 September 2026) [in Ukrainian].

4. Horodovenko, V.V. (2021) Zastosuvannia konstytutsii yak akta priamoi dii v administratyvnomu sudochynstvi [Application of the Constitution as an act of direct effect in administrative proceedings] : *Mizhnarodnyi seminar-praktykum.* Kyiv, 26 November 2021. Retrieved from: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1221165/ (accessed: 01 September 2026) [in Ukrainian].

5. Verkhovna Rada of Ukraine. (1991). *Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 06.11.1991 № 1798-XII* [Commercial Procedural Code of Ukraine : Law of Ukraine of November 6, 1991, No. 1798-XII]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text (accessed: 01 September 2026).

6. Verkhovna Rada of Ukraine. (2005). *Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy : Zakon vid 06.07.2005 № 2747-IV* [Code of Administrative Judiciary of Ukraine : Law of 6 July 2005 No. 2747-IV]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text (accessed: 01 September 2026).

7. Verkhovna Rada of Ukraine. (1996). *Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR* [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine dated June 28, 1996 No. 254k/96-VR]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (accessed: 01 September 2026).

8. Supreme Court of Ukraine. (2018). *Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid* 29.08.2018 *u spravi* №463/624/14-a [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court dated August 29, 2018, in Case No. 463/624/14-a]. Retrieved from: https://reyestr.court.gov.ua/Review/76441993 (accessed: 01 September 2026).

9. Supreme Court of Ukraine. (2019). *Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 16.10.2019 u spravi №923/389/19* [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court dated October 16, 2019, in Case No. 923/389/19]. Retrieved from: https://reyestr.court.gov.ua/Review/85174576 (accessed: 01 September 2026).

10. Supreme Court of Ukraine. (2020). *Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 05.05.2020 u spravi №161/6253/15-ц* [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court dated May 05, 2020, in Case No. 161/6253/15-ts]. Retrieved from: https://reyestr.court.gov.ua/Review/89316420 (accessed: 01 September 2026).

11. Constitutional Court of Ukraine. (2016). *Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 08 veresnia 2016 roku №6-rp/2016 u spravi №1-13/2016 za konstytutsiinym podanniam Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen chastyny piatoi statti 21 Zakonu Ukrainy «Pro svobodu sovisti ta relihiini orhanizatsii» (sprava pro zavchasne spovishchennia pro provedennia publichnykh bohosluzhin, relihiinykh obriadiv, tseremonii ta protsesii) [*Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 6-rp/2016 dated September 8, 2016, in Case No. 1-13/2016, regarding the constitutional petition of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights concerning the conformity with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of Part 5 of Article 21 of the Law of Ukraine «On Freedom of Conscience and Religious Organizations» (case concerning prior notification of the holding of public worship services, religious rites, ceremonies, and processions)*]*.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-16#Text (accessed: 01 September 2026).

12. Supreme Court of Ukraine. (2024). *Ukhvala Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 07.02.2024 u spravi №902/1159/22* [Appreciation of the Grand Chamber of the Supreme Court dated February 07, 2024 in Case No. 902/1159/22]. Retrieved from: https://reyestr.court.gov.ua/Review/89316420 (accessed: 01 September 2026).

13. Shemshuchenko, Yu. S., Skrypniuk, O. V., Batanov, O. V. (2021). Suchasnyi unitaryzm : doktryna i praktyka : monohrafiia [Modern Unitarism : Doctrine and Practice : a Monograph] / vidp. red. Yu. S. Shemshuchenko. *Vyd-vo «Yurydychna dumka» – Yurydychna Dumka Publishing House.* 516 c. Retrieved from: https://ccu.gov.ua/library/suchasnyy-unitaryzm-doktryna-i-praktyka (accessed: 01 September 2026) [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 08.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

УДК 321.7:342.4
DOI https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2026-4-6

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ГРОМАДСЬКИХ АСАМБЛЕЙ В УКРАЇНІ ЯК НАПРЯМ РОЗВИТКУ ДЕЛІБЕРАТИВНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В СУЧАСНИХ ДЕРЖАВАХ

Пивовар Майя Сергіївна,
доктор філософії в галузі права, доцент,
доцент кафедри теорії права та конституціоналізму
Національного університету "Львівська політехніка"
maiia.s.pyvovar@lpnu.ua
https://orcid.org/0000-0001-5495-5361

Мета дослідження *– дослідити актуальність деліберативної демократії крізь призму громадських асамблей та її вплив на демократичні трансформації в сучасних демократичних державах.*

Методи дослідження *– методологічну основу становили такі методи як:системний метод, який дозволив розглянути громадські асамблеї як складову сучасної системи демократичних інновацій та механізмів громадської участі; д**іалектичний метод було застосовано для проведення** аналізу розвитку деліберативної демократії, її трансформації та взаємодії з традиційною представницькою демократією; за допомогою структурно-функціонального методу проаналізовано особливості організації громадських асамблей, принципи формування їхнього складу та функціональне призначення у процесах публічного врядування; метод моделювання застосовано з метою розроблення теоретично обґрунтованих варіантів інтеграції інституту громадських асамблей у систему українських політико-правових відносин з урахуванням специфіки національного демократичного розвитку.*

Результати*. Сучасний етап розвитку демократичної держави характеризується трансформацією усталених уявлень про форми та механізми реалізації народовладдя. Традиційна модель представницької демократії, незважаючи на збереження її фундаментального значення для функціонування демократичної держави в сучасних умовах виявляє низку обмежень пов'язаних насамперед із недостатнім рівнем безпосереднього залучення громадян до процесів вироблення та прийняття публічно значущих рішень. Одним з механізмів збереження сучасної демократії являється громадська асамблея як різновид деліберативної демократії.*

Висновки*.Однією з форм деліберативної демократії є громадські асамблеї, які забезпечують відкритий діалог до аргументованого обговорення актуальних проблем локального характеру та врахування різноманітних суспільних позицій для їхнього вирішення. Сучасний розвиток демократичних інновацій має відбуватися достатньо динамічно та водночас концептуально виважено, щоб забезпечити ефективне реагування на недоліки, властиві традиційним інститутам представницької демократії. Подальше становлення й поширення таких інноваційних механізмів може сприяти компенсуванню наявних демократичних дисфункцій та зміцненню зв'язку між суспільством і процесами публічного врядування. За умови належного розвитку демократичні інновації здатні не лише послабити суспільну тривогу щодо майбутнього демократичних систем, але й сформувати нові перспективи для їх модернізації, відновлення суспільної довіри та реалізації демократичних очікувань.*

Ключові слова: *громадські асамблеї, деліберативна демократія, деліберативна мініпубліка, демократичний потенціал, демократичні інновації, публічне врядування, фокус-групи.*

INSTITUTIONALIZATION OF PUBLIC ASSEMBLIES IN UKRAINE AS A DIRECTION FOR THE DEVELOPMENT OF DELIBERATIVE DEMOCRACY IN CONTEMPORARY STATES

Pyvovar Maiia Sergiivna,
Doctor of Philosophy in Law, Docent,
Docent at the Department of Theory of Law and Constitutionalism
Lviv Politechnic National University
maiia.s.pyvovar@lpnu.ua
https://orcid.org/0000-0001-5495-5361

Purpose. *The purpose of the study is to examine the relevance of deliberative democracy through the lens of citizens' assemblies and to explore their impact on democratic transformations in contemporary states.*

Methods. *The methodological framework of the study is based on a combination of general scientific and special research methods. The systems method was used to consider citizens' assemblies as an integral component of the contemporary system of democratic innovations and mechanisms of citizen participation.*

© Пивовар М. С., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

The dialectical method was applied to analyse the development and transformation of deliberative democracy and its interaction with traditional representative democracy. The structural-functional method made it possible to examine the organisational features of citizens' assemblies, the principles underlying the formation of their membership, and their functional role in public governance processes. The modelling method was employed to develop theoretically grounded approaches to integrating the institution of citizens' assemblies into the Ukrainian system of political and legal relations, taking into account the specific features of national democratic development.

Results. *The current stage of democratic development is characterised by a transformation of established perceptions regarding the forms and mechanisms through which popular sovereignty is exercised. Despite retaining its fundamental importance for the functioning of democratic states, the traditional model of representative democracy reveals a number of limitations under contemporary conditions. These limitations are primarily associated with the insufficient level of direct citizen involvement in the processes of developing and adopting publicly significant decisions.One of the mechanisms for safeguarding modern democracy is the citizens' assembly, as a form of deliberative democracy.*

Conclusions. *Citizens' assemblies represent one of the institutional forms of deliberative democracy, providing a space for open dialogue, reasoned discussion of pressing issues, particularly at the local level, and consideration of diverse societal perspectives in the search for appropriate solutions. The development of democratic innovations should proceed dynamically while remaining conceptually balanced in order to respond effectively to the shortcomings inherent in traditional institutions of representative democracy. The further institutionalisation and dissemination of such innovative mechanisms may help address existing democratic deficiencies and strengthen the relationship between society and public governance processes. If properly developed and implemented, democratic innovations have the potential not only to reduce public concerns regarding the future of democratic systems but also to create new opportunities for their modernisation, restore public trust, and meet citizens' democratic expectations.*

Keywords: *citizens' assemblies, deliberative democracy, deliberative mini-public, democratic potential, democratic innovations, public governance, focus groups.*

Вступ. Демократія у XXI столітті переживає складний період переосмислення. Формальні демократичні процедури продовжують існувати в більшості демократичних держав, однак їхньої наявності вже недостатньо для забезпечення високого рівня суспільної довіри та ефективної участі громадян у прийнятті рішень. Вибори, діяльність парламентів і політичних партій залишаються фундаментальними складовими демократичної системи, проте дедалі частіше виникає запит на додаткові механізми, які дозволяють громадянам безпосередніше впливати на формування політики.Традиційна модель демократії значною мірою ґрунтується на представництві. Громадяни періодично обирають представників, які від їхнього імені приймають політичні рішення. Для демократичного суспільства висловлювати свою громадянську позицію це надзвичайно важливо. Довіра формується не лише тоді, коли люди отримують бажаний результат. Вона також виникає через досвід справедливого процесу. Якщо громадянин бачить, що його думку вислухали, він мав можливість отримати інформацію та поставити запитання, а інші учасники мали такі самі можливості, рівень довіри до самої процедури деліберизації може зростати.

Безпосередньо, вона може зміцнювати демократичну стійкість лише тоді, коли вона має реальний зв'язок із політичним рішенням. Якщо громадян запрошують обговорювати проблему, але потім повністю ігнорують їхні рекомендації без пояснення причин, результат може бути протилежним. Важливою частиною деліберативної демократії стали громадянської асамблеї, яка збирає певну групу осіб для обговорення різного роду питань. Влада або інша інституція, яка замовила процес, повинна чітко повідомити, які рекомендації вона приймає, які не приймає і чому. У цьому полягає одна з головних умов легітимності деліберативного процесу.

1. Деліберативна демократія як інструмент сучасної демократичної держави

Сутність даної деліберативної демократії полягає в тому, що громадяни не просто висловлюють свою думку або голосують за один із готових варіантів, а отримують можливість ознайомитися з проблемою, почути різні аргументи, поставити запитання експертам, обговорити позиції інших людей і на основі цього сформувати власні, більш усвідомлені висновки. Таким чином, у центрі демократичного процесу опиняється не лише акт голосування, а й попереднє обговорення суспільно важливих питань. Особливої уваги в цьому контексті набули громадянські асамблеї та громадянські журі. Учасники таких процесів зазвичай відбираються таким чином, щоб група відображала соціальне та демографічне різноманіття суспільства. Вони отримують час для вивчення проблеми, спілкуються з експертами та зацікавленими сторонами, обговорюють можливі рішення й наприкінці формулюють рекомендації.

Однією з важливих характеристик демократичного способу ухвалення рішень є його здатність забезпечувати мирне врегулювання суспільних суперечностей, зокрема щодо розподілу ресурсів, визначення порядку їх використання та встановлення часових рамок відповідних рішень. У цьому контексті референдум традиційно розглядається як один із механізмів безпосереднього вирішення питань публічної політики, оскільки передбачає безпосереднє волевиявлення громадян щодо конкретної проблеми. Водночас участь громадян у такому

процесі може сприяти більшій суспільній підтримці ухваленого рішення. Поняття прийняття результату (*outcome acceptance*), яке в науковій літературі також пов'язують із категорією «прийняття рішення» (*decision acceptance*), характеризує ступінь готовності особи погодитися з результатом певної процедури ухвалення рішення, навіть якщо він не відповідає її початковим очікуванням чи політичним уподобанням (1, Esaiasson, P., Persson, M., Gilljam, M., & Lindholm, T., 2019:300).

Формальне функціонування виборів, представницьких органів, політичних партій та інших усталених інститутів саме по собі не гарантує достатнього рівня залучення населення до публічного управління. У сучасних умовах дедалі більшого значення набуває якість взаємодії між громадянами та публічною владою, можливість суспільства впливати на процес вироблення рішень, а також рівень обґрунтованості таких рішень. Відтак проблема демократичного розвитку поступово зміщується від питання формальної легітимності влади до питання якості процедур за допомогою яких формується та реалізується публічна воля.

Саме в цій площині доцільно розглядати деліберативну демократію як один із напрямів модернізації демократичної системи. Її принципова відмінність від традиційного розуміння політичної участі полягає у зміщенні акценту з кінцевого результату волевиявлення на процес формування позиції громадянина. Якщо виборча процедура переважно передбачає вибір між запропонованими політичними альтернативами, то деліберативна модель передбачає створення умов, за яких громадянин може брати участь у формуванні власної позиції через отримання інформації, зіставлення аргументів та публічне обговорення (2, Galston, William A., 2018:5-19).

Зазначена особливість дає підстави розглядати деліберативну демократію як один із перспективних способів зменшення розриву між суспільством та інститутами публічної влади, що становить одну з найбільш відчутних проблем функціонування сучасної представницької демократії. Сама природа представницької моделі передбачає передачу громадянами частини владних повноважень обраним ними суб'єктам представництва. Водночас концентрація основних процедур вироблення та ухвалення політичних рішень у межах професійних політичних структур може сприяти формуванню у громадян відчуття обмеженого впливу на публічну політику та посилювати їхню дистанційованість від владних процесів.

За таких умов деліберативні практики набувають особливого значення, оскільки забезпечують додаткові можливості для включення громадян у процес обговорення та формування суспільно значущих рішень. При цьому їхнє застосування не передбачає заміни або заперечення представницьких інститутів, а радше спрямоване на їх доповнення шляхом розширення комунікативної взаємодії між громадянами та суб'єктами публічної влади.

Водночас ефективність таких інструментів не варто оцінювати виключно за фактом їх проведення. Принциповим питанням є те, наскільки результати деліберації інтегруються у подальший процес публічного управління. Якщо рекомендації громадянської асамблеї залишаються поза увагою органів публічної влади, деліберативний процес ризикує перетворитися на символічну форму участі. Тому інституційна цінність деліберативної демократії значною мірою залежить від наявності чітких процедур взаємодії між громадянськими асамблеями та органами, уповноваженими приймати остаточні рішення. У цьому контексті особливого значення набуває інституціоналізація деліберативних механізмів, тобто їх включення до усталеної системи демократичного врядування.

Показовим є розвиток міжнародних практик у цій сфері. Зокрема, діяльність міжнародної мережі Democracy R&D спрямована на розвиток, упровадження та поширення різних моделей деліберативної демократії. Щорічні звіти мережі дають змогу простежити не лише кількісне поширення відповідних практик, а й трансформацію самої концепції деліберації. У другому виданні *The Year in Deliberation 2025* виокремлено п'ять ключових тенденцій розвитку цієї сфери: можливості та ризики застосування штучного інтелекту, значення деліберативних процесів для демократичної стійкості, розширення представництва, вихід деліберативних практик за межі державного управління та пошук стабільних моделей їх фінансування [3]. Зазначені тенденції відкривають нові можливості для їх використання на регіональному та локальному рівнях, у процесах стратегічного планування, формування публічної політики та вирішення конфліктних питань розвитку територій.

Водночас не слід розглядати деліберативну демократію як універсальну альтернативу представницькій демократії. Більш обґрунтованим видається підхід, відповідно до якого деліберативні механізми доповнюють виборчі та представницькі процедури, створюючи додатковий рівень взаємодії громадян і влади. У такій моделі демократична система поєднує інститути представництва, безпосередньої участі та структурованої публічної деліберації. Отже, сучасна тенденція до розвитку деліберативної демократії може розглядатися як відповідь на потребу поглиблення демократичної участі в умовах ускладнення суспільних процесів в сфері публічного врядування . Її потенціал полягає не лише у збільшенні кількості громадян, залучених до прийняття рішень, а насамперед у підвищенні якості самого процесу формування публічної волі населення.

Відповідно, перспективність деліберативних механізмів визначається здатністю поєднати інклюзивність громадянської участі, якість інформаційного забезпечення, аргументований діалог та реальний зв'язок між

рекомендаціями громадян і подальшими владними рішеннями. Саме за умови такого поєднання деліберативна демократія може стати не ситуативним інструментом консультації, а складовою сучасної архітектури демократичного врядування.

Громадянська асамблея – один з різновидів деліберативної демократії. Громадська асамблея – інструмент деліберативної демократії, який вже впроваджено у багатьох країнах Європи та світу: Німеччині, Італії, Франції, Польщі, Бельгії, Канаді, Австралії, США тощо. В Україні громадська асамблея відбулась вперше у 2024 році. Планування, підготовка та її проведення відповідали Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи державам членам про деліберативну демократію та міжнародним стандартам демократії участі. Процес був спрямований на забезпечення максимальної прозорості, залучення мешканців громади до прийняття рішень та створення консолідованих рекомендацій, які враховують інтереси різних сторін [4].

Важливою особливістю сучасної деліберативної демократії є її міжнародний характер. Громадянські асамблеї використовуються в різних політичних, економічних та культурних умовах. Це створює можливості для обміну досвідом. Організатори в одній країні можуть використовувати методи, протестовані в іншій. Дослідники можуть порівнювати результати. Міжнародні мережі сприяють накопиченню професійних знань. Саме таку функцію виконує Democracy R&D. Організація описує себе як глобальну мережу, яка щорічно систематизує нові дослідження, громадянські асамблеї та проєкти, а також визначає тенденції розвитку сфери [5]. Водночас міжнародне поширення не означає, що одна модель може бути механічно перенесена в іншу країну. Політична культура, рівень довіри, соціальна структура, історичний досвід і система державного управління суттєво відрізняються. Тому запозичувати необхідно не готову конструкцію, а принципи. Це особливо важливо для країн, які переживають масштабні соціальні або політичні трансформації.

2. Різновиди демократичних інновацій

Цікаві наукові думки щодо актуальних питань деліберативної демократії досліджує Марк Варрен. На його думку, на сьогодні деліберативну демократію слід відносити до групи демократичних інновацій. Під поняттям «демократичні інновації» він розглядає даний термін як відносно новим, адже він увійшов до понятійного апарату демократичної теорії та практики трохи більше десяти років тому, хоча чимало практик, які сьогодні відносять до демократичних інновацій існують уже протягом кількох десятиліть. Під демократичними інноваціями зазвичай розуміють практики та інституції, які: а) спрямовані на поглиблення або розширення демократії; б) виходять за межі традиційних, усталених інституцій представницької демократії; в) доповнюють, а не замінюють ці інституції, в ідеалі спрямовуючись на подолання сфер або проявів демократичного дефіциту в межах представницької демократії. Попри значне різноманіття форм, демократичні інновації зазвичай передбачають участь пересічних громадян, запровадження нових форм представництва, а також процеси навчання й деліберації як з боку громадян, так і з боку посадових осіб публічної влади (6, Warren, Mark, 2025: 7-14).

До таких демократичних інновацій належать громадянські асамблеї, громадянські журі, онлайн-форуми для деліберації, Future Design («проєктування майбутнього»), партисипативне бюджетування та багато інших практик. Однією з моделей, що останнім часом набуває дедалі більшої популярності, є, зокрема, «деліберативна мініпубліка» (deliberative mini-public). Як випливає із самої назви, деліберативна мініпубліка є органом, до складу якого входять пересічні громадяни, які, як правило, відбираються шляхом стратифікованого випадкового добору з метою забезпечення демографічної репрезентативності ширшої громадськості. Зазвичай діяльність деліберативних мініпублік зосереджується на розгляді одного конкретного питання. Учасники такого органу отримують необхідну інформацію щодо проблеми, заслуховують експертів і представників різних зацікавлених позицій, після чого беруть участь у процесі обговорення та деліберації з метою формулювання відповідних рекомендацій (7, Smith, Graham and Maija Setälä, 2018: 302). Глобальне громадянське суспільство продовжує активно розвиватися та розширювати свою діяльність і саме тому виникають різні форми учасницької демократії.

3. Приклади застосування громадських асамблей в Україні

В Україні інститут громадських асамблей вже розпочав свою дію та став своєрідним майданчиком для обговорення довгострокового бачення розвитку конкретної територіальної громади. На приклад, в Україні вперше було проведено громадську асамблею в Славутицькій територіальній громаді Київської області. Вона проводилась в період з 12 жовтня по 10 листопада 2024 року та стосувалась проблем забруднення довкілля та недостатньою ефективністю управління відходами. Окрім вирішення локальних проблем, це також підкреслює репутацію міста як екологічно свідомого та прогресивного. Рішення обрати для громадської асамблеї саме питання управління відходами свідчило про прагнення громади впроваджувати сталі й ефективні рішення на місцевому рівні [8].

Наступна проведена громадська асамблея у Звягельській міській територіальній громаді Житомирської області з метою обговорення питань про створення нових урбаністичних зон. Асамблея стала реалізована завдяки комплексній експертно-методологічній та фінансовій підтримці проєкту Ради Європи «Зміцнення стійкості демократичних процесів через громадську участь під час війни та в післявоєнний період». В звіті вказано,

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

що “в даній громаді відчутно бракує сучасних громадських просторів, що могли б задовольнити потреби різних груп населення, зокрема дітей, підлітків, людей старшого віку, ветеранів, маломобільних груп населення тощо. Відсутність інклюзивних і зручних зон для відпочинку обмежує можливості для соціальної взаємодії, відпочинку та культурного дозвілля мешканців громади. Це впливає на загальний рівень задоволення життям, соціальну згуртованість і розвиток громади загалом” [9]. Громадська асамблея продемонструвала свою цінність у вирішенні комплексних питань для даної громади, адже її ідея буде реалізовуватись завдяки участі жителів в обговоренні важливих актуальних питань на користь громади.

Окрім того, про ефективність громадських асамблей свідчить і те, що дедалі більше міст їх застосовують. Нещодавно у Львові в червні 2026 року відбулася перша сесія Громадської асамблеї Львівської агломерації на тему збереження та раціонального використання водних ресурсів. До цього заходу долучились 400 мешканців [10].

Висновки. На основі наведених прикладів можна зробити висновок щодо ефективності деліберативної демократії, яка дозволяє взяти участь всім бажаючим жителям територіальних громад. Рекомендації прийняті на сесійних обговореннях стали ключовими в реалізації затверджених програм розвитку у всіх трьох містах де проводилась такого роду громадська асамблея.

Декларація про використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Конфлікт інтересів. Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Esaiasson, P., Persson, M., Gilljam, M., & Lindholm, T. (2019). Reconsidering the role of procedures for decision acceptance. *British Journal of Political Science, 49*(1), 291–314. https://doi.org/10.1017/S0007123416000508

2. Galston, William A. (2018). “The Populist Challenge to Liberal Democracy.” *Journal of Democracy*, 29(2), 5–19. https://doi.org/10.1353/jod.2018.0020

3. The Year in Deliberation report by DemocracyR&D published. URL:https://www.knoca.eu/news/the-year-in-deliberation-report-published

4. Рекомендація CM/Rec(2023)6 Комітету міністрів державам-членам про деліберативну (дорадчу) демократію. URL:https://rm.coe.int/recommendation-of-the-committee-of-ministers-to-member-states-on-delib/1680b15984

5. Democracy R&D. URL:https://democracyrd.org/

6. Warren, Mark (2025) “Democratic Innovation and Representative Democracy.” *Perspectives on Politics* 23(1): 7–14. DOI: 10.1017/S1537592724002111.

7. Smith, Graham and Maija Setälä (2018) “Mini-Publics and Deliberative Democracy.” In *The Oxford Handbook of Deliberative Democracy*, edited by André Bächtiger, John S. Dryzek, Jane Mansbridge and Mark E. Warren :300–314 pp. Oxford: Oxford University Press.

8. Звіт Громадська асамблея Славутицької міської територіальної громади. Як можемо вдосконалити систему поводження з побутовими відходами в громаді? URL: https://rm.coe.int/-4-2025-/1680b57341

9. Звіт Громадської асамблеї Звягельської міської територіальної громади. URL: https://rm.coe.int/-/1680b5072f

10. У Львові стартувала перша Громадська асамблея агломерації:напрацьовують рішення щодо водних ресурсів. URL: https://city-adm.lviv.ua/news/community/u-lvovi-startuvala-persha-v-ukraini-hromadska-asambleia-napratsovuiut-rishennia-shchodo-vodnykh-resursiv/

REFERENCES:

1. Esaiasson, P., Persson, M., Gilljam, M., & Lindholm, T. (2019). Reconsidering the role of procedures for decision acceptance. *British Journal of Political Science, 49*(1), 291–314. https://doi.org/10.1017/S0007123416000508

2. Galston, William A. (2018). “The Populist Challenge to Liberal Democracy.” *Journal of Democracy*, 29(2), 5–19. https://doi.org/10.1353/jod.2018.0020

3. The Year in Deliberation report by DemocracyR&D published. URL: https://www.knoca.eu/news/the-year-in-deliberation-report-published

4. Rekomendatsiia CM/Rec(2023)6 Komitetu ministriv derzhavam-chlenam pro deliberatyvnu (doradchu) demokratiiu. URL: https://rm.coe.int/recommendation-of-the-committee-of-ministers-to-member-states-on-delib/1680b15984

5. Democracy R&D. URL: https://democracyrd.org/

6. Warren, Mark (2025) “Democratic Innovation and Representative Democracy.” *Perspectives on Politics* 23(1): 7–14. DOI: 10.1017/S1537592724002111.

7. Smith, Graham and Maija Setälä (2018) “Mini-Publics and Deliberative Democracy.” In *The Oxford Handbook of Deliberative Democracy*, edited by André Bächtiger, John S. Dryzek, Jane Mansbridge and Mark E. Warren, 300–314 pp. Oxford: Oxford University Press.

8. Zvit Hromadska asambleia Slavutytskoi miskoi terytorialnoi hromady. Yak mozhemo vdoskonalyty systemu povodzhennia z pobutovymy vidkhodamy v hromadi?URL:https://rm.coe.int/-4-2025-/1680b57341

9. Zvit Hromadskoi asamblei Zviahelskoimiskoi terytorialnoi hromady. URL:https://rm.coe.int/-/1680b5072f

10. U Lvovi startuvala persha Hromadska asambleia ahlomeratsii:napratsovuiut rishennia shchodo vodnykh resursiv. URL: https://city-adm.lviv.ua/news/community/u-lvovi-startuvala-persha-v-ukraini-hromadska-asambleia-napratsovuiut-rishennia-shchodo-vodnykh-resursiv/

Дата першого надходження статті до видання: 09.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 14.10.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

СЕКЦІЯ 3
ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 340.15(37):[347.2:349.41](477)
DOI https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2026-4-7

РИМСЬКІ ВИТОКИ РЕЧОВИХ ПРАВ НА ЗЕМЛЮ В СУЧАСНОМУ ЦИВІЛЬНОМУ ТА ЗЕМЕЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Гавловська Аліна Олександрівна,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
завідувачка кафедри національного, міжнародного права
та правоохоронної діяльності,
Херсонського державного університету
ahavlovska@ksu.ks.ua
https://orcid.org/0000-0002-7973-7560

Томіліна Юлія Євгенівна,
старша викладачка кафедри національного, міжнародного права
та правоохоронної діяльності
Херсонського державного університету
yutomilina@ksu.ks.ua
https://orcid.org/0000-0003-1127-2987

Алябов Юрій Васильович,
старший викладач кафедри національного, міжнародного права
та правоохоронної діяльності
Херсонського державного університету
yualiabov@ksu.ks.ua
https://orcid.org/0000-0001-7171-026X

У цій статті поставлено за мету дослідження римських витоків речових прав на землю та особливостей їх рецепції в сучасному цивільному та земельному законодавстві України. Для досягнення задекларованої мети та отримання належних результатів використано таку сукупність методів: історико-правовий, порівняльно-правовий, системний, формально-логічний метод, метод тлумачення норм права. Результати та висновки такої діяльності. Проаналізовано систему речових прав на землю в римському праві та визначено, що розмежування позовів до речі та позовів до особи стало підґрунтям поділу прав на речові та зобов'язальні. Встановлено, що римські принципи «nemini res sua servit», «servitus in faciendo consistere nequit» та «superficies solo cedit» сприйняті сучасним цивільним та земельним законодавством України неоднаково: перший відтворено майже без змін, другий доповнено гарантіями захисту власника, а третій діє вибірково. Здійснено аналіз еволюції від римського dominium до сучасного права власності на земельну ділянку, розглянуто рецепцію віндикаційного й негаторного позовів з урахуванням судової практики. Виконано порівняння режиму res tapcipi з особливим порядком обігу земель сільськогосподарського призначення. Обґрунтовано, що вітчизняне право сприйняло римську техніку захисту права власності, проте відійшло від її індивідуалістичного змісту з огляду на публічний інтерес і соціальну функцію власності. Здійснено порівняльний аналіз сервітуту, емфітевзису та суперфіцію, з'ясовано зміст модифікованого принципу numerus clausus. Визначено, що найбільшої трансформації зазнав суперфіцій, за яким забудовник набуває право власності на зведену будівлю. Зроблено висновок, що римські інститути залишаються структурною основою регулювання речових прав на чужу землю, однак їхній зміст визначається потребами сучасного цивільного обороту та балансом приватних і публічних інтересів.

Ключові слова: *римське приватне право, рецепція, речові права на землю, право власності, права на чужі речі, сервітут, емфітевзис, суперфіцій, superficies solo cedit.*

© Гавловська А. О., Томіліна Ю. Є., Алябов Ю. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

ROMAN ORIGIN OF REAL RIGHTS TO LAND IN MODERN CIVIL AND LAND LEGISLATION OF UKRAINE

Havlovska Alina Oleksandrivna,
Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of National,
International Law and Law Enforcement
Kherson State University
ahavlovska@ksu.ks.ua
https://orcid.org/0000-0002-7973-7560

Tomilina Yulia Yevhenivna,
Senior Lecturer at the Department of National,
International Law and Law Enforcement
Kherson State University
yutomilina@ksu.ks.ua
https://orcid.org/0000-0003-1127-2987

Aliabov Yurii Vasylovych,
Senior Lecturer at the Department of National,
International Law and Law Enforcement
Kherson State University
yualiabov@ksu.ks.ua
https://orcid.org/0000-0001-7171-026X

*This article **aims** to study the Roman origins of property rights to land and the peculiarities of their reception in modern civil and land legislation of Ukraine. In order to achieve the declared goal and obtain the appropriate results, the following set of methods was used: historical-legal, comparative-legal, systematic, formal-logical method, method of interpretation of legal norms. **Results and conclusions** of such activities. The system of property rights to land in Roman law was analyzed and it was determined that the distinction between claims to a thing and claims to a person became the basis for the division of rights into property and obligations. It has been established that the Roman principles of «nemini res sua servit», «servitus in faciendo consistere nequit» and «superficies solo cedit» are perceived differently by the modern civil and land legislation of Ukraine: the first is reproduced almost without changes, the second is supplemented with guarantees of owner protection, and the third acts selectively. The analysis of the evolution from the Roman dominium to the modern ownership of land is carried out, the reception of vindication and negatory claims is considered, taking into account court practice. A comparison of the regime of res mancipi with the special order of circulation of agricultural land is made. It is substantiated that domestic law adopted the Roman technique of property rights protection, but departed from its individualistic content in view of the public interest and social function of property. A comparative analysis of servitude, emphyteusis and superficies was carried out, the content of the modified numerus clausus principle was clarified.It was determined that the superficies, by which the developer acquires the right of ownership of the erected building, underwent the greatest transformation. It is concluded that Roman institutions remain the structural basis of the regulation of property rights on foreign land, but their content is determined by the needs of modern civil turnover and the balance of private and public interests.*

***Keywords:** Roman private law, reception, real rights to land, ownership, rights to other people's things, easement, emphyteusis, superficies, superficies solo cedit.*

Вступ. Речові права на землю посідають особливе місце в системі цивільного та земельного права України, оскільки визначають юридичні можливості володіння, користування та розпорядження земельними ділянками, а також межі здійснення правомочностей їхніх власників і носіїв інших речових прав. Сучасна модель правового регулювання відносин щодо землі сформувалася під впливом різних правових традицій, серед яких особливе значення має римське приватне право. Саме в римській правовій системі були закладені основи окремих конструкцій, які згодом набули розвитку в континентальній правовій традиції та зберегли значення для регулювання майнових відносин, зокрема щодо нерухомого майна (Харитонов, 1997; Майданик, Рябоконь, 2023).

Актуальність дослідження римських витоків речових прав на землю зумовлена необхідністю глибшого осмислення правової природи та змісту відповідних інститутів у сучасному законодавстві України. Римське право виробило підходи до розмежування права власності та прав на чужі речі, визначення правового режиму земельних ділянок, установлення земельних сервітутів та регулювання

тривалого користування чужою землею. Ці правові конструкції, хоча і зазнали істотної трансформації, залишаються важливими для розуміння сучасних моделей правового закріплення інтересів власників землі та інших уповноважених осіб. Водночас механічне ототожнення римських інститутів із відповідними положеннями чинного законодавства було б методологічно помилковим, оскільки сучасне регулювання враховує конституційні засади права власності, особливий правовий режим землі як природного ресурсу, соціальну функцію власності та вимоги охорони земель.

Додаткової актуальності зазначена проблематика набуває у зв'язку з необхідністю забезпечення узгодженості цивільно-правового та земельно-правового регулювання в цій сфері. Відмінності в підходах до визначення змісту речових прав на землю, умов їх виникнення, здійснення та припинення можуть ускладнювати належне застосування відповідних правових норм. У цьому контексті звернення до римських витоків дає змогу не лише простежити історичне формування окремих правових інститутів, а й використати порівняльно-правовий та історико-правовий підходи для поглибленого розуміння їхньої юридичної природи, системних зв'язків і функціонального призначення.

Отже, постановка проблеми полягає у визначенні особливостей рецепції та трансформації римських правових конструкцій у системі сучасних речових прав на землю в Україні, з'ясуванні їхнього впливу на зміст цивільного і земельного законодавства та встановленні значення римської правової спадщини для подальшого розвитку доктрини речових прав на землю. Розв'язання цієї проблеми сприятиме глибшому розумінню історичних передумов формування національного правового регулювання, виявленню його концептуальних особливостей і виробленню обґрунтованих підходів до вдосконалення відповідних правових інститутів.

Проблематику рецепції римського права у вітчизняному законодавстві про власність і речові права на землю досліджували: К.Ю. Зібарєва та Л.І. Калєніченко (обґрунтування прямої рецепції римської «тріади» правомочностей власника) (Зібарєва, Калєніченко, 2016); С. Кізлов (постановка під сумнів римського походження цієї конструкції та аналіз обмеження права власності на землю в римському праві) (Кізлов, 2019); Ю.С. Канарик (дослідження трансформації сервітуту, емфітевзису та суперфіцію в цивільному законодавстві України) (Канарик, 2022); П.Я. Семиренко (генеза суперфіцію від римського права до сучасності) (Семиренко, 2024); І.В. Дрозд (систематизація речових прав на землю з позицій земельного права) (Дрозд, 2025). Водночас ці праці здебільшого мають або історичний, або галузевий характер, тоді як недостатньо вивченими залишаються трансформація принципу superficies solo cedit у принцип єдності юридичної долі земельної ділянки та розташованого на ній нерухомого майна, вплив законодавчих змін 2019–2021 рр. на римськоправову природу емфітевзису й суперфіцію (Верховна Рада України, 2021), а також узгодженість цивільно-правового та земельно-правового регулювання.

1. Система речових прав на землю в римському праві

Римські юристи не створили загального поняття речового права, проте чітко розмежували позови до речі (actiones in rem) та позови до особи (actiones in personam) (Gai. 4.1–3) (Макарчук, Марковський, 2024) і саме це процесуальне розрізнення стало основою поділу цивільних прав на речові і зобов'язальні права, який сприйняв і ЦК України (Верховна Рада України, 2003). Центральне місце посідало право власності (dominium, пізніше proprietas), поруч із яким існували права на чужі речі (iura in re aliena), перелік яких був закритим (numerus clausus): сервітути (servitutes) (предіальні (земельні: iter, actus, via, aquaeductus – Inst. 2.3 pr. (Борисова, Баранова, 2008)) та особисті (ususfructus, usus, habitatio)); емфітевзис (emphyteusis) – спадкове відчужуване право довгострокового користування чужою землею за плату (canon), що виросло з ius in agro vectigali; його самостійний характер закріпив імператор Зенон (C. 4.66.1) (Шемшученко, 1998-2004); суперфіцій (superficies) – спадкове відчужуване право користування будівлею, зведеною на чужій землі, захищене преторським інтердиктом de superficiebus (D. 43.18) (Шемшученко, 1998-2004); застава (pignus, hypotheca) – забезпечувальне речове право. Римська доктрина виробила низку принципів, що досі визначають логіку цих інститутів та знайшли своє відображення повністю або частково у чинному законодавстві України:

1. Принцип «nemini res sua servit» («ніхто не має сервітуту на власну річ» (D. 8.2.26) (Шемшученко, 1998-2004)) перейшов у сучасне законодавство майже без змін, через правило про припинення права в разі злиття – за ст. 406 ЦК України «поєднання в одній особі особи, в інтересах якої встановлений сервітут, і власника майна, обтяженого сервітутом» (Верховна Рада України, 2003) (аналогічна підстава припинення земельного сервітуту є у ст. 102 ЗК України) (Верховна Рада України, 2001). Ту саму логіку перенесено на емфітевзис і суперфіцій (ст. 412, 416 ЦК України, ст. 102-1 ЗК України) (Верховна Рада України, 2003), за якою поєднання в одній особі власника ділянки та землекористувача припиняє право користування чужою землею (Верховна Рада України, 2003; Верховна Рада України, 2001).

2. Принцип «servitus in faciendo consistere nequit» – «сервітут не може полягати в активних діях власника» (D. 8.1.15.1) (Шемшученко, 1998-2004) відображено у визначенні сервітуту та межах обтяження власності ним. Земельний сервітут – це право на обмежене користування чужою ділянкою (ст. 98 ЗК України, ст. 401 ЦК України) (Верховна Рада України,

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

2003; Верховна Рада України, 2001), за якого власник має лише терпіти користування (pati) або утримуватися від певних дій (non facere), проте сервітут не позбавляє власника права володіння, користування та розпорядження майном (ст. 403 ЦК України, ст. 101 ЗК України) (Верховна Рада України, 2003; Верховна Рада України, 2001), а активні обов'язки можуть бути покладені на власника лише як зобов'язальні умови договору, а не як зміст сервітуту. Сучасне законодавство розширило цей принцип у бік захисту власника, оскільки сервітут має здійснюватися способом, найменш обтяжливим для обслуговуючої ділянки, а власник може вимагати плату за сервітут, а також його припинення, якщо зникли підстави для його встановлення. Відмінність від римської моделі знайшла своє відображення в обмеженнях сусідського права (ст. 103 ЗК України «Добросусідство») (Верховна Рада України, 2001), які є загальними межами здійснення права власності, а не окремим речовим правом.

3. Принцип «superficies solo cedit» – «збудоване належить власникові землі» (Gai. 2.73) (Макарчук, Марковський, 2024) через радянську правову традицію розділення землі і будівлі діє вибірково у сучасному національному праві. Зокрема, ст. 120 ЗК України та ст. 377 ЦК України пов'язують землю та будівлю, але головною річчю фактично стає будівля: до її набувача, відповідно до ч. 1 ст. 377 ЦК України, «одночасно переходить право власності (частка у праві спільної власності) або право користування земельною ділянкою, на якій розміщений такий об'єкт, без зміни її цільового призначення в обсязі та на умовах, встановлених для відчужувача (попереднього власника) такого об'єкта, у порядку та на умовах, визначених Земельним кодексом України» (Верховна Рада України, 2003; Верховна Рада України, 2001). Натомість суперфіціарій набуває право власності на зведену ним будівлю на підставі ст. 415 ЦК України (Верховна Рада України, 2003), що засвідчує істотну трансформацію римського інституту (Канарик, 2022).

Отже, римське приватне право заклало концептуальні основи сучасної системи речових прав на землю, передусім через розмежування права власності та прав на чужі речі, а також формування юридичних засобів обмеженого користування земельними ділянками. Важливим результатом римської правової традиції стало вироблення принципів, які визначають співвідношення правомочностей власника та інших уповноважених осіб, зокрема заборони встановлення сервітуту на власну річ, неприпустимості покладення на власника обов'язку вчиняти активні дії в межах сервітутного правовідношення та принципу єдності землі і розташованої на ній будівлі. У сучасному українському законодавстві ці положення збереглися неоднаковою мірою, оскільки одні відтворені безпосередньо, інші зазнали змістовної трансформації під впливом сучасної моделі права власності та особливого правового режиму землі. Це дає підстави розглядати римську спадщину не лише як історичне підґрунтя окремих правових інститутів, а і як методологічну основу для розуміння їхньої юридичної природи.

2. Від dominium до права власності на земельну ділянку

Класична тріада правомочностей власника – володіння, користування та розпорядження (ст. 317 ЦК України) (Верховна Рада України, 2003) сформульована глосаторами та пандектистами на основі римських термінів possidere, uti, frui, abuti (Зібарєва, Калєніченко, 2016). Водночас, як слушно зауважує С. Кізлов, жодне римське джерело не містить цієї конструкції в завершеному вигляді (Кізлов, 2019: 140). Самі римські юристи визначення власності не давали, проте їхні тексти містили посилання на повноту влади над річчю та її захист віндикаційним і негаторним позовами. Обидва римські позови прямо відтворено в чинному законодавстві: віндикаційний (ст. 387 ЦК України), негаторний (ст. 391 ЦК України) та ч. 2 ст. 152 ЗК України (Верховна Рада України, 2003; (Верховна Рада України, 2001). Критерій їх розмежування залишився римським: віндикація належить власникові, позбавленому володіння, негаторний позов – власникові, який зберіг володіння, проте зазнає перешкод. Специфіка земельних спорів полягає в тому, що володіння земельною ділянкою визначається державною реєстрацією права (постанова Великої Палати Верховного Суду від 23.11.2021 у справі № 359/3373/16-ц) (Велика Палата Верховного Суду, 2021). Натомість зайняття земель, які не можуть перебувати у приватній власності, зокрема земель водного фонду, не вважається заволодінням, тому їх захищають негаторним позовом, до якого позовна давність не застосовується (постанова від 12.06.2019 у справі № 487/10128/14-ц) (Велика Палата Верховного Суду, 2019). Римське право виходило з принципу «nemo plus iuris ad alium transferre potest, quam ipse haberet» – ніхто не може передати іншому більше прав, ніж має сам (D. 50.17.54), тому віндикація проти добросовісного набувача за загальним правилом не обмежувалася. Його інтереси захищалися опосередковано – через набувальну давність, яка для нерухомих речей у праві Юстиніана становила десять років між присутніми та двадцять років між відсутніми за умови добросовісності та законної підстави володіння (Inst. 2.6 pr.) (Макарчук, Марковський, 2024). Подібний підхід, за яким сплив значного строку стабілізує становище добросовісного набувача, відтворено в Законі України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо посилення захисту прав добросовісного набувача» від 12.03.2025 № 4292-IX: держава чи територіальна громада не може витребувати майно від добросовісного набувача, якщо з моменту державної реєстрації права власності першого набувача минуло понад десять

років (ч. 3 ст. 388 ЦК України) (Верховна Рада України, 2025; Верховна Рада України, 2003).

У Римі земля ділилася на приватну (ager privatus) і державну (ager publicus), а італійські землі належали до res mancipi – найцінніших для селянського господарства речей, право квіритської власності на які переходило лише за допомогою формальних обрядів манципації (mancipatio) або уступки права в суді (in iure cessio) (Gai. 1.119; 2.14a, 22) (Макарчук, Марковський, 2024), тоді як провінційні землі приватним особам належали лише на праві володіння та користування (Gai. 2.7) (Макарчук, Марковський, 2024). Подібний підхід відображено в ст. 78 ЗК України (Верховна Рада України, 2001), яка визначає приватну, комунальну та державну форми власності на землю. Особливий порядок обігу сільськогосподарських земель (нотаріальна форма правочину, державна реєстрація (Верховна Рада України, 2004), обмеження концентрації сільськогосподарських земель в руках однієї особи з метою не допустити латифундій і монополізації земельного ринку (Верховна Рада України, 2020)) за своєю функцією нагадує римський режим res mancipi – цінність об'єкта вимагає підвищеної формальності обороту.

Водночас український законодавець відійшов від індивідуалістичної моделі права власності, яку зазвичай пов'язують з римським dominium. Варто зауважити, що й сам dominium не був безмежним, уже Закони XII таблиць установлювали сусідські обмеження прав власника землі (Кізлов, 2019: 141). Проте в сучасному праві обмеження набули принципово іншої природи, оскільки вони випливають не лише з інтересів сусідів, а насамперед із публічного інтересу та особливого статусу землі. До таких обмежень належать подвійна конституційна конструкція власності на землю (Верховна Рада України, 1996; Носік, 2006), соціальна функція власності, визначені просторові межі права власності на земельну ділянку та ін.

Таким чином, сучасна українська конструкція права власності на землю зберігає основні юридичні характеристики римського dominium, зокрема повноту правомочностей власника та речово-правові способи захисту від порушень. Водночас рецепція римської моделі не означає відтворення її індивідуалістичного характеру. На відміну від класичного розуміння власності як найбільш повного панування над річчю, сучасне право визначає здійснення правомочностей власника земельної ділянки з урахуванням публічних інтересів, соціальної функції власності, екологічних вимог та встановлених законом обмежень земельного обороту. Специфіка земельної власності виявляється також у взаємозв'язку правового режиму ділянки з її цільовим призначенням, формою власності та особливостями державної реєстрації прав. Отже, сучасне право власності на землю є результатом поєднання римської цивілістичної традиції з конституційними та земельно-правовими засадами, які визначають межі приватної автономії власника та зумовлюють особливий правовий режим землі як природного ресурсу.

3. Речові права на чужу землю: римська модель і українська рецепція

Стаття 395 ЦК України (Верховна Рада України, 2003) закріплює перелік речових прав на чуже майно, до яких належать право володіння, право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис), право забудови земельної ділянки (суперфіцій) та сервітут. Така законодавча конструкція відображає рецепцію низки правових інститутів римського приватного права, які зберегли своє функціональне призначення, водночас зазнавши трансформації відповідно до сучасних потреб цивільного та земельного обороту. Зокрема, сервітут, емфітевзис і суперфіцій мають безпосередні історико-правові прототипи в римській правовій традиції, де вони сформувалися як самостійні юридичні засоби забезпечення обмеженого користування чужою земельною ділянкою. Їх закріплення у ЦК України та відповідне відображення у положеннях ЗК України засвідчують спадкоємність правового регулювання речових відносин, пов'язаних із землею. Водночас сучасне українське законодавство не відтворює римську модель у незмінному вигляді, а адаптує її до національної системи права, зокрема шляхом нормативного визначення змісту, підстав виникнення, здійснення та припинення відповідних прав.

Особливого значення в цьому контексті набуває положення ч. 2 ст. 395 ЦК України, відповідно до якого законом можуть бути встановлені інші речові права на чуже майно (Верховна Рада України, 2003). Такий підхід свідчить про сприйняття українським законодавцем принципу numerus clausus речових прав лише в модифікованому вигляді. На відміну від класичної римської моделі, яка передбачала нормативно визначений перелік речових прав і не допускала створення нових речово-правових конструкцій виключно за волею приватних осіб, ЦК України прямо передбачає можливість розширення їх системи. Проте відповідна можливість обмежена законодавчим порядком: сторони цивільних правовідносин не можуть самостійно надавати договірним правам статус речових, навіть якщо погоджений ними обсяг повноважень за своїм змістом наближається до речового права. Отже, українська модель поєднує стабільність і визначеність системи речових прав із можливістю її нормативного розвитку, залишаючи за законодавцем виключну компетенцію щодо запровадження нових видів речових прав. Це забезпечує передбачуваність правового режиму майна, визначеність правового становища його власника та третіх осіб, а також зберігає розмежування речових і зобов'язальних правовідносин. У таблиці 1 здійснено порівняння речових прав на чуже майно, які мають прямі римські прототипи та дублюються у ЗК України.

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

Таблиця 1

Порівняння речових прав на чужу землю за римським і чинним законодавством України

Інститут	Римське джерело	Зміст за римським правом	Норми ЦК України	Норми ЗК України	Відмінності сучасної моделі
Земельний сервітут	D. 8.1–8.3; Inst. 2.3	Право обмеженого користування сусіднім маєтком (прохід, проїзд, водопровід)	ст. 401–406	ст. 98–102	Може встановлюватися договором, законом, заповітом або рішенням суду; підлягає державній реєстрації
Емфітевзис	C. 4.66; Inst. 3.24.3	Довгострокове спадкове користування чужою землею за річну плату з обов'язком її поліпшення	ст. 407–412	ст. 102-1	Лише для сільськогосподарських потреб; для державних і комунальних земель строк обмежений
Суперфіцій	D. 43.18	Право на будівлю на чужій землі без набуття власності на неї	ст. 413–417	ст. 102-1	Забудовник стає власником спорудженої будівлі (ст. 415 ЦК), що суперечить класичному римському підходу

Джерело: складено авторами на підставі (Верховна Рада України, 2001; Верховна Рада України, 2003; Макарчук, Марковський, 2024).

Проведене порівняння дає підстави стверджувати, що сучасна система речових прав на чужу землю в Україні значною мірою сформована на основі римських правових конструкцій, передусім земельного сервітуту, емфітевзису та суперфіцію. Водночас їх рецепція мала не механічний, а адаптивний характер, що виявляється у зміні цільового призначення, строків, порядку виникнення та змісту відповідних правомочностей. Найбільш показовою є трансформація суперфіцію: на відміну від римської моделі, побудованої на принципі superficies solo cedit, українське законодавство допускає виникнення права власності забудовника на зведену ним будівлю на чужій земельній ділянці. Окремою особливістю національної моделі є нормативно обмежена можливість розширення переліку речових прав, передбачена ч. 2 ст. 395 ЦК України, яка зберігає визначальну роль законодавця у формуванні їх системи (Верховна Рада України, 2003). Отже, римські правові інститути залишаються структурною основою сучасного регулювання речових прав на чужу землю, проте їхній зміст визначається вже не логікою римського приватного права, а потребами сучасного цивільного обороту, земельної політики та забезпечення балансу приватних і публічних інтересів.

Висновки. Римська правова традиція справила визначальний вплив на становлення сучасної системи речових прав на землю, заклавши основи розмежування права власності та прав на чуже майно, а також визначивши юридичні засоби захисту майнових прав. Важливе значення для подальшого розвитку континентальної правової системи мало розмежування позовів actiones in rem та actiones in personam, яке сформувало підґрунтя для відокремлення речових і зобов'язальних прав. Сформовані римськими юристами підходи до регулювання сервітутів, емфітевзису та суперфіцію зберегли практичну цінність і знайшли відображення у цивільному та земельному законодавстві України.

Спадкоємність римських правових положень простежується передусім у регулюванні співвідношення права власності та обмежених прав на чужу річ. Зокрема, сучасне законодавство зберігає правило про припинення відповідного права внаслідок поєднання в одній особі статусу власника земельної ділянки та носія права користування нею, а також обмежує зміст сервітуту необхідністю терпіти певне користування або утримуватися від окремих дій. Водночас сучасні гарантії власника земельної ділянки передбачають додаткові умови здійснення сервітуту, спрямовані на зменшення обтяження майна. Істотних змін зазнав і принцип superficies solo cedit, оскільки національне законодавство допускає самостійне набуття забудовником права власності на споруджений об'єкт, що відображає відхід від класичної римської конструкції єдності земельної ділянки та розташованої на ній будівлі.

Сучасне право власності на землю поєднує римські цивілістичні засади з особливостями конституційного та земельно-правового регулювання. Збереження традиційної системи правомочностей власника та речово-правових способів захисту свідчить про спадкоємність відповідних юридичних конструкцій. Водночас особливий статус землі, її природоресурсне значення, соціальна функція власності та переважання публічного інтересу в окремих питаннях земельних відносин істотно впливають на межі здійснення права власності. Самостійного значення набуває правовий режим земель залежно від форми власності, а також спеціальні вимоги до їх відчуження та державної реєстрації прав. Зазначені особливості свідчать про формування національної моделі земельної власності, у якій приватноправові можливості власника узгоджуються з установленими законом суспільними та екологічними вимогами.

Сервітут, емфітевзис і суперфіцій зберігають функціональний зв'язок із відповідними римськими інститутами, проте їх сучасний юридичний зміст визначається потребами національного цивільного та земельного обороту. Відмінності стосуються цільового призначення користування, порядку встановлення, строків існування та правового становища учасників відповідних відносин. Особливе місце в цій системі посідає принцип numerus clausus, який у цивільному законодавстві

України допускає нормативне запровадження нових речових прав, але не передбачає можливості створення таких прав виключно на підставі домовленості сторін. Такий підхід забезпечує визначеність правового статусу власників і землекористувачів та зберігає чітке розмежування речових і зобов'язальних прав.

Римська спадщина в сучасному регулюванні речових прав на землю виявляється не стільки у формальному збереженні давніх юридичних конструкцій, скільки у продовженні закладеної ними логіки правового регулювання майнових відносин. Її положення дають змогу глибше зрозуміти природу обмежених прав на чужу землю, співвідношення інтересів власника та землекористувача, а також особливості захисту прав на нерухоме майно. Історична спадкоємність при цьому не виключає самостійності сучасної національної моделі, яка поєднує приватноправові засади з публічними обмеженнями, зумовленими особливим значенням землі. Такий підхід має значення для подальшого розвитку доктрини речових прав, тлумачення відповідних положень цивільного та земельного законодавства й узгодження правового регулювання відносин щодо земельних ділянок.

Декларація про використання штучного інтелекту. Штучний інтелект не використовувався.

Конфлікт інтересів. Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Зібарєва К. Ю., Калєніченко Л. І. Рецепція римського права у законодавстві України (на прикладі «тріади прав власності»). *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 листоп. 2016 р.). Харків : ХНУВС, 2016. С. 100–101.

2. Кізлов С. Обмеження права власності в римському приватному праві. *Юридичний вісник*. 2019. № 1. С. 140–144.

3. Канарик Ю. С. Особливості права користування чужими речами в Стародавньому Римі та його вплив на сучасне цивільне право України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип. 1(42). С. 37–40. DOI: https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1(42).988.

4. Семиренко П. Я. Генеза правового регулювання права забудови земельної ділянки (суперфіцію). *Проблеми та перспективи реалізації та впровадження міждисциплінарних наукових досягнень* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Конотоп, 20 груд. 2024 р.). Конотоп : МЦНД, 2024. С. 221–227. DOI: https://doi.org/10.62731/mcnd-20.12.2024.001.

5. Дрозд І. В. Види прав на землю як об'єкти оформлення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 87, ч. 2. С. 177–185. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.2.26.

6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин : Закон України від 28.04.2021 № 1423-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1423-20 (дата звернення: 21.08.2026).

7. Макарчук В. С. Основи римського приватного права : підручник / В. С. Макарчук, В. Я. Марковський. 2-ге вид., перероб. Харків : Право, 2024. 352 с.

8. Харитонов Є. О. Рецепція римського приватного права (теоретичні та історико-правові аспекти) : монографія. Одеса, 1997. 297 с.

9. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 (дата звернення: 03.09.2026).

10. Основи римського приватного права : підручник / за заг. ред. В. І. Борисової, Л. М. Баранової. Харків : Право, 2008. 224 с.

11. Римське приватне право : підручник / відп. ред. Р. А. Майданик, Є. О. Рябоконь. Київ : Алерта, 2023. 386 с.

12. Юридична енциклопедія : у 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998–2004.

13. Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 № 2768-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14 (дата звернення: 03.09.2026).

14. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 23.11.2021 у справі № 359/3373/16-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/101829985 (дата звернення: 15.09.2026).

15. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12.06.2019 у справі № 487/10128/14-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/85541621 (дата звернення: 15.09.2026).

16. Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо посилення захисту прав добросовісного набувача : Закон України від 12.03.2025 № 4292-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4292-20 (дата звернення: 22.09.2026).

17. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України від 01.07.2004 № 1952-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15 (дата звернення: 08.09.2026).

18. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення : Закон України від 31.03.2020 № 552-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20 (дата звернення: 11.08.2026).

19. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 04.08.2026).

20. Носік В. В. Право власності на землю Українського народу : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 544 с.

REFERENCES:

1. Zibarieva K.Yu., Kalienichenko L.I. (2016) Retseptsiia rymskoho prava u zakonodavstvi Ukrainy (na prykladi «triady prav vlasnosti») [Reception of Roman law in the legislation of Ukraine (on the example of the «triad of ownership rights»)]. Pravookhoronna funktsiia derzhavy: teoretyko-metodolohichni ta istoryko-pravovi problemy : tezy dop. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 25 lystop. 2016 r.). Kharkiv : KhNUVS. S. 100–101. [in Ukrainian]

2. Kizlov S. (2019) Obmezhennia prava vlasnosti v rymskomu pryvatnomu pravi [Restrictions of ownership in Roman private law]. Yurydychnyi visnyk. № 1. S. 140–144. [in Ukrainian]

3. Kanaryk Yu.S. (2022) Osoblyvosti prava korystuvannia chuzhymy rechamy v Starodavnomu Rymi ta yoho vplyv na suchasne tsyvilne pravo Ukrainy [Peculiarities of the right to use another's things in Ancient Rome and its influence on the modern civil law of Ukraine]. Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk. Vyp. 1(42). S. 37–40. DOI: https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1(42).988 [in Ukrainian]

4. Semyrenko P.Ya. (2024) Heneza pravovoho rehuliuvannia prava zabudovy zemelnoi dilianky (superfitsiiu) [Genesis of the legal regulation of the right to build on a land plot (superficies)]. Problemy ta perspektyvy realizatsii ta vprovadzhennia mizhdystsyplinarnykh naukovykh dosiahnen : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Konotop, 20 hrud. 2024 r.). Konotop : MTsND. S. 221–227. DOI: https://doi.org/10.62731/mcnd-20.12.2024.001 [in Ukrainian]

5. Drozd I.V. (2025) Vydy prav na zemliu yak obiekty oformlennia [Types of land rights as objects of registration]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo. Vyp. 87, ch. 2. S. 177–185. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.2.26 [in Ukrainian]

6. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo udoskonalennia systemy upravlinnia ta derehuliatsii u sferi zemelnykh vidnosyn [On amendments to certain legislative acts of Ukraine on improving the management system and deregulation in the field of land relations]: Zakon Ukrainy vid

28.04.2021 r. № 1423-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1423-20 [in Ukrainian]

7. Makarchuk V.S., Markovskyi V.Ya. (2024) Osnovy rymskoho pryvatnoho prava [Fundamentals of Roman private law]: pidruchnyk. 2-he vyd., pererob. Kharkiv : Pravo. 352 s. [in Ukrainian]

8. Kharytonov Ye.O. (1997) Retseptsiia rymskoho pryvatnoho prava (teoretychni ta istoryko-pravovi aspekty) [Reception of Roman private law (theoretical and historical-legal aspects)]: monohrafiia. Odesa. 297 s. [in Ukrainian]

9. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 [in Ukrainian]

10. Borysova V.I., Baranova L.M. (red.) (2008) Osnovy rymskoho pryvatnoho prava [Fundamentals of Roman private law]: pidruchnyk. Kharkiv : Pravo. 224 s. [in Ukrainian]

11. Maidanyk R.A., Riabokon Ye.O. (vidp. red.) (2023) Rymske pryvatne pravo [Roman private law]: pidruchnyk. Kyiv : Alerta. 386 s. [in Ukrainian]

12. Shemshuchenko Yu.S. (holova redkol.) (1998–2004) Yurydychna entsyklopediia [Legal encyclopedia]: u 6 t. Kyiv : Ukrainska entsyklopediia im. M.P. Bazhana. [in Ukrainian]

13. Zemelnyi kodeks Ukrainy [Land Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 25.10.2001 r. № 2768-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14 [in Ukrainian]

14. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 23.11.2021 r. u spravi № 359/3373/16-ts [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court of 23.11.2021 in case No. 359/3373/16-ц]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/101829985 [in Ukrainian]

15. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 12.06.2019 r. u spravi № 487/10128/14-ts [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court of 12.06.2019 in case No. 487/10128/14-ц]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/85541621 [in Ukrainian]

16. Pro vnesennia zmin do Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy shchodo posylennia zakhystu prav dobrosovisnoho nabuvacha [On amendments to the Civil Code of Ukraine on strengthening the protection of the rights of a bona fide acquirer]: Zakon Ukrainy vid 12.03.2025 r. № 4292-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4292-20 [in Ukrainian]

17. Pro derzhavnu reiestratsiiu rechovykh prav na nerukhome maino ta yikh obtiazhen [On state registration of property rights to real estate and their encumbrances]: Zakon Ukrainy vid 01.07.2004 r. № 1952-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15 [in Ukrainian]

18. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo umov obihu zemel silskohospodarskoho pryznachennia [On amendments to certain legislative acts of Ukraine regarding the conditions of circulation of agricultural land]: Zakon Ukrainy vid 31.03.2020 r. № 552-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20 [in Ukrainian]

19. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр [in Ukrainian]

20. Nosik V.V. (2006) Pravo vlasnosti na zemliu Ukrainskoho narodu [The right of ownership of land of the Ukrainian people]: monohrafiia. Kyiv : Yurinkom Inter. 544 s. [in Ukrainian]

Дата першого надходження статті до видання: 18.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 19.10.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

УДК 341.9:347.63
DOI https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2026-4-8

МІЖНАРОДНЕ ВИЗНАННЯ ЗАКОННОГО ПОХОДЖЕННЯ ДІТЕЙ У КОНТЕКСТІ ТРАНСКОРДОННОГО СУРОГАТНОГО МАТЕРИНСТВА: АНАЛІЗ ПРИЗУПИНЕННЯ ПРОЄКТУ КОНВЕНЦІЇ ПРО ВИЗНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ ЩОДО ЗАКОННОГО БАТЬКІВСТВА ГААЗЬКОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ З МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА

Чевичалова Жанна В'ячеславівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного судочинства,
арбітражу і міжнародного приватного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
zhannachevychalova@gmail.com
https://orcid.org/0000-0001-9320-9441

Метою *даної статті є аналіз сучасного стану та перспектив міжнародно-правового регулювання транскордонного сурогатного материнства крізь призму діяльності Гаазької конференції з міжнародного приватного права, з'ясування причин неможливості досягнення державами консенсусу щодо універсальних правил визнання законного батьківства та визначення можливих напрямів подальшого розвитку міжнародно-правових механізмів захисту прав дітей, народжених унаслідок транскордонного сурогатного материнства.*

Методи. *Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів. Діалектичний метод застосовано для дослідження суперечностей між національними правовими підходами до сурогатного материнства та необхідністю забезпечення міжнародного захисту прав дитини. Методи аналізу та синтезу використано для узагальнення наукових підходів і виявлення основних проблем міжнародно-правового регулювання зазначених відносин. Формально-юридичний метод використано для аналізу положень міжнародних договорів, актів міжнародних організацій, національного законодавства та інших нормативних джерел. Порівняльно-правовий метод дав змогу зіставити законодавчі та правозастосовні підходи різних держав до допустимості сурогатного материнства, встановлення законного походження та визнання відповідних правових наслідків за кордоном. Історико-правовий метод використано для дослідження становлення міжнародного співробітництва у сфері транскордонного сурогатного материнства та еволюції підходів Гаазької конференції з міжнародного приватного права.*

Результати. *За результатами проведеного дослідження встановлено, що призупинення у березні 2026 року роботи над проєктом Конвенції про визнання судових рішень щодо законного походження свідчить не лише про складність досягнення міжнародного консенсусу, а й про необхідність пошуку альтернативних або поетапних механізмів міжнародного співробітництва. Перспективним напрямом є формування мінімальних міжнародних стандартів, орієнтованих насамперед на забезпечення прав та найкращих інтересів дитини, а також розвиток механізмів транскордонного співробітництва у питаннях визнання батьківства.*

Також результати дослідження дають підстави стверджувати, що ефективне міжнародно-правове регулювання транскордонного сурогатного материнства потребує балансу між різними правовими цінностями та інтересами, а пріоритетним напрямом міжнародної співпраці має залишатися забезпечення правового статусу та захисту прав дитини незалежно від відмінностей у законодавстві держав, пов'язаних із відповідними правовідносинами.

Висновки. *Проведене дослідження засвідчило, що призупинення у березні 2026 р. роботи Гаазької конференції з міжнародного приватного права над проєктом Конвенції зумовлене передусім фундаментальними розбіжностями держав щодо правової природи сурогатного материнства, застосування ДРТ та співвідношення державного суверенітету із необхідністю забезпечення безперервності правового статусу дитини.*

Аналіз проєкту Конвенції показав, що значна кількість декларацій, застережень, факультативних положень та винятків істотно обмежувала уніфікований характер механізму міжнародного визнання походження та могла зберігати ризик виникнення «кульгаючого законного походження» (limping legal parentage). Основною перешкодою для досягнення консенсусу виявилися не процесуальні питання визнання іноземних судових рішень, а відсутність єдиного підходу держав до самого інституту сурогатного материнства.

Перспективним напрямом подальшого міжнародно-правового регулювання є формування мінімальних стандартів визнання законного походження дитини на основі принципу найкращих інтересів дитини, розвиток інструментів «м'якого права» та поступова уніфікація механізмів міжнародного співробітництва. Таким чином, призупинення проєкту Конвенції не усуває актуальності проблеми, а підтвер-

© Чевичалова Ж. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

джує необхідність пошуку балансу між державним суверенітетом, міжнародним співробітництвом та ефективним захистом прав дитини.

Ключові слова: *міжнародні домовленості про сурогатне материнство; колізійні норми правового регулювання транскордонного сурогатного материнства; захист прав дитини; міжнародна уніфікація правового регулювання сурогатного материнства.*

INTERNATIONAL RECOGNITION OF THE LEGAL PARENTAGE OF CHILDREN IN THE CONTEXT OF CROSS-BORDER SURROGACY: AN ANALYSIS OF THE SUSPENSION OF THE DRAFT CONVENTION ON THE RECOGNITION OF JUDGMENTS IN RESPECT OF LEGAL PARENTAGE UNDER THE HAGUE CONFERENCE ON PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Chevychalova Zhanna Viacheslavivna,
Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Civil Procedure,
Arbitration and Private International Law,
Yaroslav Mudryi National Law University
zhannachevychalova@gmail.com
https://orcid.org/0000-0001-9320-9441

Purpose*. The objective of this article is to examine the current state and prospects of the international legal regulation of cross-border surrogacy with particular regard to the work of the Hague Conference on Private International Law (HCCH), to identify the underlying reasons for the inability of states to reach a consensus on the establishment of universal rules governing the recognition of legal parentage, and to determine potential avenues for the further development and refinement of international legal mechanisms for protecting the rights and interests of children born as a result of cross-border surrogacy arrangements.*

Methods. *The methodological framework of the study comprises a combination of general scientific and specialized legal research methods. The dialectical method is employed to examine the tensions between national legal approaches to surrogacy and the need to ensure the international protection of the rights of the child. The methods of analysis and synthesis have been used to systematize scholarly approaches and identify the principal challenges arising in the international legal regulation of the relevant relations. The formal-legal method has been applied to analyze the provisions of international treaties, instruments of international organizations, national legislation, and other normative legal sources. The comparative legal method enables a comparison of the legislative and law-enforcement approaches adopted by different States regarding the permissibility of surrogacy, the determination of legal parentage, and the recognition abroad of the corresponding legal effects. The historical legal method has been used to examine the development of international cooperation in the field of cross-border surrogacy and the evolution of the Hague Conference on Private International Law's approaches.*

Results. *The findings of the research indicate that the suspension, in March 2026, of the work on the Draft Convention on the Recognition of Judgments Relating to Legal Parentage reflects not only the inherent difficulties in achieving international consensus in this area, but also the need to explore alternative and/or incremental mechanisms of international cooperation. In this context, a potentially viable avenue lies in the development of minimum international standards, primarily aimed at safeguarding the rights and best interests of the child, alongside the establishment and enhancement of mechanisms for cross-border cooperation in matters concerning the recognition of legal parentage.*

The findings of the research further support the conclusion that effective international legal regulation of cross-border surrogacy requires a careful balancing of competing legal values and interests. In this regard, a paramount objective of international cooperation should remain the recognition and preservation of the child's legal status and the effective protection of the child's rights, irrespective of divergences among the national legal systems of the states connected with the relevant legal relationship.

Conclusions. *The research demonstrates that the suspension, in March 2026, of the Hague Conference on Private International Law's work on the Draft Convention was primarily attributable to fundamental divergences among states concerning the legal nature and regulation of surrogacy, the use of assisted reproductive technologies (ART), and the relationship between State sovereignty and the imperative of ensuring the continuity of a child's legal status across jurisdictions.*

The analysis of the Draft Convention indicates that the extensive reliance on declarations, reservations, optional provisions, and exceptions substantially qualified the uniform character of the proposed mechanism for the international recognition of legal parentage and potentially perpetuated the risk of "limping legal parentage", whereby a parent-child relationship established or recognized in one jurisdiction may not produce equivalent legal effects in another. The principal obstacle to achieving consensus therefore lay not in the procedural complexities associated with the recognition of foreign judgments, but rather in the absence of a common substantive approach among states to the institution of surrogacy itself.

A prospective avenue for the further development of the international legal framework in this field lies in the elaboration of minimum standards governing the recognition of legal parentage, firmly grounded in the principle of the best interests of the child, coupled with the further development and progressive implementation of soft-law instruments and the gradual harmonization of mechanisms of international judicial and administrative cooperation. Accordingly, the suspension of the Draft Convention should not be regarded as diminishing the relevance of the issue; rather, it underscores the continuing necessity to pursue a balanced international legal framework capable of reconciling State sovereignty, international cooperation, and the effective protection of the rights and best interests of the child in the context of cross-border surrogacy.

***Keywords**: cross-border surrogacy arrangements; conflict-of-laws rules governing cross-border surrogacy; protection of the rights of the child; international harmonization of the legal regulation of surrogacy.*

Вступ. Актуальність теми транскордонного сурогатного материнства зумовлена тим, що воно залишається однією з найбільш дискусійних сфер сучасного міжнародного приватного права, в якій поєднуються питання правового статусу дитини, захисту прав людини, застосування допоміжних репродуктивних технологій, міжнародного визнання судових рішень та поваги до державного суверенітету. Незважаючи на тривалу роботу Гаазької конференції з міжнародного приватного права над створенням універсального механізму міжнародного визнання законного походження дітей, народжених у транскордонних правовідносинах, у березні 2026 р. проєкт Конвенції про визнання судових рішень щодо законного батьківства було офіційно призупинено. Таке рішення засвідчило існування глибоких концептуальних розбіжностей між державами щодо правової природи сурогатного материнства, допустимих меж застосування допоміжних репродуктивних технологій та співвідношення національного суверенітету із міжнародними стандартами захисту прав дитини.

Призупинення роботи над проєктом Конвенції про визнання судових рішень щодо законного батьківства не лише не зменшило практичної значущості проблеми, а й актуалізувало потребу в комплексному науковому переосмисленні причин неможливості досягнення міжнародного консенсусу, оцінюванні запропонованих правових механізмів та визначенні перспектив розвитку міжнародного регулювання.

Нами вже наголошувалося у попередніх статтях, наскільки ускладнюють і без того нестабільні відносини сурогатного материнства такі виклики, як, наприклад, пандемія COVID-19 або збройна агресія Росії проти України (Чевичалова, 2024, С. 206). Багато уваги приділяється українськими науковцями питанням вдосконалення національного правового регулювання відносин сурогатного материнства (Вознюк, 2025), (Гофельд, 2024). Але найбільшу проблему становить існування юрисдикцій з протилежними поглядами на сурогатне материнство в цілому і за участю іноземного елемента зокрема.

Особливої ваги ці питання набувають з огляду на збереження випадків так званого кульгаючого законного походження (limping legal parentage), коли правовий статус дитини визнається в одній державі, але не породжує відповідних юридичних наслідків в іншій, що безпосередньо впливає на реалізацію її основоположних прав.

1. Розвиток підходів НССН до міжнародного визнання законного походження дітей у контексті сурогатного материнства

Низку статей, над якими ми працювали протягом кількох останніх років, було присвячено комплексному дослідженню проблем правового регулювання транскордонного сурогатного материнства.

Нагадаємо, що Проєкт батьківства / сурогатного материнства Гаазької конференції з міжнародного приватного права (НССН) розпочався у 2010 р. із попередніх досліджень. У 2014 р. Постійне бюро НССН опублікувало документ щодо доцільності та перспективності подальшої роботи. Це супроводжувалося масштабним дослідженням на основі анкетних опитувань держав та інших заінтересованих сторін. У документі 2014 р. було зроблено висновок, що проведення роботи в цій сфері є доцільним (у цьому разі необхідним). Тому в березні 2015 р. Рада з загальних питань та політики (CGAP) НССН вирішила скликати Експертну групу для оцінки доцільності подальшої роботи над питанням статусу дітей. Це не лише підкреслило значущість проблеми, а й актуалізувало потребу в комплексному науковому переосмисленні причин, через які неможливо досягти міжнародного консенсусу, а також в оцінюванні запропонованих правових механізмів та визначенні перспектив розвитку міжнародного регулювання.

Особливої ваги ці питання набувають з огляду на збереження випадків так званого кульгаючого законного походження *(limping legal parentage)*. У таких ситуаціях правовий статус дитини, визнаний в одній державі, не породжує відповідних юридичних наслідків в іншій, що безпосередньо перешкоджає реалізації її основоположних прав, зокрема тих, що виникають із міжнародних угод про сурогатне материнство.

Упродовж 2016–2022 років Експертна група провела 12 засідань і надала свій Заключний звіт на розгляд CGAP у 2022 р. Вона рекомендувала створити Робочу групу (далі – РГ) для розроблення положень таких двох документів: 1) Конвенції про законне батьківство загалом (за винятком випадків, пов'язаних із міжнародними угодами про сурогатне материнство); та 2) Протоколу про законне батьківство, встановлене за результатами міжнародної угоди про сурогатне материнство.

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

Зауважимо, що у цьому дослідженні вживання терміна «законне походження», а не «законне батьківство», з урахуванням наявності у вітчизняній правовій традиції поняття «материнство», на наш погляд, є більш доцільним задля запобігання звуженню його змісту.

Хоча робота над обома документами вже розпочалася, CGAP доручила РГ вивчити можливість розроблення єдиного інструменту через застереження стосовно різного ставлення до дітей залежно від обставин їхнього народження.

Отже, РГ працювала над проєктом положень єдиного документа, що застосовуватиметься незалежно від способу зачаття дитини (зокрема, природного або за допомогою допоміжних репродуктивних технологій (далі – ДРТ)), обставин її народження (наприклад, на підставі угоди про сурогатне материнство) чи методу встановлення законного походження (зокрема шляхом усиновлення).

Упродовж 2023–2025 рр. відбулося п'ять засідань РГ, до складу якої входили делегати від 25 держав – членів HCCH та трьох організацій-спостерігачів. РГ підготувала проєкт Конвенції про визнання судових рішень щодо законного батьківства (далі – проєкт Конвенції), взявши за основу текст, напрацьований на етапі діяльності Експертної групи Проєкту. Згодом текст регулярно змінювався підгрупами РГ з урахуванням обговорень під час засідань РГ та коментарів, поданих делегатами в письмовій формі. Підгрупи складалися з Голови РГ, делегатів РГ та членів Постійного бюро.

Зрештою, попри тривалу співпрацю, проблемні питання, які зумовили початок роботи над цим документом, так і не були належним чином розв'язані. На наш погляд, це створюватиме перешкоди для дітей та їхніх батьків, а також матиме тривалі негативні наслідки протягом усього життя особи, зокрема у сфері реалізації її основоположних прав.

Причини сучасних труднощів із транскордонним визнанням законного походження полягають у тому, що держави все ще мають не лише відмінні матеріально-правові норми щодо встановлення законного батьківства у внутрішніх ситуаціях, а й різні правила стосовно міжнародної юрисдикції, застосовного права та визнання такого батьківства. Отже, держави мають різні погляди та закони щодо встановлення й визнання законного походження, зокрема після угоди про сурогатне материнство.

Доцільно згадати Італію, в якій від 2004 р. діє закон, що передбачає кримінальну відповідальність за сурогатне материнство, включно з організацією та рекламою, із загрозою ув'язнення до 2 років і штрафом до 1 млн євро, а також те, що в жовтні 2024 р. італійський парламент підтримав внесений законопроєкт й поширив заборону на транскордонне сурогатне материнство. Тепер громадяни Італії, які вдалися до виконання сурогатних програм в інших країнах, також підлягають кримінальному переслідуванню (Черненко, 2025).

2. Проєкт Конвенції про визнання судових рішень щодо законного походження: основні положення та проблеми досягнення міжнародного консенсусу

Ключовими елементами проєкту Конвенції є такі: «кульгаюче законне походження» може виникнути, коли правовий статус батьків і дітей встановлено в одній державі, але не визнано в інших, або коли відрізняється у державах, з якими сторони мають правовий зв'язок (відповідно до підпунктів (a)–(c) пункту 5 документа C&D CGAP 2023, доступного на офіційному сайті HCCH (www.hcch.net) у розділі «Управління», Ради з загальних питань та політики, «Архів (2000–2025)».

Надаючи цю рекомендацію, Експертна група спиралася на позицію більшості фахівців, які вважали диференційований підхід (із закріпленням відмінних правил у різних документах) доцільнішим. Це зумовлено тим, що держави, в яких сурогатне материнство заборонене, можуть заперечувати проти розроблення єдиного документа або відмовитися від участі в переговорах, якщо він охоплюватиме питання законного походження, встановленого на підставі таких міжнародних угод (2, п. 80).

Ключова вимога полягає в тому, що РГ має керуватися головною метою будь-якого нового документа – забезпечення більшої передбачуваності, визначеності та безперервності юридичного походження в міжнародних ситуаціях для всіх заінтересованих осіб. Це передбачає врахування їхніх прав людини, зокрема закріплених у Конвенції Організації Об'єднаних Націй про права дитини, та передусім її права на забезпечення найкращих інтересів як першочергового чинника в усіх діях стосовно неї.

Головною метою проєкту Конвенції було забезпечення взаємодії між різними правовими системами для сприяння транскордонному визнанню законного походження, встановленого на підставі судового рішення. Водночас документ покликаний ураховувати застереження держав і відображати відмінності в національних підходах до встановлення й визнання такого статусу залежно від обставин народження та способу зачаття дитини. На жаль, майже кожен пункт проєкту Конвенції містить винятки як дійсні, так і потенційні, що зумовлює «незрілість» цього документа в цілому.

Проєкт Конвенції складається з 25 статей, кожна з яких супроводжується розгорнутим поясненням. Наприклад, коментарі до статей 9 та 10 охоплюють кілька сторінок. Більшість зі статей, за винятком 6–8, 16 та 18, містять обґрунтування щодо їхньої доцільності. У статті 2 такі обґрунтування фактично поглинаються самими поясненнями.

Починаючи зі сфери застосування, ми стикаємося саме з певними колізіями. Проєкт Конвенції застосовується до законного походження будь-якої особи, незалежно від віку

та способу зачаття, обставин народження чи способу встановлення законного походження. Це означає, що проєкт Конвенції застосовується до внутрішньодержавного усиновлення, а також до законного походження дітей, народжених за домовленістю про сурогатне материнство та внаслідок застосування інших ДРТ.

Визначення «законного походження» в проєкті Конвенції навмисно залишено досить широким і зосереджено на особистому статусі особи, без посилання на терміни національного законодавства. Це спрямовано на врахування та/або порівняння різних правових реалій держав.

У проєкті Конвенції відсутнє визначення поняття «дитина», що дає змогу тлумачити його відповідно до контексту конкретної норми (зокрема, як «нащадок» або «потомок» іншої особи, незалежно від досягнення нею повноліття). Тому вислів «незалежно від віку дитини» включено для уточнення того, що в контексті проєкту Конвенції це поняття стосується особи будь-якого віку. Водночас, коли в проєкті Конвенції йдеться про «найкращі інтереси дитини», це положення поширюється виключно на осіб, які не досягли 18 років.

Хоча це прямо не зазначено, проєкт Конвенції не застосовується до осіб до їх народження, однак судові рішення, ухвалені до народження дитини, охоплюються сферою дії проєкту Конвенції, оскільки в більшості держав вони набувають юридичної сили безпосередньо від моменту її народження.

Члени РГ погодилися, що слово «зачаття», якщо його розуміти в контексті ДРТ, стосується перенесення ембріона, а не його створення. Можна було б розглянути можливість використання в цьому визначенні слова «вагітність» замість «зачаття», щоб уникнути будь-якої плутанини.

Стаття 3 проєкту Конвенції виключає з його застосування міжнародне усиновлення, а так само права та обов'язки, які випливають із законного походження.

Також передбачено потенційне виключення: законне походження, встановлене на підставі рішення суду за результатами угоди про сурогатне материнство, не охоплюється сферою дії документа, якщо «угода про сурогатне материнство» не відповідає визначенню цього терміна у статті 4(f),

а саме:

«Домовленість про сурогатне материнство» означає угоду:

– між передбачваним(-и) батьком(-ами) та сурогатною матір'ю;

– за якою обидві сторони дали свою [вільну та поінформовану] згоду до зачаття; та

– за якою сурогатна мати погоджується народити дитину з наміром встановлення юридичного походення між дитиною та передбачуваним(-и) батьком(-ами).

Проєкт Конвенції містить гарантії / стандарти, спрямовані на захист основних прав дитини та всіх причетних осіб. Включення гарантій / стандартів до проєкту Конвенції вимагає або дозволяє невизнання рішень щодо законного батьківства, коли гарантій / стандартів не дотримано.

Включення зазначених гарантій / стандартів до проєкту Конвенції відбувалося у різні способи, наприклад:

– у положеннях про сферу застосування та/або визначення (статті 2(3) та 4(f)) виключити із застосування проєкту Конвенції законне походження після угод про сурогатне материнство, які не відповідають гарантіям / стандартам (вільна та поінформована згода сурогатної матері та передбачуваних батьків до зачаття);

– у непрямих підставах юрисдикції (ст. 9), щоб лише рішення про встановлення законного походження, винесені в державах, які мають належні юрисдикційні зв'язки, підлягали визнанню згідно з проєктом Конвенції. Зазначені чинники сформульовано з метою мінімізації ризиків щодо купівлі-продажу дітей, торгівлі ними, а також експлуатації дітей та/або сурогатних матерів.

Також серед підстав для відмови у визнанні рішень про законне походження зазначено недотриманнння таких гарантій / стандартів (наприклад, вік; згода в контексті сурогатного материнства, внутрішнього усиновлення та ДРТ; відсутність торгівлі людьми або переміщення / звичного місця проживання сурогатної матері в контексті угоди про сурогатне материнство; та відсутність неприйнятних / невигідних умов або санкцій, накладених на сурогатну жінку / сурогатну матір в угоді про сурогатне материнство).

Також включення гарантій / стандартів, спрямованих на захист основоположних прав дитини та всіх причетних до проєкту Конвенції осіб, відбувалося шляхом декларування. У деклараціях (ст. 22) пропонується, щоб Договірні держави могли заявити, що рішення визнаються лише за умови дотримання певних гарантій / стандартів. Наприклад, відсутність неправомірної фінансової вигоди від усиновлення або сурогатного материнства; наявність генетичного зв'язку між дитиною та принаймні одним із передбачуввних батьків; відсутність генетичного зв'язку між дитиною та сурогатною матір'ю; усиновлення / сурогатне материнство / репродуктивні технології, що регулюються в державі судового рішення; згода сурогатної матері після народження на встановлення законного походження виключно з передбачуваним(-и) батьком(-ами).

Положення про застереження, що регулюється ст. 23, дозволяє державі відмовити у визнанні рішень щодо законного походження та/або усиновлення після угоди про сурогатне материнство.

Далі у ст. 25, яку присвячено регламентації договірних відносин, передбачено, щоб держави могли обирати, з якими саме країнами вони бажають застосовувати Конвенцію, на підставі оцінювання їхніх правових стандартів та практики. Рішення про встановлення

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

договірних відносин можуть частково ґрунтуватися на інформації, наданій у Формі або Профілі країни (ст. 24), про гарантії / стандарти в національному законодавстві держави судового рішення стосовно практики сурогатного материнства, інших допоміжних репродуктивних технологій або усиновлення.

РГ щодо доцільності [прийняття Конвенції], зокрема, зазначила таке:

– надмірна кількість підстав для відмови у визнанні може призвести до значної асиметрії в застосуванні Конвенції про визнання судових рішень щодо законного батьківства Це не лише ускладнить правозастосування, а й навряд чи принесе суттєву додаткову цінність порівняно з чинними національними правилами. Хоча такий підхід може зменшити частоту посилань на застереження про публічний порядок, він навряд чи забезпечить безперервність законного походження. Крім того, узгодження державами єдиних стандартів щодо практики сурогатного материнства, ДРТ або внутрішнього усиновлення є недоцільним через суттєві розбіжності в їхній національній політиці;

– установлення численних гарантій / стандартів у проєкті Конвенції призводить до того, що для деяких членів РГ його правила виявляються більш обмежувальними щодо безперервності законного походження, ніж чинні внутрішні норми окремих держав. Це викликає сумніви стосовно реальної практичної цінності Конвенції.

На думку одного з членів РГ, включення гарантій / стандартів усе ще може тлумачитися як легітимізація сурогатного материнства, що є неприйнятним для цієї держави. Насамперед визнання рішень про встановлення законного походження внаслідок угоди про сурогатне материнство (особливо коли дитина не має біологічного зв'язку з майбутнім батьком) вважається таким, що не відповідає найкращим інтересам дитини, а отже, суперечить публічному порядку. Натомість захист дитини в цій юрисдикції забезпечується індивідуальним оцінюванням того, чи відповідає фактичний зв'язок між дитиною та передбачуваними батьками найкращим інтересам дитини, наприклад, у процедурі усиновлення. З огляду на це, зазначений член РГ переконаний, що законне походження, встановлене на підставі угод про сурогатне материнство, взагалі не повинно згадуватися в тексті проєкту Конвенції.

Оскільки держави мають відмінні підходи та законодавство у сфері законного походження, РГ дійшла висновку, що включення механізму декларацій або застережень є ефективним способом уникнення розбіжностей під час досягнення консенсусу щодо гармонізації правил у можливій Конвенції про визнання судових рішень щодо законного походження. Такий інструмент дасть державам змогу ставати учасницями Конвенції без порушення норм їхнього національного матеріального права та фундаментальних правових принципів. Однак застосування механізму декларацій, окрім згаданого вище обмеження безперервності законного походження, може призвести до створення Конвенції «змінної геометрії», норми якої застосовуватимуться державами-учасницями неоднаково.

Вважаємо за доцільне зупинитися на статтях 20 та 21 проєкту Конвенції, що містять загальні зобов'язання, які прямо не пов'язані з визнанням іноземного судового рішення про встановлення законного походження або потенційно не обмежуються лише цим питанням. Вони спрямовані на запобігання купівлі-продажу дітей, торгівлі ними, експлуатації дітей, жінок та інших осіб, а також на збереження та доступ до інформації про походження дитини.

Укотре наголошено, що загальні зобов'язання мають єдину універсальну мету – захист основоположних прав дитини та всіх залучених осіб, тому вони також можуть розглядатися як гарантії / стандарти.

Водночас проєкт Конвенції не впливає на компетенцію держав приймати матеріальні та процесуальні норми сімейного права (такі, як правила щодо встановлення або оскарження законного походження). Проєкт Конвенції також не обмежує суверенне право держав дозволяти чи забороняти сурогатне материнство, усиновлення або застосування ДРТ. Регулювання цих питань залишається на розсуд національного законодавства та політики держав.

Проєкт Конвенції також не обмежує дію національних правил стосовно визнання судових рішень про встановлення законного походження. Інакше кажучи, якщо судове рішення не підпадає під сферу дії проєкту Конвенції або, хоч і охоплюється нею, не може бути визнане на підставі його норм, запитувана держава зберігає право визнати таке рішення відповідно до свого внутрішнього законодавства (ст. 17).

Стаття 21 містить загальне зобов'язання Договірних держав щодо збору, збереження та забезпечення доступу до інформації про походження дитини, яке було включено відповідно до статей 8 і 24 Конвенції ООН про права дитини, а також ст. 30 Конвенції про усиновлення 1993 р.

Члени РГ висловили протилежні погляди щодо доцільності цього положення:

– для деяких держав – членів РГ воно є засадничим, оскільки право знати своє походження належить до основоположних прав дитини. Це питання має особливе значення у сферах усиновлення, сурогатного материнства, застосування інших ДРТ, а також для окремих категорій, таких як діти мігрантів. Це положення узгоджується з преамбулою проєкту Конвенції. Для цих держав закріплення права дитини на доступ до такої інформації в Конвенції є критично важливим;

– окремі члени РГ наголосили, що відсутність цієї норми призведе до розбіжностей у стандартах між міждержавним усиновленням (яке регулюється ст. 30 Конвенції про

усиновлення 1993 р.) та внутрішнім усиновленням (що охоплюється проєктом Конвенції). Вони вважали за потрібне врахувати досвід застосування Конвенції про усиновлення 1993 р., який засвідчив важливість знання про своє походження для формування ідентичності усиновленої особи. Насамкінець, частина держав зазначила, що відсутність зобов'язання щодо права дитини знати своє походження, ймовірно, стримуватиме певні країни від ратифікації Конвенції;

– на думку інших членів РГ, викладене в цій нормі зобов'язання безпосередньо не пов'язане з правом усиновлення чи визнанням судових рішень про встановлення законного походження, тому воно не повинно включатися в текст Конвенції, що містить такі правила. Регулювання цієї сфери слід залишити на розсуд національного законодавства (включаючи регіональне та міжнародне право). Ці держави зазначили, що таке зобов'язання означатиме створення нових норм у сфері публічного та/або медичного права. Окремі делегації також наголосили на необхідності деталізації правил захисту персональних даних, що виходить за межі традиційної сфери застосування Конвенції про визнання судових рішень щодо законного походження. Вони також звернули увагу на принципову відмінність між Конвенцією про усиновлення 1993 р., яка має апріорну систему, де органи влади обробляють інформацію, до якої надається доступ, та цим проєктом Конвенції, який містить апріорну систему визнання судових рішень. Для цих учасників включення такого положення може стати суттєвою перешкодою для приєднання держав до Конвенції. Вони переконані, що посилання на питання, пов'язані з походженням або особою дитини, може бути включено до преамбули, проте слід уникати зобов'язання щодо матеріального права, зокрема через проблеми з імплементацією.

Стосовно походження / ідентичності дитини ст. 21(1) передбачено три окремі зобов'язання:

– зобов'язання докласти максимум зусиль для збору інформації: компетентний орган повинен вжити всіх належних заходів для збору вичерпних відомостей щодо походження та ідентичності дитини (як тих, що дають змогу ідентифікувати особу, так і тих, що не містять персональних даних);

– зобов'язання зберігати інформацію: компетентний орган повинен забезпечити безпечне зберігання всієї зібраної інформації протягом визначеного або невизначеного періоду часу;

– зобов'язання щодо забезпечення доступу до інформації: компетентний орган повинен гарантувати доступ до цих відомостей дітям (незалежно від їхнього віку), стосовно яких таку інформацію було зібрано та збережено. Це право є визначальним для дитини, проте його реалізація безпосередньо залежить від належного попереднього збору та збереження відповідних даних.

У свою чергу, ст. 21(3) дає державам можливість заявити, що вони не будуть пов'язані деякими або всіма зобов'язаннями, викладеними у статтях 21(1) та 21(2). Можливість подання такої декларації передбачено з огляду на те, що наявність або відсутність цієї норми в тексті може викликати застереження щодо доцільності з боку різних країн. Окремі члени РГ наголосили, що цей механізм дозволить державам знайти баланс між правом дитини на доступ до відомостей про походження та правом інших осіб на конфіденційність. Натомість, на думку інших представників РГ, включення цієї декларації, навпаки, стримуватиме певні держави від приєднання до Конвенції.

В обґрунтуванні доцільності укотре наголошувалося на суттєвих розбіжностях у поглядах щодо того, чи варто включати положення про збереження та доступ до відомостей про походження дитини до Конвенції про визнання судових рішень щодо законного походження. Для однієї частини держав наявність цієї норми є визначальним чинником для підписання Конвенції, тоді як для інших її включення, навпаки, може негативно вплинути на готовність приєднатися до цього міжнародного договору.

Підхід *a priori* вимагатиме залучення органів влади держави звичайного проживання матері / сурогатної матері та передбачуваного(-их) батька(-ів) від моменту укладення угоди про сурогатне материнство до визнання законного походження, тоді як підхід *a posteriori* не вимагатиме залучення органів влади держави до та в рамках угоди про сурогатне материнство, і не існуватиме потреби в складному механізмі співпраці чи комунікації між державами.

Якщо буде досягнуто згоди щодо включення такого загального зобов'язання стосовно походження дитини, його доцільність залежатиме від обсягу відповідних обов'язків: чи обмежуватимуться вони лише збереженням інформації та забезпеченням доступу до неї, чи також охоплюватимуть збір таких відомостей.

Постало ще одне питання щодо доцільності включення такої норми без права на відмову від її виконання, навіть якщо її сфера дії обмежуватиметься мінімальним переліком обов'язків, який ще належить визначити.

Наведені нами статті належать до тих, які викликали найбільшу кількість роз'яснень РГ та дискусій щодо доцільності їхнього прийняття Загалом серед 25 статей проєкту Конвенції більшість зазнала суттєвої критики та спровокувала серйозні розбіжності між державами-учасницями. У межах цієї публікації видається недоцільним наводіті їх у повному обсязі. Детально з результатами обговорення доцільності проєкту Конвенції можна ознайомитися безпосередньо на офіційному вебсайті Гаазької конференції з міжнародного приватного права: https://assets.hcch.net/docs/09215fe7-6f22-4777-9fd4-ad292efd00b9.pdf.

З огляду на ситуацію, що склалася, на засіданні РГ у листопаді 2025 р. окремі

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

держави-учасниці висловили ідею щодо розроблення інструменту м'якого права, адже не вдалося досягти консенсусу стосовно передання проєкту на розгляд Спеціальної комісії. Однак, зважаючи на відсутність у Ради з загальних справ та політики (CGAP) відповідного мандата, РГ не проводила детельного обговорення цього варіанта. Після вивчення підсумкового звіту РГ Рада з загальних справ та політики (CGAP) як керівний орган організації прийняла рішення не передавати проєкт на розгляд Спеціальної комісії. Головною причиною цього кроку стали глибокі розбіжності між державами стосовно правового регулювання міжнародного сурогатного материнства.

Отже, на засіданні CGAP, що проходило з 3 по 6 березня 2026 р., було ухвалено рішення призупинити розробку Конвенції про визнання судових рішень щодо законного батьківства.

Перед призупиненням роботи над проєктом РГ завершила оцінювання його доцільності та подала Фінальний звіт, що містив проєкти потенційних правових норм. Після цього Рада доручила Постійному бюро здійснювати моніторинг змін у національному законодавстві та міжнародній практиці держав. Також було обговорено можливість повернення до розроблення цього питання в подальшому: наступний перегляд ситуації заплановано напередодні засідання Ради у 2028 р. (Final Report, 2025).

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що призупинення у березні 2026 р. Гаазькою конференцією з міжнародного приватного права роботи над проєктом Конвенції не є наслідком недосконалості запропонованих юридичних конструкцій. Воно відображає існування фундаментальних концептуальних розбіжностей між державами стосовно правової природи сурогатного материнства, допустимих меж застосування ДРТ, а також співвідношення принципу суверенітету держав із міжнародно-правовим обов'язком забезпечити безперервність особистого статусу дитини.

Аналіз фінального проєкту Конвенції засвідчив, що його положення були спрямовані на формування універсального механізму міжнародного визнання законного походження незалежно від способу зачаття, обставин народження чи юридичного способу встановлення батьківства. Водночас прагнення врахувати принципово різні моделі національного правового регулювання зумовило надмірне використання декларацій, застережень, факультативних положень та численних винятків із загальних правил. Така нормативна конструкція фактично трансформувала механізм міжнародного визнання із системи уніфікованих зобов'язань у модель, засновану на широкій дискреції держав, що істотно знижувало рівень правової визначеності, передбачуваності та ефективності майбутнього міжнародного договору.

Встановлено, що ключовою перешкодою для досягнення міжнародного консенсусу залишаються не колізійно-правові чи процесуальні питання визнання іноземних судових рішень, а відсутність єдиного підходу держав до оцінювання самого інституту сурогатного материнства. Саме ця обставина зумовила неможливість вироблення універсальних критеріїв визнання законного походження дітей, народжених із застосуванням ДРТ, без втручання у матеріально-правове регулювання сімейних відносин, яке традиційно належить до сфери національного суверенітету.

Переважна більшість запропонованих гарантій захисту прав людини – вимоги щодо добровільної та усвідомленої згоди сторін, запобігання торгівлі людьми й експлуатації жінок, недопущення неправомірної комерціалізації репродуктивних програм, а також забезпечення права дитини на інформацію про власне походження – одночасно були включені до проєкту як потенційні підстави для відмови у визнанні іноземних судових рішень. Такий підхід свідчить про намагання поєднати захисну функцію міжнародного договору з інструментами міжнародного приватного права, однак він істотно звужує сферу його практичного застосування та ставить під сумнів досягнення головної мети – забезпечення міжнародної безперервності законного походження.

Обґрунтовано, що запропонована модель Конвенції про визнання судових рішень щодо законного батьківства не усувала ризику виникнення феномену «кульгаючого законного походження» *(limping legal parentage)*, а лише пропонувала новий комплекс умов, за яких визнання могло бути обмежене. За наявності значної кількості факультативних механізмів, декларацій та застережень Конвенція потенційно могла набути характеру міжнародного договору «змінної геометрії», в межах якого обсяг міжнародних зобов'язань визначався б індивідуальними рішеннями кожної договірної держави, що суперечить самій ідеї забезпечення єдності правового статусу дитини у транскордонних правовідносинах.

Подальший розвиток міжнародно-правового регулювання має бути спрямований не на спроби гармонізації матеріально-правових моделей сурогатного материнства, а на вироблення універсальних мінімальних стандартів міжнародного визнання законного походження дитини, заснованих на принципі пріоритетності найкращих інтересів дитини, закріпленому в Конвенції ООН про права дитини. За сучасних умов саме застосування інструментів «м'якого права», поступова уніфікація процесуальних механізмів міжнародного співробітництва та формування спільних стандартів захисту прав дитини можуть стати більш реалістичним напрямом розвитку міжнародного приватного права, ніж укладення універсальної багатосторонньої конвенції. Тому призупинення відповідного проєкту HCCH не означає втрати актуальності проблематики транскордонного сурогатного материнства, а, навпаки, підтверджує

необхідність подальших комплексних наукових досліджень, спрямованих на пошук оптимального балансу між повагою до суверенітету держав, міжнародним співробітництвом та ефективним забезпеченням прав і найкращих інтересів дитини.

Декларація про використання штучного інтелекту. Автор заявляє про використання генеративного ШІ у процесі дослідження та підготовки рукопису. Відповідно до таксономії GAIDeT (2026), наведені нижче завдання були делеговані інструментам генеративного ШІ за повного людського нагляду: визначення мети дослідження.

Використаний інструмент генеративного ШІ: Chat GPT.

Повну відповідальність за фінальний рукопис несе автор. Інструменти генеративного ШІ не зазначаються як автори та не несуть відповідальності за кінцеві результати.

Конфлікт інтересів. Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів.

ЛІТЕРАТУРА:

1.Чевичалова Ж. В. Міжнародні домомвленості про сурогатне материнство. Шлях до уніфікації правового регулювання. Електронне наукове фахове видання «Юридичний науковий електронний журнал» No 5, 2024. С. 205-210. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2024/50.pdf (дата звернення: 22. 08. 2026).

2. Вознюк А.А., Гриньків О.О., Єрменчук О.П. Сурогатне материнство та торгівля людьми: критерії відмежування та підстави кримінальної відповідальності. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство» No 01, 2025. С. 583–589. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/02/99.pdf (дата звернення: 22.08.2026).

3. Гофельд Г.С., Окремі аспекти укладення договору сурогатного материнства в україні Електронне наукове фахове видання «Юридичний науковий електронний журнал» No 7, 2024. С7 94–95. URL: https://lsej.org.ua/7_2024/22.pdf (дата звернення: 22.08.2026).

4. Черненко Олена. ДРТ в Європі та італійський кейс. URL: https://www.facebook.com/olena.chernenko/posts/дрт-в-європі-та-італійський-кейсзаконодавство-про-допоміжні-репродуктивні-технол/3073637756108357/ (дата звернення: 22.06.2026).

5. Final Report: The feasibility of one or more private international law instruments on legal parentage. URL: https://assets.hcch.net/ docs/6d8eeb81-ef67-4b21-be42-f7261d-0cfa52.pdf (last accessed: 20.06.2026).

6. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/995_021#Text (дата звернення: 01.07.2026).

7. Конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення від 29.05.1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_365#Text (дата звернення: 01.07.2026).

8. WG on Parentage / Surrogacy: Final Report on the Feasibility of a possible Convention on the Recognition of Judgments on Legal Parentage. November 2025. URL: https://assets.hcch.net/docs/09215fe7-6f22-4777-9fd4-ad292efd00b9.pdf (last accessed: 27.07.2026).

9. Проєкт батьківства / сурогатного материнства. URL: https://www.hcch.net/en/projects/legislative-projects/parentage-surrogacy (last accessed: 26.07.2026).

REFERENCES:

1. Chevychalova Zh. V. Mizhnarodni domomvlenosti pro surohatne materynstvo. Shliakh do unifikatsii pravovoho rehuliuvannia [International Agreements on Surrogacy: Towards the Unification of Legal Regulation]. Elektronne naukove fakhove vydannia «Iurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal» No. 5, 2024. S. 205–210. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2024/50.pdf (дата звернення: 22.08.2026).

2. Vozniuk A. A., Hrynkiv O. O., Yermenchuk O. P. Surohatne materynstvo ta torhivlia liudmy: kryterii vidmezhuvannia ta pidstavy kryminalnoi vidpovidalnosti. [Surrogacy and Human Trafficking: Criteria for Distinction and Grounds for Criminal Liability]. Elektronne naukove vydannia «Analitychno-porivnialne pravoznavstvo». No.01, 2025. S. 583–589. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/02/99.pdf (дата звернення: 22.08.2026).

3. Hofeld H. S. Okremi aspekty ukladennia dohovoru surohatnoho materynstva v Ukraini [Certain Aspects of Concluding a Surrogacy Agreement in Ukraine]. Elektronne naukove fakhove vydannia «Iurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal». No. 5, 2024. URL: https://lsej.org.ua/7_2024/22.pdf (дата звернення: 22.08.2026).

4. Chernenko Olena. DRT v Yevropi ta italiiskyi keis [ART in Europe and the Italian Case]. URL: https://www.facebook.com/olena.chernenko/posts/дрт-в-європі-та-італійський-кейс-законодавство-про-допоміжні-репродуктивні-технол/3073637756108357/ (дата звернення: 22.06.2026).

5. Final Report: The feasibility of one or more private international law instruments on legal parentage. URL: https://assets.hcch.net/ docs/6d8eeb81-ef67-4b21-be42-f7261d0cfa52.pdf (last accessed: 20. 06.2026).

6. Konventsiia pro prava dytyny vid 20.11.1989 r. [Convention on the Rights of the Child of 20 November 1989] URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/995_021#Text (дата звернення: 01.07.2026).

7. Konventsiia pro zakhyst ditei ta spivrobitnytstvo v haluzi mizhderzhavnoho usynovlennia vid 29.05.1993 r. [Convention on Protection of Children and Co-operation in Respect of Intercountry Adoption of 29 May 1993] URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_365#Text (дата звернення: 01.07.2026).

8. WG on Parentage / Surrogacy: Final Report on the Feasibility of a possible Convention on the Recognition of Judgments on Legal Parentage. November 2025. URL: https://assets.hcch.net/docs/09215fe7-6f22-4777-9fd4-ad292efd00b9.pdf (last accessed: 27.07.2026).

9. Proiekt batkivstva / surohatnoho materynstva. [Parentage / surrogacy project] URL: https://www.hcch.net/en/projects/legislative-projects/parentage-surrogacy (last accessed: 26.07.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 19.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.10.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

СЕКЦІЯ 4
ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2:331.45
DOI https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2026-4-9

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕЧНИХ І ЗДОРОВИХ УМОВ ПРАЦІ ЯК ГАРАНТІЯ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ ГІДНОЇ ПРАЦІ В СУЧАСНИХ РЕАЛІЯХ УКРАЇНИ

Котова Любов Вячеславна,
кандидат юридичних наук, професор,
завідувачка кафедри публічного та приватного права
Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля
kotova@snu.edu.ua
https://orcid.org/0000-0002-2437-3624

Севост'янова Кристина Анатоліївна,
доктор філософії зі спеціальності право,
доцентка кафедри публічного та приватного права
Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля
sevostianova@snu.edu.ua
https://orcid.org/0009-0003-6312-7623

Метою статті *є комплексний теоретико-правовий аналіз ролі та функціонального призначення інституту безпеки й охорони праці в структурі міжнародної концепції гідної праці, оцінка специфіки функціонування системи правового захисту працівників в умовах правового режиму воєнного стану, окреслення сучасних орієнтирів розширення поняття «безпека праці» за рахунок нормативної інкорпорації психосоціальних, цифрових та екологічних чинників, а також розробка науково обґрунтованих рекомендацій до нового Трудового кодексу України задля забезпечення збереження, відтворення й реабілітації людського потенціалу держави.*

Методи. *Методологічний базис наукового дослідження становить комплекс філософсько-світоглядних, загальнонаукових та спеціально-юридичних підходів. За допомогою діалектичного методу пізнання розкрито генезис і динаміку трансформації вимог до виробничого середовища під впливом безпекових і воєнних викликів. Формально-догматичний метод уможливив проведення аналізу норм чинного трудового законодавства (зокрема КЗпП України та спеціального Закону № 2136-IX), виявлення правових колізій і прогалин та формулювання авторських пропозицій щодо змін до законодавчих актів. Порівняльно-правовий метод застосовано під час зіставлення положень вітчизняного законодавства зі стандартами МОП (Конвенції № 155 та № 190) та актами Європейського Союзу (Рамкова Директива 89/391/ЄЕС, Директива (ЄС) 2024/2831). Метод системно-структурного аналізу дав змогу диференціювати гарантії охорони праці за індикаторами сфер безпеки на макро-, мезо- та мікрорівнях, інтегрувавши психосоціальний і цифровий захист у загальну систему охорони здоров'я працюючих.*

Результати*. Доведено, що безпека праці є не другорядною технічною умовою, а стрижневим елементом концепції гідної праці, інтегрованим у права у сфері праці та соціальний захист працівника. Досліджено нормативний дуалізм Закону України № 2136-IX: з одного боку, надання працівникові права на негайне розірвання договору в разі загрози життю, а з іншого – дозвіл на встановлення 60-годинного робочого тижня та обмеження відпусток для персоналу об'єктів критичної інфраструктури, що за відсутності належних запобіжників провокує психофізіологічне виснаження. Обґрунтовано необхідність законодавчого визнання нових вимірів безпеки виробничого середовища: психосоціальної безпеки (відповідно до Конвенції МОП № 190 та стандарту ISO 45003:2021), цифрової та дистанційної безпеки (закріплення права на цифрове відключення та прозорість алгоритмів) і засад справедливого переходу (just transition) у процесі екологізації ринку праці.*

Висновки*. Констатовано вичерпання регулятивної спроможності КЗпП України 1971 р. щодо реагування на ризики воєнного стану, алгоритмічного менеджменту та психосоціальної депривації, що обґрунтовує нагальність завершення кодифікації трудового законодавства. Сформульовано пропози-*

© Котова Л. В., Севост'янова К. А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

ції до проєкту нового Трудового кодексу України, зокрема щодо включення окремого розділу «Безпека та охорона здоров'я працівників», закріплення розширеного поняття безпеки праці, запровадження обов'язку роботодавця здійснювати менеджмент психосоціальних факторів виробництва, легалізація права на цифрове відключення (right to disconnect), а також встановлення системи компенсаційних гарантій (регулярний медичний скринінг, реабілітаційні відпустки, обов'язкове облаштування укриттів) для працівників стратегічних галузей.

Ключові слова: *гідна праця, безпека праці, охорона праці, воєнний стан, трудові правовідносини, критична інфраструктура, психосоціальні ризики, мобінг, цифровізація, право на відключення, справедливий перехід, Трудовий кодекс України.*

ENSURING SAFE AND HEALTHY WORKING CONDITIONS AS A GUARANTEE OF IMPLEMENTING THE DECENT WORK CONCEPT IN THE MODERN REALITIES OF UKRAINE

Kotova Liubov Viacheslavna,
Candidate of Juridical Sciences, Professor,
Head of the Department of Public and Private Law
Volodymyr Dahl East Ukrainian National University
kotova@snu.edu.ua
https://orcid.org/0000-0002-2437-3624

Sevostianova Krystyna Anatoliivna,
Doctor of Philosophy in Law,
Associate Professor at the Department of Public and Private Law
Volodymyr Dahl East Ukrainian National University
sevostianova@snu.edu.ua
https://orcid.org/0009-0003-6312-7623

The purpose *of the article is a comprehensive theoretical and legal analysis of the role and functional purpose of the institute of occupational safety and health within the structure of the international concept of decent work, an assessment of the specifics of the functioning of the system of legal protection of workers under the legal regime of martial law, the outlining of modern orientations for expanding the concept of «occupational safety» through the normative incorporation of psychosocial, digital, and environmental factors, as well as the development of scientifically grounded recommendations for the new Labor Code of Ukraine to ensure the preservation, reproduction, and rehabilitation of the state's human potential.*

Methods. *The methodological framework of the scientific research comprises a complex of philosophical, general scientific, and special legal approaches. Using the dialectical method of cognition, the genesis and dynamics of the transformation of requirements for the working environment under the influence of security and military challenges were revealed. The dimensions of security method enabled the analysis of the norms of current labor legislation (in particular, the Labor Code of Ukraine and the special Law of Ukraine №. 2136-IX), the identification of legal conflicts and gaps, and the formulation of the authors' proposals for amendments to legislative acts. The comparative legal method was applied when contrasting the provisions of domestic legislation with the standards of the International Labour Organization (Conventions No. 155 and №. 190) and the legal acts of the European Union (Framework Directive 89/391/EEC, Directive (EU) 2024/2831). The method of system-structural analysis allowed for the differentiation of occupational safety guarantees by indicators of security spheres at the macro-, meso-, and micro-levels, integrating psychosocial and digital protection into the overall system of workers' health protection.*

Results. *It has been proven that occupational safety is not a secondary technical condition, but a core element of the decent work concept integrated into labor rights and social protection of workers. The normative dualism of the Law of Ukraine No. 2136-IX was investigated: on the one hand, granting the employee the right to immediate termination of the contract in case of a threat to life; on the other hand, allowing the establishment of a 60-hour work week and restrictions on leave for critical infrastructure personnel, which, in the absence of proper safeguards, triggers psychophysiological exhaustion. The necessity of legislative recognition of new dimensions of working environment safety has been substantiated: psychosocial safety (in accordance with ILO Convention №. 190 and ISO 45003:2021 standard), digital and remote safety (consolidation of the right to disconnect and algorithmic transparency), and the principles of a just transition in the process of labor market greening.*

Conclusions. *It was stated that the regulatory capacity of the 1971 Labor Code of Ukraine to respond to martial law risks, algorithmic management, and psychosocial deprivation has been exhausted, which justifies the urgency of completing the codification of labor law. Proposals for the draft of the new Labor Code of Ukraine have been formulated: the inclusion of a separate chapter «Safety and Health Protection of Workers», fixing an expanded concept of occupational safety, establishing the employer's obligation to*

manage psychosocial factors of production, legalizing the «right to disconnect», as well as establishing a system of compensatory guarantees (regular medical screening, rehabilitation leave, mandatory equipping certified civil defense shelters) for employees of strategic sectors.

Keywords: *decent work, occupational safety, occupational health, martial law, labor relations, critical infrastructure, psychosocial risks, mobbing, digitalization, right to disconnect, just transition, Labor Code of Ukraine.*

Вступ. Трудові права працівника на сучасному етапі державотворення визначають основоположні, фундаментальні можливості людини реалізувати свій професійний та особистісний потенціал шляхом безпосереднього виконання трудової функції. За своєю сутністю трудові права є самостійною, життєво необхідною категорією загальної системи прав і свобод людини та громадянина, призначення якої полягає у забезпеченні гідного рівня існування особи та членів її сім'ї через вільну, продуктивну й творчу працю (Третяков Є. А., 2016:147). Вони знаходять своє імперативне закріплення в багаторівневій, розгалуженій системі правових норм національного трудового законодавства, яка за своєю внутрішньою конструкцією є складною і динамічною, оскільки не лише гарантує широкий спектр суб'єктивних прав, базових гарантій та специфічних умов праці, але й перебуває в стані перманентної трансформації під впливом об'єктивних зовнішніх факторів. Проблематика та реальні перспективи розвитку трудових правовідносин зумовлюються безперервною взаємодією філософсько-історичних, глобалізаційно-євроінтеграційних та інформаційно-технологічних чинників, а також безпосередньо залежать від подолання сучасних кризових викликів і безпекових загроз.

Стрімкий розвиток цифрових технологій, поширення інформаційно-комунікаційних мереж, хмарних середовищ та систем штучного інтелекту у XXI столітті згенерував принципово нові феномени, виклики та можливості, актуалізувавши невідкладну розробку інноваційних методологій управління соціально-економічними процесами (Кудь А.А., 2020:31; Щеглюк С.Д., 2019) . Проте для вітчизняного правопорядку та ринку праці діджиталізація та флексибілізація трудових відносин не розгорталися в умовах стабільного еволюційного прогресу. Всі ці процеси відбувалися під впливом екстремальних обставин – спочатку масштабної пандемії COVID-19, а згодом найбільшого випробування за всю історію нашої незалежної держави – повномасштабного збройного вторгнення рф, розпочатого 24.02.2022 р.

Триваюча війна спричинила колосальні руйнування промислового базису держави, знищення сотень виробничих гігантів, енергетичних вузлів, інфраструктурних об'єктів тощо. Цей процес супроводжувався та супроводжується безпрецедентною за масштабами гуманітарною та міграційною кризою (вимушена міграція за межі та всередині України, а також широкомасштабна мобілізація до лав ЗСУ вилучили з цивільного сектору найбільш продуктивну частину робочої сили). За підрахунками Мінекономіки та Міністерства фінансів України, які представлені у спільних звітах вказано, що загальний обсяг робочої сили скоротився приблизно на 12 %, або більш ніж на 2,1 млн осіб, зменшившись із довоєнних 17,3 млн до близько 15,2 млн осіб у середині 2020-х років (Ukraine's labor force…, 2025). Також рівень безробіття в країні залишається на загрозливій позначці 11,3 %, що майже вдвічі перевищує середній показник по країнах ЄС (5,9 %); понад 5,9 млн українців досі перебувають у вимушеній еміграції, а частка економічно неактивного населення досягла критичних 46,5 % (War, European Integration..., 2026). В той же час, паралельно з масштабною незайнятістю понад 75 % діючих підприємств сигналізують про гострий дефіцит кадрів. Такий структурний дисбаланс між попитом і пропозицією робочої сили призвів до виснаження людського капіталу як ключового ресурсу життєздатності та повоєнного відновлення держави.

За таких умов людський фактор набуває абсолютно нового стратегічного значення, коли кожна людина, яка продовжує працювати в межах національного господарства – на об'єктах критичної інфраструктури, в оборонно-промисловому комплексі чи в цивільних секторах економіки, – стає носієм найвищої соціальної та оборонної цінності. Збереження життя, фізичного й психологічного здоров'я працівника, недопущення його інвалідизації перестає бути виключно приватним інтересом сторін трудового договору, а перетворюється на базовий елемент, у тому числі національної безпеки.

При цьому визначальною рисою трудового права залишається його виражена соціальна спрямованість, яка виступає невід'ємним гарантом захисту прав і свобод працівників та не змінює своєї правозахисної сутності навіть за наявних правових обмежень воєнного стану (Чанишева Г. І., 2022:19; Валецька О. В., 2024:24) . Створення ефективного правового механізму охорони праці вимагає створення якісних правових норм – як за рівнем юридичної техніки, так і за змістом, – здатних повноцінно гарантувати конституційні права працівників (Пожарова О. В., 2019:267).

1. Людський фактор як стратегічний ресурс та теоретико-методологічний базис концепції гідної праці

Фундаментальним світоглядним та методологічним базисом для подолання цих диспропорцій виступає концепція «гідної праці» (decent work), офіційно сформульована МОП у 1999 р. в доповіді Генерального директора Х. Сомавії на 87-й сесії Міжнародної конференції праці (Somavia J., 1999). Концепція інтегрувала економічні завдання із гуманістичними

імперативами, визначивши гідну працю як продуктивну зайнятість жінок і чоловіків в умовах свободи, рівності, безпеки та поваги до людської гідності (Somavia J., 1999; International Labour Organization (ILO), 2016). За підходом МОП, праця визнається гідною лише тоді, коли вона гарантує справедливий дохід, стабільні та передбачувані трудові правовідносини, а головне – безпечні та здорові умови на робочому місці (Somavia J., 1999; Гостюк О., 2016).

У доктрині вітчизняного трудового права змістовне наповнення категорії «гідна праця» отримало глибоке теоретичне обґрунтування. Зокрема, І.В. Лебедєв зазначає, що праця може визнаватися гідною виключно за умови, коли вона має суспільну корисність і значущість, цілком задовольняє працівника за своїми якісними, змістовними, моральними та матеріальними параметрами, передбачає дієвий соціальний діалог, додержання трудових прав і гарантій, всебічно сприяє розвитку трудового потенціалу, та головне – в жодному разі не піддає невиправданому ризику життя й не завдає шкоди здоров'ю працівника (Лебедєв І.В., 2014). Ця позиція набуває виняткової ваги у взаємозв'язку із застереженнями щодо неприпустимості десоціалізації світу праці (Hladky V.V., 2019:42). Дослідник аргументує, що гідна праця є діяльністю вищого цивілізаційного порядку, яка покликана відповідати фундаментальним потребам держави та суспільства у трудовій активності людей.

Негідні, шкідливі або небезпечні виробничі умови неминуче зумовлюють травматизм і каліцтво, що провокує стрімку інвалідизацію працездатних осіб; це тягне за собою колосальні непродуктивні витрати соціальної держави на виплату допомог і водночас призводить до безповоротної втрати активних одиниць трудового ресурсу (Hladky V. V., 2019:42). За умов поглибленої демографічної кризи, воєнних втрат і хронічного дефіциту кадрів масова втрата професійної працездатності перетворюється на пряму загрозу національній безпеці та економічному суверенітету України. На думку Ф. Бонне, Ж. Фігейредо та Г. Стендінга методологічним інструментом для структуризації безпеки праці як самостійного виміру гідної зайнятості стала розроблена в межах дослідницької програми МОП методологія «системи індексів гідної праці» (Bonnet F., Figueiredo J.B., Standing G., 2003:213-238). Автори систематизували базові гарантії у сфері зайнятості через призму соціально-економічної безпеки й виокремили сім так званих «сфер безпеки» (видів гарантій): безпека на ринку праці (наявність достатніх можливостей для продуктивної зайнятості); гарантії збереження зайнятості (захист працівників від свавільного чи необґрунтованого звільнення); професійна безпека або безпека роботи (наявність стійкої професійної ідентичності та можливостей для кар'єрного зростання); безпека на робочому місці та збереження здоров'я (occupational safety and health – комплексний захист життя, запобігання нещасним випадкам на виробництві, хронічним професійним захворюванням і передчасній втраті працездатності); гарантії відтворення та підвищення професійних навичок; безпека доходів (отримання стабільного, справедливого, гарантованого заробітку); представницька безпека (колективне представництво інтересів найманих працівників, наявність права голосу через вільні професійні спілки чи інші незалежні інститути громадянського суспільства) (Колот А.М., 2017:71-72; Bonnet F., Figueiredo J. B., Standing G., 2003:215).

У цій теоретичній моделі безпека на робочому місці перебуває в органічній єдності з іншими елементами – вона гарантує фізичну та психічну цілісність працюючої особи, без якої володіння іншими правами втрачає будь-яке прикладне значення. До того ж Бонне, Фігейредо та Стендінг наголосили на необхідності моніторингу стану безпеки на трьох взаємопов'язаних рівнях: макрорівні (законодавча політика та державний нагляд), мезорівні (галузеві нормативи та колективно-договірне регулювання) і мікрорівні (стан конкретного робочого місця працівника та наявність засобів захисту) (Колот А.М., 2017:71-72; Bonnet F., Figueiredo J. B., Standing G., 2003:220). Руйнування гарантій безпеки на будь-якому з цих рівнів неминуче виштовхує працівника в категорію прекаріату – прошарку соціально незахищених осіб без стійкого правового статусу. Суттєвий внесок у розкриття змісту безпечних умов вносить аналіз поняття виробничого середовища та збереження працездатності людини. Як слушно підкреслює П.О. Ізуїта, належні та безпечні умови праці становлять усю сукупність факторів виробничого середовища і процесу виконання посадових обов'язків на підприємстві, які безпосередньо впливають на здоров'я і працездатність людини (Ізуїта П.О., 2007:70). При цьому вчений зауважує, що категорія «працездатність» визначається не лише фізичними можливостями та кваліфікацією, але й станом психофізичних можливостей особи. Отже, сучасне виробниче середовище повинно бути структуроване так, щоб нівелювати як фізичні загрози травматизму, так і психоемоційні чинники перевантаження та стресу (Ізуїта П.О., 2007:70).

Реалізація права на безпечні й здорові умови праці органічно випливає із самої юридичної сутності класичних трудових правовідносин. Як обґрунтовано в доктрині трудового права, трудові правовідносини становлять собою триваючий вольовий юридичний зв'язок між працівником і роботодавцем, де працівник зобов'язується особисто виконувати визначену функцію з підпорядкуванням внутрішньому розпорядку, а обов'язок організувати умови праці, надати робоче місце та виплачувати заробітну плату покладається безпосередньо на роботодавця (Мельник К.Ю, 2014:16). Доктринальний аналіз підтверджує, що сукупність трудових прав та обов'язків виступає ядром правового статусу суб'єкта (Петросян К.Є., Котова Л.В., 2022: 73), де

право на охорону життя і здоров'я посідає фундаментальне місце.

Саме роботодавець, який володіє матеріально-технічною базою, здійснює оперативне управління трудовим колективом і привласнює економічний результат діяльності найманої праці, несе юридичну відповідальність за створення безпечних умов (Костюченко О.Є., 2016:81-88). Відповідно до усталених ознак класичних трудових правовідносин роботодавець зобов'язаний: надати працівникові належним чином обладнане робоче місце, що відповідає санітарно-гігієнічним та технічним нормам; забезпечити справними інструментами, обладнанням, сертифікованими сировиною та матеріалами; безкоштовно надати засоби індивідуального та колективного захисту; організувати регулярне навчання з техніки безпеки та проходження обов'язкових медичних оглядів.

Така модель повністю відповідає Конвенції МОП № 155 Про безпеку й гігієну праці та виробниче середовище 1981 р., яка покладає на роботодавця обов'язок забезпечувати, щоб робочі місця, агрегати та процеси під його контролем не несли загрози здоров'ю працівників (Конвенція МОП № 155, 1981). У національному законодавстві ці вимоги безпосередньо конкретизовано у статтях 141, 153 і 163 КЗпП України. Таким чином, у системі координат концепції гідної праці безпека праці перестає бути суто технологічною категорією. Вона перетворюється на базову соціально-правову гарантію, за допомогою якої реалізується захисна функція трудового права, забезпечується запобігання втраті працездатності та формуються передумови для збереження й накопичення людського капіталу суспільства.

2. Забезпечення безпеки та охорони праці в умовах воєнного стану: баланс між публічними інтересами та гарантіями прав працівників

Повномасштабна збройна агресія рф проти України зумовила кардинальну трансформацію усталеного правового ландшафту та змусила вітчизняного законодавця оперативно адаптувати галузеві механізми регулювання трудових відносин до умов воєнного стану. Центральне місце в цій системі зайняв спеціальний нормативно-правовий акт – Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2022 р. № 2136-IX. Цей закон суттєво змінив юридичні параметри взаємодії між найманими працівниками та роботодавцями, запровадивши спеціальний правовий режим, норми якого діють протягом усього періоду воєнного стану та мають пріоритет над загальними положеннями трудового законодавства. Законодавча конструкція Закону № 2136-IX вибудувана навколо нормативного обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина, передбачених ст.ст. 43 і 44 Конституції України. Йдеться про тимчасове зупинення чи обмеження права на належні, безпечні й здорові умови праці, права на страйк для захисту економічних і соціальних інтересів, обмеження гарантій щодо граничної тривалості робочого часу, обов'язкових строків повідомлення про зміну істотних умов праці та механізмів надання відпусток. Запровадження подібних обмежень породжує серйозне доктринальне занепокоєння в академічному середовищі, оскільки забезпечення гідних та безпечних умов є фундаментальним обов'язком правової держави навіть за екстремальних обставин воєнного часу.

Аналіз положень Закону № 2136-IX розкриває наявність внутрішнього правового напруження та дуалізму:

Посилення гарантій захисту життя та фізичної недоторканності працівника. Відповідно до ст. 4 Закону № 2136-IX працівникові надано право розірвати трудовий договір за власною ініціативою без обов'язкового двотижневого строку попередження у разі ведення бойових дій у районах, де розташоване підприємство, установа чи організація, та існування безпосередньої загрози для його життя і здоров'я. Ця норма виступає спеціальною гарантією індивідуальної безпеки та корелює із загальним правилом статті 153 КЗпП України, яка надає працівникові безумовне право відмовитися від дорученої роботи, якщо на виробництві виникла ситуація, небезпечна для його життя чи здоров'я або для людей, які його оточують. Водночас закон містить виняток із цього правила: зазначене право на негайне розірвання договору не застосовується у випадках примусового залучення до суспільно корисних робіт або залучення до виконання робіт на об'єктах критичної інфраструктури.

Збільшення нормативного навантаження на працівників критичної інфраструктури. Відповідно до ст. 6 Закону № 2136-IX роботодавцю надано право збільшувати нормальну тривалість робочого часу в період дії воєнного стану до 60 годин на тиждень для працівників, зайнятих на об'єктах критичної інфраструктури (в оборонно-промисловому комплексі, енергетичній сфері, комунальному життєзабезпеченні, на транспорті тощо). Для таких же категорій персоналу передбачена можливість запровадження п'ятиденного або шестиденного робочого тижня за одноосібним рішенням роботодавця, дозвіл на самостійне визначення часу початку й закінчення зміни, а також законодавче скорочення тривалості обов'язкового щотижневого безперервного відпочинку до 24 годин.

Паралельно з подовженням робочого часу ст. 12 Закону № 2136-IX дозволяє роботодавцю обмежувати тривалість щорічної основної відпустки 24 календарними днями за поточний робочий рік, а також повністю відмовляти у наданні будь-якого виду відпусток (крім відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами й відпустки для догляду за дитиною до трирічного віку), якщо працівник залучений до виконання робіт на об'єктах критичної інфраструктури, виробництва товарів оборонного призначення чи мобілізаційного завдання.

Подібний режим правового регулювання створює безпрецедентний виклик для інституту охорони праці. Працівники критичної інфраструктури та оборонних підприємств опиняються під подвійним деструктивним тиском. З одного боку, вони виконують трудові функції в умовах безпосередньої небезпеки обстрілів, повітряних ударів та техногенних аварій, спричинених руйнуванням енергетичних і транспортних комунікацій. З іншого боку, робота в режимі 60-годинного робочого тижня за умови обмеження відпусток та скорочення щотижневого відпочинку призводить до накопичення фізіологічного виснаження, хронічного психологічного стресу та деградації когнітивної уваги. Це прямо суперечить превентивній парадигмі охорони праці, оскільки перевтома персоналу в умовах високоризикового технологічного виробництва сама по собі стає каталізатором аварійних ситуацій і нещасних випадків.

Виникає складний конституційний конфлікт між приватним і публічним інтересом: публічна потреба держави в безперервному, форсованому функціонуванні стратегічних об'єктів для відсічі агресору стикається з невіддільним правом конкретної людини на життя, безпеку та захист від передчасного професійного вигорання й інвалідизації.

З огляду на це, обмеження трудових прав в умовах воєнного стану не може здійснюватися ціною руйнування базових гарантій безпеки та здоров'я вразливих категорій працівників. Підтвердженням обґрунтованості таких доктринальних застережень стала офіційна конституційна юрисдикція. Зокрема, рішенням Конституційного Суду України № 3-р/2026 від 19.05.2026 р. припис другого речення абзацу другого частини першої статті 12 Закону № 2136-IX було визнано неконституційним у тій мірі, в якій він не забезпечував надання особам віком до вісімнадцяти років та особам з інвалідністю щорічної основної відпустки повної тривалості, якщо вона перевищує 24 календарні дні. Конституційний Суд підтвердив, що навіть в умовах воєнного стану держава зобов'язана зберігати посилені соціальні гарантії та гарантувати безпеку праці для осіб, які потребують спеціального правового захисту. Відповідно до правової позиції Суду, у разі наявності права на відпустку більшої тривалості її невикористані дні мають переноситися на період після припинення або скасування воєнного стану, а спроби роботодавця замінити їх на неоплачувані відпустки суперечать конституційним засадам охорони здоров'я та праці.

Також, слід підкреслити, що відповідно до ст. 9 Конституції України та ст. 8-1 КЗпП України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і мають пріоритет над внутрішніми законами у разі їхньої колізії.

Стандарти Міжнародної організації праці, зокрема Конвенція МОП № 155 про безпеку й гігієну праці (Конвенція МОП № 155, 1981), не передбачають повного скасування базових принципів охорони праці навіть в особливі періоди. Правове обмеження трудових гарантій під час дії воєнного стану не повинно перетворюватися на свавільне нехтування життям працівника. Застосування наднормативних 60-годинних режимів на об'єктах критичної сфери має бути винятковим, строго обґрунтованим і обов'язково супроводжуватися додатковими юридичними гарантіями: проведенням систематичного медичного скринінгу психофізіологічного стану персоналу, облаштуванням обов'язкових захисних фортифікаційних споруд безпосередньо у виробничих зонах і впровадженням спеціальних відновлювальних компенсаторних періодів відпочинку.

3. Психосоціальна безпека та протидія мобінгу як нові виміри захисту працівників у виробничому середовищі

Традиційна доктринальна модель охорони праці, орієнтована переважно на техніко-технологічні регламенти, санітарно-гігієнічну стандартизацію виробничого середовища та матеріальне забезпечення засобами індивідуального й колективного захисту, на сучасному етапі суспільного розвитку демонструє обмежену регулятивну спроможність. Під впливом технологічних, геополітичних та соціоекономічних викликів змістовне наповнення безпеки праці зазнає істотної еволюції, що вимагає виходу за межі вузькотехнічного підходу та розширення його предметного поля за рахунок нормативної інкорпорації трьох взаємопов'язаних вимірів: психосоціального, цифрового (дистанційного) та екологічного.

Сучасний розвиток міжнародного трудового права відзначається якісною переорієнтацією від забезпечення виключно фізичної цілісності працівника до гарантування комплексного професійного благополуччя (well-being) у виробничому середовищі. Як справедливо наголошує С.В. Вишновецька, організація виробничого процесу повинна гарантувати не лише превенцію механічного травматизму, але й підтримання психоемоційного комфорту як невіддільної складової нормальної життєдіяльності індивіда під час виконання ним службових обов'язків (Вишновецька С.В., 2017:35-36). Професійний дистрес, деструктивний морально-психологічний клімат у колективі, мобінг та дискримінаційний тиск виступають чинниками підвищеної суспільної небезпеки, спричиняючи стійку або тимчасову деформацію працездатності, соматичні розлади та професійне вигорання (Чанишева Г.І., 2021). Зазначений висновок знаходить ґрунтовне підтвердження у доктрині зарубіжної правничої та соціологічної наук. Зокрема, норвезький дослідник Ш. Айнарсен та ін. (Einarsen et al., 2020), концептуалізуючи природу цькування на робочому місці, аргументує, що мобінг є наслідком дефектів організаційного менеджменту, неадекватних стилів керівництва та деструктивного психосоціального клімату підприємства, а не наслідком індивідуально-особистісних рис потерпілої особи. Відповідно, феномен

насильства у сфері праці постає як системна організаційно-правова проблема, локалізація та усунення якої покладається на роботодавця через застосування спеціальних превентивних юридичних інструментів. Стрижневим етапом інституалізації психосоціальної безпеки на універсальному рівні стало прийняття Конвенції МОП № 190 про викорінення насильства та домагань у сфері праці 2019 р. в системному взаємозв'язку з Рекомендацією № 206. Цей міжнародно-правовий інструмент уперше визнав фундаментальне право кожної особи на середовище праці, вільне від будь-яких проявів насильства, агресії чи домагань, охопивши як фізичні, так і психологічні, сексуальні й економічні форми деструктивного впливу. Конвенція № 190 покладає на роботодавців юридичний обов'язок інтегрувати психосоціальні фактори до загальної системи управління охороною праці, а також закріплює право працівника на припинення виконання трудової функції в разі виникнення безпосередньої загрози його життю, здоров'ю або безпеці внаслідок насильницьких дій чи цькування (Конвенція МОП № 190, 2019). Незважаючи на активний євроінтеграційний вектор, Україна досі не ратифікувала Конвенцію МОП № 190, а вітчизняне трудове законодавство фрагментарно регулює зазначену сферу. В умовах триваючого воєнного стану, коли українські працівники зазнають критичного психологічного навантаження, питання запобігання професійному дистресу та психосоціальним ризикам набуває особливої гостроти. Тому вдосконалення вітчизняного законодавства вимагає не точкових заборон, а створення цілісної системи профілактики й управління цими ризиками на рівні кодифікованого трудового закону України. Розв'язання окресленої проблеми вбачається у системному доповненні положень КЗпП України нормами, які б комплексно гарантували психосоціальну безпеку на виробництві. З огляду на чинну редакцію статті 2-2 КЗпП, що закріплює заборону мобінгу, доцільно фокусуватися не на первинному запровадженні такої заборони, а на конкретизації обов'язків керівництва щодо формування нетерпимості до будь-яких форм психологічного та економічного тиску і забезпечення поваги до гідності працівника. Своєю чергою, оновлення статті 153 КЗпП має передбачати чіткий алгоритм дій роботодавця: від регулярного аудиту психосоціальних факторів небезпеки та превенції емоційного вигорання до обов'язкового запровадження корпоративних навчальних програм. Це дозволить повноцінно інтегрувати настанови міжнародного стандарту ISO 45003:2021 у національну правову систему, розширити превентивний потенціал чинних норм та створити дієві важелі захисту працівників.

4. Цифрова безпека праці та виклики алгоритмічного менеджменту в умовах дистанційної зайнятості

Другим вектором розширення змісту безпеки праці виступає стрімка діджиталізація виробничих процесів. Розширення сфери використання інформаційно-комунікаційних мереж, віддаленої зайнятості, фрілансу та гіг-контрактів деконструювало класичну модель трудових відносин, нівелювавши територіальну визначеність поняття «робоче місце» (Івчук Ю.Ю., 2021:11-20). Військові дії в Україні стали додатковим каталізатором розширення дистанційного сегмента зайнятості через релокацію бізнесу та руйнування виробничої бази, внаслідок чого значна частка трудових процесів опинилася поза межами фізичного контролю та інспекційного нагляду з боку роботодавця. Зазначена децентралізація трудової діяльності породжує специфічний масив ризиків для працівника: ергономічна депривація – систематичне виконання завдань у непристосованому побутовому середовищі без дотримання санітарних норм освітлення, просторового розміщення та сертифікованого обладнання, що провокує розлади зору й опорно-рухового апарату; алгоритмічний тиск і цифровий моніторинг – використання автоматизованих аналітичних систем стеження (контроль клавіатурного вводу, фіксація екранного часу, біометрична верифікація) створює стан перманентної тривожності, інтенсифікуючи виробничий процес до меж психофізіологічного вичерпання; руйнування часових меж робочого часу – фактичне розмивання інституту робочого часу та часу відпочинку (work-life balance), що тягне за собою хронічне емоційне та фізичне виснаження працюючого. На рівні правопорядку Європейського Союзу правове регулювання зазначених процесів здійснено через прийняття Директиви (ЄС) 2024/2831 про покращення умов праці на цифрових платформах, яка нормативно встановила презумпцію наявності трудових відносин для осіб, зайнятих через цифрові інтерфейси, та ввела вимоги щодо транспарентності систем алгоритмічного менеджменту (Directive (EU) 2024/2831, 2024).

З огляду на євроінтеграційний поступ України виникає нагальна потреба нормативної регламентації гарантій цифрової безпеки працівника на рівні закону: – легалізації «права на цифрове відключення» (right to disconnect), яке передбачає законну можливість працівника залишатися офлайн поза межами встановленого робочого часу без загрози застосування дисциплінарних чи фінансових санкцій; – правової регламентації меж використання автоматизованого контролю й захисту персональних даних найманого персоналу; – встановлення обов'язку роботодавця щодо консультування, проведення дистанційного інструктажу та компенсації документально підтверджених витрат на базове ергономічне облаштування робочого місця працівника за місцем його проживання.

5. Екологічна безпека виробничого середовища та концепція «справедливого переходу» (just transition) у контексті сталого розвитку

Сучасний зміст безпеки виробничого середовища органічно корелює із завданнями

глобальної концепції сталого розвитку, ініційованої ООН, а також національними стратегічними орієнтирами, зокрема в контексті досягнення Цілі 3 (міцне здоров'я і благополуччя) та Цілі 8 (гідна праця та економічне зростання). Як наголошується на державному рівні, забезпечення безпечних умов праці та запобігання професійним ризикам є невіддільною складовою сталого розвитку України на період до 2030 року (Указ Президента України № 722/2019). Водночас системний захист людини у виробничому просторі тісно переплітається із завданнями Цілі 12 (відповідальне споживання та виробництво) та Цілі 13 (боротьба зі зміною клімату), оскільки глобальні екологічні виклики та трансформація промислових процесів безпосередньо впливають на безпеку праці й формування нових виробничих ризиків. Як обґрунтовують А.М. Колот та інші дослідники, економічний, соціальний та екологічний сегменти сталого розвитку інтегровані у спільний базис сфери праці, де висока якість трудового життя має спиратися на ресурсоефективність та екологічну безпечність виробничих процесів (Колот А.М., 2017:100-101).

У сучасній правничій доктрині екологізація трудового права розглядається як інноваційний напрям оновлення галузі, зумовлений переходом від вузької концепції локальної гігієни праці до загального збереження природного й виробничого середовища (Бондаренко А.І., 2022:423-426; Ровінська В.В., Амелічева Л.П., 2023). Концептуалізація цього процесу тісно пов'язана із закордонною теорією «справедливого переходу» (just transition), дослідженою Д. Стевісом та Р. Феллі, які трактують її як правову й політичну парадигму, покликану гарантувати, що тягар декарбонізації та промислової реструктуризації не буде одноосібно покладений на найманих працівників, а справедливо розподілятиметься за участі держави через механізми перепідготовки, соціального захисту та створення альтернативних екологічно безпечних робочих місць (Stevis D., Felli R., 2015). Ця парадигма повністю узгоджується з відомою програмною заявою Генеральної секретарки Міжнародної конфедерації профспілок Шаран Берроу «на мертвій планеті не буде робочих місць» (International Labour Office (ILO), 2019), яка актуалізувала необхідність збереження гідної праці через впровадження стандартів «зеленого робочого місця» та «зеленого офісу» як довгострокових гарантій сталості зайнятості (Vona F., 2019; Bohnenberger K., 2022).

Для України, промисловий комплекс та довкілля, які зазнали безпрецедентної руйнації внаслідок бойових дій, ракетних ударів та спричинених агресором техногенних аварій, екологічний фактор безпеки праці перетворюється на невідкладну передумову відновлення. Модернізація законодавства про охорону праці має передбачати посилення екологічних стандартів безпосередньо у виробничих зонах, скорочення токсичних викидів, утилізацію специфічних відходів війни, стимулювання «зелених інвестицій» у безпеку праці та практичне впровадження принципів just transition (справедливої трансформації) під час майбутньої відбудови стратегічних промислових підприємств держави.

Висновки. Комплексний теоретико-правовий аналіз безпеки й охорони праці крізь призму міжнародної концепції гідної праці та специфіки сучасних реалій України дає підстави для формулювання низки концептуальних висновків. Безпечні та здорові умови праці виступають не факультативною чи другорядною технічною вимогою, а системоутворюючим елементом концепції гідної праці, що органічно інтегрований у права у сфері праці та систему соціального захисту. В сучасних реаліях, коли національний ринок праці переживає глибокий дефіцит кадрів і масштабне виснаження людського ресурсу, збереження життя, фізичного й ментального здоров'я кожного працюючого перестає бути суто соціальною пільгою та перетворюється на базовий елемент національної безпеки й передумову повоєнного економічного відновлення держави. Практика застосування норм спеціального Закону України № 2136-IX виявила складний правовий дуалізм між приватним правом працівника на життя та безпеку й публічним обов'язком держави забезпечити безперебійне функціонування критичної інфраструктури. Цей досвід вимагає системного правового аналізу, коли тимчасові обмеження воєнного часу не повинні призводити до свавільного нівелювання стандартів Конвенції МОП № 155 (Конвенція МОП № 155, 1981) та Конституції України, а наднормативні навантаження в стратегічних галузях мають супроводжуватися додатковими компенсаторними гарантіями та обов'язковими відновлювальними періодами. Чинний КЗпП України 1971 р. вичерпав можливості для адекватного реагування на сучасні загрози, оскільки структурно не пристосований до регулювання психосоціальних травм війни, викликів діджиталізації та екологічної перебудови виробництв. Єдиним ефективним шляхом подолання колізій і прогалин є завершення кодифікації та прийняття нового Трудового кодексу України, норми якого базуватимуться на європейських стандартах, acquis communautaire ЄС та директивах МОП.

З метою системної гармонізації вітчизняного законодавства з міжнародними стандартами у проєкті нового Трудового кодексу України пропонується передбачити окрему книгу або самостійний розділ «Безпека та охорона здоров'я працівників». У ньому насамперед необхідно закріпити розширене легальне визначення безпеки праці як стану виробничих умов, за якого усунуто або зведено до мінімуму вплив не лише фізичних і хімічних факторів, а й психосоціальних, цифрових та техногенно-екологічних загроз, що гарантує повне збереження життя, ментального благополуччя та професійної працездатності суб'єкта. Важливим напрямом кодифікації має

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

стати нормативна інкорпорація психосоціальної безпеки на засадах Конвенції МОП № 190 (Конвенція МОП № 190, 2019) та стандарту ISO 45003:2021. Це передбачає покладення на роботодавця обов'язку управляти психосоціальними ризиками, розробляти превентивні механізми протидії мобінгу й токсичному мікроклімату як організаційним явищам, а також гарантування працівникові права на тимчасове припинення роботи зі збереженням середнього заробітку в разі виникнення реальної загрози здоров'ю внаслідок насильства чи цькування на робочому місці. Паралельно з цим, ураховуючи положення Директиви (ЄС) 2024/2831 (Directive (EU) 2024/2831, 2024), новий кодифікований акт повинен встановити спеціальні стандарти для цифрових, дистанційних і платформових форм зайнятості. До них належить легалізація «права на цифрове відключення» (right to disconnect), що виключає дисциплінарну чи матеріальну відповідальність за невихід на зв'язок у позаробочий час, забезпечення прозорості систем алгоритмічного менеджменту із прямою забороною прихованого біометричного моніторингу, а також закріплення обов'язку роботодавця проводити дистанційні інструктажі та частково компенсувати витрати працівника на ергономічне облаштування домашнього робочого місця.

Окремого правового регулювання потребує режим праці на об'єктах критичної інфраструктури та підприємствах підвищеної небезпеки. Для цієї категорії необхідно визначити вичерпні критерії загрози життю в особливий період, закріпити імперативну вимогу щодо наявності сертифікованих укриттів безпосередньо у виробничих зонах, встановити обов'язковий регулярний медичний скринінг персоналу за наднормативної тривалості зміни та передбачити надання обов'язкових реабілітаційних відпусток.

Насамкінець, безпека праці в новому Трудовому кодексі має бути узгоджена із засадами «справедливого переходу» (just transition) та екологізації, що передбачає встановлення жорстких нормативів контролю за шкідливими викидами в робочі зони та обов'язок роботодавця організовувати перекваліфікацію персоналу в процесі ліквідації чи модернізації екологічно застарілих виробництв. Реалізація цих підходів дозволить закласти прогресивну нормативну основу для повоєнного відновлення України на засадах гідної праці, соціальної справедливості та верховенства права.

Декларація про використання штучного інтелекту. Інструменти штучного інтелекту Gemini (Google) залучалися виключно як допоміжний засіб для транслітерації та технічного оформлення списку використаних джерел. Основний зміст, аналітичні дані та висновки статті підготовлені авторами самостійно.

Конфлікт інтересів. Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондаренко А. І. Екологізація як сучасний напрям розвитку трудового права. *Українське суспільство в умовах воєнного стану: сучасні виклики та напрямки розвитку* : матеріали Всеукр. наук. конф. молодих вчених. Одеса : Фенікс, 2022. С. 423–426.

2. Валецька О. В. Дослідження поняття «заохочення» в трудових відносинах. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2024. № 2 (48). С. 23–32. URL: https://journals.snu.edu.ua/index.php/app/article/view/943 DOI: https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-48-2-23-32

3. Вишновецька С. В. Основні фактори, що складають загрозу безпеці працівника під час трудової діяльності. *Соціальне право*. 2017. № 2. С. 30–37.

4. Гостюк О. Концепція гідної праці як елемент правової політики держави. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 6. С. 90–93.

5. Івчук Ю. Ю. Щодо питання наближення національного законодавства з охорони праці до міжнародних стандартів у сфері професійної безпеки, гігієни праці. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2021. № 1 (41). С. 11–20. URL: https://journals.snu.edu.ua/index.php/app/article/view/197 DOI: https://doi.org/10.33216/2218-5461-2021-41-1-11-20

6. Ізуїта П. О. Поняття належних та безпечних умов праці. *Форум права*. 2007. № 2. С. 70–74.

7. Колот А. М. (Ред.). *Гідна праця: імперативи, українські реалії, механізми забезпечення*. Київ : КНЕУ, 2017. URL: https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b57e7953-6ada-4286-83c9-a639deccc295/content

8. Конвенція про викорінення насильства та домагань у сфері праці № 190 (ухвалена Генеральною конференцією МОП 21 червня 2019 р.). Женева : Міжнародне бюро праці, 2019. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C190

9. Костюченко О. Є. Правове регулювання матеріальної відповідальності роботодавця: сучасний стан та перспективи розвитку. *Право та інновації*. 2016. № 4. С. 81–88.

10. Кудь А. А. Феномен віртуальних активів: економіко-правовий аспект. *International Journal of Education and Science*. 2020. Vol. 3, № 3. С. 31–38. URL: https://culturehealth.org/ijes_archive/IJES.2020.3.3.pdf DOI 10.26697/ijes.2020

11. Лебедєв І. В. *Корпоративна соціальна відповідальність у контексті впровадження концепції гідної праці* : монографія. Одеса : Атлант ВОІ СОІУ, 2014. 232 с.

12. Мельник К. Ю. *Трудове право України* : підручник. Харків: Діса плюс, 2014. 480 с.

13. Петросян К. Є., Котова Л. В. Верховенство права як керівний принцип дії норм, що регулюють право на соціальний захист: сучасні погляди. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2022. № 2 (44). С. 67–75. DOI https://doi.org/10.33216/2218-5461/2022-44-2-67-75

14. Пожарова О. В. Основні тенденції розвитку трудових прав. *Проблеми реалізації і захисту прав людини в світлі Загальної декларації прав людини* : Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 14 грудня 2018 р.). Львів : Галидж-Прес, 2019. Вип. 8. С. 265–267.

15. Про безпеку праці й гігієну праці та виробниче середовище: Конвенція Міжнародної організації праці № 155 від 22.06.1981. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_050#Text

16. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text

17. Ровінська В. В., Амелічева Л. П. Тенденції розвитку трудового права в умовах упровадження концепцій гідної праці та сталого розвитку. *Журнал «Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса»*. 2023. URL: https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/12825/12730

18. Третяков Є. А. Значення трудових прав у системі основних прав людини і громадянина. *Право та інновації*. 2016. Вип. 4. С. 145–149.

19. Чанишева Г. І. Забезпечення психосоціального благополуччя працівників як новий вимір охорони праці. *Правова держава*. 2021. № 42. С. 33–40.

20. Чанишева Г. І. *Трудове право України* : навч.-метод. посіб. для здобувачів вищої освіти. Одеса : Фенікс, 2022. 282 с. URL: http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/22510

21. Щеглюк С. Д. *Морфологія цифрової економіки: особливості розвитку та регулювання цифрових технологічних платформ* (науково-аналітична записка). Львів : ДУ «ІРД НАНУ», 2019. 48 с. URL: https://ird.gov.ua/irdp/e20190301.pdf

22. Bohnenberger K. Greening work: labor market policies for the environment. *Work, Employment and Society*. 2022. URL: https://www.researchgate.net/publication/357540867_Greening_work_labor_market_policies_for_the_environment

23. Bonnet F., Figueiredo J. B., Standing G. A family of decent work indexes. *International Labour Review*. 2003. Vol. 142, № 2. P. 213–238.

24. Directive (EU) 2024/2831 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2024 on improving working conditions in platform work. *Official Journal of the European Union*. 2024. L 2024/2831. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/2831/oj

25. Einarsen S., Hoel H., Zapf D., Cooper C. L. (Eds.). *Bullying and Harassment in the Workplace: Theory, Research and Practice*. 3rd ed. Boca Raton : CRC Press, 2020. 640 p.

26. Hladky V. V. Some Cautionary Remarks on the Process of Desocialization of the World of Work. *Scientific discoveries: projects, strategies and development* : Collect. of scient. papers of the Internat. Scient. and Pract. Conf. (Edinburgh, 25th Oct., 2019). Edinburgh : ESP, 2019. Vol. 3. P. 38–44.

27. International Labour Office [ILO]. *Record of Proceedings*. International Labour Conference, 108th (Centenary) Session, Geneva, June 2019. Geneva : ILO, 2019. URL: https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@ed_norm/@relconf/documents/meetingdocument/wcms_726221.pdf

28. International Labour Organization. *What is Decent Work?* 2016. URL: https://www.ilo.org/resource/what-decent-work

29. Somavia J. *Report of the Director-General: Decent Work*. International Labour Conference, 87th Session. Geneva : International Labour Office, 1999. URL: https://www.ilo.org/public/libdoc/ilo/P/09605/09605(1999-87).pdf

30. Stevis D., Felli R. Global Labour Unions and Just Transition to a Green Economy. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*. 2015. Vol. 15, No. 1. P. 29–43.

31. Ukraine's labor force has decreased by 12% since the beginning of the war – report (Ministry of Economy and Ministry of Finance of Ukraine). *GMK Center*. 2025. URL: https://gmk.center/en/news/ukraines-labor-force-has-decreased-by-12-since-the-beginning-of-the-war-report/

32. Vona F. Job losses and political acceptability of climate policies: why the 'job-killing' argument is so persistent and how to overturn it. *Climate Policy*. 2019. Vol. 19, No. 4. P. 524–532. URL: https://sciencespo.hal.science/hal-03403629/document

33. War, European Integration, and Workforce Scarcity: What Changes Does Ukraine's Labor Market Need in 2026? *Vox Ukraine*. 2026. URL: https://voxukraine.org/en/war-european-integration-and-workforce-scarcity-what-changes-does-ukraines-labor-market-need-in-2026-key-takeaways-from-a-roundtable

REFERENCES:

1. Bondarenko, A. I. (2022). Ekolohizatsiia yak suchasnyi napriam rozvytku trudovoho prava [Ecologization as a Modern Direction of Labor Law Development]. *Ukrainske suspilstvo v umovakh voiennoho stanu: suchasni vyklyky ta napriamky rozvytku – Ukrainian Society Under Martial Law: Modern Challenges and Directions of Development*: materialy Vseukr. nauk. konf. molodykh vchenykh. Odesa: Feniks, pp. 423–426.

2. Valetska, O. V. (2024). Doslidzhennia poniattia «zaokhochennia» v trudovykh vidnosynakh [Research into the Concept of «Incentive» in Labor Relations]. *Aktualni problemy prava: teoriia i praktyka – Actual Problems of Law: Theory and Practice*, (2 (48)), 23–32. URL: https://journals.snu.edu.ua/index.php/app/article/view/943 DOI: https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-48-2-23-32

3. Vyshnovetska, S. V. (2017). Osnovni faktory, shcho skladaiut zahrozu bezpetsi pratsivnyka pid chas trudovoi diialnosti [Main Factors Posing a Threat to Worker Safety During Labor Activity]. *Sotsialne pravo – Social Law*, (2), 30–37.

4. Hostiuk, O. (2016). Kontseptsiia hidnoi pratsi yak element pravovoi polityky derzhavy [The Concept of Decent Work as an Element of Legal Policy of the State]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, Economy and Law*, (6), 90–93.

5. Ivchuk, Yu. Yu. (2021). Shchodo pytannia nablyzhennia natsionalnoho zakonodavstva z okhorony pratsi do mizhnarodnykh standartiv u sferi profesiinoi bezpeky, hihiieny pratsi [On the Issue of Approximating National Legislation on Occupational Safety to International Standards in the Field of Occupational Safety and Hygiene]. *Aktualni problemy prava: teoriia i praktyka – Actual Problems of Law: Theory and Practice*, (1 (41)), 11–20. URL: https://journals.snu.edu.ua/index.php/app/article/view/197 DOI: https://doi.org/10.33216/2218-5461-2021-41-1-11-20

6. Izuita, P. O. (2007). Poniattia nalezhnykh ta bezpechnykh umov pratsi [The Concept of Proper and Safe Working Conditions]. *Forum prava – Forum of Law*, (2), 70–74.

7. Kolot, A. M. (Ed.). (2017). *Hidna pratsia: imperatyvy, ukrainski realii, mekhanizmy zabezpechennia – Decent Work: Imperatives, Ukrainian Realities, Mechanisms of Provision*. Kyiv: KHEU. URL: https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b57e7953-6ada-4286-83c9-a639deccc295/content

8. Konventsiia pro vykorinennia nasylstva ta domahan u sferi pratsi № 190 [Convention on the Elimination of Violence and Harassment in the World of Work No. 190] (2019). Geneva: International Labour Office. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C190

9. Kostiuchenko, O. Ye. (2016). Pravove rehuliuvannia materialnoi vidpovidalnosti robotodavtsia: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku [Legal Regulation of the Employer's Financial Liability: Current State and Prospects of Development]. *Pravo ta innovatsii – Law and Innovations*, (4), 81–88.

10. Kud, A. A. (2020). Fenomen virtualnykh aktyviv: ekonomiko-pravovyi aspekt [The Phenomenon of Virtual Assets: Economic and Legal Aspect]. *International Journal of Education and Science*, 3(3), 31–38. URL: https://culturehealth.org/ijes_archive/IJES.2020.3.3.pdf DOI 10.26697/ijes.2020

11. Lebediev, I. V. (2014). *Korporatyvna sotsialna vidpovidalnist u konteksti vprovadzhennia kontseptsii hidnoi pratsi – Corporate Social Responsibility in the Context of Implementing the Concept of Decent Work*: monohrafiia. Odesa: Atlant VOI SOIU. 232 p.

12. Melnyk, K. Yu. (2014). *Trudove pravo Ukrainy – Labor Law of Ukraine*: pidruchnyk. Kharkiv: Disa plius. 480 p.

13. Petrosian, K. Ye., & Kotova, L. V. (2022). Verkhovenstvo prava yak kerivnyi pryntsyp dii norm, shcho rehuliuiut pravo na sotsialnyi zakhyst: suchasni pohliady [The Rule of Law as a Guiding Principle of Norms Regulating the Right to Social Protection: Modern Views]. *Aktualni problemy prava: teoriia i praktyka – Actual Problems of Law: Theory and Practice*, (2 (44)), 67–75. URL: https://doi.org/10.33216/2218-5461/2022-44-2-67-75

14. Pozharova, O. V. (2019). Osnovni tendentsii rozvytku trudovykh prav [Main Trends in the Development of Labor Rights]. *Problemy realizatsii i zakhystu prav liudyny v svitli Zahalnoi deklaratsii prav liudyny – Problems of Implementation and Protection of Human Rights in Light of the Universal Declaration of Human Rights*: Materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Lviv, Dec 14, 2018). Lviv: Halych-Pres, Issue 8, pp. 265–267.

15. Pro bezpeku pratsi y hihiienu pratsi ta vyrobnyche seredovyshche: Konventsiia Mizhnarodnoi orhanizatsii pratsi № 155 [Occupational Safety and Health Convention No. 155] (1981). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_050#Text

16. Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku: Ukaz Prezydenta Ukrainy № 722/2019 [On the Sustainable Development Goals of Ukraine for the Period up to 2030: Decree of the President of Ukraine No. 722/2019] (2019). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text

17. Rovinska, V. V., & Amelicheva, L. P. (2023). Tendentsii rozvytku trudovoho prava v umovakh uprovadzhennia kontseptsii hidnoi pratsi ta staloho rozvytku [Trends in the Development of Labor Law in the Conditions of Implementation of Decent Work and Sustainable Development Concepts]. *Visnyk studentskoho naukovoho tovarystva DonNU imeni Vasylia Stusa – Bulletin of Stu-*

dent Scientific Society of Vasyl' Stus Donetsk National University. URL: https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/12825/12730

18. Tretiakov, Ye. A. (2016). Znachennia trudovykh prav u systemi osnovnykh prav liudyny i hromadianyna [The Significance of Labor Rights in the System of Basic Human and Civil Rights]. *Pravo ta innovatsii – Law and Innovations*, (4), 145–149.

19. Chanysheva, H. I. (2021). Zabezpechennia psykhosotsialnoho blahopoluchchia pratsivnykiv yak novyi vymir okhorony pratsi [Ensuring the Psychosocial Well-being of Employees as a New Dimension of Occupational Safety and Health]. *Pravova derzhava – Legal State*, (42), 33–40.

20. Chanysheva, H. I. (2022). *Trudove pravo Ukrainy – Labor Law of Ukraine*: navch.-metod. posib. dlia zdobuvachiv vyshchoi osvity. Odesa: Feniks. URL: http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/22510

21. Shchehliuk, S. D. (2019). *Morfolohiia tsyfrovoi ekonomiky: osoblyvosti rozvytku ta rehuliuvannia tsyfrovykh tekhnolohichnykh platform – Morphology of Digital Economy: Features of Development and Regulation of Digital Technological Platforms* (naukovo-analitychna zapyska). Lviv: DU «IRD NANU». URL: https://ird.gov.ua/irdp/e20190301.pdf

22. Bohnenberger, K. (2022). Greening work: labor market policies for the environment. *Work, Employment and Society*. URL: https://www.researchgate.net/publication/357540867_Greening_work_labor_market_policies_for_the_environment

23. Bonnet, F., Figueiredo, J. B., & Standing, G. (2003). A family of decent work indexes. *International Labour Review*, 142(2), 213–238.

24. Directive (EU) 2024/2831 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2024 on improving working conditions in platform work (2024). *Official Journal of the European Union*, L 2024/2831. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/2831/oj

25. Einarsen, S., Hoel, H., Zapf, D., & Cooper, C. L. (Eds.). (2020). *Bullying and Harassment in the Workplace: Theory, Research and Practice* (3rd ed.). Boca Raton: CRC Press. 640 p.

26. Hladky, V. V. (2019). Some Cautionary Remarks on the Process of Desocialization of the World of Work. *Scientific discoveries: projects, strategies and development* : Collect. of scient. papers of the Internat. Scient. and Pract. Conf. (Edinburgh, 25th Oct., 2019). Edinburgh: ESP, Vol. 3, pp. 38–44.

27. International Labour Office [ILO]. (2019). *Record of Proceedings*. International Labour Conference, 108th (Centenary) Session, Geneva, June 2019. Geneva: ILO. URL: https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@ed_norm/@relconf/documents/meetingdocument/wcms_726221.pdf

28. International Labour Organization. (2016). *What is Decent Work?* URL: https://www.ilo.org/resource/what-decent-work

29. Somavia, J. (1999). *Report of the Director-General: Decent Work*. International Labour Conference, 87th Session. Geneva: International Labour Office. URL: https://www.ilo.org/public/libdoc/ilo/P/09605/09605(1999-87).pdf

30. Stevis, D., & Felli, R. (2015). Global Labour Unions and Just Transition to a Green Economy. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, 15(1), 29–43.

31. Ukraine's labor force has decreased by 12% since the beginning of the war – report (Ministry of Economy and Ministry of Finance of Ukraine) (2025). *GMK Center*. URL: https://gmk.center/en/news/ukraines-labor-force-has-decreased-by-12-since-the-beginning-of-the-war-report/

32. Vona, F. (2019). Job losses and political acceptability of climate policies: why the 'job-killing' argument is so persistent and how to overturn it. *Climate Policy*, 19(4), 524–532. URL: https://sciencespo.hal.science/hal-03403629/document

33. War, European Integration, and Workforce Scarcity: What Changes Does Ukraine's Labor Market Need in 2026? (2026). *Vox Ukraine*. URL: https://voxukraine.org/en/war-european-integration-and-workforce-scarcity-what-changes-does-ukraine-s-labor-market-need-in-2026-key-takeaways-from-a-roundtable

Дата першого надходження статті до видання: 18.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 14.10.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

СЕКЦІЯ 5
АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.9:004.9
DOI https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2026-4-10

ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ПОМИЛОК ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ ПІД ЧАС ПРИЙНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ АКТІВ

Бортняк Валерій Анатолійович,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри державно-правових і гуманітарних наук
Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського
bortniak.valerii@tnu.edu.ua
https://orcid.org/0000-0002-1285-966X

Чечотка Віктор Дмитрович,
доктор філософії галузі знань
«Публічне управління та адміністрування»
https://orcid.org/0009-0006-5964-9834

Мета *статті полягає у визначенні особливостей правового статусу помилок інформаційних систем, які використовуються під час прийняття адміністративних актів, з'ясуванні їх впливу на правомірність таких актів та обґрунтуванні напрямів удосконалення адміністративно-правового регулювання правових наслідків відповідних помилок.*

Методи. *Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціально-юридичні методи пізнання. За допомогою формально-юридичного методу проаналізовано нормативні вимоги щодо використання інформаційних систем у діяльності суб'єктів публічного адміністрування. Системний метод застосовано для визначення взаємозв'язку між функціонуванням інформаційної системи, встановленням фактичних обставин адміністративної справи та прийняттям адміністративного акта. Методи аналізу та узагальнення використано для класифікації основних видів цифрових помилок і визначення їх правових наслідків.*

Результати. *Установлено необхідність розмежування помилок, пов'язаних із недостовірністю або неповнотою вихідних даних, технічними несправностями інформаційної системи та некоректним алгоритмічним опрацюванням інформації. Обґрунтовано, що визначальним критерієм оцінки юридичного значення помилки має бути її вплив на встановлення фактичних обставин адміністративної справи, зміст адміністративного акта та права, свободи чи законні інтереси особи. Запропоновано розглядати помилку інформаційної системи, яка зумовила прийняття адміністративного акта з неправильним змістом, як юридично значущу обставину під час оцінки його правомірності.*

Висновки. *Помилка інформаційної системи, використаної під час прийняття адміністративного акта, не може розглядатися виключно як технічний недолік, якщо результат її функціонування вплинув на зміст публічно-владного рішення та правове становище особи. Для належного врегулювання відповідних правовідносин доцільно передбачити обов'язок суб'єкта публічного адміністрування перевіряти результати автоматизованого опрацювання даних, забезпечувати можливість виправлення помилкових відомостей і перегляду адміністративного акта, прийнятого на їх основі. Важливим напрямом удосконалення законодавства є нормативне визначення порядку фіксації цифрових помилок, встановлення причин їх виникнення та визначення юридичних механізмів усунення їх наслідків, що сприятиме забезпеченню законності, обґрунтованості адміністративних актів і належного захисту прав особи.*

Ключові слова**:** *адміністративна процедура, адміністративний акт, інформаційна система, цифровізація, гарантії правомірності.*

© Бортняк В. А, Чечотка В. Д., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

LEGAL CONSEQUENCES OF INFORMATION SYSTEM ERRORS WHEN ADOPTING ADMINISTRATIVE ACTS

Bortniak Valerii Anatoliiovych,
Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Professor at the Department of State, Law and Humanities
V. I. Vernadsky Taurida National University
bortniak.valerii@tnu.edu.ua
https://orcid.org/0000-0002-1285-966X

Chechotka Viktor Dmytrovych,
Doctor of Philosophy in the field of knowledge
«Public management and administration»
ORCID: 0009-0006-5964-9834

*The **purpose** of the article is to determine the features of the legal status of errors in information systems used when adopting administrative acts, to clarify their impact on the legality of such acts and to substantiate the directions for improving the administrative and legal regulation of the legal consequences of the corresponding errors.*

***Methods.** The methodological basis of the study is general scientific and special legal methods of cognition. Using the formal legal method, the regulatory requirements for the use of information systems in the activities of public administration entities were analyzed. The system method was used to determine the relationship between the functioning of the information system, the establishment of the factual circumstances of the administrative case and the adoption of an administrative act. Methods of analysis and generalization were used to classify the main types of digital errors and determine their legal consequences.*

***Results.** The need to distinguish errors associated with unreliability or incompleteness of the source data, technical malfunctions of the information system and incorrect algorithmic processing of information was established. It is substantiated that the determining criterion for assessing the legal significance of an error should be its impact on establishing the factual circumstances of the administrative case, the content of the administrative act and the rights, freedoms or legitimate interests of the person. It is proposed to consider an error in the information system that led to the adoption of an administrative act with incorrect content as a legally significant circumstance when assessing its legality.*

***Conclusions.** An error in the information system used when adopting an administrative act cannot be considered solely as a technical defect if the result of its functioning affected the content of the public authority decision and the legal position of the person. For the proper regulation of the relevant legal relations, it is advisable to provide for the obligation of the subject of public administration to check the results of automated data processing, to ensure the possibility of correcting erroneous information and revising the administrative act adopted on their basis. An important direction for improving legislation is the normative definition of the procedure for recording digital errors, establishing the causes of their occurrence, and determining legal mechanisms for eliminating their consequences, which will help ensure the legality, validity of administrative acts, and proper protection of individual rights.*

***Keywords:** administrative procedure, administrative act, information system, digitalization, guarantees of legality.*

Вступ. Активне використання інформаційних систем у діяльності суб'єктів публічного адміністрування істотно впливає на порядок підготовки та прийняття адміністративних актів. Інформаційні системи забезпечують збирання, накопичення, перевірку та автоматизоване опрацювання значних масивів відомостей, які використовуються для встановлення фактичних обставин адміністративної справи та формування змісту публічно-владного рішення. Водночас застосування таких технологічних засобів створює нові юридично значущі ризики, пов'язані з використанням недостовірних або неповних даних, технічними збоями, помилками програмного забезпечення чи некоректним алгоритмічним опрацюванням інформації. Результатом таких обставин може стати прийняття адміністративного акта, зміст якого ґрунтується на неправильно встановлених фактичних обставинах або сформований із порушенням установленого порядку здійснення адміністративної процедури.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що використання інформаційних систем ускладнює встановлення причин виникнення помилки та її впливу на остаточний результат адміністративної процедури. Помилка може виникнути на етапі внесення первинних даних, їх передавання між інформаційними ресурсами, автоматизованої перевірки відомостей або алгоритмічного формування результату. У зв'язку із цим постає потреба у виробленні адміністративно-правових критеріїв, за якими можна визначати юридичне значення відповідної помилки та її вплив на правомірність прийнятого адміністративного акта.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному розгляді помилок

інформаційних систем не лише як технічних недоліків їх функціонування, а як обставин, здатних породжувати самостійні правові наслідки у сфері публічного адміністрування. Проблематику цифровізації адміністративної діяльності, автоматизації процедур та застосування алгоритмічних засобів досліджували такі науковці, як О. Я. Благодир, В. А. Бондаренко, Н. О. Пустова, Т. В. Федоренко та ін. Проте питання правової оцінки помилок, що виникають у процесі функціонування інформаційних систем та впливають на зміст адміністративного акта, потребує окремого наукового опрацювання. Особливої уваги потребують розмежування різних видів таких помилок, визначення критеріїв їх юридичної значущості та встановлення належних способів усунення їх наслідків.

Метою дослідження є визначення особливостей помилок інформаційних систем, що використовуються під час прийняття адміністративних актів, з'ясування їх впливу на правомірність відповідних актів та формулювання пропозицій щодо вдосконалення адміністративно-правового регулювання правових наслідків таких помилок.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання дослідження**: 1) з'ясувати особливості правового регулювання помилок інформаційних систем у процесі прийняття адміністративних актів та здійснити їх класифікацію; 2) визначити критерії юридичної значущості таких помилок і встановити їх вплив на правомірність адміністративного акта; 3) обґрунтувати пропозиції щодо удосконалення законодавства у сфері регулювання механізмів виявлення, виправлення та усунення наслідків помилок інформаційних систем.

Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів пізнання. Формально-юридичний метод використано для аналізу нормативних положень, що визначають засади прийняття адміністративних актів та застосування інформаційних систем у діяльності суб'єктів публічного адміністрування. Системний метод дав змогу розглянути процес прийняття адміністративного акта як сукупність взаємопов'язаних процедурних дій, у межах яких інформаційна система може впливати на встановлення фактичних обставин і формування змісту рішення. Методи аналізу та узагальнення застосовано для виокремлення видів помилок інформаційних систем і визначення їх характерних ознак. За допомогою логіко-юридичного методу сформульовано критерії оцінювання юридичних наслідків відповідних помилок та пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання.

Реалізація мети та завдань дослідження зумовило необхідність розділу роботи на три системно пов'язані частини. У першій частині розкривається поняття помилки інформаційної системи у сфері прийняття адміністративних актів, визначаються її характерні ознаки та здійснюється класифікація основних видів таких помилок. Друга частина присвячена визначенню критеріїв юридичної значущості помилок інформаційних систем і дослідженню їх впливу на правомірність адміністративних актів. У третій частині визначаються напрями вдосконалення адміністративно-правового регулювання правових механізмів виявлення та виправлення цифрових помилок.

1. Помилки інформаційних систем: правове регулювання

Цифровізація діяльності суб'єктів публічного адміністрування зумовлює використання інформаційних систем для одержання, накопичення, передавання, перевірки та автоматизованого опрацювання даних, що надалі можуть бути покладені в основу адміністративного акта. Можливість прийняття таких актів в автоматизованому режимі передбачена ст. 62 Закону України «Про адміністративну процедуру» (Верховна Рада України, 2022). За таких умов помилка, яка виникає в інформаційній системі, набуває юридичного значення, оскільки її результат здатний впливати на встановлення фактичних обставин адміністративної справи та зміст публічно-владного рішення.

Законодавство України поки що не містить універсального визначення поняття «помилка інформаційної системи». Водночас нормативне визначення інформаційної помилки закріплено, зокрема, у Порядку реалізації експериментального проекту щодо створення та впровадження цифрової інтегрованої інформаційно-аналітичної системи «Єдина платформа житлово-комунальних послуг» під інформаційною помилкою розуміється невідповідність даних, що опрацьовуються, видаються або формуються Єдиною платформою, встановленому діапазону значень або порушення вмісту і цілісності таких даних (Кабінет Міністрів України, 2024). Це визначення становить важливий орієнтир для формування загального адміністративно-правового підходу до помилок інформаційних систем, оскільки пов'язує помилку передусім із невідповідністю, некоректністю або порушенням цілісності даних.

Загальні засади поводження з інформацією визначаються Законом України «Про інформацію» (Верховна Рада України, 1992), який виходить із необхідності забезпечення належної якості інформації як передумови її правомірного використання у суспільних відносинах. У сфері публічного адміністрування цей принцип набуває особливого значення, адже недостовірні дані можуть бути використані адміністративним органом для встановлення юридично значущих обставин та прийняття адміністративного акта.

Найбільш детально вимоги щодо достовірності інформації визначено Законом України «Про публічні електронні реєстри». Відповідно до ч. 1 ст. 3 цього Закону діяльність у сфері реєстрів здійснюється, зокрема, на засадах гарантування об'єктивності, актуальності, достовірності, повноти та захищеності реєстрових даних і реєстрової інформації від

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

несанкціонованих змін, а також презумпції достовірності реєстрових даних та інформації. Отже, достовірність становить не лише технічну характеристику інформації, а нормативну вимогу до функціонування публічних електронних реєстрів (Верховна Рада України, 2021).

Особливе значення має ст. 19 Закону України «Про публічні електронні реєстри». Згідно з її положеннями інформація, внесена до реєстру, вважається достовірною та може використовуватися державними органами, органами місцевого самоврядування і їх посадовими особами під час здійснення визначених законом повноважень (Верховна Рада України, 2021). Таким чином, презумпція достовірності реєстрової інформації не має абсолютного характеру та діє до моменту встановлення обставин, які обґрунтовано свідчать про її недостовірність.

Значення достовірності даних для прийняття адміністративних актів безпосередньо випливає також із Закону України «Про адміністративну процедуру» (Верховна Рада України, 2022). Відповідно до ст. 8 цього Закону адміністративний орган зобов'язаний забезпечити належність і повноту з'ясування обставин справи та врахувати всі обставини, що мають значення для її вирішення. За ст. 16 цього Закону встановлення таких обставин є обов'язком адміністративного органу. Водночас ч. 2 ст. 53 прямо відносить до засобів доказування дані національних електронних інформаційних ресурсів і результати обробки (перевірки) даних в автоматичному режимі. При цьому адміністративний орган оцінює належність, допустимість, достовірність і достатність доказів (Верховна Рада України, 2022). Отже, сам факт автоматизованого отримання або обробки інформації не надає результату функціонування інформаційної системи безумовної доказової сили.

Наведені положення дають підстави визначити *помилку інформаційної системи у сфері прийняття адміністративних актів як невідповідність даних або результату їх автоматизованого опрацювання фактичним обставинам справи, установленим вимогам щодо змісту, цілісності чи достовірності інформації, яка може вплинути на формування адміністративного* акта. Така помилка може виникати на різних етапах інформаційного процесу, зокрема, під час внесення даних, їх зберігання, передавання між інформаційними ресурсами, автоматизованої перевірки або алгоритмічного опрацювання.

Водночас чинне законодавство переважно встановлює вимоги до якості, достовірності та цілісності інформації, а також окремі механізми реагування на виявлені недостовірні дані (Бондаренко, Пустова, 2023; 136), проте не формує цілісного правового режиму помилок інформаційних систем, що вплинули на прийняття адміністративного акта.

2. Вплив цифрових помилок на правомірність адміністративних актів

Правові наслідки цифрової помилки під час прийняття адміністративного акта мають визначатися з урахуванням характеру її впливу на адміністративну процедуру та зміст прийнятого рішення. Чинне законодавство України розмежовує помилки, які можуть бути виправлені без зміни суті відповідного рішення, та помилки, що впливають на встановлення юридично значущих обставин або зміст правового результату.

Насамперед такий підхід випливає зі ст. 73 Закону України «Про адміністративну процедуру». Відповідно до ч. 1 цієї статті адміністративний орган може з власної ініціативи або на вимогу учасника адміністративного провадження виправити в адміністративному акті граматичні, стилістичні описки та арифметичні помилки за умови, що таке виправлення не змінює суті акта (Верховна Рада України, 2022). Отже, законодавець пов'язує можливість виправлення помилки без припинення дії адміністративного акта саме з її несуттєвим характером. Якщо усунення помилки потребує зміни правового результату, встановленого адміністративним актом, застосування процедури технічного виправлення є недостатнім.

Аналогічне розмежування містить Закон України «Про публічні електронні реєстри». Частина перша ст. 35 цього Закону відносить до помилок у реєстрових даних, зокрема, технічні помилки у вигляді некоректного відображення символів, описок, друкарських, граматичних, арифметичних та інших подібних помилок (Верховна Рада України, 2021). Водночас окремо визначається помилка у встановленні змісту, характеристик або властивостей об'єкта реєстру. Такий нормативний підхід має принципове значення для оцінювання адміністративного акта, прийнятого з використанням реєстрових даних: технічна неточність, яка не впливає на зміст юридично значущої інформації, та неправильне визначення характеристик об'єкта не можуть мати однакові правові наслідки.

Закон України «Про публічні електронні реєстри» одночасно встановлює презумпцію достовірності реєстрової інформації. Відповідно до ст. 19 інформація про об'єкти реєстрів, внесена до реєстру, вважається достовірною та може використовуватися державними органами, органами місцевого самоврядування і їх посадовими особами під час здійснення визначених законом повноважень. Разом із тим у разі виявлення фактів, що створюють обґрунтовані підстави вважати реєстрову інформацію недостовірною, про це невідкладно повідомляється держатель або адміністратор реєстру для проведення перевірки (Верховна Рада України, 2021). Таким чином, виявлення цифрової помилки, яка ставить під сумнів достовірність використаних даних, має наслідком необхідність перевірки їх правильності та усунення недостовірності.

Для визначення впливу цифрової помилки на правомірність адміністративного акта особливого значення набувають положення Закону України «Про адміністративну процедуру» щодо адміністративного оскарження.

Згідно з положеннями цього Закону суб'єкт розгляду скарги скасовує повністю або частково адміністративний акт у разі порушення норм матеріального права, істотного порушення процедури або неправильного чи неповного встановлення обставин справи, якщо це призвело до прийняття протиправного адміністративного акта (Верховна Рада України, 2022). Отже, цифрова помилка може бути юридично значущою внаслідок неправильного встановлення фактичних обставин справи або порушення процедури їх встановлення. Вирішальним є причинний зв'язок між помилкою та прийняттям протиправного адміністративного акта.

Такий висновок узгоджується із нормативним призначенням верифікації даних. Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про верифікацію та моніторинг державних виплат» верифікація включає комплекс заходів щодо збору і перевірки достовірності інформації, яка впливає на визначення права на отримання та розмір державних виплат, а також виявлення невідповідностей даних в автоматизованих інформаційних системах, реєстрах і базах даних (Верховна Рада України, 2019). Із цього вбачається нормативно закріплений зв'язок між помилкою або невідповідністю даних і можливістю неправильного визначення правового становища особи. Якщо інформація, використана для формування адміністративного рішення, є недостовірною, результат автоматизованого опрацювання таких даних потребує перевірки до його використання для визначення прав чи обов'язків особи.

Підзаконне регулювання також конкретизує юридичне значення технічних помилок у функціонуванні інформаційних систем. Наприклад, нормативні акти, що регулюють функціонування окремих державних електронних систем, визначають технічну або програмно-апаратну помилку як ваду чи дефект програмного забезпечення, програмно-апаратного устаткування, каналів зв'язку або інших складових електронної системи, що призводить до неправильного чи неочікуваного результату або унеможливлює належне функціонування системи (Міністерство оборони України, Міністерство юстиції України, 2023). Такий підхід свідчить про нормативне визнання того, що помилковий результат роботи інформаційної системи потребує спеціального встановлення та усунення, а не може розглядатися як належний результат реалізації владних повноважень лише через його автоматизоване формування.

3. Удосконалення правового регулювання усунення цифрових помилок

Чинне законодавство України вже урегулювало окремі правові механізми реагування на помилки інформаційних систем, однак вони залишаються фрагментарними та переважно орієнтованими на виправлення помилкових даних, а не на комплексне усунення їх наслідків для адміністративної процедури та правового становища особи.

Важливою нормативною основою для такого регулювання є Закон України «Про публічні електронні реєстри». Його ст. 35 встановлює спеціальний порядок виправлення помилок у реєстрових даних (Верховна Рада України, 2021). При цьому помилкова інформація після виправлення не знищується, а зберігається як архівна разом із протоколом, рішенням про виправлення помилки та документами, що обґрунтовують відповідне рішення. Така вимога має принципове значення для адміністративної процедури, оскільки забезпечує можливість встановити, які саме дані існували на момент прийняття адміністративного акта, коли та з яких причин вони були змінені. Відповідно, доцільним є поширення аналогічного підходу на інформаційні системи, які безпосередньо використовуються для підготовки та прийняття адміністративних актів, із обов'язковим збереженням історії змін даних та операцій системи.

Окремого врегулювання потребує ситуація, коли помилка інформаційної системи вже вплинула на прийняття адміністративного акта. Стаття 73 Закону України «Про адміністративну процедуру» дозволяє адміністративному органу виправляти граматичні, стилістичні описки та арифметичні помилки лише за умови, що таке виправлення не змінює суті адміністративного акта. Водночас ч. 2 ст. 74 цього Закону передбачає скасування адміністративного акта суб'єктом розгляду скарги у разі неправильного або неповного встановлення обставин справи, якщо це призвело до прийняття протиправного адміністративного акта (Верховна Рада України, 2022). Отже, коли цифрова помилка спричинила неправильне встановлення обставин справи та вплинула на зміст адміністративного акта, її наслідки мають усуватися шляхом перегляду відповідного акта, а не шляхом простого технічного редагування.

Також слід законодавчо закріпити окремий алгоритм дій адміністративного органу у разі виявлення помилки інформаційної системи, якщо така помилка могла вплинути на адміністративний акт. Він має включати: фіксацію факту виявлення помилки; встановлення джерела та часу її виникнення; перевірку даних, використаних при прийнятті акта; оцінку впливу помилки на встановлені обставини справи; повідомлення особи про виявлену помилку; виправлення відповідних даних; а за необхідності – перегляд, зміну або скасування адміністративного акта. Такий порядок дозволить відокремити технічну процедуру виправлення інформації від юридичної процедури усунення наслідків помилки.

У цьому контексті потребує подальшого розвитку і регулювання інформаційної взаємодії між різними державними інформаційними ресурсами. З огляду на це, слід погодитися з науковцями, які вважають, що використання одних реєстрів та інформаційних систем для формування даних в інших системах створює ризик автоматичного поширення помилки

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

між взаємопов'язаними ресурсами, а тому пропонують регламенти електронного обміну мають визначати не лише формат і спосіб передавання даних, а й порядок перевірки їх цілісності, достовірності та актуальності, процедуру повідомлення про виявлену невідповідність і порядок коригування даних у всіх залежних інформаційних ресурсах (Благодир, Лемішовська, 2025; 6). Такий підхід відповідає загальній ідеї вдосконалення нормативно-правового регулювання інформаційних технологій: чіткому визначенню регламентів інформаційного обміну, гармонізації вимог до електронного документообігу та запровадженню уніфікованих критеріїв оцінки інформаційних систем.

Водночас потребує посилення юридична відповідальність, як це обґрунтовано пропонують деякі науковців, зокрема, за помилки, які виникли в інформаційних системах та спричинили негативні наслідки для особи. Закон України «Про публічні електронні реєстри» вже встановлює у ст. 48 загальні засади юридичної відповідальності у сфері реєстрів (Федоренко, Садковський, 2022; 84). Зокрема, органи та суб'єкти у сфері реєстрів несуть відповідальність за неправомірні дії або бездіяльність, а публічний реєстратор – за відповідність законодавству вчинених ним реєстраційних дій та дій щодо виправлення помилок. Стаття 49 цього Закону передбачає відшкодування шкоди, заподіяної органами та суб'єктами у сфері реєстрів, на підставі відповідного судового рішення (Верховна Рада України, 2021).

З урахуванням цього доцільно розмежувати відповідальність за помилкові вихідні дані, неналежне функціонування інформаційної системи, некоректне алгоритмічне опрацювання інформації та неналежне реагування на виявлену помилку. Такий підхід дозволить встановлювати юридично відповідального суб'єкта залежно від фактичної причини виникнення помилки.

Окремим напрямом має стати встановлення єдиних технічних і правових вимог до інформаційних систем, що використовуються для прийняття адміністративних актів. Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» визначає електронний документообіг як сукупність процесів створення, оброблення, передавання, одержання, зберігання та використання електронних документів із застосуванням перевірки їх цілісності (Верховна Рада України, 2003). Отже, забезпечення цілісності цифрової інформації становить необхідну умову юридично надійного електронного документообігу.

Висновки. Отже, чинне законодавство України формує загальний підхід, за яким автоматизований характер виникнення помилки не змінює юридичних вимог до правомірності адміністративного акта. Цифрова помилка набуває правового значення тоді, коли вона впливає на достовірність установлених обставин, дотримання процедури або зміст публічно-владного рішення. Саме характер і наслідки такого впливу мають бути основним критерієм для визначення належного способу реагування: технічного виправлення, коригування реєстрових даних, перегляду або скасування адміністративного акта.

Аналіз чинних норм законодавства дає підстави виокремити два основні види правових наслідків цифрових помилок: 1) помилки, що не впливають на сутність адміністративного акта та можуть бути усунені шляхом їх виправлення без перегляду правового результату; 2) помилки, внаслідок яких неправильно або неповно встановлено обставини адміністративної справи, використано недостовірні дані чи сформовано неправильний зміст рішення. За наявності причинного зв'язку між такою помилкою та протиправністю адміністративного акта вона може бути підставою для його скасування повністю або частково в порядку адміністративного оскарження.

З огляду на наведене удосконалення правового регулювання доцільно здійснювати за такими основними напрямами: 1) нормативно визначити поняття та класифікацію помилок інформаційних систем, що використовуються в адміністративних процедурах; 2) встановити обов'язкові процедури верифікації та перевірки даних перед використанням їх для прийняття адміністративного акта; 3) запровадити обов'язкове протоколювання та збереження історії цифрових операцій; 4) визначити спеціальний порядок перегляду адміністративного акта, прийнятого внаслідок цифрової помилки; 5) нормативно розмежувати відповідальність суб'єктів залежно від джерела помилки; 6) встановити обов'язок адміністративного органу повідомляти особу про виявлену помилку, яка вплинула або могла вплинути на її правове становище.

Декларація про використання штучного інтелекту. Інструменти ШІ використовувалися для формування References.

Конфлікт інтересів. Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text.

2. Про реалізацію експериментального проєкту щодо створення та впровадження цифрової інтегрованої інформаційно-аналітичної системи «Єдина платформа житлово-комунальних послуг» : постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2024 № 1039. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1039-2024-%D0%BF#Text.

3. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text.

4. Про публічні електронні реєстри: Закон України від 18.11.2021 № 1907-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1907-20#Text.

5. Бондаренко В. А., Пустова Н. О. Принципи правового регулювання інформації. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія юридична)*. 2023. № 3. С. 132–140. DOI: 10.32782/2311-8040/2023-3-17.

6. Про верифікацію та моніторинг державних виплат : Закон України від 03.12.2019 № 324-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324-20#Text.

7. Про затвердження Порядку електронної інформаційної взаємодії між Єдиним державним реєстром призовників, військовозобов'язаних та резервістів і Державним реєстром актів цивільного стану громадян : наказ Міністерства оборони України, Міністерства юстиції України від 10.08.2023 № 464/2887/5, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 15.08.2023 за № 1401/40457. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1401-23#Text.

8. Благодир О. Я., Лемішовська О. С. Правове регулювання впровадження інформаційних систем і технології обліку в Україні. *Економіка і суспільство*. 2025. Вип. 71. 7 с. DOI: 10.32782/2524-0072/2025-71-44.

9. Федоренко Т. В., Садковський С. О. Юридична відповідальність в інформаційній сфері: поняття та особливості. *Часопис Київського університету права*. 2022. № 2–4. С. 82–85. DOI: 10.36695/2219-5521.2-4.2022.14.

10. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 № 851-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text.

REFERENCES:

1. Verkhovna Rada Ukrainy. (2022). *Pro administratyvnu protseduru [On Administrative Procedure]. Zakon Ukrainy vid 17.02.2022 № 2073-IX [Law of Ukraine of February 17, 2022 Issue No. 2073-IX]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text.

2. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2024). *Pro realizatsiiu eksperymentalnoho proektu shchodo stvorennia ta vprovadzhennia tsyfrovoi intehrovanoi informatsiino-analitychnoi systemy «Iedyna platforma zhytlovo-komunalnykh posluh» [On the Implementation of the Experimental Project on the Creation and Implementation of the Digital Integrated Information and Analytical System "Unified Platform of Housing and Communal Services"]. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 03.09.2024 № 1039 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of September 3, 2024 Issue No. 1039]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1039-2024-%D0%BF#Text.

3. Verkhovna Rada Ukrainy. (1992). *Pro informatsiiu [On Information]. Zakon Ukrainy vid 02.10.1992 № 2657-XII [Law of Ukraine of October 2, 1992 Issue No. 2657-XII]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text.

4. Verkhovna Rada Ukrainy. (2021). *Pro publichni elektronni reiestry [On Public Electronic Registers]. Zakon Ukrainy vid 18.11.2021 № 1907-IX [Law of Ukraine of November 18, 2021 Issue No. 1907-IX]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1907-20#Text.

5. Bondarenko V. A., Pustova N. O. (2023). Pryntsypy pravovoho rehuliuvannia informatsii [Principles of Legal Regulation of Information]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav (seriia yurydychna) – Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs (Legal Series)*. No. 3. P. 132–140. DOI: 10.32782/2311-8040/2023-3-17.

6. Verkhovna Rada Ukrainy. (2019). *Pro veryfikatsiiu ta monitorynh derzhavnykh vyplat [On Verification and Monitoring of State Payments]. Zakon Ukrainy vid 03.12.2019 № 324-IX [Law of Ukraine of December 3, 2019 Issue No. 324-IX]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324-20#Text.

7. Ministry of Defence of Ukraine, Ministry of Justice of Ukraine. (2023). *Pro zatverdzhennia Poriadku elektronnoi informatsiinoi vzaiemodii mizh Yedynym derzhavnym reiestrom pryzovnykiv, viiskovozoboviazanykh ta rezervistiv i Derzhavnym reiestrom aktiv tsyvilnoho stanu hromadian [On Approval of the Procedure for Electronic Information Interaction between the Unified State Register of Conscripts, Persons Liable for Military Service and Reservists and the State Register of Civil Status Acts]. Nakaz vid 10.08.2023 № 464/2887/5, zareiestrovanyi u Ministerstvi yustytsii Ukrainy 15.08.2023 za № 1401/40457 [Order of August 10, 2023 No. 464/2887/5, registered with the Ministry of Justice of Ukraine on August 15, 2023 under No. 1401/40457]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1401-23#Text.

8. Blahodyr O. Ya., Lemishovska O. S. (2025). Pravove rehuliuvannia vprovadzhennia informatsiinykh system i tekhnolohii obliku v Ukraini [Legal Regulation of the Implementation of Information Systems and Accounting Technologies in Ukraine]. *Ekonomika i suspilstvo – Economy and Society.* Issue. 71. 7 p. DOI: 10.32782/2524-0072/2025-71-44.

9. Fedorenko T. V., Sadkovskyi S. O. (2022). Yurydychna vidpovidalnist v informatsiinii sferi: poniattia ta osoblyvosti [Legal Liability in the Information Sphere: Concept and Features]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Journal of Kyiv University of Law.* No. 2–4. P. 82–85. DOI: 10.36695/2219-5521.2-4.2022.14.

10. Verkhovna Rada Ukrainy. (2003). *Pro elektronni dokumenty ta elektronnyi dokumentoobih [On Electronic Documents and Electronic Document Management]. Zakon Ukrainy vid 22.05.2003 № 851-IV [Law of Ukraine of May 22, 2003 Issue No. 851-IV]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text.

Дата першого надходження статті до видання: 07.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 09.10.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

УДК 349.2:331.526(430)
DOI https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2026-4-11

ПРАВОВИЙ СТАТУС САМОЗАЙНЯТИХ ОСІБ У НІМЕЧЧИНІ

Крутень Іван Володимирович,
аспірант
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова
kruten_iv@proton.me
https://orcid.org/0009-0002-4568-7355

Мета. *Системний аналіз теоретико-правових засад, нормативно-правового регулювання, фінансово-звітних та соціально-забезпечувальних аспектів функціонування інституту самозайнятості в Німеччині, а також детальне визначення правового статусу іноземних громадян, зокрема українців під тимчасовим захистом, які започатковують або провадять власну підприємницьку діяльність у цій європейській юрисдикції.*

Методи. *У дослідженні застосовано комплекс загальнонаукових та спеціальних юридичних методів. Системно-структурний аналіз дозволив дослідити децентралізовану систему німецького податкового та соціального законодавства. Порівняльно-правовий метод використано для чіткого розмежування комерційної діяльності та вільних професій. Формально-догматичний метод застосовано при безпосередньому вивченні конкретних положень закону про прибутковий податок, Соціального кодексу та Закону про перебування іноземців.*

Результати. *Досліджено матеріально-правові критерії розмежування комерційної діяльності та вільних професій із визначенням специфіки їх реєстрації у відомствах та фіскального обліку через систему ELSTER. Охарактеризовано систему оподаткування, включаючи прогресивний прибутковий податок, торговий податок та ПДВ із лімітами для малого бізнесу до 25 000 євро. Висвітлено механізми захисту від фіктивної самозайнятості, що контролюються німецьким пенсійним страхуванням для запобігання прихованому найму. Виявлено особливості надання державної допомоги (субсидії на працевлаштування та гранти до 5000 євро) і фінансового моніторингу за допомогою декларацій прогнозованого прибутку. Доведено, що громадяни України з тимчасовим захистом мають повний правовий доступ до самозайнятості за наявності дозволу на проживання або фікційного посвідчення з відміткою про дозвіл на працевлаштування.*

Висновки. *Німецька модель правового регулювання самозайнятості демонструє високий рівень структурування, поєднуючи фінансовий контроль із дієвими механізмами соціальної підтримки та бізнес-адаптації. Для іноземців, зокрема українців, створено сприятливий дозвільний режим інтеграції в національний ринок праці через чіткі законодавчі преференції, що водночас вимагає від суб'єктів ретельного дотримання процедур реєстрації, ліцензування регламентованих професій та ведення фінансової звітності.*

Ключові слова: *комерційна діяльність; вільні професії; фіктивна самозайнятість; тимчасовий захист; податковий облік; субсидія на працевлаштування; соціальне страхування; портал ELSTER.*

LEGAL STATUS OF SELF-EMPLOYED PERSONS IN GERMANY

Kruten Ivan Volodymyrovych,
Postgraduate Student
Leonid Yuzkov Khmelnytsky University of Management and Law
kruten_iv@proton.me
https://orcid.org/0009-0002-4568-7355

Purpose. *Systematic analysis of theoretical and legal foundations, regulatory and legal regulation, financial and reporting and social security aspects of the functioning of the institute of self-employment in Germany, as well as a detailed definition of the legal status of foreign citizens, in particular Ukrainians under temporary protection, who start or conduct their own entrepreneurial activity in this European jurisdiction.*

Methods. *The study used a complex of general scientific and special legal methods. Systemic and structural analysis allowed us to study the decentralized system of German tax and social legislation. The comparative legal method was used to clearly distinguish commercial activity and liberal professions. The formal and dogmatic method was used in the direct study of specific provisions of the Income Tax Act, the Social Code and the Law on the Stay of Foreigners.*

Results. *The substantive and legal criteria for distinguishing commercial activities and liberal professions are studied, with the specifics of their registration in agencies and fiscal accounting through the ELSTER*

© Крутень І. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

system being determined. The taxation system is characterized, including progressive income tax, trade tax and VAT with limits for small businesses up to 25,000 euros. The mechanisms for protection against fictitious self-employment, controlled by German pension insurance to prevent hidden employment, are highlighted. The features of the provision of state aid (employment subsidies and grants up to 5,000 euros) and financial monitoring using declarations of projected income are identified. It is proven that citizens of Ukraine with temporary protection have full legal access to self-employment if they have a residence permit or a fictitious certificate with a mark on employment permit.

***Conclusions**. The German model of legal regulation of self-employment demonstrates a high level of structuring, combining financial control with effective mechanisms of social support and business adaptation. For foreigners, in particular Ukrainians, a favorable permit regime for integration into the national labor market has been created through clear legislative preferences, which at the same time requires entities to carefully comply with the procedures for registration, licensing of regulated professions and financial reporting.*

***Keywords:** commercial activity; liberal professions; fictitious self-employment; temporary protection; tax accounting; employment subsidy; social insurance; ELSTER portal.*

Вступ. У сучасних умовах глобалізації та структурних змін на міжнародному ринку праці інститут самозайнятості (*self-employment*) набуває особливого значення як гнучкий інструмент соціально-економічного розвитку та активної професійної самореалізації громадян. Широке використання цієї категорії в міжнародній практиці, зокрема її стандартизація у Європейській системі рахунків (ЄСР 2010), свідчить про необхідність уніфікації підходів до її правового регулювання. Актуальність дослідження правового статусу самозайнятих осіб обумовлена децентралізованим характером нормотворення у зарубіжних країнах, де відповідні норми розпорошені між податковим, трудовим, соціальним та міграційним законодавством. Додаткової гостроти цій темі надає необхідність превенції таких протиправних явищ, як фіктивна самозайнятість (*Scheinselbstständigkeit*), що використовується для ухилення від сплати податків та соціальних внесків. Наукова новизна роботи полягає в комплексному юридичному аналізі механізмів інтеграції самозайнятих осіб у правове поле європейських держав (на прикладі Німеччини), з особливим акцентом на правовий статус іноземців та громадян України, які перебувають під тимчасовим захистом і намагаються адаптувати свій бізнес до вимог законодавства ЄС.

Мета дослідження полягає у комплексному теоретико-правовому аналізі сутнісних ознак, класифікації та нормативного регулювання самозайнятості, виявленні особливостей практичної реалізації процедур реєстрації, оподаткування, соціального забезпечення та державної підтримки самозайнятих осіб у Німеччині, а також у визначенні специфіки правового статусу українських громадян у цій сфері.

Для досягнення поставленої мети визначено такі науково-дослідницькі завдання:

1. З'ясувати правову дефініцію, сутнісні ознаки та міжнародні стандарти визначення самозайнятості, а також класифікувати її форми за організаційно-правовими й професійними критеріями;

2. Дослідити матеріально-правові вимоги та процедурні кроки для старту самозайнятої діяльності в Німеччині, розмежувавши статус комерційної діяльності (*Gewerbe*) та вільних професій (*Freiberufler*);

3. Проаналізувати систему соціального захисту й обов'язкового медичного страхування самозайнятих суб'єктів, а також юридичні інструменти виявлення й превенції фіктивної самозайнятості;

4. Оцінити особливості фінансово-правового регулювання, прогресивного оподаткування чистого прибутку, сплати ПДВ та застосування пільгових режимів для малого бізнесу;

5. Вивчити державні програми фінансової підтримки й бізнес-адаптації самозайнятих осіб на початковому етапі діяльності;

6. Визначити особливості дозвільного режиму та регуляторні вимоги щодо провадження самостійної діяльності іноземцями й громадянами України зі статусом тимчасового захисту.

Методологія дослідження. Методологічну основу роботи становить система загальнонаукових та спеціальних юридичних методів. За допомогою *системно-структурного методу* проаналізовано взаємозв'язок норм податкового та соціального права, які регулюють статус самозайнятих. *Порівняльно-правовий метод* застосовано для розмежування правових режимів комерційної діяльності та вільних професій, а також умов доступу до ринку праці для різних категорій іноземців. *Формально-догматичний метод* дозволив детально інтерпретувати конкретні приписи німецького законодавства (зокрема, Закону про прибутковий податок, Соціального кодексу та Закону про перебування іноземців).

Логіка представлення дослідженого матеріалу. Структура дослідження побудована за принципом від загального до конкретного:

– Спочатку розкриваються теоретико-правові основи, сутнісні ознаки самозайнятості у міжнародній практиці та її класифікаційні моделі;

– Наступний розділ присвячений практичним аспектам започаткування бізнесу у Німеччині та розмежуванню статусів *Gewerbe* і *Freiberufler*;

– Далі детально розглядаються обов'язкові умови функціонування – специфіка соціального захисту, обов'язкового страхування та загрози прихованого найму;

– Наступний блок аналізує фіскальне навантаження, ведення фінансового обліку, звітності та пільгові податкові ліміти;

– Окремий розділ фокусується на державних інструментах фінансового стимулювання та адаптації підприємців-початківців;

– У завершальній частині роботи досліджується специфіка міграційного та професійного статусу іноземців, зокрема громадян України з тимчасовим захистом

1. Сутнісні ознаки та класифікація самозайнятості осіб

У міжнародній практиці поняття самозайнятості має широке застосування. Зокрема, згідно з методологією Європейської системи рахунків (ЄСР 2010), під ним розуміють самостійну комерційну діяльність, яку особа здійснює автономно та виключно на себе, без підпорядкування роботодавцю чи укладення трудового договору. Відповідно, до цієї категорії належать як незалежні фахівці, що працюють поза межами трудового найму, так і члени родини, які допомагають у веденні справи без отримання оплати (Мульгіна, 2023).

У правових системах зарубіжних країн самозайняте населення зазвичай відносять до категорії осіб, які провадять підприємницьку діяльність або мають так звану «нестандартну зайнятість» (наприклад, неповний робочий день чи погодинну роботу). Для мінімізації ризиків у цій сфері уряди впроваджують цільові державні програми підтримки, орієнтовані насамперед на соціальну інтеграцію молоді та безробітних. Подібний підхід активно розвивався у країнах Євросоюзу ще з 1970-х років як відповідь на реструктуризацію промисловості, що супроводжувалася кризою на ринку праці та соціальною нестабільністю. Державна зацікавленість у розвитку цього сектору обумовлена не лише турботою про малозабезпечених громадян, а й прагненням залучити широкі верстви населення до інноваційних процесів, а не просто створити додаткові робочі місця. За таких умов самозайнятість перетворюється на дієвий інструмент суспільно-економічного розвитку, який дозволяє громадянам самостійно обирати найбільш оптимальний формат професійної самореалізації (Мульгіна, 2023). Правова дефініція та сутнісні ознаки самозайнятості характеризуються децентралізованим характером нормотворення у зарубіжних правових системах, де відповідні норми інтегровані у податкове та соціально-забезпечувальне законодавство. Відповідно до методологічних стандартів Європейської системи рахунків (ЄСР 2010), під цим поняттям розуміють комерційну діяльність, яка здійснюється виключно за рахунок особистої робочої сили суб'єкта та на себе, а не від імені чи за наймом роботодавця; при цьому до даної категорії зараховуються як особи, що працюють поза межами трудового найму, так і неоплачувані сімейні помічники. З позиції системного юридичного аналізу (зокрема, за нормами німецького законодавства – законів про податок на прибуток та соціального кодексу), ключовими матеріально-правовими критеріями легітимного статусу самозайнятої особи (Selbständigkeit) є повна відсутність організаційного підпорядкування будь-кому, відсутність інтеграції в чужі трудові або виробничі структури, автономне право вільно визначати час і місце виконання робіт, а також особисте несення повного підприємницького ризику (Kovalenko, 2026). Важливим елементом регулювання є розмежування справжньої самозайнятості та залежної праці. Встановлення факту виконання робіт під безпосереднім керівництвом замовника із повною інтеграцією в його бізнес свідчить про фіктивну самозайнятість (Scheinselbstständigkeit). Ця протиправна діяльність кваліфікується як маскування класичних трудових відносин (§ 7 SGB IV) з метою ухилення від сплати податків та обов'язкових соціальних внесків. Окремо виділяється інститут економічно залежної самозайнятості (наприклад, за законодавством Іспанії чи § 2 Nr. 9 SGB VI Німеччини), коли особа формально залишається незалежним суб'єктом, проте через концентрацію доходів від одного замовника (більше 5/6 річного обороту) підлягає обов'язковому пенсійному страхуванню або наділяється додатковими трудовими гарантіями (Chebotareva, 2026).

З метою диференційованого регулювання та адміністрування, самозайнятість класифікують за організаційно-правовими формами та функціонально-професійними категоріями. У площині господарського права класичною є градація за принципом юридичної відповідальності: приватне підприємництво (Einzelunternehmen), де суб'єкт відповідає за зобов'язаннями всім своїм особистим майном, та колективні форми ведення бізнесу – товариства (Gesellschaften) (такі як GbR, GmbH, OHG), які передбачають обмеження відповідальності засновників у межах зареєстрованого капіталу за рахунок ускладнення систем бухгалтерського обліку та звітності (Самозайнятість, 2023). У матеріальному праві європейських держав фундаментальним є поділ самозайнятих осіб на три базові групи: вільні професії (Freiberufler), комерційна діяльність (Gewerbe) та сільське й лісове господарство. До категорії вільних професій належить самостійна наукова, викладацька, художня, літературна діяльність, а також лікарі, юристи, архітектори та IT-консультанти, чий статус вимагає обов'язкового підтвердження профільної освіти, ліцензування та реєстрації у відповідних професійних палатах (Kammer), але звільняється від торгового податку. Натомість комерційна діяльність (Gewerbe) охоплює торгівлю, ресторанну справу, виробництво та побутові послуги; такі суб'єкти реєструються в органах у справах підприємств (Gewerbeamt) та сплачують торговий податок (Gewerbesteuer) за умови перевищення встановлених законодавством лімітів обороту (Kovalenko, 2026). Особливий класифікаційний статус мають особи в рамках державних програм підтримки зайнятості (для безробітних чи мігрантів), які за погодженням із соціальними органами можуть поєднувати розвиток бізнесу з допомогою (Grundsicherungsgeld),

звітуючи за балансовими формами прогнозованих доходів (Anlage EKS) (Вимоги, 2026).

2. Правове регулювання та вимоги до старту самозайнятості в Німеччині

Правове регулювання самозайнятості (Selbständigkeit) у Німеччині є децентралізованим, а норми щодо її статусу містяться у § 2, 18 німецького Закону про податок на прибуток (EStG) та § 7a Книги 4 Соціального кодексу (SGB IV). Провадження такої діяльності громадянами третіх країн (зокрема українцями) імперативно потребує наявності дозволу на проживання з приміткою «Erwerbstätigkeit erlaubt» (за § 24 AufenthG чи фікційним посвідченням), або окремого ВНЖ для бізнесу за § 21 AufenthG. Залежно від роду занять німецьке право чітко розмежовує комерційну діяльність (Gewerbe) та вільні професії (Freiberufler). Незалежні фахівці вільних професій (медики, юристи, викладачі, митці, IT-консультанти) звільнені від реєстрації промислу та заявляють про себе безпосередньо у податкову інспекцію (Finanzamt). Комерційна діяльність (торгівля, гастрономія, послуги) підлягає обов'язковому обліку у відомстві з питань підприємництва (Gewerbeamt) зі сплатою збору в розмірі 20–60 євро. Крім того, кожен самозайнятий зобов'язаний протягом одного місяця з моменту початку діяльності надіслати анкету щодо податкового обліку «Fragebogen zur steuerlichen Erfassung» через портал ELSTER для отримання податкового номера (Steuernummer) (Miteva-Seidel, 2025). Для регламентованих видів діяльності та багатьох ремісничих професій додатково вимагається офіційне визнання кваліфікації та підтвердження особистої благонадійності (довідка про несудимість, витяги з реєстрів тощо).

3. Соціальний захист та медичне страхування самозайнятості в Німеччині

Правове регулювання соціального захисту самозайнятих осіб (Selbständige) у Німеччині базується на принципі індивідуальної відповідальності, де суб'єкти не підлягають автоматичному державному соціальному страхуванню. Медичне страхування є законодавчо обов'язковим для всіх осіб, при цьому самозайняті мають право обирати між державною (gesetzliche) та приватною (private) касою. Якщо особа поєднує діяльність із отриманням допомоги Grundsicherungsgeld, внески до державної каси зазвичай сплачує Jobcenter. За умови повного самозабезпечення у 2026 році мінімальний добровільний внесок до державної каси становить 222,80 євро без права на допомогу по хворобі (Krankengeld) або 230,71 євро з таким правом (без урахування збору на догляд – Pflegeversicherung) (Ніколаєнко, 2026). У сфері пенсійного забезпечення (Rentenversicherung) участь є добровільною, окрім визначених професій (викладачі, митці, медики) та категорії «подібних до працівників» за § 2 Nr. 9 SGB VI, які залежать від одного замовника (понад 5/6 доходу) і не мають власних найманих працівників. Контроль за недопущенням фіктивної самозайнятості (Scheinselbstständigkeit) відповідно до § 7 SGB IV здійснює німецьке пенсійне страхування (DRV Bund). Виявлення відносин прихованого найму на підставі критеріїв інтеграції в організацію замовника та виконання його інструкцій тягне за собою обов'язок сплати внесків за всіма гілками страхування за попередні чотири роки (до 30 років при умислі), що покладається переважно на клієнта (Kovalenko, 2026).

4. Оподаткування та фінансова звітність самозайнятості в Німеччині

Фінансово-правове регулювання діяльності самозайнятих осіб у Німеччині зобов'язує суб'єктів здійснювати декларування доходів, вести фінансовий облік та сплачувати податки відповідно до типу їхньої діяльності. Основною нормою фіскального права є прогресивний прибутковий податок (Einkommensteuer), ставка якого при високих доходах може досягати 45%, а обчислення бази оподаткування проводиться на основі чистого прибутку після вирахування підтверджених підприємницьких витрат за методом EÜR. При цьому діє базовий неоподатковуваний мінімум, який у 2026 році становить 12 348 євро (Самозайнятість, 2023). Важливою відмінністю є сплата торгового податку (Gewerbesteuer): його сплачують виключно особи, чия діяльність кваліфікується як комерційна (Gewerbe), тоді як представники вільних професій (Freiberufler) повністю звільнені від цього обов'язку. У сфері оподаткування ПДВ (Umsatzsteuer) застосовується стандартна ставка 19% або знижена 7% (Податки, 2025). Водночас суб'єкти мають право скористатися пільговим режимом малого бізнесу (Kleinunternehmerregelung), що звільняє від нарахування ПДВ, якщо річний оборот за попередній рік не перевищив 25 000 євро (або €22 000 за попередніми лімітами), а в поточному не очікується понад 100 000 євро (Ніколаєнко, 2026). Фінансова звітність подається в обов'язковому електронному форматі через державний портал ELSTER і включає декларації з прибуткового податку, звіти щодо ПДВ та звіти про прибутки, що вимагає ретельного збереження всієї первинної документації та чеків для уникнення штрафів під час податкових перевірок інспекцією (Finanzamt).

5. Програми підтримки та адаптації самозайнятості в Німеччині

Правове регулювання заходів сприяння та адаптації самозайнятості в Німеччині інтегровано у систему соціального забезпечення, зокрема у норми Книги 2 Соціального кодексу (SGB II), і спрямоване на поступове подолання безробітними залежності від державних виплат Grundsicherungsgeld. Ключовим фінансово-правовим інструментом підтримки на етапі започаткування власної справи є субсидія на працевлаштування (Einstiegsgeld), яка призначається за індивідуальним рішенням Jobcenter відповідно до норм SGB II на строк до 24 місяців у формі одноразової виплати до 5000 євро або щомісячних доплат (близько 180 євро). Обов'язковими пререквізитами для

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

її отримання є подання заяви до моменту офіційної реєстрації бізнесу, обґрунтування життєздатності ідеї за допомогою переконливого бізнес-плану та визначення підприємництва як основного виду діяльності (Ніколаєнко, 2026; Стецюн, 2025). Додатково, згідно з § 16c SGB II, для придбання необхідних матеріальних активів (інструментів, техніки, обладнання) передбачено надання безповоротних грантів або позик у граничному розмірі до 5000 євро, при цьому здійснення закупівель до моменту офіційного схвалення заявки є недопустимим. Держава також фінансує спеціалізовані адаптаційні заходи у вигляді курсів для засновників бізнесу (Existenzgründungskurse) з метою набуття навичок ведення обліку та складання звітності. Весь процес супроводжується фінансовим моніторингом через подання декларації Anlage EKS (попередньої та остаточної), на підставі якої Jobcenter кожні шість місяців здійснює перерахунок та доплату соціальної допомоги, мінімізуючи фінансові ризики для підприємця-початківця (Kovalenko, 2026).

6. Статус іноземців та громадян України щодо самозайнятості в Німеччині

Правовий статус іноземців та громадян України щодо провадження самозайнятої діяльності (Selbständigkeit) у Німеччині чітко диференційований залежно від їхнього громадянства та підстави перебування. Громадяни ЄС, ЄЕЗ та Швейцарії користуються свободою пересування та мають безперешкодний доступ до самозайнятості після реєстрації місця проживання. Натомість громадяни третіх країн підпорядковуються дозвільному режиму, що вимагає отримання посвідки на проживання (Aufenthaltserlaubnis) на підставі § 21 Закону про перебування іноземців (AufenthG), видача якої залежить від регіонального економічного інтересу, позитивного впливу на економіку та забезпечення фінансування (Самозайнятість, 2023). Особливий режим встановлено для громадян України з тимчасовим захистом: вони мають право на самозайнятість за умови оформлення посвідки за § 24 AufenthG або за наявності чинного Фікційного посвідчення (Fiktionsbescheinigung). Ключовою юридичною умовою легальності статусу є наявність у посвідці або додатковому документі примітки «Erwerbstätigkeit erlaubt» (працевлаштування дозволено), яка охоплює як роботу за наймом, так і самостійну діяльність. За наявності обмежень іноземець зобов'язаний отримати дозвіл у Відомстві у справах іноземців (Ausländerbehörde). Водночас регламентовані професії (медичні, юридичні, ремісничі) додатково потребують офіційного визнання іноземної кваліфікації та внесення відомостей до професійних реєстрів чи палат (Ніколаєнко, 2026).

Висновки. Основні наукові та практичні результати дослідження:

1. Теоретико-правова невизначеність та міжнародні стандарти. Дослідження підтвердило, що категорія самозайнятості має виражений децентралізований характер регулювання й інтегрована у різні галузі національного законодавства зарубіжних країн. Згідно з методологічними стандартами Європейської системи рахунків (ЄСР 2010), її сутність полягає в автономному веденні комерційної діяльності за рахунок власної праці та виключно на власну користь, без підпорядкування роботодавцю. У правових системах зарубіжних країн це населення здебільшого відносять до категорій осіб із «нестандартною зайнятістю» або підприємців.

2. Матеріально-правова диференціація в Німеччині. Ключовими критеріями легітимного статусу самозайнятої особи (*Selbständigkeit*) є повна відсутність організаційної підпорядкованості замовнику, свобода планування робочого часу й місця праці, а також несення повного підприємницького ризику. Німецьке право чітко розрізняє вільні професії (*Freiberufler*), що декларують діяльність безпосередньо у податкову службу (*Finanzamt*), та комерційну діяльність (*Gewerbe*), яка потребує обов'язкового обліку у відомстві з питань підприємництва (*Gewerbeamt*) та сплати торгового податку (*Gewerbesteuer*).

3. Превенція деліктних форм зайнятості та соціальні обов'язки. Держава здійснює суворий контроль за дотриманням меж між незалежними та трудовими відносинами. Виявлення фіктивної самозайнятості (*Scheinselbstständigkeit*) відповідно до § 7 SGB IV тягне за собою обов'язок сплати внесків за всіма гілками страхування за попередні чотири роки (до 30 років при умислі), що покладається переважно на клієнта. Окремим інститутом є економічно залежна самозайнятість, суб'єкти якої отримують понад 5/6 доходу від одного замовника й підлягають обов'язковому пенсійному страхуванню. Водночас медичне страхування є обов'язковим для всіх категорій самозайнятих.

4. Фіскальне регулювання та фінансова звітність. Фінансова модель діяльності базується на прогресивному прибутковому податку з базовим річним мінімумом 12 348 євро у 2026 році. Пільговий режим малого бізнесу (*Kleinunternehmerregelung*) звільняє від нарахування ПДВ, якщо оборот за попередній рік не перевищив 25 000 євро. Вся звітність подається виключно в електронному форматі через державний портал ELSTER.

5. Державне стимулювання та бізнес-адаптація. Соціальне законодавство Німеччини (SGB II) інтегрує ефективні інструменти підтримки для поступового виходу безробітних із системи державних виплат. Програми включають субсидію на працевлаштування (*Einstiegsgeld*) на строк до 24 місяців (одноразово до 5000 євро або щомісячні доплати), гранти чи позики за § 16c SGB II до 5000 євро на придбання обладнання, а також систематичний моніторинг доходів за допомогою декларацій *Anlage EKS*.

6. Правовий режим для громадян України. Для українців під тимчасовим захистом

(§ 24 AufenthG або з чинним фікційним посвідченням) забезпечено вільний доступ до самозайнятості за умови наявності примітки «Erwerbstätigkeit erlaubt». Проте для регламентованих та багатьох ремісничих професій обов'язковою передумовою залишається тривала процедура офіційного визнання іноземної кваліфікації.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямку

Порівняльний аналіз правових систем щодо економічної залежності. Доцільним є детальніше вивчення досвіду європейських країн (зокрема Іспанії та Німеччини) у регулюванні статусу економічно залежних самозайнятих осіб, з метою виявлення оптимального балансу між гнучкістю бізнес-моделей та захистом прав фахівців на ринку праці.

Дослідження довгострокової соціоекономічної інтеграції українців. Перспективним напрямом є оцінка ефективності переходу українських громадян від тимчасового захисту (§ 24 AufenthG) до повноцінного бізнес-формату за § 21 AufenthG, з аналізом бар'єрів, які виникають під час підтвердження іноземних дипломів та кваліфікацій у профільних палатах.

Еволюція критеріїв фіктивної самозайнятості. На тлі стрімкої цифровізації та розвитку платформного бізнесу наукового інтересу набуває дослідження модернізації критеріїв оцінки *Scheinselbstständigkeit* з боку німецького пенсійного страхування (DRV Bund) для забезпечення правової визначеності незалежних IT-консультантів та представників вільних професій.

Декларація про використання штучного інтелекту. Інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Конфлікт інтересів. Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вимоги до самозайнятості. Wir gründen in Deutschland. URL: https://www.wir-gruenden-in-deutschland.de/ua/zasnuvannja-v-nimechchini/vimogi-do-samozainjatosti (дата звернення: 25.08.2026).

2. Мульгіна О. В. Зарубіжний досвід правового регулювання соціального захисту самозайнятих осіб та можливість його використання в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2023. Вип. 79, ч. 1. С. 328–332. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.1.55 (дата звернення: 25.08.2026).

3. Ніколаєнко А. Як українцям у Німеччині поєднати власний бізнес з виплатами. *Relocate.to.* 2026. URL: https://relocate.to/uk/p/iak-ukrayintsiam-u-nimechchyni-poiednaty-vlasnyi-biznes-z-vyplatamy-5676 (дата звернення: 25.08.2026).

4. Податки для самозайнятих у Німеччині та фрілансерів. *Jurisprudential*. 2025. URL: https://www.jurisprudential.eu/uk/nalogi-dlya-samozanyatyh-v-germanii-i-frilanserov/ (дата звернення: 25.08.2026).

5. Самозайнятість у Німеччині. *Laru Helps Ukraine e.V*. 2023. URL: https://laruhelpsukraine.com/uk/info/samozajnyatist-u-nimechchyni/ (дата звернення: 25.08.2026).

6. Стецюн Я. Як оформити самозайнятість у Німеччині? *Міграційний Консультант*. 2025. URL: https://migrant-consult.com/selbststendigkeit.html (дата звернення: 25.08.2026).

7. Chebotareva D. False Self-Employment in Germany 2026: Criteria, Risks and How Founders Avoid It. *Norman Finance*. 2026. URL: https://norman.finance/de/en/blog/false-self-employment-germany (дата звернення: 25.08.2026).

8. Kovalenko Helena. Як бути самозайнятим в Німеччині? Робота в Німеччині для українців 2026 Gewerbe, Freiberufler: відео. *YouTube*. 2026. URL: https://www.youtube.com (дата звернення: 25.08.2026).

9. Miteva-Seidel V. Freelancing in Germany: Complete Guide for International Professionals. *Fintiba*. 2025. URL: https://www.fintiba.com/germany/working/freelancing (дата звернення: 25.08.2026).

REFERENCES:

1. Bez avtora (2026). Vymohy do samozainiatosti [Requirements for self-employment]. *Wir gruenden in Deutschland – We found in Germany*, Berlin, Wir gruenden in Deutschland. URL: https://www.wir-gruenden-in-deutschland.de/ua/zasnuvannja-v-nimechchini/vimogi-do-samozainjatosti [In Ukrainian].

2. Mulhina, O. V. (2023). Zarubizhnyi dosvid pravovoho rehuliuvannia sotsialnoho zakhystu samozainiatykh osib ta mozhlyvist ioho vykorystannia v Ukraini [Foreign experience of legal regulation of social protection of self-employed persons and the possibility of its use in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo – Scientific Herald of Uzhhorod National University. Series: Law,* Vol. 79, no. 1, pp. 328–332. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.1.55 [In Ukrainian].

3. Nikolaienko, A. (2026). *Yak ukraintsiam u Nimechchyni poiednaty vlasnyi biznes z vyplatamy* [How Ukrainians in Germany can combine their own business with payouts]. *Relocate.to – Relocate.to*. URL: https://relocate.to/uk/p/iak-ukrayintsiam-u-nimechchyni-poiednaty-vlasnyi-biznes-z-vyplatamy-5676 [In Ukrainian].

4. Bez avtora (2025). *Podatky dlia samozainiatykh u Nimechchyni ta frilanseriv* [Taxes for the self-employed in Germany and freelancers]. *Jurisprudential – Jurisprudential*. URL: https://www.jurisprudential.eu/uk/nalogi-dlya-samozanyatyh-v-germanii-i-frilanserov [In Ukrainian].

5. Bez avtora (2023). *Samozainiatist u Nimechchyni* [Self-employment in Germany]. *Laru Helps Ukraine e.V. – Laru Helps Ukraine e.V*. URL: https://laruhelpsukraine.com/uk/info/samozajnyatist-u-nimechchyni [In Ukrainian].

6. Stetsiun, Ya. (2025). *Yak oformyty samozainiatist u Nimechchyni?* [How to register self-employment in Germany?]. *Mihratsiinyi Konsultant – Migration Consultant*. URL: https://migrant-consult.com/selbststendigkeit.html [In Ukrainian].

7. Chebotareva, D. (2026). False Self-Employment in Germany 2026: Criteria, Risks and How Founders Avoid It. *Norman Finance – Norman Finance*. URL: https://norman.finance/de/en/blog/false-self-employment-germany.

8. Kovalenko, Helena. (2026). *Yak buty samozainiatym v Nimechchyni? Robota v Nimechchyni dlia ukraintsiv 2026 Gewerbe, Freiberufler: video* [How to be self-employed in Germany? Work in Germany for Ukrainians 2026 Gewerbe, Freiberufler: video]. *YouTube*. URL: https://www.youtube.com [In Ukrainian].

9. Miteva-Seidel, V. (2025). *Freelancing in Germany: Complete Guide for International Professionals*. *Fintiba – Fintiba*. URL: https://www.fintiba.com/germany/working/freelancing.

Дата першого надходження статті до видання: 27.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 19.10.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

УДК 342.53+342.6]:336.14
DOI https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2026-4-12

ІНСТИТУЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ ЗДІЙСНЕННЯ ПАРЛАМЕНТМЬКОГО ТА УРЯДОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА ФОРМУВАННЯМ ТА ВИКОНАННЯМ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ

Мандзій Олександр Сергійович,
аспірант кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова
Mandzii_O@proton.me
https://orcid.org/0009-0000-1064-6532

Метою *статті є дослідження інституційного механізму здійснення парламентського та урядового контролю за формуванням та виконанням державного бюджету. У статті використано* ***метод*** *аналізу, а також формально-логічний та сиеціально-юридичний методи, які було застосовано під час визначення поняття «публічний контроль за формуванням та виконанням державного бюджету, а також місця органів, що здійснюють парламентський та урядовий контроль у відповідній сфері.*

Результати *дослідження полягають у визначенні сутності інституційного механізму здійснення публічного контролю за формуванням та виконанням державного бюджету, а також у характеристиці окремих елементів інституційного механізму здійснення парламентського та урядового контролю за формуванням та виконанням державного бюджету. В статті обґрунтовується необхідність внесення змін до законодавства, а саме: необхідність доповнення ч. 1 ст. 14 Закону України «Про комітети Верховної Ради України» положенням про аналіз врахування контрольних висновків у бюджетному процесі; ст. 37 Бюджетного кодексу України вимогою про звіт Кабінету Міністрів України щодо врахування результатів публічного контролю у проєкті Державного бюджету України.*

Обґрунтовується ***висновок****, що* ***і****нституційний механізм здійснення публічного контролю за формуванням та виконанням державного бюджету є конституційно обумовленою, законодавчо конкретизованою і процедурно пов'язаною системою інституційних вузлів, які забезпечують відкритість, перевірюваність, оцінку, публічне пояснення, реагування і наступне коригування бюджетних рішень. Автор визначає наступні елементи (вузли) інституційного механізму: Верховна Рада України є представницьким центром бюджетної підзвітності, Кабінет Міністрів України – суб'єктом урядового бюджетного проєктування, виконання і звітування, Рахункова палата – гарантійним вузлом незалежного зовнішнього контролю від імені парламенту, парламентські комітети – ланкою спадковості контрольної інформації, Міністерство фінансів України і Казначейство – фінансово-адміністративними та інформаційно-операційними вузлами.*

Ключові слова: *публічний контроль; виконання бюджету; формування бюджету; інституційний механізм; парламентський контроль; урядовий контроль.*

INSTITUTIONAL MECHANISM FOR IMPLEMENTING PARLIAMENTARY AND GOVERNMENTAL CONTROL OVER THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF THE STATE BUDGET

Mandzii Oleksandr Serhiiovych,
Postgraduate Student at the Department of Constitutional,
Administrative and Financial Law
Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law
Mandzii_O@proton.me
https://orcid.org/0009-0000-1064-6532

The purpose *of the article is to study the institutional mechanism for exercising parliamentary and governmental control over the formation and execution of the state budget. The article uses* ***the method*** *of analysis, as well as the formal-logical and special legal methods, which were applied when defining the concept of "public control over the formation and execution of the state budget, as well as the place of bodies exercising parliamentary and governmental control in the relevant field.*

The results *of the study consist in determining the essence of the institutional mechanism for exercising public control over the formation and execution of the state budget, as well as in the characteristics of individual elements of the institutional mechanism for exercising parliamentary and governmental control over the formation and execution of the state budget. The article justifies the need to amend the legislation, namely: the need to supplement Part 1 of Article 14 of the Law of Ukraine "On Committees of the Verkhovna Rada*

© Мандзій О. С., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

of Ukraine" with a provision on the analysis of taking into account control conclusions in the budget process; Article 37 of the Budget Code of Ukraine with a requirement for a report by the Cabinet of Ministers of Ukraine on taking into account the results of public control in the draft State Budget of Ukraine.

***The conclusion** is substantiated that the institutional mechanism for exercising public control over the formation and execution of the state budget is a constitutionally conditioned, legislatively specified and procedurally linked system of institutional nodes that ensure openness, verifiability, assessment, public explanation, response and subsequent adjustment of budget decisions. The author defines the following elements (nodes) of the institutional mechanism: the Verkhovna Rada of Ukraine is a representative center of budget accountability, the Cabinet of Ministers of Ukraine is a subject of government budget planning, execution and reporting, the Accounting Chamber is a guarantee node of independent external control on behalf of the parliament, parliamentary committees are a link in the inheritance of control information, the Ministry of Finance of Ukraine and the Treasury are financial, administrative and information and operational nodes.*

***Keywords**: public control; budget execution; budget formation; institutional mechanism; parliamentary control; government control.*

Вступ. Державний бюджет є ключовим фінансовим планом країни, від ефективності формування та виконання якого залежить стабільність соціально-економічного розвитку держави. У сучасних умовах особливої актуальності набуває питання забезпечення прозорості, підзвітності та результативності бюджетного процесу. Публічний контроль за формуванням та виконанням державного бюджету виступає важливим інструментом демократичного управління та запобігання неефективному використанню публічних коштів. Його здійснення потребує належно сформованого інституційного механізму, який охоплює систему органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських організацій, засобів масової інформації та громадянського суспільства. Саме через взаємодію цих суб'єктів забезпечується відкритість бюджетної політики та можливість суспільства впливати на прийняття фінансових рішень. Інституційний механізм публічного контролю має важливе значення для зміцнення довіри громадян до державних інституцій. Він сприяє своєчасному виявленню порушень у бюджетній сфері та підвищенню відповідальності посадових осіб за прийняті рішення. В Україні питання публічного контролю за державним бюджетом набуває особливого значення, особливо в умовах необхідності забезпечення належного та ефективного використання бюджетних коштів в умовах правового режиму воєнного стану, а в подальшому – повоєнного відновлення. Вище викладене зумовлює актуальність дослідження питання інституційного механізму здійснення публічного контролю за формуванням та виконанням державного бюджету, особливо в часті парламентського та урядового контролю.

Серед науковців, які досліджували дану тему варто виокремити таких науковців як А. Ю. Бабенко, Л. М. Васильєва, А. В. Гарбінська-Руденко, А. В. Дуброва, І. О. Данчук, Н. В. Дацій, В. О. Єфіменко, О. А. Єфіменко, В. П. Залізнюк, А. В. Пиріг, які переважно досліджували питання бюджетного контролю та державного фінансового контролю за використанням бюджетних коштів, муніципального контролю за використанням коштів місцевого бюджету. Крім того, А. Ю. Бабенко, В. А. Багатий, М. В. Біляченко, О. С. Дика, О. А. Єфіменко, Х. І. Іваськевич, Я. Ю. Левицький, Т. О. Мацелих досліджували окремі питання здійснення бюджетного контролю окремими органами державної влади та місцевого самоврядування. В той же час, комплексного дослідження інституційного механізму здійснення парламентського та урядового контролю за формуванням та виконанням державного бюджету ними проведено не було.

Метою статті є дослідження інституційного механізму здійснення парламентського та урядового контролю за формуванням та виконанням державного бюджету.

1. Визначення сутності інституційного механізму здійснення публічного контролю за формуванням та виконанням державного бюджету

Поняття «інституційний механізм здійснення публічного контролю за формуванням та виконанням державного бюджету» відсутнє в правовій доктрині та в законодавстві, хоча ширше поняття «інституційний механізм» можемо знайти у ряді публікацій. Зокрема, як зазначає О. Герасименко, інституційний механізм є складною системою, що призначена для практичного здійснення державного управління та досягнення поставлених цілей, яка охоплює: сукупність органів державної влади і місцевого самоврядування та інших суб'єктів, задіяних у процесі формування і реалізації державної політики у певній сфері; сукупність нормативно-правових актів, які регулюють зміст, процес формування і реалізації державної політики у цій же сфері; а також державну політику щодо формування нових, усунення старих та трансформації існуючих інститутів (Герасименко, 2023: 8). У науковому дослідженні О. К. Ткачової інституційний механізм у контексті державного управління митною справою визначається як сукупність взаємозв'язків між формальними та неформальними інституціями держави, які сприяють поступовому еволюційному розвитку правил і процедур, санкцій і стимулів, стримувачів і противаг в процесах і результатах виробництва, розподілу, обміну, споживання митних послуг, та забезпечують узгодження та коригування інтересів різних суспільних груп, координацію сумісної діяльності на шляху досягнення цілей розвитку всієї митної системи (Ткачова, 2013). Отже, інституційний механізм

здійснення публічного контролю за формуванням та виконанням державного бюджету є центральною ланкою конституційно-правового забезпечення бюджетної підзвітності, причому інституційний механізм публічного контролю у бюджетній сфері слід відмежовувати від інституційного механізму бюджетного управління. Бюджетне управління спрямоване на складання проєкту бюджету, організацію його виконання, розподіл асигнувань, управління бюджетними призначеннями, касове обслуговування, звітування та реалізацію бюджетної політики. Публічний контроль спрямований на інше: перевірку, оцінку, публічне пояснення та коригування діяльності суб'єктів бюджетної влади. Проте ці два механізми не існують ізольовано. Контроль не може бути відірваний від управління, оскільки він оцінює саме управлінські бюджетні рішення; водночас контроль не може розчинитися в управлінні, бо тоді суб'єкт, який формує або виконує бюджет, фактично сам стає остаточним оцінювачем власної діяльності. Саме це розмежування є ключем до конституційно-правового аналізу інституційної архітектури. У зв'язку із вище викладеним, можемо визначити інституційний механізм здійснення публічного контролю за формуванням та виконанням державного бюджету як конституційно обумовлену, законодавчо конкретизовану і процедурно пов'язану систему суб'єктів публічної влади, парламентських структур, спеціалізованих контрольних органів, урядових і фінансово-адміністративних інституцій, інформаційних платформ, суб'єктів громадянського суспільства, експертного середовища та судового захисту, які у межах власної компетенції забезпечують відкритість, перевірюваність, оцінку, публічне пояснення, реагування і наступне коригування бюджетних рішень.

Таке визначення дозволяє перейти від суб'єктного переліку до функціональної архітектури. Інституційний механізм публічного контролю складається не з рівнозначних елементів. Одні інституції мають конституційне походження, інші – законодавчу деталізацію, треті – інформаційно-комунікативне значення, четверті – допоміжну експертну або захисну функцію. Тому їх потрібно аналізувати за місцем у контрольному циклі, а не лише за формальним статусом. Верховна Рада України є представницьким центром бюджетної підзвітності; Кабінет Міністрів України – суб'єктом урядового бюджетного проєктування, виконання і звітування; Рахункова палата – спеціалізованою інституцією зовнішнього контролю від імені парламенту; парламентські комітети – функціональними ланками попереднього аналізу і парламентського реагування; Міністерство фінансів України та Казначейство – фінансово-адміністративними суб'єктами, через які контроль отримує дані про бюджетну реальність; головні розпорядники бюджетних коштів – первинними носіями відповідальності за програмний результат; громадяни, громадські об'єднання, медіа й експерти – суспільним середовищем публічної оцінки; суди – гарантійною ланкою захисту прав і меж компетенції.

Бюджетний контроль здійснюється щодо коштів Державного бюджету України, а також місцевих бюджетів, прийнятих у встановленому чинним законодавством України порядку, при цьому, він реалізується учасниками бюджетного процесу, здійснюється відповідно до бюджетного законодавства України та реалізується на всіх стадіях бюджетного процесу (Григор'єв, 2018: 128). В цілому, суб'єктів бюджетного контролю вчені визначають як «учасників бюджетного процесу, які уповноважені на здійснення бюджетного контролю, тобто контролюючі суб'єкти та підконтрольні суб'єкти, тобто учасники бюджетного процесу, за діями яких здійснюється контроль (підконтрольні суб'єкти) (Мацелих, 2019: 114).

2. Елементи інституційного механізму здійснення парламентського та урядового контролю за формуванням та виконанням державного бюджету

Першим і найвищим інституційним вузлом є Верховна Рада України. Її місце в інституційному механізмі визначається тим, що саме парламент затверджує Державний бюджет України, вносить зміни до нього, здійснює контроль за його виконанням у формах, передбачених Конституцією та законами, і розглядає звіт про виконання Державного бюджету України (Конституція України; Бюджетний кодекс). У цій площині Верховна Рада України не є лише органом законодавчого завершення бюджетного процесу. Вона є інституційним носієм представницького контролю над бюджетною владою. Конституційна природа цього контролю полягає в тому, що бюджетне рішення, підготовлене виконавчою владою, не набуває форми загальнообов'язкового закону без парламентського розгляду, публічного обговорення і представницького голосування.

Однак парламентський контроль за бюджетом має внутрішню складність. Верховна Рада України як колегіальний орган не може самостійно здійснювати повну фахову перевірку всіх бюджетних показників, програм, ризиків, боргових зобов'язань, трансфертів і фактичних результатів виконання. Її контрольна функція реалізується через поєднання пленарних процедур, комітетської роботи, спеціалізованих висновків, депутатських інструментів і зовнішнього контролю Рахункової палати. Отже, парламентський вузол інституційного механізму має двошарову будову: політико-представницький рівень, який виявляється у рішенні Верховної Ради України, та аналітико-підготовчий рівень, який забезпечує можливість такого рішення бути обґрунтованим.

У бюджетній сфері контрольна функція комітетів Верховної Ради України (в тому числі бюджетного комітету) має не допоміжний, а конституційно-процедурний характер: без комітетського аналізу парламентський розгляд бюджету ризикує перетворитися на голосування за політично узагальнений

документ без достатнього контролю його змістової структури (Закон про комітети). На жаль, у чинній інституційній моделі існує проблема: комітетська робота переважно прив'язана до бюджетної процедури, але недостатньо пов'язана з повним циклом публічного контролю. Тобто комітет аналізує проєкт бюджету, бере участь у розгляді змін, оцінює окремі питання, але законодавство не формує чіткої вимоги щодо системного зіставлення проєкту бюджету з попередніми контрольними висновками, аудитами, звітами про виконання бюджетних програм, ризиками прозорості та оцінкою публічної контрольованості ключових видатків. Звідси випливає потреба у нормативному посиленні комітетського вузла інституційного механізму. До Закону України «Про комітети Верховної Ради України» доцільно внести зміни, доповнивши ч. 1 ст. 14 окремим пунктом такого змісту: «здійсненні аналізу врахування висновків Рахункової палати, інших контрольних матеріалів та інформації про виконання бюджетних програм під час підготовки і розгляду проєкту закону про Державний бюджет України та звіту про його виконання». Одночасно до Регламенту Верховної Ради України доцільно внести норму, за якою матеріали до розгляду проєкту закону про Державний бюджет України мають містити окремий «інституційний контрольний висновок» профільного комітету про те, які висновки попереднього бюджетного контролю враховано, які відхилено і з яких мотивів.

Другим базовим інституційним вузлом є Кабінет Міністрів України, який є контрольованим суб'єктом, який повинен звітувати перед Верховною Радою України і суспільством за виконання бюджету. Публічний контроль щодо Кабінету Міністрів України на нашу думку має охоплювати не лише правильність звітних цифр, а й якість пояснення бюджетних пріоритетів, обґрунтованість змін, відкритість інформації, врахування попередніх контрольних висновків, своєчасність подання документів і здатність уряду довести зв'язок між бюджетними ресурсами та загальносуспільними потребами. Водночас чинна модель урядової підзвітності має інституційний дефект. Кабінет Міністрів України подає бюджетні матеріали і звіт, однак законодавство недостатньо чітко вимагає від нього системної відповіді на попередні контрольні висновки в момент подання нового проєкту бюджету. У результаті контрольні матеріали можуть залишатися поза структурою урядового бюджетного планування. Для усунення цього дефекту до Бюджетного кодексу України доцільно внести зміни, доповнивши статтю 37 положенням про те, що разом із проєктом закону про Державний бюджет України Кабінет Міністрів України подає «звіт про врахування результатів публічного контролю у проєкті Державного бюджету України», у якому зазначаються висновки Рахункової палати, парламентських комітетів та інші істотні контрольні зауваження, що були враховані, частково враховані або відхилені, із мотивами такого рішення. Ця пропозиція не обмежує урядову дискрецію, а робить її публічно пояснюваною.

Третім інституційним вузлом є Рахункова палата, яка здійснює контроль від імені Верховної Ради України за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використанням (Конституція України). Повноваження, покладені на Рахункову палату, здійснюються через провадження заходів державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту), який забезпечується Рахунковою палатою шляхом здійснення фінансового аудиту, аудиту ефективності, експертизи, аналізу та інших контрольних заходів (Мацелих, 2019: 116). Рахункова палата здійснює вказані заходи контролю щодо надходжень до державного бюджету податків, зборів, обов'язкових платежів та інших доходів, включаючи адміністрування контролюючими органами таких надходжень; здійснення державних закупівель за рахунок коштів державного бюджету; виконання державних цільових програм, інвестиційних проєктів, державного замовлення, надання державної допомоги суб'єктам господарювання за рахунок коштів державного бюджету; управління коштами державного бюджету центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів; інших операцій, пов'язаних із надходженням коштів до державного бюджету та їх використанням. Об'єктами контролю Рахункової палати під час виконання повноважень, визначених частиною першою цієї статті, є державні органи, органи місцевого самоврядування, інші бюджетні установи (Іваськевич, 2017: 422). Як зазначає В. О. Єфіменко, Рахункова палата реалізує контрольні функції від імені парламенту, залишаючись незалежною та не належить до жодної з гілок влади, тобто є зовнішнім суб'єктом контролю щодо будь – якого об'єкта контролю, хоча й не має права втручатися в оперативну роботу об'єкта фінансового контролю, а також самостійно притягати порушників до відповідальності (Єфіменко, 2026: 145).

Четвертим інституційним вузлом є Міністерство фінансів України. Його значення в публічному контролі є складним, оскільки воно належить до системи виконавчої влади і водночас здійснює контроль за дотриманням бюджетного законодавства на кожній стадії бюджетного процесу відповідно до ст. 111 Бюджетного кодексу України (Багатий, 2025: 73). З конституційно-правового погляду це створює особливий тип внутрішньоурядового контролю, який не може бути ототожнений із публічним контролем у повному значенні, але є його важливим інформаційним і превентивним елементом. Міністерство фінансів України має доступ до бюджетних запитів, макропоказників, розрахунків, розпису бюджету, інформації про виконання і ризики, тому саме воно здатне виявляти значну частину проблем ще до того, як вони стануть предметом

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

парламентського або зовнішнього аудиторського контролю.

Водночас контроль Міністерства фінансів України має інституційну межу: воно не є незалежним від урядової бюджетної політики суб'єктом. Його контрольна функція здійснюється всередині виконавчої влади, а тому не може замінити парламентський контроль або контроль Рахункової палати. Його основна конституційно-правова цінність полягає у превентивному виявленні дефектів бюджетних пропозицій, недопущенні порушень бюджетного законодавства, забезпеченні методологічної узгодженості бюджетного планування та формуванні інформаційної основи для подальшого публічного контролю. Отже, Міністерство фінансів України є не завершальним контрольним арбітром, а внутрішнім фінансово-координаційним вузлом інституційного механізму.

Для посилення його ролі без підміни зовнішнього контролю до Бюджетного кодексу України доцільно внести зміну до ст. 111, передбачивши, що Міністерство фінансів України під час здійснення контролю за дотриманням бюджетного законодавства на стадії підготовки проєкту Державного бюджету України формує узагальнену інформацію про бюджетні пропозиції з підвищеним ризиком непрозорості, недостатньої результативності або невідповідності попереднім контрольним висновкам. Така інформація має подаватися Кабінету Міністрів України і профільному парламентському комітету разом із бюджетними матеріалами в узагальненому вигляді. Її завданням є не блокування бюджетної пропозиції, а раннє виявлення ризиків, що мають значення для публічного контролю.

П'ятим інституційним вузлом є Державна казначейська служба України. У конституційно-правовому вимірі вона важлива не стільки як орган касового обслуговування, скільки як інституція фактичного бюджетного сліду. Саме через казначейське обслуговування бюджетне призначення переходить у реальний рух публічних коштів. Бюджетний кодекс України у ст. 112 визначає повноваження Казначейства щодо контролю за дотриманням бюджетного законодавства при здійсненні операцій з бюджетними коштами. Це означає, що Казначейство є інституційним фільтром між бюджетним рішенням і платежем, а також джерелом даних для наступного контролю.

Шостим інституційним вузлом є органи державного фінансового контролю у системі виконавчої влади. Основним органом у цій сфері є Державна аудиторська служба, яка оцінює організаційні механізми, процедури внутрішнього контролю та управління, які використовуються розпорядниками бюджетних коштів при формуванні та виконанні кошторисів, закупівлях, управлінні активами, сприяє ефективному використанню бюджетних коштів. Через ревізії та державні фінансові аудити ДАСУ перевіряє законність, ефективність, економність і результативність використання бюджетних коштів та державного майна. Ця діяльність перетворює службу на головний «фільтр» при виявленні системних дефектів фінансового управління, забезпечуючи захист реальних державних інтересів і відшкодування збитків бюджетові (Дика, Біляченко, Левицький, 2025: 202, 204).

Сьомим інституційним вузлом на нашу думку є Уповноважений Верховної Ради України з прав людини у тих випадках, коли бюджетна інформація, доступ до неї або бюджетна практика зачіпають права людини. Його не слід штучно перетворювати на бюджетного контролера, оскільки це виходило б за межі належної інституційної ролі. Проте в питаннях доступу до публічної інформації, захисту прав людини, недопущення дискримінаційного впливу бюджетних рішень і контролю за дотриманням інформаційних прав ця інституція може мати допоміжне гарантійне значення. Такий підхід дозволяє включити правозахисний вимір до інституційного механізму без підміни спеціалізованого бюджетного або аудиторського контролю.

Висновки. На підставі дослідження інституційного механізму здійснення парламентського та урядового контролю за формуванням та виконанням державного бюджету сформовано низку висновків і пропозицій. Інституційний механізм здійснення публічного контролю за формуванням та виконанням державного бюджету не є простим переліком органів, причетних до бюджетного процесу, а є конституційно обумовленою, законодавчо конкретизованою і процедурно пов'язаною системою інституційних вузлів, які забезпечують відкритість, перевірюваність, оцінку, публічне пояснення, реагування і наступне коригування бюджетних рішень. Верховна Рада України є представницьким центром бюджетної підзвітності, Кабінет Міністрів України – суб'єктом урядового бюджетного проєктування, виконання і звітування, Рахункова палата – гарантійним вузлом незалежного зовнішнього контролю від імені парламенту, парламентські комітети – ланкою спадковості контрольної інформації, Міністерство фінансів України і Казначейство – фінансово-адміністративними та інформаційно-операційними вузлами. На нашу думку, слід доповнити ч. 1 ст. 14 Закону України «Про комітети Верховної Ради України» положенням про аналіз врахування контрольних висновків у бюджетному процесі; доповнити ст. 37 Бюджетного кодексу України вимогою про звіт Кабінету Міністрів України щодо врахування результатів публічного контролю у проєкті Державного бюджету України. З метою посилення ролі Міністерства фінансів України у системі публічного контролю за формуванням та виконанням державного бюджету. запропоновано внести зміни до ст. 111 Бюджетного кодексу України , передбачивши, що Міністерство фінансів України під час здійснення контролю за дотриманням бюджетного законодавства на стадії підготовки проєкту Державного бюджету України формує узагальнену інформацію про

бюджетні пропозиції з підвищеним ризиком непрозорості, недостатньої результативності або невідповідності попереднім контрольним висновкам.

Декларація про використання штучного інтелекту. Штучний інтелект не використовувався.

Конфлікт інтересів. Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ткачова О. К. Теоретичні основи інституційних механізмів державного управління митною справою. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. № 6. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=587#.

2. Герасименко О. Інституційні механізми взаємодії громадянського суспільства і держави: спроба структуризації. *Аспекти публічного управління*. 2023. № 11. С. 6–17. DOI: https://doi.org/10.15421/152329

3. Григор'єв Д. Загальна характеристика системи принципів бюджетного контролю в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9. С. 170-175. URL: https://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/9/32.pdf.

4. Мацелих Т. О. Контролюючі суб'єкти у сфері бюджетного процесу: розмежування компетенційних повноважень. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2019. Випуск 15. С. 112-118. DOI: https://doi.org/10.33244/2521-1196.15.2019.112-118.

5. Конституція України від 28 червня 1996 року (із наступними змінами та доповненнями). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

6. Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 року (із наступними змінами та доповненнями). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text.

7. Про комітети Верховної Ради України: Закон України від 4 квітня 1995 року (із наступними змінами та доповненнями). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116/95-%E2%F0#Text.

8. Про Рахункову палату: Закон України від 2 липня 2015 року (із наступними змінами та доповненнями). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19#Text.

9. Іваськевич Х. І. Система органів державного фінансового контролю бюджетних установ в Україні. *Економіка і суспільство*. 2017. № 11. С. 421-425. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/11_ukr/67.pdf.

10. Єфіменко В. О. Правові основи державного зовнішнього фінансового контролю. Дис. … докт. філ. Спец. 081 – Право / Державний податковий університет. Ірпінь, 2026. 283 с. (робота рекомендована до захисту 17 липня 2026 року, захист відбудеться 10 вересня 2026 року). URL: https://dpu.edu.ua/images/Documents/NAUKA/Zdobuvaci%20stupena%20doktora%20filosofii/2026_Zdobuvaci%20stupena%20doktora%20filosofii/Efimenko%20Oleksandr%20Anatoliiovych/Dysertatsiia%20Efimenko%20O.A.pdf.

11. Багатий, В. А. Контрольна функція Міністерства фінансів у сфері виконання державного бюджету: правовий аналіз та інституційний порівняльний аспект. *Трансформаційні процеси безпекового середовища у воєнний час*: зб. доп. за результатами Круглого столу (м. Кам'янське, 20 берез. 2025 р.). / ГО «Молодіжна Організація Починаючих Лідерів. Кам'янське: ГО МОПЛ, 2025. С. 73-75. URL: https://dspace.univd.edu.ua/items/da2cebc5-8348-43f3-b263-b665af9a67e0.

12. Дика О. С., Біляченко М. В., Левицький Я. Ю. Суб'єктний склад системи державного фінансового контролю в забезпеченні бюджетної безпеки. *Економіка, управління та адміністрування*. 2025. № 1(111). С. 199-211. DOI: https://doi.org/10.26642/ema-2025-1(111)-199-211.

REFERENCES:

1. Tkachova, O. K. (2013). Teoretychni osnovy instytutsiinykh mekhanizmiv derzhavnoho upravlinnia mytnoiu spravoiu [Theoretical foundations of institutional mechanisms of state administration of customs affairs]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok – State administration: improvement and development*, 6. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=587# [in Ukrainian].

2. Herasymenko, O. (2023). Instytutsiini mekhanizmy vzaiemodii hromadianskoho suspilstva i derzhavy: sproba strukturyzatsii [Institutional mechanisms of interaction of civil society and the state: an attempt at structuring]. *Aspekty publichnoho upravlinnia – Aspects of public administration*, 11, 6–17. DOI: https://doi.org/10.15421/152329 [in Ukrainian].

3. Hryhoriev, D. (2018). Zahalna kharakterystyka systemy pryntsypiv biudzhetnoho kontroliu v Ukraini [General characteristics of the system of principles of budgetary control in Ukraine]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i parvo – Entrepreneurship, economy and law*, 9, 170-175. URL: https://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/9/32.pdf [in Ukrainian].

4. Matselykh, T. O. (2019). Kontroliuiuchi subiekty u sferi biudzhetnoho protsesu: rozmezhuvannia kompetentsiinykh povnovazhen [Controlling entities in the budget process: delimitation of competences]. *Mizhnarodnyi yurydychnyi visnyk: aktualni problemy suchasnosti (teoriia ta praktyka) – International Legal Bulletin: Current Problems of Modernity (Theory and Practice),* 15, 112-118. DOI: https://doi.org/10.33244/2521-1196.15.2019.112-118 [in Ukrainian].

5. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku (iz nastupnymy zminamy ta dopovnenniamy) [Constitution of Ukraine of June 28, 1996 (with subsequent amendments and supplements)]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].

6. Biudzhetnyi kodeks Ukrainy vid 8 lypnia 2010 roku (iz nastupnymy zminamy ta dopovnenniamy) [Budget Code of Ukraine of July 8, 2010 (with subsequent amendments and supplements)]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text [in Ukrainian].

7. Pro komitety Verkhovnoi Rady Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 4 kvitnia 1995 roku (iz nastupnymy zminamy ta dopovnenniamy) [On the Committees of the Verkhovna Rada of Ukraine: Law of Ukraine of April 4, 1995 (with subsequent amendments and supplements)]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116/95-%E2%F0#Text [in Ukrainian].

8. Pro Rakhunkovu palatu: Zakon Ukrainy vid 2 lypnia 2015 roku (iz nastupnymy zminamy ta dopovnenniamy) [On the Accounting Chamber: Law of Ukraine of July 2, 2015 (with subsequent amendments and supplements)]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19#Text [in Ukrainian].

9. Ivaskevych, Kh. I. (2017). Systema orhaniv derzhavnoho finansovoho kontroliu biudzhetnykh ustanov v Ukraini [System of State Financial Control Bodies of Budgetary Institutions in Ukraine]. *Ekonomika i suspilstvo – Economy and Society*, 11, 421-425. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/11_ukr/67.pdf [in Ukrainian].

10. Yefimenko, V. O. (2026). Pravovi osnovy derzhavnoho zovnishnoho finansovoho kontroliu [Legal foundations of state external financial control]. *PhD thesis*. Irpin [in Ukrainian].

11. Bahatyi, V. A. (2025). Kontrolna funktsiia Ministerstva finansiv u sferi vykonannia derzhavnoho biudzhetu: pravovyi analiz ta instytutsiinyi porivnialnyi aspect [Control function of the Ministry of Finance in the sphere of state budget execution: legal analysis and institutional comparative aspect]. *Transformatsiini protsesy bezpekovoho seredovyshcha u voiennyi chas: zb. dop. za rezultatamy Kruhloho stolu* (m. Kamianske, 20 berez. 2025 r.) – *Transformational processes of the security environment in wartime: collection of additional. based on the results of the Round Table* (Kamenske, March 20, 2025). Kamianske: HO MOPL, pp. 73-75. URL: https://dspace.univd.edu.ua/items/da2cebc5-8348-43f3-b263-b665af9a67e0 [in Ukrainian].

12. Dyka, O. S., Biliachenko, M. V., Levytskyi, Ya. Yu. (2025). Subiektnyi sklad systemy derzhavnoho finansovoho kontroliu v zabezpechenni biudzhetnoi bezpeky [Subject composition of the state financial control system in ensuring budgetary security]. *Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia – Economics, Management and Administration*, 1(111), 199-211. DOI: https://doi.org/10.26642/ema-2025-1(111)-199-211 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 25.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

УДК 342.9:341.1:336.7-021.131
DOI https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2026-4-13

МЕХАНІЗМ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ У СФЕРІ РЕГУЛЮВАННЯ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Мохнєв Сергій Сергійович,
аспірант кафедри фінансового права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
serhii.mokhniev@knu.ua
https://orcid.org/0009-0007-7916-9755

Метою *статті є дослідження механізму імплементації міжнародних стандартів у сфері регулювання віртуальних активів, з'ясування його адміністративно-правової природи, характерних ознак та особливостей функціонування в умовах технологічної динаміки цифрового фінансового середовища.*

Методи. *Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціально-юридичні методи пізнання. Формально-юридичний метод застосовано для аналізу нормативного змісту стандартів FATF, рекомендацій FSB та Регламенту Європейського Союзу про ринки криптоактивів (MiCA), Закону України «Про віртуальні активи» та законопроєкту № 10225-д щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні. Порівняльно-правовий метод використано для зіставлення доктринальних підходів до розуміння категорії «імплементація» у працях вітчизняних дослідників. За допомогою системно-структурного методу виокремлено й систематизовано визначальні ознаки механізму імплементації міжнародних стандартів у сфері віртуальних активів. Методи аналізу, синтезу та узагальнення застосовано для формулювання цілісної адміністративно-правової характеристики досліджуваного механізму та підсумкових висновків.*

Результати. *Обґрунтовано, що імплементація міжнародних стандартів у сфері регулювання віртуальних активів не зводиться до нормативного закріплення міжнародних приписів у національному законодавстві, а передбачає формування комплексної адміністративно-правової системи, яка охоплює нормотворчі, інституційні, процедурні, наглядові та контрольні елементи. Визначено основні ознаки механізму імплементації міжнародних стандартів у сфері віртуальних активів, до яких віднесено системність, багаторівневість, публічно-владний характер, спрямованість на забезпечення виконання стандартів, поєднання нормотворення й нагляду, ризик-орієнтованість та адаптивність до технологічних змін. Доведено, що реалізація міжнародних стандартів у цій сфері здійснюється через комплексне поєднання нормативних приписів, діяльності суб'єктів публічної адміністрації, адміністративних процедур, наглядових інструментів і механізмів контролю. Особливу увагу приділено впливу стандартів FATF, рекомендацій FSB, а також положень Регламенту MiCA як акта права ЄС на формування сучасної моделі адміністративно-правового регулювання ринку віртуальних активів.*

Висновки. *Механізм імплементації міжнародних стандартів у сфері регулювання віртуальних активів має розглядатися як цілісна адміністративно-правова система з багаторівневою та ризик-орієнтованою структурою. Ефективність його функціонування безпосередньо залежить від здатності національної системи регулювання забезпечувати ризик-орієнтоване, підзвітне та адаптивне адміністрування ринку віртуальних активів в умовах постійної технологічної трансформації цифрового фінансового середовища та розвитку децентралізованих фінансових технологій.*

Ключові слова: *віртуальні активи; імплементація міжнародних стандартів; адміністративно-правове регулювання; ризик-орієнтований підхід; нагляд; контроль.*

THE MECHANISM FOR IMPLEMENTING INTERNATIONAL STANDARDS IN THE REGULATION OF VIRTUAL ASSETS: AN ADMINISTRATIVE-LEGAL PERSPECTIVE

Mokhniev Serhii Serhiiovych,
Postgraduate Student at the Department of Financial Law
Taras Shevchenko National University of Kyiv
serhii.mokhniev@knu.ua
https://orcid.org/0009-0007-7916-9755

The purpose of the article *is to examine the mechanism for implementing international standards in the regulation of virtual assets, clarifying its administrative-legal nature, characteristic features, and functioning amid the technological dynamics of the digital financial environment.*

Methods. *The methodological basis combines general scientific and special legal methods. The formal-legal method is used to analyse the normative content of the FATF and FSB standards and the EU Markets in Crypto-*

© Мохнєв С. С., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Assets Regulation (MiCA), the Law of Ukraine On Virtual Assets, and Draft Law No. 10225-d on regulating the circulation of virtual assets in Ukraine. The comparative-legal method is applied to compare doctrinal approaches to the category of implementation in domestic legal scholarship. The systemic-structural method identifies and systematises the defining features of the mechanism. Analysis, synthesis, and generalisation are used to formulate an integral characterisation of the mechanism and the resulting conclusions.

***Results**. It is argued that implementation of international standards in the regulation of virtual assets is not limited to codifying international provisions in national legislation, but involves forming a comprehensive administrative-legal system encompassing regulatory, institutional, procedural, supervisory, and control elements. The key characteristics of the mechanism are identified, including systematicity, a multi-level approach, a public-authority nature, a focus on ensuring compliance, a combination of rule-making and supervision, a risk-based approach, and adaptability to technological change. Implementation is shown to occur through a comprehensive combination of regulatory provisions, the activities of public administration entities, administrative procedures, supervisory tools, and control mechanisms, with particular attention to the influence of the FATF standards and FSB recommendations, as well as MiCA as an act of EU law, on the modern model of administrative-legal regulation.*

***Conclusions**. The mechanism for implementing international standards in the regulation of virtual assets should be regarded as an integral administrative-legal system with a multi-level, risk-based structure. Its effectiveness depends directly on the ability of the national regulatory system to ensure risk-based, accountable, and adaptive administration of the virtual asset market amid continuous technological transformation and the development of decentralised finance.*

***Keywords:** virtual assets; implementation of international standards; administrative and legal regulation; risk-based approach; supervision; control.*

Вступ. Стрімкий розвиток ринку віртуальних активів та інтеграція цифрових фінансових інструментів у глобальну економіку зумовлюють необхідність формування ефективних механізмів їх правового регулювання. У сучасних умовах міжнародні організації та наднаціональні інституції формують комплекс стандартів, спрямованих на забезпечення прозорості ринку віртуальних активів, протидію фінансовим злочинам, захист прав споживачів та забезпечення фінансової стабільності. Водночас ефективність таких стандартів значною мірою залежить від належного механізму їх імплементації у національні правові системи.

Особливої актуальності це питання набуває для України в умовах адаптації національного законодавства до європейських та міжнародних підходів регулювання ринку віртуальних активів. У зв'язку з цим виникає необхідність дослідження механізму імплементації міжнародних стандартів саме як цілісної адміністративно-правової системи, що поєднує нормативні, інституційні, процедурні, наглядові та контрольні елементи, а також забезпечує ризик-орієнтоване й адаптивне реагування на технологічну динаміку відповідної сфери.

Новизна дослідження полягає в тому, що механізм імплементації міжнародних стандартів у сфері регулювання віртуальних активів уперше розглядається крізь призму адміністративно-правового підходу як цілісна система, що поєднує нормотворчі, інституційні, процедурні, наглядові та контрольні елементи, з виокремленням її визначальних ознак.

Метою статті є дослідження механізму імплементації міжнародних стандартів у сфері регулювання віртуальних активів, визначення його адміністративно-правової природи, характерних ознак та особливостей функціонування у національній системі правового регулювання. Досягнення поставленої мети зумовило потребу у вирішенні таких завдань: розкрити доктринальні підходи до розуміння категорії «імплементація» та механізму її здійснення; виокремити й охарактеризувати визначальні ознаки механізму імплементації міжнародних стандартів у сфері віртуальних активів; з'ясувати вплив стандартів FATF, рекомендацій FSB та Регламенту MiCA на формування національної моделі адміністративно-правового регулювання; сформулювати узагальнюючі висновки щодо адміністративно-правової природи досліджуваного механізму.

Методологічну основу дослідження становлять формально-юридичний, порівняльно-правовий та системно-структурний методи, а також методи аналізу, синтезу й узагальнення. Логіка викладу матеріалу побудована за принципом «від загального до особливого»: спочатку розглянуто доктринальні підходи до розуміння механізму імплементації міжнародних норм, після чого послідовно охарактеризовано визначальні ознаки цього механізму у сфері віртуальних активів – від системності й багаторівневості до ризик-орієнтованості та адаптивності до технологічних змін.

Окремі аспекти імплементації міжнародних стандартів у національну правову систему досліджувалися у працях С.В. Войченка, В.М. Лисика, Ю.Л. Медведєва, В.П. Пилипенка, В.В. Філатова тощо. У межах цих досліджень розкрито загальнотеоретичні підходи до розуміння імплементації міжнародно-правових норм, визначено її організаційно-правову природу, а також охарактеризовано механізм імплементації як сукупність правових, інституційних і процедурних засобів забезпечення реалізації міжнародних приписів у внутрішньодержавній системі. Водночас у науковій літературі питання імплементації міжнародних стандартів саме у сфері регулювання віртуальних активів ще не отримало достатнього комплексного висвітлення в адміністративно-правовому вимірі. Недостатньо дослідженими залишаються ознаки такого механізму, його структура, а також вплив стандартів Групи

з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF), рекомендацій Ради з фінансової стабільності (FSB) та положень Регламенту Європейського Союзу про ринки криптоактивів (MiCA) на формування національної моделі адміністративно-правового регулювання ринку віртуальних активів.

Національне нормативне середовище України перебуває на етапі формування. Закон України «Про віртуальні активи» № 2074-IX визначив базові поняття, засади державного регулювання та коло постачальників послуг, однак набрання ним чинності пов'язано з прийняттям змін до податкового законодавства (Закон України «Про віртуальні активи», 2022). Подальший розвиток регулювання відображено у проєкті Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні» № 10225-д, прийнятому Верховною Радою України за основу, який передбачає деталізацію допуску постачальників послуг на ринок, вимог до їх діяльності, державного нагляду, захисту клієнтів та оподаткування операцій із віртуальними активами (Проєкт Закону України № 10225-д, 2025). З урахуванням стандартів FATF, рекомендацій FSB та регуляторної моделі MiCA адаптації потребують насамперед процедури авторизації учасників ринку, розмежування компетенції регуляторних органів, ризик-орієнтований нагляд, захист і відокремлення активів клієнтів, розкриття інформації, запобігання ринковим зловживанням та виконання вимог фінансового моніторингу. Отже, для України імплементація міжнародних стандартів і рекомендацій та наближення законодавства до права ЄС передбачають не лише прийняття рамкового закону, а й узгоджене оновлення податкового, фінансового та адміністративно-процедурного регулювання.

1. Доктринальні підходи до розуміння імплементації

У сфері регулювання віртуальних активів ключового значення набуває не лише визначення змісту міжнародних стандартів, а й з'ясування механізму їх імплементації у національну правову систему. Особливої актуальності це питання набуває з огляду на те, що міжнародні стандарти та акти права ЄС у сфері віртуальних активів стосуються не лише формального визначення правового статусу віртуальних активів і постачальників відповідних послуг, а й формування ефективних процедур допуску до ринку, нагляду, фінансового моніторингу, контролю, звітності та застосування заходів впливу.

При цьому міжнародні стандарти та право ЄС мають різну юридичну природу. Стандарти FATF і високорівневі рекомендації FSB не є актами, безпосередньо застосовуваними у національній правовій системі, а потребують нормативного та інституційного втілення державами з урахуванням особливостей їх правових систем. Натомість MiCA є регламентом ЄС, обов'язковим у повному обсязі та безпосередньо застосовуваним у державах-членах ЄС. Для України положення MiCA не мають прямої дії, однак виступають орієнтиром наближення національного законодавства до права ЄС, тоді як щодо FATF і FSB коректно вести мову про імплементацію міжнародних стандартів і рекомендацій у національне регулювання (FATF, 2019; FSB, 2023; MiCA, 2023).

У науковій літературі механізм імплементації розглядається не лише як спосіб нормативного закріплення міжнародних приписів, а як організаційно-правова форма забезпечення їх практичної реалізації. Зокрема, С.В. Войченко, розкриваючи зміст поняття «імплементація», зазначає, що у широкому сенсі вона є спільною організаційно-правовою діяльністю держав і міжнародних організацій, спрямованою на здійснення цілей міжнародно-правових норм на міжнародному рівні, а у вужчому значенні імплементація постає як цілісний механізм здійснення міжнародного права за допомогою засобів національного права (Войченко, 2009: 364). У такому підході принциповим є те, що механізм імплементації охоплює не лише нормотворчі рішення, а й організаційні форми забезпечення виконання міжнародних приписів. Розвиваючи цей підхід, В.П. Пилипенко розглядає механізм імплементації як сукупність організаційно-правових засобів, у межах яких забезпечується втілення приписів міжнародно-правових норм, причому специфіка такого механізму зумовлюється особливостями суспільних відносин, що становлять предмет відповідного правового регулювання (Пилипенко, 2021: 329–330). Близькою є і позиція В.М. Лисика, який підкреслює, що імплементація охоплює різні сфери діяльності – від прийняття законодавчих заходів до практичних питань застосування, а механізм імплементації має особливості, зумовлені як правовими, так і соціальними чинниками, що впливають на ефективність правового регулювання (Лисик, 2010: 276). Додатково варто врахувати позицію В.В. Філатова, який пов'язує механізм імплементації міжнародних норм із комплексом спеціальних заходів, засобів і способів юридичного характеру, спрямованих на забезпечення реалізації міжнародних норм у внутрішньодержавній правовій системі (Філатов, 2013: 394). Такий підхід додатково підтверджує, що механізм імплементації має системний характер і не зводиться до прийняття окремого нормативного акта.

Отже, у доктрині механізм імплементації розглядається як комплексна організаційно-правова конструкція, що поєднує нормотворчі, інституційні та процедурні засоби забезпечення реалізації міжнародних стандартів.

З огляду на комплексний характер механізму імплементації міжнародних стандартів у сфері віртуальних активів, його сутність доцільно розкривати через визначальні ознаки, які дають змогу розглядати його як адміністративно-правову систему та окреслити особливості його функціонування

у правозастосуванні. До таких ознак, на нашу думку, належать: 1) системність; 2) багаторівневість; 3) публічно-владний характер; 4) спрямованість на забезпечення виконання стандартів; 5) поєднання нормотворення і нагляду; 6) ризик-орієнтованість; 7) адаптивність до технологічних змін. Виділення цих ознак дає підстави розглядати механізм імплементації міжнародних стандартів як цілісну адміністративно-правову систему, у межах якої положення міжнародних стандартів набувають нормативного відображення у національному правовому регулюванні, реалізуються через діяльність уповноважених суб'єктів публічної адміністрації та забезпечуються засобами нагляду і контролю. Послідовний аналіз наведених ознак дає змогу конкретизувати внутрішню будову цього механізму та особливості його реалізації у сфері віртуальних активів.

2. Ознаки механізму імплементації міжнародних стандартів у сфері віртуальних активів

По-перше, системність механізму імплементації у сфері віртуальних активів зумовлена передусім структурою самих міжнародних стандартів фінансового регулювання, які встановлюють взаємопов'язані вимоги до ідентифікації клієнтів, управління ризиками (у тому числі у сфері протидії фінансовим злочинам), організації внутрішнього контролю, моніторингу операцій і належної звітності. Виконання кожної з таких вимог функціонально передбачає наявність інших елементів (наприклад, моніторинг без належної ідентифікації клієнта та оцінювання ризиків втрачає ефективність; внутрішній контроль без звітності не забезпечує підзвітності; управління ризиками без процедур моніторингу не є операційно здійсненним), що виключає їх автономну реалізацію та обумовлює потребу у комплексному механізмі забезпечення дотримання вимог.

По-друге, багаторівневість. Багаторівневий характер механізму імплементації зумовлений тим, що реалізація міжнародних стандартів у сфері віртуальних активів не обмежується лише їх нормативним закріпленням, а передбачає також інституційне забезпечення, процедурну реалізацію та контроль за дотриманням встановлених вимог. У зв'язку з цим імплементація стандартів функціонує як взаємопов'язана система, що охоплює правовий, інституційний, процедурний і контрольний рівні, кожен з яких забезпечує окремий аспект їх втілення у національному регулюванні. У доктрині такий підхід також знаходить підтвердження. Так, Ю.Л. Медведєв зазначає, що механізм імплементації має два рівні – міжнародний і національний, причому саме через національний рівень реалізується переважна більшість міжнародно-правових норм (Медведєв, 2014: 133). Це дає підстави розглядати багаторівневість як одну з визначальних ознак механізму імплементації міжнародних стандартів у сфері віртуальних активів. Такий підхід узгоджується зі змістом міжнародних стандартів фінансового регулювання. Зокрема, у рекомендаціях щодо регулювання, нагляду та наглядового контролю за діяльністю і ринками криптоактивів, ухвалених Радою з фінансової стабільності (далі – FSB), підкреслюється необхідність застосування комплексного та ефективного регулювання, нагляду та наглядового контролю щодо діяльності та ринків криптоактивів, що передбачає наявність відповідних повноважень, процедур і інструментів їх реалізації (FSB, 2023: 4–5).

Водночас окремо підкреслюється процедурно-контрольний вимір імплементації стандартів, зокрема необхідність створення систем і процесів збору, зберігання, захисту та своєчасного подання даних, а також забезпечення доступу регуляторних органів до відповідної інформації з метою здійснення регулювання, нагляду та контролю (FATF, 2019).

Таким чином, багаторівневість механізму імплементації проявляється в тому, що виконання міжнародних стандартів потребує не одного юридичного засобу, а узгодженого функціонування кількох взаємопов'язаних рівнів – нормативного, інституційного, процедурного та контрольного. Лише їх поєднання забезпечує перехід від формального закріплення міжнародного стандарту до його фактичної дії у правозастосуванні.

По-третє, публічно-владний характер механізму імплементації міжнародних стандартів у сфері віртуальних активів. Він проявляється у тому, що забезпечення виконання міжнародних стандартів покладається на компетентні органи публічної влади, наділені спеціальними повноваженнями щодо проведення розслідування відносно учасників ринку. Так, стаття 94 Регламенту Європейського Союзу про ринки криптоактивів (далі – MiCA) встановлює мінімальний перелік повноважень компетентних органів, включаючи право вимагати інформацію та документи, отримувати доступ до даних, здійснювати перевірки, проводити розслідування та застосовувати наглядові заходи (MiCA, 2023: ст. 94). Отже, як імплементація міжнародних стандартів, так і наближення національного законодавства до регуляторної моделі MiCA здійснюються через механізми публічного адміністрування та забезпечуються владними інструментами державного нагляду і контролю.

По-четверте, спрямованість на забезпечення виконання стандартів. Механізм імплементації міжнародних стандартів у сфері віртуальних активів зорієнтований не на формальне перенесення міжнародних приписів у національні нормативні акти, а на забезпечення їх фактичного виконання та досягнення регуляторного результату у вигляді ефективного управління ризиками, захисту прав споживачів фінансових послуг та підзвітності учасників ринку. Така функціональна спрямованість прямо випливає з міжнародних стандартів. Зокрема, FSB наголошує на необхідності застосування дієвого регулювання, нагляду та наглядового контролю щодо криптоактивів як передумови досягнення цілей регулювання

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

(FSB, 2023: 3). Аналогічний підхід застосовується у сфері протидії фінансовим злочинам, передусім у площині запобігання та протидії відмиванню коштів і фінансуванню тероризму. FATF, встановлюючи вимоги щодо постачальників послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів (VASP), передбачає необхідність не лише визначення відповідних обов'язків, але й забезпечення їх ефективного виконання під наглядом компетентних органів, включаючи механізми ліцензування або реєстрації, наглядового моніторингу та застосування заходів впливу (FATF, 2019: 55–56).

По-п'яте, поєднання нормотворення й нагляду. Механізм імплементації міжнародних стандартів у сфері віртуальних активів характеризується органічним поєднанням нормотворчої та наглядової (контрольної) діяльності, оскільки встановлення правил саме по собі не забезпечує їх реалізації без інституційної спроможності держави перевіряти їх дотримання та застосовувати заходи впливу. Це, зокрема, підтверджується положеннями MiCA, який одночасно визначає вимоги до учасників ринку криптоактивів та встановлює повноваження компетентних органів щодо здійснення нагляду і розслідування (MiCA, 2023: ст. 94). Аналогічно, стандарти FATF передбачають, що VASP повинні підлягати регулюванню, ліцензуванню або реєстрації та ефективному нагляду, включаючи можливість проведення перевірок і застосування санкцій (FATF, 2019: 4, 7). Отже, як імплементація міжнародних стандартів, так і реалізація регуляторної моделі MiCA спираються на поєднання нормотворчих і наглядових механізмів, що забезпечують фактичне виконання встановлених вимог.

По-шосте, ризик-орієнтованість. Механізм імплементації міжнародних стандартів у сфері віртуальних активів має ризик-орієнтований характер, оскільки самі міжнародні стандарти побудовані за логікою диференціації регуляторних заходів залежно від характеру та рівня ризиків. Так, FATF прямо визначає, що застосування ризик-орієнтованого підходу є центральним елементом ефективної імплементації міжнародних стандартів, відповідно до якого держави зобов'язані забезпечити ризик-орієнтовану організацію регулювання та нагляду, а VASP – впроваджувати внутрішні процедури ідентифікації, оцінювання та мінімізації ризиків (FATF, 2019: 15–16, 55–56). Водночас органи нагляду повинні здійснювати ризик-орієнтований нагляд і застосовувати пропорційні заходи впливу залежно від рівня ризику. Отже, ризик-орієнтованість визначає як зміст вимог до учасників ринку, так і інтенсивність наглядових дій та пропорційність регуляторного втручання.

По-сьоме, адаптивність до технологічних змін. Механізм імплементації міжнародних стандартів у сфері віртуальних активів має адаптивний характер, що обумовлено динамічністю самого об'єкта регулювання. Розвиток технологій розподіленого реєстру, поява нових моделей випуску та обігу криптоактивів, розширення спектра послуг (зокрема кастодіальних і некастодіальних рішень, децентралізованих платформ, нових форм токенізації) зумовлюють постійну зміну профілю ризиків і потребують оновлення регуляторних підходів.

Необхідність такої адаптивності прямо випливає з міжнародних стандартів. Зокрема, FATF наголошує, що ризик-орієнтований підхід передбачає постійне оцінювання ризиків і відповідне коригування регуляторних і наглядових заходів з урахуванням змін у VASP (FATF, 2019: 6). Аналогічно, FSB підкреслює необхідність забезпечення регуляторних, наглядових і контрольних механізмів, здатних своєчасно реагувати на зміни на ринку криптоактивів і забезпечувати ефективний контроль за новими формами діяльності (FSB, 2023: 5).

Це, своєю чергою, означає, що механізм імплементації міжнародних стандартів у сфері віртуальних активів не може розглядатися як одноразовий акт прийняття нормативних приписів, а передбачає постійне оновлення підзаконних регуляторних актів, наглядових практик, методик оцінювання ризиків і процедур забезпечення дотримання вимог, що дозволяє підтримувати ефективність регулювання в умовах технологічної еволюції.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави зробити висновок, що механізм імплементації міжнародних стандартів у сфері регулювання віртуальних активів має розглядатися як цілісна адміністративно-правова система, що поєднує взаємопов'язані нормативні приписи, інституційні повноваження і адміністративні процедури, яка має багаторівневу та ризик-орієнтовану структуру, охоплює нормотворчу, наглядову та контрольну складові та спрямована на забезпечення фактичного впровадження міжнародних стандартів у національну правову систему з урахуванням технологічної динаміки сфери віртуальних активів. Саме сукупність зазначених ознак дозволяє розглядати механізм імплементації міжнародних стандартів у сфері віртуальних активів як самостійну адміністративно-правову систему.

Доведено, що стандарти FATF і рекомендації FSB, з одного боку, та нормативно обов'язковий для держав-членів ЄС Регламент MiCA, з іншого, мають різну юридичну природу, однак узгоджено орієнтовані на створення ефективних механізмів регулювання, нагляду, контролю, управління ризиками, звітності та забезпечення підзвітності учасників ринку. Для України пріоритетними напрямами адаптації є імплементація міжнародних стандартів FATF і рекомендацій FSB та наближення національного законодавства до регуляторної моделі MiCA шляхом запровадження узгоджених процедур авторизації учасників ринку, визначення компетенції регуляторів, забезпечення ризик-орієнтованого нагляду, захисту активів клієнтів, прозорості ринку та належного фінансового моніторингу. Це обумовлює необхідність подальшого вдосконалення національного адміністративно-правового механізму регулювання віртуальних активів з урахуванням міжнародних

стандартів, ризик-орієнтованого підходу та технологічної динаміки відповідної сфери. Отримані результати підтверджують досягнення мети та виконання завдань, сформульованих у вступній частині статті, і засвідчують, що виокремлені ознаки – системність, багаторівневість, публічно-владний характер, спрямованість на забезпечення виконання стандартів, поєднання нормотворення й нагляду, ризик-орієнтованість та адаптивність – у сукупності становлять цілісну адміністративно-правову характеристику досліджуваного механізму.

Перспективним напрямом подальших досліджень є аналіз адміністративно-правових засобів практичної імплементації міжнародних стандартів у діяльність національних регуляторних і наглядових органів у сфері віртуальних активів. Окремої уваги потребує дослідження процедур оцінювання ризиків, здійснення нагляду та застосування заходів впливу щодо постачальників послуг у сфері віртуальних активів з урахуванням технологічної динаміки відповідного ринку.

Декларація про використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту використовувалися виключно для мовного редагування, перевірки граматики, перекладу або інших допоміжних завдань, без використання згенерованих ними об'єктів як результатів академічної діяльності.

Конфлікт інтересів. Автор повідомляє про відсутність конфлікту інтересів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Войченко С. В. Поняття та форми імплементації в сучасному міжнародному праві. Актуальні проблеми держави і права. 2009. № 46. С. 363–369.

2. Лисик В. М. Становлення та розвиток механізму імплементації норм міжнародного гуманітарного права. Альманах міжнародного права. 2010. № 2. С. 274–283.

3. Медведєв Ю. Л. Імплементація норм міжнародного права в право України: зміст та способи реалізації. Публічне право. 2014. № 1. С. 129–135.

4. Пилипенко В. П. Особливості механізму імплементації норм міжнародного гуманітарного права в національне законодавство. Юридичний науковий журнал. 2021. № 1. С. 329–332. DOI: 10.32782/2524-0374/2021-1/82

5. Філатов В. В. Імплементація міжнародних норм як основний засіб удосконалення національного законодавства. Право і суспільство. 2013. № 6.2. С. 392–395.

6. Financial Action Task Force. Guidance for a Risk-Based Approach to Virtual Assets and Virtual Asset Service Providers. Paris: FATF, 2019. 57 p.

7. Financial Stability Board. High-level Recommendations for the Regulation, Supervision and Oversight of Crypto-Asset Activities and Markets: Final report. Basel: FSB, 2023. 14 p.

8. Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on Markets in Crypto-assets, and amending Regulations (EU) No 1093/2010 and (EU) No 1095/2010 and Directives 2013/36/EU and (EU) 2019/1937. Official Journal of the European Union. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/1114/oj/eng

9. Про віртуальні активи: Закон України від 17 лютого 2022 р. № 2074-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20

10. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні: проєкт Закону України від 24 квітня 2025 р. № 10225-д. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56271

REFERENCES:

1. Voichenko, S. V. (2009). Poniattia ta formy implementatsii v suchasnomu mizhnarodnomu pravi [The concept and forms of implementation in contemporary international law]. Aktualni problemy derzhavy i prava – Current Problems of State and Law, 46, 363–369.

2. Lysyk, V. M. (2010). Stanovlennia ta rozvytok mekhanizmu implementatsii norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava [Formation and development of the mechanism for implementing norms of international humanitarian law]. Almanakh mizhnarodnoho prava – Almanac of International Law, 2, 274–283.

3. Medvediev, Yu. L. (2014). Implementatsiia norm mizhnarodnoho prava v pravo Ukrainy: zmist ta sposoby realizatsii [Implementation of international law norms into the law of Ukraine: content and methods of implementation]. Publichne pravo – Public Law, 1, 129–135.

4. Pylypenko, V. P. (2021). Osoblyvosti mekhanizmu implementatsii norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava v natsionalne zakonodavstvo [Peculiarities of the mechanism for implementing norms of international humanitarian law into national legislation]. Yurydychnyi naukovyi zhurnal – Legal Scientific Journal, 1, 329–332. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-1/82

5. Filatov, V. V. (2013). Implementatsiia mizhnarodnykh norm yak osnovnyi zasib udoskonalennia natsionalnoho zakonodavstva [Implementation of international norms as the main means of improving national legislation]. Pravo i suspilstvo – Law and Society, 6.2, 392–395.

6. Financial Action Task Force. (2019). Guidance for a risk-based approach to virtual assets and virtual asset service providers. FATF.

7. Financial Stability Board. (2023). High-level recommendations for the regulation, supervision and oversight of crypto-asset activities and markets: Final report. FSB.

8. Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on markets in crypto-assets. (2023). Official Journal of the European Union. https://eur-lex.europa.eu/ /reg/2023/1114/oj/eng

9. Verkhovna Rada of Ukraine. (2022). Pro virtualni eli aktyvy [On virtual assets]: Law of Ukraine No. 2074-IX of 17 February 2022. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20

10. Verkhovna Rada of Ukraine. (2025). Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta deiakykh inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vrehuliuvannia oborotu virtualnykh aktyviv v Ukraini [On amendments to the Tax Code of Ukraine and certain other legislative acts of Ukraine regarding the regulation of virtual asset circulation in Ukraine]: Draft Law of Ukraine No. 10225-d of 24 April 2025. https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56271

Дата першого надходження статті до видання: 15.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 12.10.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

УДК 342.7:342.9:340.5
DOI https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2026-4-14

ПРАВОВИЙ СТАТУС ОРГАНІВ, ЯКІ ЗАЙМАЮТЬСЯ ЗАХИСТОМ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ, ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Рябченко Максим Олександрович,
аспірант спеціальності «Право»
Сумського державного університету
ryaba200058@gmail.com
https://orcid.org/0009-0003-0317-9536К

Метою статті є *комплексне дослідження правового статусу органів, уповноважених здійснювати нагляд і контроль у сфері захисту персональних даних в Україні та зарубіжних державах, актуальність якого зумовлена стрімким розвитком цифрових технологій та євроінтеграційними зобов'язаннями щодо гармонізації національного законодавства із правом Європейського Союзу.*

Методи. *На основі порівняльно-правового аналізу досліджено досвід функціонування органів захисту персональних даних у Німеччині, Франції та Польщі, охарактеризовано їхню організаційну структуру, компетенцію, контрольні повноваження та механізми застосування заходів впливу. Для з'ясування правового статусу досліджуваних органів застосовано формально-юридичний метод.*

Результати. *Проаналізовано сучасну модель державного контролю у сфері захисту персональних даних в Україні, визначено її переваги, недоліки та проблемні аспекти функціонування в умовах цифрової трансформації державного управління. Особливу увагу приділено міжнародно-правовим стандартам організації діяльності незалежних наглядових органів, закріпленим у Загальному регламенті Європейського Союзу про захист даних (GDPR), а також принципам їх інституційної незалежності, ефективності та функціональної автономії. Виокремлено децентралізовану модель Федерального уповноваженого із захисту даних Німеччини, колегіальну модель Національної комісії з питань інформатики та свободи Франції та управлінську модель Управління захисту персональних даних Польщі. Визначено основні відмінності між українською моделлю державного контролю та європейськими підходами до забезпечення ефективного нагляду за дотриманням законодавства у сфері захисту персональних даних.*

Висновки. *Обґрунтовано необхідність подальшого вдосконалення національної системи захисту персональних даних шляхом створення інституційно незалежного спеціалізованого органу державного контролю, розширення його повноважень, посилення організаційної та фінансової автономії, а також імплементації найкращих європейських практик у національне законодавство. Аргументовано доцільність ліквідації моделі контролю, покладеної на Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, та утворення Національної комісії з питань захисту персональних даних, наділеної правом самостійного накладення штрафів, повноваженнями у сфері кіберзахисту в умовах воєнного стану, а також функціями впровадження обов'язкової Оцінки впливу на захист даних (DPIA).*

Ключові слова: *персональні дані, захист персональних даних, правовий статус, наглядовий орган, GDPR, право на приватність, інформаційне право, євроінтеграція.*

LEGAL STATUS OF PERSONAL DATA PROTECTION AUTHORITIES: A COMPARATIVE LEGAL STUDY

Riabchenko Maksym Oleksandrovych,
Postgraduate Student in Law
Sumy State University
ryaba200058@gmail.com
https://orcid.org/0009-0003-0317-9536

The purpose *of the article is a comprehensive study of the legal status of authorities empowered to exercise supervision and control in the field of personal data protection in Ukraine and foreign countries, the relevance of which is driven by the rapid development of digital technologies and European integration obligations regarding the harmonization of national legislation with European Union law.*

Methods. *On the basis of a comparative legal analysis, the experience of personal data protection authorities' functioning in Germany, France, and Poland has been examined, and their organizational structure, competence, control powers, and mechanisms for applying enforcement measures have been characterized. To clarify the legal status of the studied authorities, the formal-legal method was applied.*

Results. *The current model of state control in the field of personal data protection in Ukraine has been analyzed, and its advantages, shortcomings, and problematic aspects of functioning under the conditions of digital transformation of public administration have been identified. Particular attention has been paid to international legal standards governing the organization of independent supervisory authorities' activities,*

© Рябченко М. О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

as enshrined in the General Data Protection Regulation of the European Union (GDPR), as well as to the principles of their institutional independence, effectiveness, and functional autonomy. Three models have been distinguished: the decentralized model of the Federal Commissioner for Data Protection and Freedom of Information in Germany, the collegial model of the National Commission for Informatics and Liberties in France, and the managerial model of the Personal Data Protection Office in Poland. The main differences between the Ukrainian model of state control and European approaches to ensuring effective supervision of compliance with personal data protection legislation have been identified.

Conclusions. *The necessity of further improving the national system of personal data protection has been substantiated through the establishment of an institutionally independent specialized state control authority, the expansion of its powers, the strengthening of its organizational and financial autonomy, and the implementation of best European practices into national legislation. The expediency has been argued of liquidating the control model currently vested in the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights and establishing a National Commission for Personal Data Protection, empowered to impose fines directly, to exercise powers in the field of cyber defense under martial law, and to perform functions related to the implementation of a mandatory Data Protection Impact Assessment (DPIA).*

Keywords: *personal data, personal data protection, supervisory authority, legal status, GDPR, right to privacy, information law, European integration.*

Вступ. Стрімкий розвиток інформаційного суспільства, цифровізація публічного управління та активне впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій істотно впливають на зміст і механізми реалізації основоположних прав людини. Одним із найбільш чутливих аспектів цифрової трансформації суспільних відносин є забезпечення права особи на охорону приватних відомостей. Варто зауважити, що фундаментальним нормативним базисом для унормування цих відносин виступає Конституція України, стаття 32 якої імперативно забороняє збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди (Конституція України, 1996). Водночас розширення сфер використання персональних даних супроводжується підвищенням ризиків їх незаконного збирання, обробки, поширення та використання, що зумовлює необхідність удосконалення правових та інституційних механізмів їх убезпечення.

Однією з ключових передумов цифрової інтеграції відповідно до міжнародних стандартів є забезпечення належного рівня захисту персональних даних відповідно до вимог європейських стандартів. Як свідчить історіографія дослідження інтеграції законодавства України до правових стандартів ЄС (Гамалій, 2026), цей процес потребує концептуальної гармонізації інституційних інструментів контролю. Важливе значення у цьому процесі має імплементація положень Регламенту (ЄС) 2016/679 (General Data Protection Regulation – GDPR) (GDPR, 2016), який встановлює високі стандарти охорони індивідуальних даних та передбачає функціонування незалежних наглядових органів, уповноважених здійснювати контроль за дотриманням законодавства у відповідній сфері. Водночас чинна модель державного контролю у сфері захисту персональних даних в Україні залишається предметом наукових дискусій щодо її ефективності, інституційної спроможності та відповідності сучасним європейським стандартам.

Проблематика охорони персональних даних та функціонування механізмів державного контролю у зазначеній сфері неодноразово ставала предметом наукових досліджень. Організаційно-правові аспекти захисту персональних даних досліджувалися у працях М. М. Бліхар (Бліхар, 2023), яка розглядала механізми забезпечення права на убезпечення конфіденційної інформації та особливості їх правового регулювання. Питання адміністративно-правового забезпечення відносин щодо обробки персональних даних знайшли відображення у роботах М. В. Різака (Різак, 2018). Особливості правового регулювання використання персональних даних стали предметом дослідження Ю. В. Осики (Осика, 2023). Окремі аспекти забезпечення захисту персональних даних у сучасних умовах цифрової трансформації розкривалися у працях А. С. Михайлика (Михайлик, 2021).

Значний науковий інтерес становлять дослідження О. В. Різенка, присвячені загальним правовим стандартам у сфері захисту персональних даних (Різенко, 2024), та Р. А. Пристая – безпосередньому аналізу ролі та практики діяльності національних органів захисту даних у державах Європейського Союзу, зокрема в соціальних мережах (Пристай, 2024). Важливе значення для формування теоретичної основи дослідження мають положення GDPR (GDPR, 2016), сучасні орієнтири антикорупційної політики держави (Лисак, 2026), а також аналітичні матеріали Міністерства цифрової трансформації щодо адаптації українського законодавства до права Європейського Союзу у сфері відкритих даних (Роїк, 2023).

Поряд із цим, попри наявність значної кількості наукових праць, недостатньо дослідженими залишаються питання правового статусу органів, уповноважених здійснювати державний контроль у сфері захисту персональних даних, особливо в контексті сучасних євроінтеграційних процесів та цифрової трансформації державного управління. Подальшого наукового осмислення потребують також проблеми забезпечення інституційної незалежності таких органів, визначення оптимального обсягу їхніх повноважень, а також адаптації національної моделі державного контролю до вимог GDPR та практики держав-членів

Європейського Союзу. Крізь призму аналізу функціонування делегованого законодавства в Україні та євроінтеграційних бенчмарків (Катилов, 2026), підтверджується необхідність дотримання суворих правових стандартів незалежного публічного контролю.

Наукова новизна полягає у комплексному порівняльно-правовому аналізі моделей державного контролю у сфері захисту персональних даних та обґрунтуванні доцільності запровадження в Україні незалежного колегіального органу з правом самостійного накладення штрафів, повноваженнями кіберзахисту в умовах воєнного стану та впровадження обов'язкової DPIA.

Мета статті полягає у комплексному дослідженні правового статусу органів, уповноважених на захист персональних даних в Україні та зарубіжних державах, здійсненні порівняльно-правового аналізу відповідних інституційних моделей та розробленні пропозицій щодо вдосконалення національної системи державного контролю у сфері захисту персональних даних.

Для досягнення поставленої мети пропонується розв'язати такі завдання: дослідити правові засади функціонування органів захисту персональних даних в Україні; проаналізувати міжнародні та європейські стандарти діяльності наглядових органів у відповідній сфері; здійснити порівняльно-правову характеристику органів захисту персональних даних у державах Європейського Союзу; визначити основні проблеми функціонування чинної моделі державного контролю в Україні; сформулювати пропозиції щодо вдосконалення правового статусу органів захисту персональних даних з урахуванням європейського досвіду.

Методологічну основу дослідження становлять порівняльно-правовий метод (зіставлення моделей державного контролю в Україні, Німеччині, Франції та Польщі), формально-юридичний метод (аналіз норм національного законодавства та GDPR) і системно-структурний метод (аналіз організаційної побудови та повноважень досліджуваних органів).

Логіка представлення матеріалу зумовлена завданнями дослідження: послідовно розглянуто сучасний стан державного контролю в Україні, європейські стандарти GDPR, зарубіжний досвід Німеччини, Франції та Польщі, а також пропозиції щодо вдосконалення національної моделі.

1. Становлення механізму захисту даних в Україні

Первинний організаційно-правовий каркас захисту приватності в Україні створювався у повній відповідності до міжнародних орієнтирів кінця XX століття. Основоположним вітчизняним документом у відповідній сфері правовідносин став Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI «Про захист персональних даних», спрямований на імплементацію Конвенції Ради Європи № 108 та положень тогочасної Директиви 95/46/ЄС.

Для забезпечення державного контролю у сфері захисту персональних даних у 2011 році було утворено Державну службу України з питань захисту персональних даних як центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом. Її створення стало одним із перших інституційних кроків щодо реалізації положень Закону України від 01.06.2010 № 2297-VI «Про захист персональних даних» та виконання міжнародних зобов'язань України у відповідній сфері. (Пристай, 2024: 246). Профільне відомство мало забезпечити чітку координацію між реєстрами та мінімізувати ризики несанкціонованого доступу до приватних відомостей громадян, закладаючи фундамент національної безпеки у кіберпросторі.

Проте у 2014 році, в межах масштабного скорочення та оптимізації державного апарату, зазначену Службу було ліквідовано, а її повноваження у повному обсязі передано Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини (Пристай, 2024: 246). З цього моменту в Україні закріпилася унікальна, але вкрай суперечлива модель наглядової діяльності. Варто зауважити, що охорона персональних даних через це фактично перетворилася на один із багатьох напрямів роботи інституту Омбудсмана, що суттєво розмило спеціалізацію державного нагляду.

2. Проблеми чинної моделі державного контролю

Відповідно до ст. 22 профільного нормативно-правового акту на Омбудсмана покладаються функції з розгляду скарг, проведення планових і позапланових, виїзних та безвиїзних перевірок володільців чи розпорядників даних, доступу до будь-якої конфіденційної інформації та видачі обов'язкових для виконання приписів про усунення правопорушень (Про захист персональних даних, 2010).

На реалізацію цих норм Секретаріат Уповноваженого розробив відповідні акти, якими унормовано типовий порядок обробки персональних даних та процедуру здійснення перевірок (Пристай, 2024: 247). Цей нормативний масив мав врегулювати порядок взаємодії державних інституцій та приватних суб'єктів, проте на практиці процедури виявилися занадто бюрократизованими.

Попри тривале функціонування цієї моделі, сучасний стан суспільних відносин виявив системну недостатність її організаційної та кадрової спроможності, що не відповідає міжнародним стандартам незалежного нагляду: за офіційною відповіддю Секретаріату Уповноваженого на інформаційний запит, підрозділ із захисту персональних даних станом на 2018 рік налічував лише 13 співробітників з бюджетом до 150 тис. євро, тоді як британський орган нагляду того ж року – 700 осіб (Korchynskyi et al., 2020).

По-перше, інститут Омбудсмана за своєю правовою природою є парламентським органом правозахисного, парламентського контролю, мета якого – захист індивіда від зловживань з боку державного апарату. Покладення

на нього функцій класичного адміністративного регулятора, який повинен контролювати не лише державні органи, а й колосальний масив суб'єктів приватного бізнесу (банки, страхові компанії, IT-сектор, ритейл), створює глибоку концептуальну колізію та перевантажує Секретаріат непритаманними для нього функціями (Пристай, 2024: 246).

По-друге, чинний правовий інструментарій Омбудсмана є пасивним та процедурно відірваним від реальності: за наявності серйозних правопорушень він здатний лише складати протоколи про адміністративні правопорушення, що в умовах завантаженості судової системи здебільшого призводить до закриття справ за строками давності та нівелює принцип невідворотності покарання (Пристай, 2024: 251). Брак механізмів прямого впливу робить державний нагляд декларативним.

По-третє, Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI «Про захист персональних даних» (Про захист персональних даних, 2010) безнадійно застарів, оскільки поза увагою законодавцем були залишені відносини спільної обробки даних у мережі Інтернет, транскордонні потоки інформації в епоху хмарних технологій та особливості функціонування масштабних публічних реєстрів (Костюк та ін., 2025; Роїк, 2023). Нормативний вакуум не дозволяє ефективно протидіяти новітнім цифровим загрозам. Поза увагою законодавця залишилися й питання належного правового регулювання обробки біометричних персональних даних, зростаюче використання яких у правоохоронній та профілактичній діяльності потребує посиленого правового захисту (Стратонов, Савєльєва, 2020; Konovalova et al., 2021).

Нинішня національна модель контролю, на наше переконання, не відповідає критеріям повної «інституційної та фінансової незалежності», оскільки Омбудсман фінансується за загальною статтею забезпечення Верховної Ради і не має автономних ресурсів для розбудови потужного матеріально-технічного та експертного підґрунтя, що прямо гальмує виконання Україною зобов'язань щодо гармонізації законодавства (Пристай, 2024: 246). Без фінансової автономії принципово неможливо створити сучасні інструменти захищеності персональних даних.

3. Європейські стандарти незалежного нагляду

Для побудови ефективного регулятора в Україні критично важливим є глибоке осмислення європейського досвіду, де право на приватність піднесено до рівня фундаментального права первинного законодавства. Основним актом у цій сфері виступає Регламент ЄС 2016/679 (GDPR), який уніфікував правила обробки даних на всьому просторі співтовариства з метою забезпечення високого рівня приватності та вільного руху інформації на внутрішньому ринку.

Стаття 51 GDPR (GDPR, 2016) чітко зобов'язує кожну державу-члена утворити один або кілька незалежних публічних наглядових органів (Data Protection Authorities – DPA). Наднаціональним координаційним центром виступає Європейська рада із захисту персональних даних (ЄРЗПД), заснована відповідно до ст. 68 GDPR, яка складається з керівників усіх національних DPA та Європейського інспектора із захисту даних. Головна мета ЄРЗПД – забезпечення послідовного та однолінійного застосування правил щодо захисту приватності у всьому Євросоюзі (Різенко, 2024а: 646). Цей інституційний контур гарантує, що безпека особистої інформації одноманітно забезпечується на всьому європейському континенті, незалежно від юрисдикції конкретної країни.

4. Досвід Німеччини, Франції та Польщі

Аналіз правового статусу DPA у провідних країнах Європи дозволяє виділити кілька успішних моделей організації. До прикладу, у Німеччині діє інститут Федерального уповноваженого із захисту даних і свободи інформації (BfDI). Відповідно до § 8 Федерального закону про захист даних (BDSG), BfDI є «незалежним федеральним органом вищого рівня» (oberste Bundesbehörde), а § 10 BDSG гарантує його повну незалежність, зазначаючи, що Уповноважений при виконанні своїх обов'язків «підпорядковується тільки закону та не підлягає жодному правовому чи службовому нагляду» (BDSG, 2017). Німецька модель цікава своєю децентралізацією, де федеральний устрій накладає відбиток на функціонування земельних наглядових відомств.

Натомість у Франції наглядові функції покладено на Національну комісію з питань інформатики та свобод (CNIL). Згідно зі ст. 8 Закону Франції № 78-17 від 6 січня 1978 р. «Про інформатику, файли та свободи», CNIL визначено як «незалежний адміністративний орган», який діяльно «забезпечує відповідність обробки персональних даних положенням цього Закону та Регламенту (ЄС) 2016/679» (Loi n° 78-17, 1978). Законодавець прямо закріплює за колегією CNIL роль гаранта захисту фундаментальних прав і свобод людини у цифровому середовищі.

У Республіці Польща функціонує Управління захисту персональних даних (UODO) на чолі з Президентом Управління. Відповідно до ст. 34 Закону Польщі від 10 травня 2018 р. «Про захист персональних даних», Президент UODO є «орган, уповноважений здійснювати нагляд за дотриманням положень про захист персональних даних», який під час виконання своїх завдань «є незалежним та підпорядковується лише закону» (Ustawa, 2018).

За єдиними критеріями розглянуті моделі відрізняються насамперед порядком утворення та ухвалення рішень: Федеральний уповноважений Німеччини обирається Бундестагом на п'ять років (BDSG, 2017), Президент UODO призначається Сеймом за згодою Сенату на чотири роки (Ustawa, 2018), і обидва діють одноосібно, тоді як CNIL є колегіальним органом із 18 членів, а санкції накладає його окрема «обмежена формація» (Loi n° 78-17, 1978). Спільними для всіх трьох

є підпорядкованість лише закону, окремий рядок державного бюджету, право накладати штрафи до 20 млн євро або 4% світового обороту (GDPR, 2016) та оскарження рішень в адміністративних судах.

Польський досвід є найбільш релевантним для України, оскільки демонструє швидку трансформацію пострадянської системи контролю у сучасний та дієвий інструмент забезпечення приватності користувачів. Громадяни цих держав мають змогу звернутися до DPA у режимі реального часу через зручні електронні форми, відстежуючи стан розгляду заяв онлайн (Пристай, 2024: 247).

5. Санкційні повноваження та практика ЄС

Ключовою рисою, що кардинально відрізняє європейські DPA від українського Омбудсмана, є наявність потужних імперативних, розслідувальних та каральних повноважень, визначених ст. 58 GDPR (GDPR, 2016). У 2023 році Європейська рада з захисту даних уніфікувала розрахунок штрафів за порушення GDPR, затвердивши єдину п'ятиетапну методологію, обов'язкову для застосування всіма національними наглядовими органами (EDPB, 2023).

Зокрема, європейські регулятори мають достатній інструментарій для здійснення глибоких технічних аудитів, мають безперешкодний доступ до серверів, видають обов'язкові приписи, повністю зупиняють транскордонні потоки даних у разі виявлення загроз безпеці, а головне – наділені правом самостійно накладати великі адміністративні штрафи. Завдяки цьому забезпечується невідворотність відповідальності за будь-які маніпуляції з конфіденційними масивами відомостей.

Ефективність такого підходу підтверджується офіційною статистикою: за порушення GDPR європейськими органами стягнули сотні мільйонів євро, що змусило глобальний бізнес повністю переглянути свою корпоративну політику приватності (Різенко, 2024: 647). Найбільш показовим є кейс Ірландської комісії із захисту даних (DPC), яка наклала безпрецедентний штраф у розмірі 1,2 млрд євро на корпорацію Meta Platforms за незаконну передачу даних європейських користувачів до США із порушенням ст. 44 GDPR (GDPR Enforcement Tracker, 2023).

Цей прецедент довів, що навіть найбільші транснаціональні корпорації змушені рахуватися з національними регуляторами. Іншим прикладом є штраф у розмірі 50 тис. євро, накладений Бельгійським DPA на соціальну мережу за незаконне використання функції «запроси друга» та збирання даних осіб без їх дійсної згоди (APD/GBA, 2020). Ще одним показовим прикладом є рішення CNIL від 1 вересня 2025 року про накладення штрафу в розмірі 325 млн євро на корпорацію Google за порушення правил використання рекламних та cookie-технологій у сервісі Gmail (CNIL, 2025).

Важливим елементом європейської моделі є також транскордонна кооперація та спільні розслідування (joint investigation) в межах механізму «єдиного вікна» (One-Stop-Shop), коли рішення DPA однієї країни, де розташована штаб-квартира компанії, автоматично змінює практику захисту прав громадян в усіх інших державах-членах ЄС (Пристай, 2024: 248).

Крім того, європейські DPA виступають проактивними інституціями: вони заохочують створення галузевих Кодексів поведінки (Code of Conduct), розробляють суворі вимоги до Оцінки впливу на захист даних (DPIA) для профілювання та штучного інтелекту, а також ведуть відкритий облік усіх застосованих санкцій, що забезпечує найвищий рівень прозорості та правової визначеності. У такий спосіб формується передбачуване та безпечне цифрове середовище для бізнесу та соціуму.

6. Пропозиції щодо реформування регулятора

Спираючись на критичний аналіз міжнародних стандартів та враховуючи специфіку сучасного українського правового середовища, автор пропонує власну концепцію реформування правового статусу наглядового органу в Україні. Очевидно, що подальше зволікання із інституційною модернізацією не лише поглиблює кризу приватності всередині держави, а й створює прямі перепони для виходу вітчизняного бізнесу на міжнародні ринки та блокує повноцінне інтеграційне входження України до Єдиного цифрового ринку ЄС. Наші підприємства опиняються у дискримінаційному становищі через невідповідність національних стандартів європейським вимогам «адекватності» (adequacy decision).

Першою і ключовою авторською пропозицією є виведення функцій нагляду у сфері захисту персональних даних з компетенції Уповноваженого ВРУ з прав людини. Натомість необхідно утворити принципово новий державний орган зі спеціальним статусом – Національну комісію з питань захисту персональних даних. Даний орган має бути побудований за колегіальним принципом, фінансуватися за окремим захищеним рядком Державного бюджету та мати повну інституційну автономію від політичних впливів. Колегіальність прийняття рішень дозволить уникнути суб'єктивізму та забезпечить всебічний розгляд складних кейсів у сфері IT-індустрії.

Другою важливою ідеєю є радикальна зміна характеру повноважень майбутнього регулятора: його рішення повинні мати імперативний, а не лише рекомендаційний характер, а самому Органу має бути надано право прямого, позасудового накладення адміністративно-фінансових штрафів на суб'єктів господарювання та органи влади за прикладом європейських DPA (Пристай, 2024: 250). Однак позасудовий порядок накладення штрафів не має позбавляти суб'єкта господарювання процесуальних гарантій. За зразком ст. 78 GDPR, необхідно надати можливість оскаржувати рішення Нацкомісії повинно оскаржуватися до адмінсуду з автоматичним зупиненням його виконання до набранням рішення законної

сили. Це дозволить подолати хронічну неефективність вітчизняних адміністративних процедур та змусить розпорядників інформації відповідально ставитися до убезпечення конфіденційної інформації громадян.

Третьою, сутнісною новелою авторської концепції є адаптація функцій наглядового органу до екстремальних воєнних викликів сьогодення (Катилов, 2026: 29). Досвід ведення гібридної війни довів, що персональні дані громадян перетворилися на зброю в руках агресора, який створює фішингові платформи для збору відомостей про родини військовослужбовців ЗСУ та організації фільтраційних заходів на тимчасово окупованих територіях.

Спираючись на концептуальні пропозиції В. І. Катилова щодо необхідності посилення публічно-правового захисту реєстрів та збалансування швидкості прийняття актів уряду із суворим наглядом (Катилов, 2026: 29), наголошуємо на необхідності створення у структурі нової Національної комісії спеціалізованих підрозділів із гібридними повноваженнями.

Ці підрозділи мають поєднувати класичний правовий нагляд із заходами активного кіберзахисту, здійснювати постійний проактивний моніторинг інцидентів безпеки державних баз даних та взаємодіяти з органами кіберполіції та СБУ для оперативного блокування ворожих ресурсів (Пристай, 2024: 250). Актуальність цієї функції підтверджує кібератака на реєстри Міністерства юстиції України 19 грудня 2024 року, яка паралізувала державні реєстри персональних даних на понад місяць, тоді як орган захисту персональних даних не мав самостійних повноважень ні оцінити наслідки для суб'єктів даних, ні вимагати від розпорядника повідомлення про витік (Економічна правда, 2024). В умовах збройного конфлікту охорона приватних даних перестає бути виключно питанням права особи, а стає важливою складовою національної безпекової політики Держави.

Четвертою пропозицією є нормативне закріплення проактивних європейських інструментів: новий орган має розробити та впровадити обов'язкові національні стандарти проведення Оцінки впливу на захист даних (DPIA) під час розгортання нових інформаційних систем у сфері медицини (eHealth), соціального забезпечення та електронного урядування, а також активно стимулювати розробку галузевих Кодексів поведінки для приватного бізнесу (Пристай, 2024: 246, 248). Це дозволить створити превентивну систему захищеності інформації, де ризики витоку відомостей прораховуються ще на етапі проєктування будь-якого цифрового сервісу.

Висновки. Проведене порівняльно-правове дослідження дозволило встановити, що чинна модель державного контролю у сфері захисту персональних даних в Україні лише частково відповідає європейським стандартам, оскільки передача повноважень Омбудсману не створила передумов для формування інституційно незалежного наглядового органу. Водночас досвід ЄС засвідчує, що ефективна безпека особистої інформації пов'язана з функціонуванням автономних інституцій, наділених широкими санкційними повноваженнями.

Імплементація вимог GDPR вимагає створення в Україні спеціалізованого незалежного регулятора з належним рівнем фінансової та функціональної автономії. Такі кроки підвищать ефективність нагляду, посилять захищеність особи в цифровому середовищі та забезпечать гармонізацію вітчизняного законодавства з європейським правом. Перспективи подальших наукових пошуків полягають у вивченні взаємодії майбутнього органу з відомствами кібербезпеки та адаптації української системи гарантування цифрової приватності до новітніх актів ЄС.

Декларація про використання штучного інтелекту. Автор використовував інструмент штучного інтелекту «Claude 3.5 Sonnet» виключно з метою виправлення граматичних і стилістичних помилок, а також для уніфікації та форматування списку літератури. Інструменти ШІ не застосовувалися для генерування наукових ідей, змісту роботи чи висновків.

Конфлікт інтересів. Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бліхар М. М. Організаційно-правовий механізм захисту персональних даних. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2023. Вип. 77, ч. 2. С. 31–36. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.2.4

2. Гамалій І. В. Історіографія дослідження інтеграції законодавства України до правових стандартів ЄС. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2026. Випуск 1 (66). С. 12–17. DOI https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2026.3

3. Пропало все: як російські хакери зламали українські реєстри. Економічна правда. 20.12.2024. URL: https://epravda.com.ua/tehnologiji/propalo-vse-yak-rosiyski-hakeri-zlamali-ukrajinski-reyestri-801172/.

4. Катилов В. І. Делеговане законодавство в Україні крізь призму євроінтеграційних бенчмарків та стандартів International IDEA. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2026. Випуск 1 (66). С. 29–34. DOI https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2026.6

5. Конституція України : Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

6. Костюк Ю. В., Складанний П. М., Гулак Г. М., Бебешко Б. Т., Хорольська К. В., Рзаєва С. Л. Системи захисту інформації : підручник. Київ : Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, 2025. 887 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/51359/1/Kostiuk_Y_Skladannyi_P_Hulak_H_Bebeshko_B_Khorolska_K_Rzaieva_S_SZI_2025_FITM.pdf.

7. Лисак С.-Ю. Ю. Антикорупційна політика сучасної держави: європейські орієнтири та напрямки розвитку. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2026. Випуск 1 (66). С. 35–38. DOI https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2026.7

8. Михайлик А. С. Сучасний стан та проблеми захисту персональних даних працівників в Україні в умовах цифрової трансформації. *Соціальне право.* 2021. № 4. С. 200–207. URL: https://ir.library.knu.ua/handle/15071834/24866

9. Осика Ю. В. Правове регулювання використання персональних даних. *Ірпінський юридичний часопис.* 2023. Вип. 3 (12). С. 343–351. DOI 10.33244/2617-4154.3(12).2023.343-351

10. Різенко О. В. Європейські правові стандарти захисту персональних даних. Аналітично-порівняльне правознавство.

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

2024. № 6. С. 643–648. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.105

11. Пристай Р. А. Національні органи захисту даних в Європейському Союзі: роль і практика в сфері захисту персональних даних в соціальних мережах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2024. Вип. 82, ч. 2. С. 245–252. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.2.39

12. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2010. № 34. Ст. 481. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text.

13. Різак М. В. Адміністративно-правове забезпечення відносин обігу та обробки персональних даних в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2018. 39 с. URL: https://dspace.univd.edu.ua/items/b86b4c7d-d0b7-460f-9c06-fd5095416024.

14. Роїк М. Відповідність законодавства України окремим положенням правового регулювання сфери відкритих даних у Європейському Союзі : Аналітичний Звіт / за ред. О. Заярного. Київ : Міністерство цифрової трансформації України, 2023. 31 с. URL: https://eef.org.ua/wp-content/uploads/2023/07/Vidpovidnist-zakonodavstva-Ukrayiny-okremym-polozhennyam-pravovogo-regulyuvannya-sfery-vidkrytyh-danyh-u-YEvropejskomu-Soyuzi.pdf.

15. APD/GBA. Beslissing ten gronde / Décision quant au fond n° 25/2020 du 14 mai 2020. Autorité de protection des données. URL: https://www.dataprotectionauthority.be/sites/privacycommission/files/documents/Beslissing_GK_25-2020_EN.pdf

16. Bundesdatenschutzgesetz vom 30. Juni 2017 (BGBl. I S. 2097), das zuletzt durch Artikel 1 des Gesetzes vom 20. November 2019 (BGBl. I S. 1626) geändert worden ist. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/bdsg_2018/

17. CNIL. Publicités insérées entre les courriels et cookies : la CNIL sanctionne GOOGLE d'une amende de 325 millions d'euros. Paris : Commission Nationale de l'Informatique et des Libertés, 03.09.2025. URL: https://www.cnil.fr/fr/thematique/cnil/sanctions.

18. European Data Protection Board. Guidelines 04/2022 on the calculation of administrative fines under the GDPR, Version 2.1. Brussels : EDPB, 2023.

19. General Data Protection Regulation (GDPR) : Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data. *Official Journal of the European Union.* 2016. L 119. P. 1–88. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:02016R0679-20160504.

20. GDPR Enforcement Tracker : Report / CMS Law. 2023. Fine ID: ET-2212 (TikTok Technology Limited). URL: https://www.enforcementtracker.com/

21. Loi n° 78-17 du 6 janvier 1978 relative à l'informatique, aux fichiers et aux libertés. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000886460/

22. Ustawa z dnia 10 maja 2018 r. o ochronie danych osobowych. Dz.U. 2018 poz. 1000. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20180001000

23. Korchynskyi D., Kobrin A., Nekrutenko V. Ukrainian GDPR: The reality and future of privacy legislation in Ukraine. IAPP, 28.09.2020. URL: https://iapp.org/news/a/ukrainian-gdpr-the-reality-and-future-of-privacy-legislation-in-ukraine.

24. Стратонов В. М., Савєльєва І. В. Окремі аспекти використання біометричних персональних даних у профілактиці правопорушень. Юридичний бюлетень. 2020. Вип. 16. С. 265–271. DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2020.16.35

25. Stratonov V., Konovalova V., Savelieva I. Biometric personal data and their use in the investigation of criminal offences. Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine. 2021. Vol. 28, No. 4. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.2.39

REFERENCES:

1. Blikhar M. M. (2023). Organizatsijno-pravovyi mekhanizm zakhystu personalnykh danykh [Organizational and Legal Mechanism for Personal Data Protection]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law. Issue 77 (2). P. 31–36. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.2.42.

2. Hamalii I. V. (2026). Istoriohrafiia doslidzhennia intehratsii zakonodavstva Ukrainy do pravovykh standartiv YES [Historiography of Research on the Integration of Ukrainian Legislation into EU Legal Standards]. Prykarpatskyi iurydychnyi visnyk – Subcarpathian Law Bulletin. Issue 1 (66). P. 12–17. DOI https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2026.3

3. Propalo vse: yak rosiiski khakeri zlamaly ukrainski reyestry [All is Lost: How Russian Hackers Hacked Ukrainian Registers]. Ekonomichna pravda – Economic Truth. December 20, 2024. URL: https://epravda.com.ua/tehnologiji/propalo-vse-yak-rosiyski-hakeri-zlamali-ukrajinski-reyestri-801172/.

4. Katylov V. I. (2026). Delehovane zakonodavstvo v Ukraini kriz pryzmu yevrointehratsiinykh benchmarkiv ta standartiv International IDEA [Delegated Legislation in Ukraine Through the Prism of European Integration Benchmarks and International IDEA Standards]. Prykarpatskyi iurydychnyi visnyk – Subcarpathian Law Bulletin. Issue 1 (66). P. 29–34. DOI https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2026.6

5. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]: Law of Ukraine of June 28, 1996 No. 254k/96-VR (1996). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. No. 30. Art. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

6. Kostiuk Yu. V., Skladannyi P. M., Hulak H. M., Bebeshko B. T., Khorolska K. V., Rzaieva S. L. (2025). Systemy zakhystu informatsii [Information Security Systems]: textbook. Kyiv: Kyivskyi stolichnyi universytet imeni Borysa Hrinchenka – Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University. 887 p. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/51359/1/Kostiuk_Y_Skladannyi_P_Hulak_H_Bebeshko_B_Khorolska_K_Rzaieva_S_SZI_2025_FITM.pdf.

7. Lysak S.-Iu. Yu. (2026). Antykoruptsiina polityka suchasnoi derzhavy: yevropeiski oriientyry ta napriamky rozvytku [Anti-Corruption Policy of the Modern State: European Orientations and Development Directions]. Prykarpatskyi iurydychnyi visnyk – Subcarpathian Law Bulletin. Issue 1 (66). P. 35–38. DOI https://doi.org/10.32782/pyuv.v1.2026.7

8. Mykhailyk A. S. (2021). Suchasnyi stan ta problemy zakhystu personalnykh danykh pratsivnykiv v Ukraini v umovakh tsyfrovoi transformatsii [Current State and Problems of Protection of Employees' Personal Data in Ukraine in the Conditions of Digital Transformation]. Sotsialne pravo – Social Law. No. 4. P. 200–207. URL: https://ir.library.knu.ua/handle/15071834/24866

9. Osyka Yu. V. (2023). Pravove rehuliuvannia vykorystannia personalnykh danykh [Legal Regulation of the Use of Personal Data]. Irpinskyi iurydychnyi chasopys – Irpin Law Journal. Issue 3 (12). P. 343–351. DOI 10.33244/2617-4154.3(12).2023.343-351

10. Rizenko, O. V. (2024). European legal standards for personal data protection. Analytical and Comparative Jurisprudence, (6), 643–648. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.105

11. Prystai R. A. (2024). Natsionalni orhany zakhystu danykh v Yevropeiskomu Soiuzi: rol i praktyka v sferi zakhystu personalnykh danykh v sotsialnykh merezhakh [National Data Protection Authorities in the European Union: Role and Practice in the Field of Personal Data Protection in Social Networks]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law. Issue 82 (2). P. 245–252. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.2.39

12. Pro zakhyst personalnykh danykh [On Personal Data Protection]: Law of Ukraine of June 01, 2010 No. 2297-VI (2010). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. No. 34. Art. 481. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text.

13. Rizak M. V. (2018). Administratyvno-pravove zabezpechennia vidnosyn obihu ta obrobky personalnykh danykh v Ukraini [Administrative and Legal Support of Relations Governing the Circulation and Processing of Personal Data in Ukraine]: Extended abstract of Doctor of Sciences dissertation (12.00.07). Kharkiv: Kharkivskyi natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav – Kharkiv National University of Internal Affairs. 39 p. URL: https://dspace.univd.edu.ua/items/b86b4c7d-d0b7-460f-9c06-fd5095416024.

14. Roik M. (2023). Vidpovidnist zakonodavstva Ukrainy okremym polozhenniam pravovoho rehuliuvannia sfery vidkrytykh danykh u Yevropeiskomu Soiuzi [Compliance of Ukrainian Legislation with Certain Provisions of Legal Regulation of Open Data in the European Union]: Analytical Report. Ed. O. Zaiarnyi. Kyiv: Ministerstvo tsyfrovoi transformatsii Ukrainy – Ministry of Digital Transformation of Ukraine. 31 p. URL: https://eef.org.ua/wp-content/uploads/2023/07/Vidpovidnist-zakonodavstva-Ukrayiny-okremym-polozhennyam-pravovogo-regulyuvannya-sfery-vidkrytyh-danyh-u-YEvropejskomu-Soyuzi.pdf.

15. APD/GBA. (2020). Beslissing ten gronde / Décision quant au fond n° 25/2020 du 14 mai 2020. Autorité de protection des données. URL: https://www.dataprotectionauthority.be/sites/privacycommission/files/documents/Beslissing_GK_25-2020_EN.pdf

16. Bundesdatenschutzgesetz vom 30. Juni 2017 (BGBl. I S. 2097), das zuletzt durch Artikel 1 des Gesetzes vom 20. November 2019 (BGBl. I S. 1626) geändert worden ist. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/bdsg_2018/

17. CNIL. (2025). Publicités insérées entre les courriels et cookies : la CNIL sanctionne GOOGLE d'une amende de 325 millions d'euros. Paris: Commission Nationale de l'Informatique et des Libertés, September 03, 2025. URL: https://www.cnil.fr/fr/thematique/cnil/sanctions.

18. European Data Protection Board. (2023). Guidelines 04/2022 on the calculation of administrative fines under the GDPR, Version 2.1. Brussels: EDPB.

19. General Data Protection Regulation (GDPR). (2016). Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data. Official Journal of the European Union. L 119. P. 1–88. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:02016R0679-20160504.

20. GDPR Enforcement Tracker. (2023). Report. CMS Law. Fine ID: ET-2212 (TikTok Technology Limited). URL: https://www.enforcementtracker.com/

21. Loi n° 78-17 du 6 janvier 1978 relative à l'informatique, aux fichiers et aux libertés. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000886460/

22. Ustawa z dnia 10 maja 2018 r. o ochronie danych osobowych. Dz.U. 2018 poz. 1000. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20180001000

23. Korchynskyi D., Kobrin A., Nekrutenko V. (2020). Ukrainian GDPR: The reality and future of privacy legislation in Ukraine. IAPP, September 28, 2020. URL: https://iapp.org/news/a/ukrainian-gdpr-the-reality-and-future-of-privacy-legislation-in-ukraine.

24. Stratonov V. M., Savielieva I. V. (2020). Okremi aspekty vykorystannia biometrychnykh personalnykh danykh u profilaktytsi pravoporushen [Certain Aspects of the Use of Biometric Personal Data in Crime Prevention]. Iurydychnyi biuleten – Legal Bulletin. Issue 16. P. 265–271. DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2020.16.35

25. Stratonov V., Konovalova V., Savelieva I. (2021). Biometric personal data and their use in the investigation of criminal offences. Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine. Vol. 28, No. 4. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.2.39

Дата першого надходження статті до видання: 04.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 01.10.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

СЕКЦІЯ 6
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.35:347.19
DOI https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2026-4-15

ОБ'ЄКТ ЗЛОВЖИВАННЯ ПОВНОВАЖЕННЯМИ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ ПРИВАТНОГО ПРАВА НЕЗАЛЕЖНО ВІД ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ФОРМИ

Ковач Дмитро Васильович,
аспірант кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ
kovachdv@ukr.net
https://orcid.org/0009-0006-5762-6866

Метою *статті є комплексне кримінально-правове дослідження об'єкта зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 364-1 КК України), визначення його родового, основного безпосереднього та додаткового безпосереднього рівнів з урахуванням специфіки суб'єкта та сфери вчинення цього кримінального правопорушення.*

Методи дослідження: *дослідження здійснено з використанням формально-логічного методу для тлумачення положень ст. 364-1 КК України та суміжних норм цивільного законодавства щодо статусу юридичних осіб приватного права. Догматичний метод застосовано для аналізу традиційної класифікації об'єкта кримінального правопорушення «по вертикалі» (загальний, родовий, безпосередній об'єкти) та «по горизонталі» (основний, додатковий обов'язковий, додатковий факультативний об'єкти). Системно-структурний метод використано для встановлення місця ст. 364-1 КК України в системі розділу XVII Особливої частини КК України та її співвідношення із суміжними складами. Методи аналізу й синтезу застосовано для узагальнення й порівняння наукових позицій різних авторів щодо визначення родового та безпосереднього об'єктів досліджуваного кримінального правопорушення.*

Результати. *Обґрунтовано, що родовим об'єктом ст. 364-1 КК України є суспільні відносини, що забезпечують належний порядок здійснення службової діяльності службовими особами та професійної діяльності особами, які надають публічні послуги. Сформульовано авторське визначення основного безпосереднього об'єкта як суспільних відносин, що забезпечують установлений законом, установчими документами та іншими правомірними актами порядок здійснення службовою особою юридичної особи приватного права наданих їй повноважень відповідно до їх призначення та законних інтересів юридичної особи. Розкрито зміст поняття «інтереси юридичної особи приватного права», яке не зводиться до одержання прибутку, а охоплює законне ведення діяльності, збереження майна, виконання зобов'язань та реалізацію статутних цілей. Установлено альтернативний, але обов'язковий характер додаткового безпосереднього об'єкта, яким виступають права та інтереси окремих громадян, державні чи громадські інтереси або інтереси юридичних осіб, яким заподіюється істотна шкода.*

Висновки. *Об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 364-1 КК України, має багаторівневий характер. Основним безпосереднім об'єктом визначено суспільні відносини щодо належного порядку здійснення службовою особою юридичної особи приватного права наданих їй повноважень відповідно до їх призначення та законних інтересів такої юридичної особи. Додатковим безпосереднім об'єктом є охоронювані законом права та інтереси окремих громадян, державні чи громадські інтереси або інтереси юридичних осіб, яким заподіюється істотна шкода. Такий підхід дає змогу розмежувати об'єкт посягання від характеристики самого діяння та його наслідків.*

Ключові слова: *зловживання повноваженнями; службова особа; юридична особа приватного права; об'єкт кримінального правопорушення; родовий об'єкт; безпосередній об'єкт; додатковий об'єкт; істотна шкода.*

© Ковач Д. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

OBJECT OF ABUSE OF POWERS BY AN OFFICIAL OF A LEGAL ENTITY OF PRIVATE LAW, REGARDLESS OF ITS ORGANIZATIONAL AND LEGAL FORM

Kovach Dmytro Vasylovych,
Postgraduate Student at the Department of Criminal Law
National Academy of Internal Affairs
kovachdv@ukr.net
https://orcid.org/0009-0006-5762-6866

The purpose of the article *is to conduct a comprehensive criminal-law study of the object of abuse of powers by an official of a legal entity of private law, regardless of its organizational and legal form (Article 364-1 of the Criminal Code of Ukraine), and to determine its generic, principal direct, and additional direct levels, taking into account the specific characteristics of the offender and the sphere in which this criminal offense is committed.*

Research methods*: The study was conducted using the formal-logical method to interpret the provisions of Article 364-1 of the Criminal Code of Ukraine and related provisions of civil legislation concerning the status of legal entities of private law. The dogmatic method was applied to analyze the traditional classification of the object of a criminal offense "vertically" (general, generic, and direct objects) and "horizontally" (principal, additional mandatory, and additional optional objects). The systemic-structural method was used to establish the place of Article 364-1 of the Criminal Code of Ukraine within the system of Chapter XVII of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine and its relationship with related offenses. The methods of analysis and synthesis were employed to generalize and compare the scholarly positions of different authors concerning the definition of the generic and direct objects of the criminal offense under study.*

Results*. It is substantiated that the generic object of Article 364-1 of the Criminal Code of Ukraine comprises social relations ensuring the proper procedure for the performance of official duties by officials and professional activities by persons providing public services. The article formulates the author's definition of the principal direct object as social relations ensuring the procedure established by law, constituent documents, and other lawful acts for the exercise by an official of a legal entity of private law of the powers vested in them in accordance with their purpose and the legitimate interests of the legal entity. The content of the concept of "interests of a legal entity of private law" is examined, demonstrating that it cannot be reduced to profit-making, but encompasses lawful conduct of activities, preservation of property, performance of obligations, and achievement of statutory objectives. The article establishes the alternative yet mandatory nature of the additional direct object, which consists of the rights and interests of individual citizens, state or public interests, or the interests of legal entities that suffer substantial damage.*

Conclusions. *The object of the criminal offense provided for by Article 364-1 of the Criminal Code of Ukraine has a multi-level character. The principal direct object is defined as social relations concerning the proper exercise by an official of a legal entity of private law of the powers vested in them in accordance with their purpose and the legitimate interests of that legal entity. The additional direct object comprises legally protected rights and interests of individual citizens, state or public interests, or the interests of legal entities that suffer substantial damage. This approach makes it possible to distinguish the object of the encroachment from the characteristics of the act itself and its consequences.*

Keywords: *abuse of powers; official; legal entity of private law; object of a criminal offense; generic object; direct object; additional object; substantial damage.*

Вступ. Визнання діяння кримінально протиправним пов'язане насамперед з оцінкою його суспільної небезпечності. Вона дає змогу встановити, чи створює певна поведінка таку загрозу для охоронюваних кримінальним законом суспільних відносин, яка потребує реагування засобами кримінального права. Визначальне значення при цьому мають об'єктивні ознаки кримінального правопорушення, передусім об'єкт посягання, характер діяння та заподіювана ним шкода (Дзюба, 2014: 133). У науковій літературі обґрунтовано зазначається, що соціальна сутність кримінального правопорушення полягає у заподіянні шкоди суспільним відносинам або створенні реальної загрози її заподіяння. Така шкода має фізичний, моральний чи майновий характер і відображає матеріальний зміст суспільної небезпечності (Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України, 2018: 45).

1. Загальнотеоретичні засади та родовий об'єкт

Аналіз складу кримінального правопорушення, зазвичай, розпочинається з визначення його об'єкта, оскільки кримінальний закон спрямований на охорону найбільш значущих для суспільства, держави, фізичних та юридичних осіб відносин. Правильне кримінально-правове визначення об'єктів зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми є необхідною передумовою точної кримінально-правової оцінки вчиненого. Воно дає змогу встановити соціальну спрямованість заборони, закріпленої у ст. 364-1 КК України, визначити місце цього кримінального правопорушення у системі діянь, передбачених розділом XVII Особливої частини КК України, а також відмежувати охоронювану сферу

від суміжних суспільних відносин (Дудоров, 2014: 51).

Водночас у науці кримінального права проблема об'єкта кримінального правопорушення традиційно належить до найбільш дискусійних. У літературі наголошується, що складно знайти іншу проблему кримінального права, яка містила б таку кількість спірних питань, як учення про об'єкт кримінального правопорушення (Кримінальне право України, 2008: 111). Відповідаючи на питання про підстави виокремлення певних діянь серед кримінальних правопорушень загалом, необхідно виходити з характеру суспільних відносин, яким заподіюється або може бути заподіяна шкода. Для ст. 364-1 КК України це особливо суттєво, оскільки кримінально-правова заборона пов'язана не з будь-якими порушеннями у приватній сфері, а з використанням саме службових повноважень усупереч законним інтересам юридичної особи приватного права.

У кримінально-правовій літературі об'єкти кримінальних правопорушень зазвичай класифікуються за двома критеріями. За ступенем узагальненості, тобто «по вертикалі», їх поділяють на загальний, родовий та безпосередній об'єкти. За співвідношенням безпосередніх об'єктів («по горизонталі») розрізняють основний, додатковий обов'язковий та додатковий факультативний об'єкти (Кримінальне право України, 2018: 90). Така класифікація придатна і, необхідна для дослідження ст. 364-1 КК України, оскільки дає можливість перейти від усієї системи суспільних відносин, поставлених під кримінально-правову охорону, до конкретної сфери службової діяльності юридичної особи приватного права та тих прав і законних інтересів, яким заподіюється істотна шкода.

У загальному розумінні під об'єктом кримінального правопорушення прийнято розуміти те, чому заподіюється шкода внаслідок його вчинення або щодо чого створюється загроза заподіяння такої шкоди (Кримінальне право України: 68). Загальним об'єктом кримінального правопорушення є сукупність суспільних відносин, поставлених під охорону кримінального закону, тобто вся система об'єктів кримінально-правової охорони (Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України: 14). Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права, як і будь-яке інше кримінальне правопорушення, посягає на певну частину цієї системи, а його специфіка визначається тією сферою суспільних відносин, у межах якої службова особа реалізує надані їй повноваження (Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України, 2019: 763).

Родовий об'єкт становить певну частину загального об'єкта, тобто групу однорідних або близьких за змістом суспільних відносин, які охороняються сукупністю взаємопов'язаних кримінально-правових норм. Він відображає характер суспільної небезпечності відповідної групи кримінальних правопорушень та є одним із критеріїв їх систематизації в Особливій частині КК (Кримінальний кодекс України: 14). Стаття 364-1 розміщена у розділі XVII Особливої частини КК України, який охоплює кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Тому родовий об'єкт цього кримінального правопорушення не може обмежуватися лише належним функціонуванням державного апарату. Він також охоплює суспільні відносини, що забезпечують установлену законом і відповідними регулятивними актами належну службову діяльність у публічній та приватній сферах, а також, як було зазначено, належне здійснення професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

У юридичній літературі питання про межі родового об'єкта кримінальних правопорушень, передбачених розділом XVII Особливої частини КК України, вирішується неоднаково. М.-М. С. Яциніна, аналізуючи зловживання владою, службовим становищем або повноваженнями, обґрунтовувала спільність їх правової природи та пов'язувала родовий об'єкт із суспільними відносинами щодо належної діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності, а також осіб, які надають публічні послуги (Яциніна, 2016: 187–190). Р. М. Гора, досліджуючи значення поділу юридичних осіб на юридичних осіб публічного та приватного права для встановлення об'єкта ст. 364-1 КК України, також звертав увагу на те, що належність юридичної особи до відповідної сфери безпосередньо впливає на визначення охоронюваних цією нормою суспільних відносин (Гора, 2018: 144–152).

На нашу думку, родовий об'єкт ст. 364-1 КК України доцільно визначати *як суспільні відносини, що забезпечують належний порядок здійснення службової діяльності службовими особами та професійної діяльності особами, які надають публічні послуги, відповідно до правового призначення наданих їм повноважень.* У межах такого родового об'єкта ст. 364-1 КК України охороняє окрему сферу – службову діяльність юридичних осіб приватного права. Йдеться не про охорону приватної власності як такої і не про забезпечення прибутковості діяльності певного суб'єкта господарювання, а про суспільні відносини, що виникають у зв'язку з належним здійсненням службовою особою наданих їй організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських повноважень.

Необхідно додати, що юридична особа приватного права відповідно до цивільного законодавства визначається насамперед за порядком її створення, а не лише за формою власності; вона створюється на підставі установчих документів у встановленому законом порядку (Цивільний кодекс України, 2003). Тому при характеристиці об'єкта ст. 364-1 КК України сферу кримінально-правової охорони

необхідно пов'язувати саме з діяльністю юридичної особи приватного права та належним порядком реалізації повноважень її службових осіб, а не механічно з будь-якою діяльністю, у якій використовується приватне майно.

2. Безпосередній об'єкт (основний і додатковий)

Безпосередній об'єкт має індивідуальний характер і є складовою родового об'єкта, співвідносячись із ним як частина і ціле. У зв'язку з цим його визначення повинно відображати ті конкретні суспільні відносини, на які посягає діяння, передбачене відповідною кримінально-правовою нормою. У наукових працях, присвячених ст. 364-1 КК України, безпосередній об'єкт пов'язують із належною діяльністю юридичних осіб приватного права та встановленим порядком здійснення їх службовими особами своїх повноважень (Яциніна, 2016: 189; Монін, 2022: 299–310). Враховуючи зміст диспозиції ст. 364-1 КК України, основним безпосереднім об'єктом зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми, на нашу думку, *є суспільні відносини, що забезпечують встановлений законом, установчими документами та іншими правомірними актами порядок здійснення службовою особою юридичної особи приватного права наданих їй повноважень відповідно до їх призначення та законних інтересів такої юридичної особи.*

Запропоноване визначення потребує уточнення змісту категорії «інтереси юридичної особи приватного права», оскільки диспозиція ст. 364-1 КК України безпосередньо пов'язує зловживання з використанням повноважень усупереч таким інтересам (Кримінальний кодекс України: 2013). Інтерес юридичної особи не можна зводити виключно до одержання прибутку або до безпосереднього збільшення вартості її майна. Для різного роду товариств (акціонерне, з повною, або обмеженою відповідальністю тощо) він охоплює законне ведення діяльності, збереження та раціональне використання майна, виконання договірних і корпоративних зобов'язань, реалізацію рішень органів управління, підтримання ділової репутації та досягнення визначених установчими та іншими документами цілей. Для непідприємницьких товариств та установ зміст такого інтересу визначається метою їх створення, законним порядком використання майна, виконанням статутних завдань та належним здійсненням управління (Монін, 2022, 299–310). Тому сама економічна невигідність окремого рішення, збитковість правочину чи невдалий результат діяльності не змінюють об'єкта кримінально-правової охорони і не означають автоматично посягання на нього.

Поряд із цим, при характеристиці об'єкта ст. 364-1 КК України необхідно розмежовувати інтерес юридичної особи, всупереч якому службова особа використовує надані їй повноваження, та ті охоронювані законом права й інтереси, яким унаслідок такого зловживання заподіюється істотна шкода. Перша категорія безпосередньо характеризує спрямованість посягання на належний порядок службової діяльності конкретної юридичної особи приватного права. Друга визначена у диспозиції ст. 364-1 КК України альтернативно: це права або інтереси окремих громадян, державні чи громадські інтереси або інтереси юридичних осіб (Кримінальний кодекс України: 2001). Оскільки настання істотної шкоди хоча б одному з названих благ є обов'язковою умовою закінченого складу, додатковий безпосередній об'єкт цього кримінального правопорушення має альтернативний за змістом, але обов'язковий характер.

П. С. Матишевський, розглядаючи класифікацію об'єкта, слушно зазначав, що ознаки складу кримінального правопорушення не є факультативними, якщо вони прямо визначають його юридичну природу; водночас заподіяння шкоди іншим соціальним благам, які не відображають специфіку відповідного складу, саме по собі не перетворює їх на його об'єкт (Матишевський, 2001: 104]. В. Я. Тацій звертав увагу на те, що посягання на додатковий об'єкт характеризує підвищену суспільну небезпечність вчиненого та має враховуватися під час кримінально-правової оцінки (Кримінальне право України, 2002: 101). Стосовно ст. 364-1 КК України ці положення дають підстави розглядати поряд з основним безпосереднім об'єктом ті права та законні інтереси, яким фактично заподіяно істотну шкоду, як додатковий безпосередній об'єкт, прямо передбачений кримінальним законом.

Під правами та інтересами окремих громадян у контексті ст. 364-1 КК України слід розуміти гарантовані Конституцією України, законами та іншими нормативно-правовими актами можливості особи користуватися належними їй благами, вимагати відповідної поведінки від інших осіб, брати участь у майнових, трудових, корпоративних та інших правовідносинах, а також реалізовувати законні інтереси, які перебувають під правовою охороною. Шкода таким правам та інтересам у сфері діяльності юридичної особи приватного права може бути пов'язана, зокрема, з неправомірним розпорядженням майном, невиконанням зобов'язань, позбавленням особи належних їй виплат, порушенням її корпоративних або трудових прав чи створенням інших істотних перешкод для реалізації охоронюваного законом інтересу. Конкретний зміст додаткового об'єкта повинен визначатися, з урахуванням того права чи інтересу, якому заподіяно передбачену законом шкоду.

Державні інтереси охоплюють охоронювані законом потреби держави, пов'язані з належним функціонуванням її інституцій, виконанням визначених законом завдань, забезпеченням економічної, соціальної та іншої державної політики. Конституційний Суд України зазначав, що інтереси держави закріплюються як нормами Конституції України, так і іншими

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

правовими актами, а їх основу становить потреба у здійсненні загальнодержавних політичних, економічних, соціальних та інших дій (Рішення Конституційного Суду України, 1999). Громадські інтереси відображають охоронювані законом потреби суспільства в цілому, територіальних громад, соціальних груп чи інших об'єднань осіб. Інтереси юридичних осіб охоплюють їх майнові та немайнові права, можливість здійснювати статутну, господарську, професійну чи іншу законну діяльність, зберігати майно, виконувати зобов'язання та реалізовувати рішення органів управління без протиправного використання службових повноважень (Філончук, 2019: 170). При цьому потерпілою від істотної шкоди може бути як юридична особа приватного права, усупереч інтересам якої діяла її службова особа, так і інша юридична особа, якщо її охоронюваним законом інтересам фактично заподіяно шкоду.

Таким чином, об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 364-1 КК України, має багаторівневий характер. У межах родового об'єкта кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності пов'язаної із наданням публічних послуг основний безпосередній об'єкт утворюють суспільні відносини, що забезпечують належний порядок здійснення службовою особою юридичної особи приватного права наданих їй повноважень відповідно до їх правового призначення та законних інтересів цієї юридичної особи. Додатковим безпосереднім об'єктом виступають охоронювані законом права або інтереси окремих громадян, державні чи громадські інтереси або інтереси юридичних осіб, яким заподіюється істотна шкода. Такий підхід дає змогу не змішувати об'єкт посягання з характеристикою самого використання повноважень та його наслідків і зберігає межі дослідження на рівні суспільних відносин, які поставлені під кримінально-правову охорону.

Висновки. Отже, основним безпосереднім об'єктом зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми, визначено суспільні відносини, що забезпечують встановлений законом, установчими документами та іншими правомірними актами порядок здійснення службовою особою юридичної особи приватного права наданих їй повноважень відповідно до їх призначення та законних інтересів такої юридичної особи. Додатковим об'єктом є охоронювані законом права та інтереси окремих громадян, державні чи громадські інтереси або інтереси юридичних осіб, яким унаслідок передбаченого кримінально-правовою нормою зловживання заподіюється передбачена кримінальним законом шкода.

Декларація про використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту використовувалися виключно для мовного редагування, перевірки граматики, перекладу або інших допоміжних завдань, без використання згенерованих ними об'єктів як результатів академічної діяльності.

Конфлікт інтересів. Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дзюба Ю. П. Суспільна небезпечність злочинів та соціальна обумовленість кримінально-правової заборони. *Форум права*. 2014. № 4. С. 130–134. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_4_25.pdf
2. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернія. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
3. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навч. посіб. / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.
4. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров та ін. ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. 4-те вид., перероб. та допов. Київ : Атіка, 2008. 375 с.
5. Кримінальне право України: Загальна частина. Основні питання вчення про злочин : наук.-практ. посіб. / за ред. В. П. Ємельянова. Харків : Право, 2018. 142 с.
6. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Є. С. Назимко, С. В. Лосич, Ю. О. Данилевська та ін. ; за заг. ред. В. М. Бесчастного, О. М. Джужи. Київ : ВД «Дакор», 2018. 386 с.
7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2019. 1384 с.
8. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова та ін. 5-те вид., доповн. Харків : Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина. 1040 с.
9. Яциніна М.-М. С. Об'єкт зловживання владою, службовим становищем або повноваженнями за КК України. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2016. Вип. 62. С. 184–191. URL: https://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/article/viewFile/398/394
10. Гора Р. М. Значення юридичних осіб публічного права для вивчення об'єкта злочину, передбаченого ст. 364-1 КК України. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2018. Т. 1, № 10. С. 144–152. DOI: https://doi.org/10.21564/2311-9640.2018.10.161675
11. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15
12. Монін І. В. Щодо особливостей визначення об'єкта складу кримінального правопорушення, пов'язаного зі зловживанням повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми. *Юридичний вісник*. 2022. № 5. С. 299–310.
13. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14
14. Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. для студ. юрид. вузів і фак. Київ : А.С.К., 2001. 352 с.
15. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін. ; за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ : Юрінком Інтер – Право, 2002. 416 с.
16. Рішення Конституційного Суду України від 8 квітня 1999 року № 3-рп/99 у справі за конституційними поданнями Вищого арбітражного суду України та Генеральної прокуратури України щодо офіційного тлумачення положень статті 2 Арбітражного процесуального кодексу України (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді). URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/v003p710-99
17. Філончук Г. А. Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно

від організаційно-правової форми: окремі питання аналізу об'єктивної сторони злочину. *Особливості застосування антикорупційного законодавств*а: від розслідування до вироку суду : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 17 жовт. 2019 р.). Харків : ХНУВС, 2019. С. 170–172. URL: https://dspace.univd.edu.ua/items/f885b940-ea9f-4766-a04a-f59cb09bb58b

REFERENCES:

1. Dziuba Yu. P. (2014). Suspilna nebezpechnist zlochyniv ta sotsialna obumovlenist kryminalno-pravovoi zaborony [Public danger of crimes and social conditionality of the criminal-law prohibition]. *Forum prava – Forum of Law*. 2014. № 4. S. 130–134. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_4_25.pdf [in Ukrainian].

2. Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine] / za zah. red. O. M. Dzhuzhi, A. V. Savchenka, V. V. Chernieia. 2-he vyd., pererob. i dopov. Kyiv: Yurinkom Inter, 2018. 1104 s. [in Ukrainian].

3. Dudorov O. O., Khavroniuk M. I. (2014). Kryminalne pravo [Criminal law]: navch. posib. / za zah. red. M. I. Khavroniuka. Kyiv: Vaite, 2014. 944 s. [in Ukrainian].

4. Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna [Criminal Law of Ukraine. General Part]: pidruchnyk / Yu. V. Aleksandrov ta in.; za red. M. I. Melnyka, V. A. Klymenka. 4-te vyd., pererob. ta dopov. Kyiv: Atika, 2008. 375 s. [in Ukrainian].

5. Kryminalne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna. Osnovni pytannia vchennia pro zlochyn [Criminal Law of Ukraine: General Part. Basic issues of the doctrine of crime]: nauk.-prakt. posib. / za red. V. P. Yemelianova. Kharkiv: Pravo, 2018. 142 s. [in Ukrainian].

6. Kryminalne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna [Criminal Law of Ukraine: General Part]: pidruchnyk / Ye. S. Nazymko, S. V. Losych, Yu. O. Danylevska ta in.; za zah. red. V. M. Beschastnoho, O. M. Dzhuzhy. Kyiv: VD «Dakor», 2018. 386 s. [in Ukrainian].

7. Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine] / za red. M. I. Melnyka, M. I. Khavroniuka. 11-te vyd., pererobl. ta dopov. Kyiv: VD «Dakor», 2019. 1384 s. [in Ukrainian].

8. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar [Criminal Code of Ukraine. Scientific and practical commentary]: u 2 t. / za zah. red. V. Ya. Tatsiia, V. P. Pshonky, V. I. Borysova ta in. 5-te vyd., dopovn. Kharkiv: Pravo, 2013. T. 2: Osoblyva chastyna. 1040 s. [in Ukrainian].

9. Yatsynina M.-M. S. (2016). Obiekt zlovzhyvannia vladoiu, sluzhbovym stanovyshchem abo povnovazhenniamy za KK Ukrainy [The object of abuse of power, official position, or authority under the Criminal Code of Ukraine]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia yurydychna – Bulletin of Lviv University. Series Law*. 2016. Vyp. 62. S. 184–191. URL: https://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/article/viewFile/398/394 [in Ukrainian].

10. Hora R. M. (2018). Znachennia yurydychnykh osib publichnoho prava dlia vyvchennia obiekta zlochynu, peredbachenoho st. 364-1 KK Ukrainy [The significance of legal entities of public law for studying the object of the crime under Article 364-1 of the Criminal Code of Ukraine]. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy – Bulletin of the Association of Criminal Law of Ukraine*. 2018. T. 1, № 10. S. 144–152. DOI: https://doi.org/10.21564/2311-9640.2018.10.161675 [in Ukrainian].

11. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2003 roku № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15 (data zvernennia: 16.09.2026) [in Ukrainian].

12. Monin I. V. (2022). Shchodo osoblyvostei vyznachennia obiekta skladu kryminalnoho pravoporushennia, poviazanoho zi zlovzhyvanniam povnovazhenniamy sluzhbovoiu osoboiu yurydychnoi osoby pryvatnoho prava nezalezhno vid orhanizatsiino-pravovoi formy [On the peculiarities of determining the object of the corpus delicti of the criminal offense related to abuse of authority by an official of a private-law legal entity, regardless of its organizational and legal form]. *Yurydychnyi visnyk – Legal Bulletin*. 2022. № 5. S. 299–310 [in Ukrainian].

13. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 05 kvitnia 2001 roku № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14 (data zvernennia: 16.09.2026) [in Ukrainian].

14. Matyshevskyi P. S. (2001). Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna [Criminal Law of Ukraine. General Part]: pidruch. dlia stud. yuryd. vuziv i fak. Kyiv: A.S.K., 2001. 352 s. [in Ukrainian].

15. Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna [Criminal Law of Ukraine. General Part]: pidruchnyk dlia studentiv yuryd. spets. vyshch. zakladiv osvity / M. I. Bazhanov, Yu. V. Baulin, V. I. Borysov ta in.; za red. M. I. Bazhanova, V. V. Stashysa, V. Ya. Tatsiia. Kyiv: Yurinkom Inter – Pravo, 2002. 416 s. [in Ukrainian].

16. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 8 kvitnia 1999 roku № 3-rp/99 u spravi za konstytutsiinymy podanniamy Vyshchoho arbitrazhnoho sudu Ukrainy ta Heneralnoi prokuratury Ukrainy shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhen statti 2 Arbitrazhnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy (sprava pro predstavnytstvo prokuraturoiu Ukrainy interesiv derzhavy v arbitrazhnomu sudi) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine of April 8, 1999, No. 3-rp/99 in the case on the constitutional petitions of the Supreme Arbitration Court of Ukraine and the Prosecutor General's Office of Ukraine regarding the official interpretation of Article 2 of the Arbitration Procedural Code of Ukraine (case on the representation by the Prosecutor's Office of Ukraine of state interests in arbitration court)]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/v003p710-99 [in Ukrainian].

17. Filonchuk H. A. (2019). Zlovzhyvannia povnovazhenniamy sluzhbovoiu osoboiu yurydychnoi osoby pryvatnoho prava nezalezhno vid orhanizatsiino-pravovoi formy: okremi pytannia analizu obiektyvnoi storony zlochynu [Abuse of authority by an official of a private-law legal entity, regardless of its organizational and legal form: certain issues in the analysis of the objective side of the crime]. *Osoblyvosti zastosuvannia antykoruptsiinoho zakonodavstva: vid rozsliduvannia do vyroku sudu – Peculiarities of the Application of Anti-Corruption Legislation: from Investigation to Court Verdict*: zb. tez dop. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 17 zhovt. 2019 r.). Kharkiv: KhNUVS, 2019. S. 170–172. URL: https://dspace.univd.edu.ua/items/f885b940-ea9f-4766-a04a-f59cb09bb58b [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 16.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 19.10.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

УДК 340.134(091):336.74]:343.3/.7
DOI https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2026-4-16

ЕВОЛЮЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ КРИПТОВАЛЮТИ: ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ЕТИЧНІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ

Корабель Марія Георгіївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно правових дисциплін, кримінального права та процесу
Харківського національного педагогічного університету
імені Г.С. Сковороди
masher-k@ukr.net
https://orcid.org/0000-0002-8703-7003

Павленко Тетяна Анатоліївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно правових дисциплін, кримінального права та процесу
Харківського національного педагогічного університету
імені Г.С. Сковороди
pavlenkotatyana7@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-6019-1086

Ждан Микола Дмитрович,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін і трудового права
імені професора О. І. Процевського
Харківського національного педагогічного університету
імені Г.С. Сковороди
zhdannik9@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-7773-0402

Мета. *Метою дослідження є комплексний аналіз історичних передумов виникнення криптовалюти та еволюції нормативно-правового регулювання суспільних відносин у сфері її використання в Україні, а також визначення особливостей і меж кримінально-правової охорони криптовалюти та етичних засад її криміналізації. Особливу увагу приділено встановленню взаємозв'язку між формуванням правового статусу криптовалюти та можливістю визнання її предметом кримінальних правопорушень, а також визначенню допустимих меж кримінально-правового втручання у сферу цифрових активів.*

Методи. *У процесі дослідження використано комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів. За допомогою історико-правового методу простежено основні етапи становлення криптовалюти та розвитку законодавства у відповідній сфері. Формально-юридичний метод застосовано для аналізу нормативно-правових положень, що визначають правову природу та статус криптовалюти і віртуальних активів. Системний метод дозволив розглянути кримінально-правову охорону віртуальних активів у взаємозв'язку з іншими напрямами правового регулювання. За допомогою методу аналізу та узагальнення визначено основні проблеми криміналізації суспільно небезпечних діянь, пов'язаних із використанням криптовалюти, та сформульовано відповідні висновки.*

Результати. *Установлено, що розвиток криптовалюти як результат еволюції електронних платіжних систем, цифрових грошей та децентралізованих технологій відбувався значно швидше, ніж формування належної нормативно-правової бази. Проаналізовано еволюцію підходів до правового регулювання криптовалюти в Україні – від початкової правової невизначеності та спроби співвіднести Bitcoin із традиційними правовими категоріями до поступового нормативного визнання поняття «віртуальний актив». Обґрунтовано, що визначення правової природи криптовалюти має принципове значення для кримінального права, оскільки створює передумови для визначення можливості визнання її предметом кримінальних правопорушень. Встановлено, що криптовалюта може мати самостійне майнове значення та водночас використовуватися у механізмах учинення суспільно небезпечних діянь, зокрема шахрайства, незаконного заволодіння майном, легалізації незаконно одержаних активів та інших правопорушень. Досліджено етичні аспекти криміналізації та визначено основними орієнтирами суспільну небезпечність діяння, справедливість, пропорційність, правову визначеність і принцип ultima ratio.*

Висновки. *Розвиток законодавства у сфері криптовалюти є закономірною реакцією держави на трансформацію суспільних відносин під впливом цифрових технологій. Водночас своєчасне нормативне*

© Корабель М. Г., Павленко Т. А., Ждан М. Д., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

реагування не повинно призводити до необґрунтованого розширення кримінально-правової заборони. Криміналізація має стосуватися не криптовалюти як технологічного чи майнового явища, а конкретних суспільно небезпечних діянь, пов'язаних із її використанням. Подальше вдосконалення кримінально-правової охорони віртуальних активів має здійснюватися відповідно до динаміки розвитку суспільних відносин із забезпеченням балансу між ефективним захистом майнових інтересів, протидією кримінальним правопорушенням та недопущенням надмірного втручання у правомірний обіг цифрових активів.

Ключові слова: *криптовалюта, предмет кримінального правопорушення, кримінально-правова охорона, криміналізація, кримінальне правопорушення, суспільна небезпечність, історичні передумови розвитку законодавства, етичні аспекти, порівняльне правознавство, кримінальна відповідальність.*

THE EVOLUTION OF CRYPTOCURRENCY LEGISLATION: HISTORICAL BACKGROUND AND ETHICAL ASPECTS OF CRIMINALIZATION

Korabel Mariia Georgiivna,
Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of State Law Disciplines,
Criminal Law and Procedure
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
masher-k@ukr.net
https://orcid.org/0000-0002-8703-7003

Pavlenko Tetiana Anatoliivna,
Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of State Law Disciplines,
Criminal Law and Procedure
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
pavlenkotatyana7@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-6019-1086

Zhdan Mykola Dmytrovych,
Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Civil Law Disciplines and Labor Law
named after Professor O. I. Protsevsky
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
zhdannik9@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-7773-0402

Purpose. *The purpose of this study is to conduct a comprehensive analysis of the historical preconditions for the emergence of cryptocurrency and the evolution of the legal framework governing social relations related to its use in Ukraine, as well as to identify the characteristics and limits of criminal law protection for cryptocurrency and the ethical foundations for its criminalization. Particular attention is paid to establishing the relationship between the formation of the legal status of cryptocurrency and the possibility of recognizing it as the subject of criminal offenses, as well as to determining the permissible limits of criminal law intervention in the sphere of digital assets.*

Methods*. A combination of general scientific and specialized legal methods was used in the course of the study. The historical-legal method was used to trace the main stages in the emergence of cryptocurrency and the development of legislation in this field. The formal-legal method was applied to analyze the legal provisions defining the legal nature and status of cryptocurrency and virtual assets. The systemic method allowed for an examination of the criminal law protection of virtual assets in relation to other areas of legal regulation. Using the method of analysis and generalization, the main problems of criminalizing socially dangerous acts related to the use of cryptocurrency were identified, and corresponding conclusions were formulated.*

Results. *It has been established that the development of cryptocurrency – as a result of the evolution of electronic payment systems, digital money, and decentralized technologies – occurred much more rapidly than the formation of an appropriate regulatory framework. This study analyzes the evolution of approaches to the legal regulation of cryptocurrency in Ukraine – from initial legal uncertainty and attempts to classify Bitcoin within traditional legal categories to the gradual regulatory recognition of the concept of a "virtual asset." It is argued that defining the legal nature of cryptocurrency is of fundamental importance for criminal law, as it establishes the prerequisites for determining whether it can be recognized as the subject of criminal offenses. It has been established that cryptocurrency can have independent property value and,*

at the same time, be used in mechanisms for committing socially dangerous acts, in particular fraud, unlawful appropriation of property, money laundering, and other offenses. The ethical aspects of criminalization have been examined, and the following key guiding principles have been identified: the social danger of the act, fairness, proportionality, legal certainty, and the principle of ultima ratio.

Conclusions. *The development of legislation in the field of cryptocurrency is a natural response by the state to the transformation of social relations under the influence of digital technologies. At the same time, a timely regulatory response should not lead to an unjustified expansion of criminal law prohibitions. Criminalization should not target cryptocurrency as a technological or property-related phenomenon, but rather specific socially harmful acts associated with its use. Further improvement of the criminal law protection of virtual assets should be carried out in accordance with the dynamics of the development of social relations, ensuring a balance between the effective protection of property interests, the prevention of criminal offenses, and the avoidance of excessive interference in the lawful circulation of digital assets.*

Keywords: *cryptocurrency, subject matter of a criminal offense, criminal law protection, criminalization, criminal offense, social danger, historical background of legislative development, ethical aspects, comparative law, criminal liability.*

Вступ. Розвиток цифрових технологій упродовж останніх десятиліть став передумовою трансформації звичних уявлень про гроші, власність, економічні відносини та способи здійснення майнових операцій. Одним із найбільш показових результатів такої трансформації стало виникнення криптовалюти, передумови якого сформувалися в процесі поступового розвитку електронних платіжних систем, концепцій цифрових грошей та децентралізованих технологій. Важливим етапом цього розвитку стала поява у 2009 році Bitcoin – першої децентралізованої криптовалюти, що продемонструвала можливість функціонування системи цифрової передачі вартості без традиційного централізованого посередника (Bitcoin P2P e-cash paper, 2008). Подальший розвиток сприяв появі значної кількості інших криптоактивів, розширенню сфер їх використання та формуванню міжнародного ринку віртуальних активів. Унаслідок цього криптовалюта набула самостійного економічного та майнового значення. Так, виникла потреба у формуванні належних правових механізмів регулювання відносин, пов'язаних із створенням, зберіганням, передачею та використанням віртуальних активів.

Особливої актуальності зазначена проблематика набуває у сфері кримінального права. Криптовалюта може виступати не лише інструментом або засобом учинення кримінальних правопорушень, а й безпосереднім предметом посягання, що актуалізує питання визначення її місця в системі об'єктів та предметів кримінально-правової охорони.

Актуальність теми. Розвиток криптовалют відбувався значно швидше, ніж формування відповідних правових механізмів їх регулювання. Така ситуація породжує низку проблем щодо визначення правової природи криптовалюти та віртуальних активів, можливості застосування до посягань на них традиційних складів кримінальних правопорушень, а також доцільності встановлення спеціальної кримінальної відповідальності за окремі суспільно небезпечні діяння у цій сфері. Таким чином, проблема полягає не лише у відсутності або недостатній визначеності окремих правових норм, а й у необхідності встановлення системного підходу до кримінально-правової охорони відносин у сфері обігу віртуальних активів.

Окремого наукового осмислення потребує питання меж криміналізації суспільно небезпечних діянь, пов'язаних із криптовалютою. Сам по собі факт використання криптовалюти не може розглядатися як достатня підстава для кримінально-правового втручання, оскільки вона може використовуватися як у правомірній господарській та інвестиційній діяльності, так і як інструмент учинення кримінальних правопорушень.

У цьому контексті особливого значення набувають етичні критерії криміналізації. Розширення кримінально-правової охорони у сфері віртуальних активів має здійснюватися з дотриманням принципів справедливості, пропорційності, правової визначеності тощо. Надмірна криміналізація може створити ризик необґрунтованого обмеження правомірної діяльності учасників цифрової економіки та інновацій. Водночас недостатня кримінально-правова охорона здатна залишити без належного захисту майнові інтереси осіб та суспільні відносини, які виникають у процесі обігу віртуальних активів.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері кримінально-правової охорони віртуальних активів та протидії суспільно небезпечним посяганням, пов'язаним із їх використанням.

Предметом дослідження є історичні передумови виникнення криптовалюти, особливості її становлення, положення кримінального законодавства щодо охорони віртуальних активів, а також етичні та кримінально-правові засади криміналізації посягань на них.

Метою дослідження є аналіз історичних передумов виникнення криптовалюти та сучасних підходів до її кримінально-правової охорони, визначення доцільності й меж криміналізації суспільно небезпечних посягань з урахуванням принципів справедливості, пропорційності, правової визначеності тощо.

1. Історичні передумови криміналізації

Важливим аспектом дослідження є простеження еволюції підходів держави до нормативно-правового регулювання обігу криптовалют в Україні. Формування відповідного правового поля відбувалося поступово

та характеризувалося зміною ставлення державних органів до правової природи криптовалюти, з метою встановлення правил щодо операцій із нею. Така еволюція має важливе значення для визначення сучасного стану кримінально-правової охорони віртуальних активів.

Як слушно зазначає Ігор Дашутін, доктор юридичних наук, суддя Верховного Суду в Касаційному адміністративному суді, однією з перших офіційних спроб визначити правовий статус криптовалюти в Україні можна вважати роз'яснення Національного банку України «Щодо правомірності використання в Україні «віртуальної валюти/крипто валюти» Bitcoin» від 10 листопада 2014 року. У зазначеному документі Bitcoin розглядався як «грошовий сурогат», який не має забезпечення реальною вартістю та не може використовуватися фізичними і юридичними особами на території України як засіб платежу, оскільки таке використання, на думку Національного банку України, суперечило положенням українського законодавства (Дашутін І., 2022).

Подібний підхід був відображений і в листі Національного банку України від 8 грудня 2014 року № 29-208/72889 (Національний банк України. Лист № 29-208/72889, 2014), у якому Bitcoin також визначався як грошовий сурогат, не забезпечений реальною вартістю. Таким чином, на початковому етапі державного реагування криптовалюта фактично розглядалася як традиційна категорія грошей та грошових сурогатів, а не як самостійний цифровий актив із властивими йому економічними та майновими характеристиками.

Проте, Листом Національного банку України від 23 березня 2018 року № 40-0006/16290 (Національний банк України. Лист № 40-0006/16290, 2018) було визнано таким, що втратив актуальність, лист від 8 грудня 2014 року. Це свідчило про поступову зміну підходу держави до оцінки криптовалюти та про необхідність пошуку нових правових механізмів регулювання відносин, пов'язаних із цифровими активами. Так, період 2014–2018 років можна охарактеризувати як початковий етап формування державної політики щодо криптовалюти, для якого була характерна значна правова невизначеність та спроба співвіднести нове цифрове явище з уже існуючими правовими категоріями.

2. Етичні аспекти криміналізації

Еволюція нормативно-правового регулювання криптовалют в Україні свідчить про поступове формування їх правового статусу та пристосування національного законодавства до нових економічних реалій. Визначення правової природи криптовалюти та її місця у системі об'єктів майнових правовідносин має значення для кримінального права, оскільки саме встановлення її юридичного статусу створює передумови для визнання криптовалюти предметом кримінальних правопорушень.

Визначення правового статусу криптовалюти як передумови її визнання предметом кримінальних правопорушень, своєю чергою, потребує врахування не лише юридичних, економічних і технологічних чинників, а й етичних аспектів розвитку кримінального законодавства. У процесі адаптації права до нових суспільних відносин держава має не лише реагувати на виникнення нових форм суспільно небезпечної поведінки, а й визначати допустимі межі кримінально-правового втручання. Особливої актуальності це набуває щодо криптовалюти, оскільки її природа істотно відрізняється від традиційних предметів майнових та господарських правовідносин.

Одним із ключових критеріїв криміналізації у цій сфері має виступати суспільна небезпечність відповідного діяння. Зростання кількості випадків шахрайства, незаконного заволодіння майном та отримання неправомірної вигоди із використанням криптовалюти свідчить про необхідність належної кримінально-правової оцінки таких діянь. Водночас поширення криптовалюти у протиправній діяльності обумовлює необхідність визначення її правового статусу та можливості визнання її предметом різних кримінальних правопорушень.

Складність кримінально-правового регулювання обігу криптовалюти зумовлена, з одного боку, криптовалюта може виступати самостійним майновим активом, що має економічну цінність та може бути предметом цивільно-правових відносин. З іншого боку, вона може використовуватися як предмет різних кримінальних правопорушень, у тому числі для приховування походження незаконно одержаної вигоди, здійснення незаконних фінансових операцій, а в окремих випадках для фінансування тероризму чи іншої особливо тяжких злочинів. Така особливість істотно ускладнює визначення меж кримінально-правової охорони криптовалюти. Якщо у традиційних майнових відносинах предмет кримінального правопорушення, як правило, має чітко визначену правову та матеріальну природу, то цифрова форма криптовалюти потребує іншого підходу до встановлення її юридичних властивостей. У зв'язку з цим постає питання про те, чи може криптовалюта розглядатися як предмет таких кримінальних правопорушень, як шахрайство, незаконне заволодіння майном, легалізація майна, одержаного злочинним шляхом, та інших кримінально караних діянь.

3. Криптовалюта, як предмет кримінального правопорушення

Важливим етапом розвитку нормативно-правового регулювання відносин у сфері обігу криптовалют в Україні стало прийняття 6 грудня 2019 року Верховною Радою України Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» № 361-IX, який набрав чинності 28 квітня 2020 року (Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

зброї масового знищення: Закон України № 361-IX, 2019). Зазначеним Законом було запроваджено поняття «віртуальний актив», під яким визначається цифрове вираження вартості, яким можна торгувати у цифровому форматі або переказувати та яке може використовуватися для платіжних або інвестиційних цілей. Поява такого визначення стала важливим кроком у нормативному визнанні цифрових активів, водночас засвідчивши, що розвиток відповідних суспільних відносин випереджає формування нормативно-правової бази.

Варто погодитися з Ігорем Дашутіним, що розвиток законодавства у сфері криптовалют має відбуватися відповідно до динаміки розвитку суспільних відносин, які ним регулюються (Дашутін І., 2022). Водночас швидкість законодавчого реагування не повинна призводити до необґрунтованої криміналізації. Навпаки, оновлення кримінального законодавства має поєднувати своєчасність реагування на нові суспільно небезпечні явища з дотриманням принципів правової визначеності, справедливості та пропорційності.

Саме тому вдосконалення кримінально-правової охорони у сфері віртуальних активів потребує постійного співвіднесення нормативних положень із фактичним розвитком суспільних відносин. Такий підхід дозволить своєчасно виявляти прогалини кримінально-правового регулювання, визначати необхідність його адаптації та водночас запобігати надмірному втручанню кримінального закону у правомірний обіг цифрових активів.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що розвиток законодавства у сфері криптовалюти в Україні відбувався поступово, від правової невизначеності та спроби співвіднести криптовалюту з традиційними правовими категоріями до її нормативного визнання як окремого цифрового активу. Така еволюція відображає об'єктивну потребу законодавства реагувати на динамічний розвиток нових суспільних відносин, які виникають у цифровому середовищі.

Формування правового статусу криптовалюти має безпосереднє значення для кримінального права, оскільки визначеність її юридичної природи є передумовою належної кримінально-правової оцінки посягань, пов'язаних із її використанням. Поширення шахрайства, незаконного заволодіння майном, легалізації незаконно одержаних активів та інших суспільно небезпечних діянь із використанням криптовалюти свідчить про необхідність забезпечення належного рівня її кримінально-правової охорони. Визначальним критерієм має бути суспільна небезпечність конкретного діяння, а кримінально-правове втручання повинно відповідати принципам справедливості, пропорційності, правової визначеності, тощо.

Подальший розвиток законодавства у цій сфері має здійснюватися відповідно до динаміки суспільних відносин, забезпечуючи своєчасне реагування на нові форми суспільно небезпечних посягань, але водночас не допускаючи необґрунтованої криміналізації. Оптимальна модель кримінально-правової охорони криптовалюти має ґрунтуватися на балансі між захистом майнових інтересів учасників цифрової економіки та забезпеченням свободи правомірного використання цифрових технологій.

Декларація про використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти ШІ використано виключно для мовного редагування.

Конфлікт інтересів. Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. 1. Bitcoin P2P e-cash paper URL: https://www.metzdowd.com/pipermail/cryptography/2008-October/014810.html.

2. 2. Дашутін Ігор Криптовалюта в Україні має правову форму т.з. «віртуального активу». *Судово-юридична газета*. 01 червня 2022. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1280727/?utm_source=chatgpt.com.

3. 3. Національний банк України. Лист від 08.12.2014 р. № 29-208/72889 URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/LB14375?ed=2014_12_08.

4. 4. Національний банк України. Лист від 22.03.2018 р. № 40-0006/16290. URL: https://ips.ligazakon.net/document/LB18067.

5. 5. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 6 грудня 2019 року № 361-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text

REFERENCES:

1. Bitcoin P2P e-cash paper URL: https://www.metzdowd.com/pipermail/cryptography/2008-October/014810.html [in English].

2. Dashutin Ihor Kryptovaliuta v Ukraini maie pravovu formu t.z. «virtualnoho aktyvu» [Cryptocurrency in Ukraine is legally classified as a so-called «virtual asset»] (2022). Sudovo-yurydychna hazeta. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1280727/?utm_source=chatgpt.com [in Ukrainian].

3. Natsionalnyi bank Ukrainy (2014). Lyst vid 08.12.2014. № 29-208/72889 Національний банк України. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/LB14375?ed=2014_12_08 [in Ukrainian].

4. Natsionalnyi bank Ukrainy (2018). Lyst vid 22.03.2018 p. № 40-0006/16290. URL: https://ips.ligazakon.net/document/LB18067 [in Ukrainian].

5. Pro zapobihannia ta protydiiu lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, finansuvanniu teroryzmu ta finansuvanniu rozpovsiudzhennia zbroi masovoho znyshchennia [On Preventing and Combating the Legalization (Laundering) of Proceeds from Crime, the Financing of Terrorism, and the Financing of the Proliferation of Weapons of Mass Destruction] (2019). Zakon Ukrainy vid 6 hrudnia 2019 № 361-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 10.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 12.10.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

СЕКЦІЯ 7
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.132:[343.122:343.14
DOI https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2026-4-17

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ОТРИМАННЯ ПОКАЗАНЬ ПОТЕРПІЛОГО ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Антонюк Анастасія Борисівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права
ПВНЗ «Європейський університет»
klymchuk_mykhailo@i.ua
https://orcid.org/0000-0001-8916-3575

Кравчук Петро Юрійович,
кандидат юридичних наук, доцент,
декан юридичного факультету
ПВНЗ «Європейський університет»
https://orcid.org/0000-0003-4246-974X

Цимбал Петро Васильович,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
професор кафедри права
ПВНЗ «Європейський університет»
https://orcid.org/0000-0002-7244-4669

Мета дослідження *полягає у комплексному з'ясуванні процесуально-правових та організаційно-тактичних засад отримання показань потерпілого під час досудового розслідування, визначенні особливостей реалізації ним права давати показання або відмовитися від їх надання, а також обґрунтуванні напрямів удосконалення порядку проведення допиту з урахуванням сучасних потреб правозастосовної практики, розвитку цифрових технологій і необхідності забезпечення прав та законних інтересів потерпілого.*

Методи. *Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів. Діалектичний метод використано для розкриття взаємозв'язку між правом потерпілого на надання показань і завданнями кримінального провадження. Формально-юридичний метод застосовано для аналізу положень законодавства щодо порядку, тривалості та фіксації допиту, його проведення в режимі відеоконференції та слідчим суддею. Системно-структурний метод дав змогу визначити місце показань потерпілого у механізмі доказування. За допомогою аналізу, синтезу й узагальнення досліджено наукові підходи та судову практику, а методом правового моделювання сформульовано напрями вдосконалення процедури допиту потерпілого в порядку ст. 225 КПК України.*

Результати. *Встановлено, що право потерпілого давати показання або відмовитися від їх надання є складовою його процесуального статусу та гарантією захисту законних інтересів. Ефективність допиту залежить від своєчасного набуття відповідного статусу, належного роз'яснення прав, підготовки до слідчої (розшукової) дії, забезпечення вільної розповіді та повної фіксації відомостей. Обґрунтовано доцільність документування факту і причин відмови від надання показань для виявлення можливого незаконного впливу. Розкрито значення технічної фіксації, оптимальної тривалості та дистанційного проведення допиту за умови підтримання психологічного контакту. Визначено гарантійне значення допиту слідчим суддею в порядку ст. 225 КПК України для збереження доказової інформації та захисту вразливих потерпілих. Аргументовано доцільність збереження відкритого переліку виняткових обставин для його проведення.*

Висновки. *Сучасна модель отримання показань потерпілого має спрямовуватися не лише на дотримання процесуальної форми, а й на забезпечення повноти та достовірності доказової інформації, психологічної безпеки особи і запобігання вторинній віктимізації. Перспективними напрямами*

© Омарова А. А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

є розширення технічної фіксації та дистанційного допиту, вдосконалення матеріально-технічного забезпечення і розроблення рекомендацій щодо відеокомунікації з потерпілими. Для забезпечення правової визначеності запропоновано законодавчо встановити види рішень, які слідчий суддя може ухвалити за результатами розгляду клопотання відповідно до ст. 225 КПК України, зберігши відкритий перелік підстав для застосування цього механізму.

Ключові слова: *потерпілий, показання потерпілого, допит потерпілого, досудове розслідування, процесуальні гарантії, криміналістичне забезпечення.*

ORGANIZATION OF THE PROCESS OF OBTAINING THE VICTIM'S TESTIMONY DURING THE PRE-TRIAL INVESTIGATION

Antoniuk Anastasiia Borysivna,
Candidate of Legal Sciences (PhD in Law), Associate Professor,
Head of the Department of Law
Private Higher Educational Institution "European University"
klymchuk_mykhailo@i.ua
https://orcid.org/0000-0001-8916-3575

Kravchuk Petro Yuriiovych,
Candidate of Legal Sciences (PhD in Law), Associate Professor,
Dean of the Faculty of Law
Private Higher Educational Institution "European University"
https://orcid.org/0000-0003-4246-974X

Tsymbal Petro Vasylovych,
Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Honored Lawyer of Ukraine,
Professor at the Department of Law
Private Higher Educational Institution "European University"
https://orcid.org/0000-0002-7244-4669

Purpose. *The purpose of the study is to comprehensively examine the procedural, legal, organizational, and tactical foundations for obtaining testimony from a victim during a pre-trial investigation; to identify the particular features of exercising the right to give testimony or refuse to testify; and to substantiate directions for improving the questioning procedure, taking into account the current needs of law-enforcement practice, the development of digital technologies, and the necessity of protecting the victim's rights and legitimate interests.*

Methods. *The methodological framework of the study comprises general scientific and special legal methods. The dialectical method was used to reveal the relationship between the victim's right to give testimony and the objectives of criminal proceedings. The formal legal method was applied to analyze legislative provisions governing the procedure, duration, and recording of questioning, including questioning by videoconference and by an investigating judge. The systemic and structural method made it possible to determine the place of the victim's testimony within the evidentiary mechanism. Methods of analysis, synthesis, and generalization were used to examine scholarly approaches and judicial practice, while legal modelling was employed to formulate directions for improving the procedure for questioning a victim under Article 225 of the Criminal Procedure Code of Ukraine.*

Results. *It has been established that the victim's right to give testimony or refuse to testify constitutes an element of their procedural status and a safeguard for the protection of their legitimate interests. The effectiveness of questioning depends on the timely acquisition of victim status, the proper explanation of procedural rights, adequate preparation for the investigative action, the opportunity to provide a free narrative, and the complete recording of the information obtained. The expediency of documenting both the fact of and the reasons for refusing to testify has been substantiated as a means of identifying possible unlawful influence. The importance of technical recording, an appropriate duration, and remote questioning, provided that psychological contact is maintained, has been demonstrated. The safeguarding role of questioning by an investigating judge under Article 225 of the Criminal Procedure Code of Ukraine in preserving evidentiary information and protecting vulnerable victims has been determined. The advisability of retaining a non-exhaustive list of exceptional circumstances for conducting such questioning has been substantiated.*

Conclusions. *The modern model of obtaining testimony from a victim should be aimed not only at compliance with procedural requirements but also at ensuring the completeness and reliability of evidentiary information, the psychological safety of the person, and the prevention of secondary victimization. Promising directions*

include the wider use of technical recording and remote questioning, improved technical and logistical support, and the development of recommendations for video communication with victims. To ensure legal certainty, it is proposed to legislatively define the types of decisions that an investigating judge may adopt following the consideration of an application under Article 225 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, while retaining a non-exhaustive list of grounds for applying this mechanism.

Keywords: *victim, victim's testimony, questioning of the victim, pre-trial investigation, procedural safeguards, forensic support.*

Вступ. Відновлення прав та законних інтересів потерпілого, порушених унаслідок вчинення кримінального правопорушення, є одним із ключових завдань сучасного кримінального провадження. Досягнення цієї мети неможливе без функціонування ефективного механізму процесуального забезпечення та захисту прав особи, яка зазнала шкоди від кримінального правопорушення. У сучасній моделі кримінального судочинства потерпілий розглядається не лише як джерело доказової інформації, а й як самостійний учасник процесу, наділений комплексом процесуальних прав і гарантій, реалізація яких безпосередньо впливає на ефективність захисту його законних інтересів.

Перебуваючи у певному процесуальному статусі, особа може захистити свої інтереси у кримінальному процесі шляхом реалізації суб'єктивних прав. Відтак з моменту набуття особою процесуального статусу потерпілого вона отримує таку можливість. Чим раніше особа набуде процесуального статусу потерпілого, тим швидше зможе забезпечити захист власних інтересів (Буртовий, 2022: 35).

Особливе місце у системі процесуальних прав потерпілого посідає право на надання показань, оскільки саме вони нерідко виступають одним із основних джерел інформації про обставини кримінального правопорушення, його наслідки та особу правопорушника. У зв'язку з цим організація процесу отримання показань потерпілого набуває не лише процесуального, а й криміналістичного значення, оскільки від якості проведення допиту значною мірою залежить повнота та достовірність доказової інформації, що надалі використовується для встановлення обставин кримінального провадження.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю вдосконалення теоретичних і практичних засад організації процесу отримання показань потерпілого в умовах сучасного кримінального процесу. Це потребує комплексного аналізу процесуального статусу потерпілого, особливостей реалізації ним права на надання показань, а також організаційних і тактичних аспектів проведення допиту як однієї з найбільш поширених слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування.

Метою статті є комплексне дослідження процесуально-правових та організаційно-тактичних засад отримання показань потерпілого під час досудового розслідування, визначення особливостей реалізації потерпілим права на надання показань, а також обґрунтування напрямів удосконалення порядку проведення допиту потерпілого з урахуванням сучасних потреб правозастосовної практики та вимог забезпечення прав людини.

Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів. Діалектичний метод застосовано для розкриття взаємозв'язку між правом потерпілого на надання показань, захистом його законних інтересів і завданнями кримінального провадження; формально-юридичний – для аналізу нормативного регулювання допиту, його тривалості, фіксації та спеціальних форм проведення; системно-структурний – для визначення місця показань потерпілого в системі процесуальних джерел доказів. Аналіз, синтез та узагальнення використано для опрацювання наукових положень і матеріалів судової практики, а правове моделювання – для обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення процедури допиту слідчим суддею (ст. 225 КПК України). Логіка викладу передбачає послідовний перехід від характеристики права потерпілого давати показання або відмовитися від їх надання до дослідження підготовки й проведення допиту, фіксації його результатів, використання відеоконференції та особливостей отримання показань слідчим суддею з подальшим визначенням напрямів удосконалення правового регулювання й організаційно-тактичного забезпечення цієї процесуальної діяльності.

Ступінь дослідження. Теоретико-прикладні аспекти забезпечення процесуальних прав і законних інтересів потерпілого, організації його участі у кримінальному провадженні, а також особливості отримання та використання показань потерпілого під час досудового розслідування тривалий час перебувають у центрі уваги вітчизняної кримінальної процесуальної науки. Значний внесок у дослідження зазначеної проблематики зробили Ю. П. Аленін, М.О. Буртовий, В. І. Галаган, Ю. М. Грошевий, Ю. О. Гурджі, О. М. Джужа, О. В. Капліна, О. П. Кучинська, Л. М. Лобойко, В. Т. Маляренко, В. Т. Нор, О.О. Сольонова, І. В. Рогатюк, В. М. Тертишник, О. Ю. Хабло, Ю. М. Чорноус, О. Г. Шило, Д. О. Шумейко, М. Є. Шумило, О. Г. Яновська та ін.

Водночас, незважаючи на значну кількість наукових праць, низка питань, пов'язаних з організацією процесу отримання показань потерпілого, особливостями реалізації ним права на надання показань, використанням сучасних процесуальних форм їх отримання та забезпеченням належного балансу між приватними інтересами потерпілого і публічними інтересами кримінального провадження, залишається дискусійною та потребує подальшого наукового осмислення.

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

1. Процесуальні засади отримання показань потерпілого та підготовка до його допиту

Одним із найважливіших процесуальних прав потерпілого є право давати пояснення, показання або відмовитися їх давати. Зазначене право має фундаментальне значення для забезпечення процесуальної активності потерпілого та реалізації принципу доступу до правосуддя. Надання особі можливості самостійно визначати свою процесуальну поведінку під час повідомлення відомостей про кримінальне правопорушення є важливою гарантією захисту її законних інтересів. Водночас право на надання показань не слід розглядати виключно крізь призму особистих інтересів потерпілого, оскільки реалізація цього права безпосередньо пов'язана із досягненням завдань кримінального провадження та встановленням фактичних обставин події.

Допит потерпілого належить до найбільш поширених слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування. Допит потерпілого – це передбачена кримінальним процесуальним законом слідча (розшукова) дія, яка полягає в одержані слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом від нього показань про обставини, що мають значення для кримінального провадження (Гошовський та Кучинська, 1998: 16).

Значення допиту потерпілого не обмежується лише отриманням відомостей про подію кримінального правопорушення та інші обставини, що входять до предмета доказування. У ході проведення цієї слідчої (розшукової) дії можуть бути отримані дані, необхідні для прийняття проміжних процесуальних рішень, перевірки висунутих версій, встановлення місцезнаходження інших джерел доказової інформації або визначення напрямів подальшого розслідування. Саме тому обсяг відомостей, які можуть бути отримані під час допиту потерпілого, є значно ширшим за сукупність фактів, що безпосередньо становлять предмет доказування.

За загальним правилом допит проводиться за місцем здійснення досудового розслідування. Водночас кримінальний процесуальний закон допускає можливість проведення допиту в іншому місці за погодженням із потерпілим.

Законодавець не вимагає від слідчого обов'язково мотивувати рішення допитати потерпілого не за місцем проведення досудового розслідування. Проте у вступній частині протоколу допиту доцільно зазначати цей факт, а до матеріалів кримінального провадження долучати документ, що пояснює вказане рішення (наприклад, довідку лікаря про стан здоров'я особи, копію лікарняного листа тощо).

Поширеним у науковій літературі є підхід, відповідно до якого початковим етапом отримання показань потерпілого вважається момент його звернення із заявою про кримінальне правопорушення. Водночас така позиція потребує певного уточнення з огляду на чинне кримінальне процесуальне законодавство. Відповідно до ч. 1 ст. 214 КПК України досудове розслідування розпочинається після внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (Кримінальний процесуальний кодекс України, 2012), а отже саме з цього моменту виникають правові підстави для проведення слідчих (розшукових) дій, у тому числі допиту потерпілого.

Важливим елементом підготовчої стадії допиту є перевірка документів, що посвідчують особу потерпілого, а також з'ясування відомостей, які можуть мати значення для кримінального провадження. До таких відомостей належать місце проживання, місце роботи або навчання, сімейний стан, характер взаємовідносин з іншими учасниками провадження та інші обставини, що можуть впливати на повноту і достовірність показань.

Відповідно до ч. 3 ст. 224 КПК України, перед допитом слідчий повинен роз'яснити потерпілому його права (Кримінальний процесуальний кодекс України, 2012). Формальне або неповне роз'яснення прав може негативно позначитися на подальшій доказовій цінності отриманих показань.

Науковий інтерес становить питання співвідношення процесуальних прав та обов'язків потерпілого у кримінальному провадженні. Поділяємо позицію О.О. Сольонової щодо доцільності нормативного закріплення обов'язку потерпілого надавати показання, проте лише у випадках, коли саме він ініціював кримінальне провадження шляхом звернення до правоохоронного органу із заявою про вчинення щодо нього кримінального правопорушення. Такий підхід видається обґрунтованим, оскільки особа, яка ініціювала початок досудового розслідування, повинна проявляти належну процесуальну активність та сприяти встановленню обставин, що мають значення для кримінального провадження. В іншому разі виникає суперечлива ситуація, коли потерпілий, повідомляючи про вчинене щодо нього кримінальне правопорушення, надалі без поважних причин відмовляється від надання показань, істотно ускладнюючи процес доказування та досягнення завдань кримінального провадження (Сольонова, 2018: 120–121).

Разом із тим відмова потерпілого від надання показань повинна отримувати належну процесуальну оцінку. У таких випадках доцільним видається документування не лише самого факту відмови, а й причин, які її обумовили. Це дозволить своєчасно виявити випадки можливого незаконного впливу на потерпілого та забезпечити належний рівень захисту його прав і законних інтересів. Особливої уваги потребують ситуації, коли така відмова може бути наслідком погроз, психологічного тиску або інших форм протиправного впливу з боку заінтересованих осіб.

2. Організаційно-тактичні засади проведення допиту потерпілого та фіксації його результатів

Після завершення підготовчого етапу допиту потерпілому пропонується викласти

у формі вільної розповіді всі відомі йому обставини, що стали підставою для його виклику. Саме вільна розповідь становить одну з ключових стадій отримання показань, оскільки дозволяє мінімізувати сторонній вплив на зміст повідомлюваної інформації та отримати первинне уявлення про механізм події кримінального правопорушення. У процесі сприйняття повідомлених відомостей слідчий не лише фіксує їх зміст, а й здійснює постійний аналітичний процес, співставляючи отримані показання з уже наявними доказами, висунутими версіями та іншими матеріалами кримінального провадження.

Відповідно до ч. 7 ст. 224 КПК України потерпілий має право власноручно викласти свої показання (Кримінальний процесуальний кодекс України, 2012). Такий спосіб фіксації інформації може використовуватися для підвищення точності передачі змісту повідомлюваних відомостей та мінімізації ризику їх викривлення під час процесуального оформлення.

Важливим організаційним елементом процесу отримання показань потерпілого є визначення оптимальної тривалості допиту. З одного боку, слідчий повинен забезпечити отримання максимально повної доказової інформації, а з іншого – не допустити надмірного психологічного навантаження на особу, яка бере участь у кримінальному провадженні. Саме тому законодавець установив процесуальні обмеження тривалості допиту, які спрямовані на забезпечення належних умов сприйняття, відтворення та повідомлення відомостей, що мають значення для кримінального провадження.

Тривалість допиту потерпілого залежить від часу, необхідного й достатнього для отримання від нього відомостей, що мають значення для кримінального провадження. Законодавець у ч. 2 ст. 226 КПК України установлює часові межі проведення допиту, спрямовані на запобігання перевтомі допитуваної особи та зниженню якості показань. Для неповнолітніх потерпілих передбачено додаткові обмеження тривалості допиту, що відповідає принципу найкращих інтересів дитини. Таке законодавче обмеження обумовлене віковими особливостями дітей, підвищеною втомлюваністю та необхідністю запобігання їхній вторинній психологічній травматизації під час участі у кримінальному провадженні.

Не менш важливим складником організації процесу отримання показань є належна процесуальна фіксація результатів допиту. Саме якість фіксації отриманої інформації значною мірою визначає можливість її подальшого використання у процесі доказування та перевірки отриманих відомостей на наступних стадіях кримінального провадження.

Якщо допит фіксується за допомогою технічних засобів, текст показань, згідно з ч. 2 ст. 104 КПК України, може не вноситися до відповідного протоколу за умови, що потерпілий не наполягає на цьому. У такому разі в протоколі зазначається, що показання зафіксовані на відповідному носії інформації, який додається до матеріалів кримінального провадження. На сучасному етапі розвитку кримінального процесу використання технічних засобів фіксації сприяє підвищенню об'єктивності допиту, мінімізує ризики спотворення змісту показань та створює додаткові гарантії захисту прав учасників провадження.

Одним із перспективних напрямів удосконалення організації процесу отримання показань потерпілого є використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, які забезпечують можливість проведення окремих процесуальних дій дистанційно. Особливого значення це набуває в умовах воєнного стану, територіальної віддаленості учасників провадження або необхідності гарантування їхньої безпеки.

Допит потерпілого під час досудового розслідування може проводитися в режимі відеоконференції у випадках, передбачених ст. 232 КПК України, зокрема за наявності поважних причин, що унеможливлюють його безпосередню участь у процесуальній дії, необхідності забезпечення безпеки особи, проведення допиту малолітнього чи неповнолітнього потерпілого або з метою забезпечення оперативності розслідування. Практика застосування дистанційного формату свідчить, що він сприяє скороченню строків досудового розслідування, зменшенню організаційних витрат, підвищенню рівня безпеки учасників кримінального провадження та забезпеченню належної фіксації процесуальної інформації (Фаринник, 2012: 4; Черниченко, 2014: 13). Водночас використання відеоконференції не повинно негативно впливати на якість комунікації з потерпілим, оскільки ефективність такої форми допиту значною мірою залежить від здатності слідчого підтримувати психологічний контакт і забезпечувати належне сприйняття та відтворення доказової інформації (Маланчук, 2013: 273).

На нашу думку, подальший розвиток практики дистанційного допиту повинен супроводжуватися удосконаленням технічного забезпечення органів досудового розслідування, розробленням методичних рекомендацій щодо встановлення психологічного контакту в умовах відеокомунікації та розширенням можливостей використання таких технологій під час роботи з вразливими категоріями потерпілих.

3. Допит потерпілого слідчим суддею та напрями вдосконалення його процесуального регулювання

Особливе місце в системі процесуальних засобів отримання доказової інформації посідає допит потерпілого слідчим суддею під час досудового розслідування. Такий механізм спрямований на забезпечення збереження доказової інформації у випадках, коли існує ризик неможливості її отримання або належної перевірки під час судового розгляду. Його запровадження є важливою гарантією забезпечення безпосередності дослідження доказів та захисту прав учасників кримінального провадження.

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

Специфічний вид допиту потерпілого закріплено в ст. 225 КПК України – його допит слідчим суддею під час досудового розслідування в судовому засіданні. Особливого значення процедура такого допиту набуває у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх потерпілих. Її застосування сприяє збереженню первинної доказової інформації, отриманої від дитини, мінімізує необхідність проведення повторних допитів та забезпечує додаткові гарантії захисту від вторинної психологічної травматизації. У цьому контексті зазначений процесуальний механізм виступає важливим інструментом реалізації принципу найкращих інтересів дитини та стандартів правосуддя, дружнього до дитини.

Перелік інших обставин, які можуть унеможливити допит потерпілого в суді або вплинути на повноту чи достовірність показань, у ст. 225 КПК України не вказано. З огляду на це окремі науковці підтримують висловлену в наукових колах пропозицію закріпити в цій статті вичерпний перелік таких обставин (Макаров, 2015: 43). На нашу думку, такий підхід є дискусійним, оскільки не враховує динамічний характер суспільних відносин та різноманіття слідчих ситуацій, що виникають у практиці кримінального провадження. Саме відкритий характер зазначеного переліку забезпечує необхідну гнучкість правового регулювання та дозволяє враховувати обставини, які на момент прийняття закону не могли бути передбачені законодавцем. Встановлення вичерпного переліку підстав потенційно може призвести до необґрунтованого обмеження можливостей сторін кримінального провадження щодо своєчасного збереження доказової інформації та належного забезпечення завдань кримінального судочинства.

У ч. 2 ст. 225 КПК України передбачено, що для допиту тяжко хворого потерпілого під час досудового розслідування може бути проведено виїзне судове засідання. Таке рішення слідчий суддя приймає в разі, якщо на його розгляд сторона кримінального провадження надасть висновок лікаря про те, що тяжка хвороба загрожує життю потерпілого чи може призвести до погіршення стану його здоров'я в разі доставки з лікувального закладу для допиту до суду.

Можливість проведення виїзного судового засідання свідчить про спрямованість кримінального процесуального законодавства на забезпечення реальної доступності правосуддя для потерпілих незалежно від їхнього фізичного стану. У результаті створюються додаткові гарантії реалізації права особи на участь у кримінальному провадженні та збереження доказової інформації, яка може мати істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення.

Крім того, ст. 225 КПК України не врегульовано, які саме процесуальні рішення повинен прийняти слідчий суддя за результатами розгляду клопотання про допит потерпілого. Вбачається, що слідчий суддя може задовольнити клопотання або відмовити у його задоволенні. Аналіз судової практики свідчить, що слідчі судді можуть повертати клопотання про проведення допиту в порядку ст. 225 КПК України у випадках порушення вимог щодо суб'єкта їх подання або неналежного обґрунтування наявності виняткових обставин, які зумовлюють необхідність проведення такого допиту під час досудового розслідування (Про практику вирішення слідчими суддями питань, пов'язаних із проведенням допиту в порядку ст. 225 КПК України : витяг з узагальнення судової практики, 2026).

Наведені приклади свідчать про існування окремих прогалин у нормативному регулюванні процедури розгляду клопотань у порядку ст. 225 КПК України. На нашу думку, законодавче уточнення видів процесуальних рішень, які можуть бути прийняті слідчим суддею за результатами розгляду такого клопотання, сприятиме уніфікації судової практики та підвищенню рівня правової визначеності для учасників кримінального провадження.

Вважаємо, що сучасна модель отримання показань потерпілого потребує переорієнтації від формального дотримання процесуальної процедури до забезпечення максимально сприятливих умов для отримання якісної доказової інформації. У зв'язку з цим ефективність допиту повинна оцінюватися не лише крізь призму законності його проведення, а й з позицій забезпечення психологічної безпеки потерпілого, мінімізації ризиків вторинної віктимізації та використання сучасних цифрових засобів комунікації.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави констатувати, що отримання показань потерпілого під час досудового розслідування є комплексним процесом, у якому реалізація його суб'єктивного права на надання показань поєднується з виконанням завдань кримінального провадження. Ефективність допиту залежить не лише від дотримання встановленої процесуальної форми, а й від своєчасного набуття особою статусу потерпілого, належного роз'яснення її прав, ретельної підготовки до слідчої (розшукової) дії, забезпечення вільної розповіді та повної фіксації одержаних відомостей. Відмова потерпілого від надання показань потребує документування не тільки самого факту такої відмови, а й причин, що її зумовили, оскільки вона може бути наслідком погроз, психологічного тиску або іншого протиправного впливу. Особливого значення набуває дотримання оптимальної тривалості допиту та врахування підвищеної вразливості окремих категорій потерпілих, насамперед неповнолітніх, що сприятиме запобіганню перевтомі та вторинній віктимізації.

Перспективними напрямами вдосконалення порядку отримання показань потерпілого є розширення використання технічних засобів фіксації та дистанційного допиту, поліпшення матеріально-технічного забезпечення органів досудового розслідування й розроблення методичних рекомендацій щодо підтримання

психологічного контакту в умовах відеокомунікації. Важливе гарантійне значення має допит потерпілого слідчим суддею в порядку ст. 225 КПК України, який забезпечує своєчасне збереження доказової інформації та мінімізує необхідність повторного проведення процесуальної дії. При цьому відкритий перелік виняткових обставин для застосування такого допиту доцільно зберегти, оскільки він забезпечує гнучкість правового регулювання, натомість необхідно законодавчо визначити види процесуальних рішень, які слідчий суддя може ухвалити за результатами розгляду відповідного клопотання. Загалом сучасна модель допиту потерпілого має орієнтуватися не лише на формальну законність процедури, а й на достовірність одержаної інформації, психологічну безпеку особи та реальне забезпечення її прав і законних інтересів.

Декларація про використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти ШІ використано виключно для допомоги в пошуку й систематизації джерел та структуруванні матеріалу. Відповідальність за перевірку джерел, точність правових положень, обґрунтованість аргументації та висновків, а також остаточний зміст публікації несуть автори.

Конфлікт інтересів. Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Буртовий М. О. Процесуальні права потерпілого та їх реалізація на стадії досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2022. 260 с. URL: https://elar.naiau.kiev.ua/items/57ddccda-b86e-4ca6-a347-9f3d75db53f4 (дата звернення: 09.09.2026).

2. Гошовський М. І., Кучинська О. П. Потерпілий у кримінальному процесі України. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 192 с.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 09.09.2026).

4. Сольонова О. О. Показання потерпілого як джерело доказів у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2018. 239 с. URL: https://elar.naiau.kiev.ua/items/17c8181c-5dbd-454f-9e26-38b7a0df07f0 (дата звернення: 09.09.2026).

5. Фаринник В. Слідчі (розшукові) дії за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. Юридичний вісник України. 2012. № 28. С. 4.

6. Черниченко І. В. Застосування відеоконференції у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2014. 20 с.

7. Маланчук А. Г. Допит у режимі відеоконференції. Малиновські читання : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Острог, 15–16 листоп. 2013 р.). Острог : Національний університет «Острозька академія», 2013. С. 272–273.

8. Макаров М. А. Допит слідчим суддею свідка та потерпілого під час досудового розслідування у судовому засіданні. Правові системи суспільства: сучасні проблеми та перспективи розвитку : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 20–21 листоп. 2015 р.). Львів : Центр правничих ініціатив, 2015. С. 42–44.

9. Про практику вирішення слідчими суддями питань, пов'язаних із слідчими (розшуковими) діями : узагальнення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 03.06.2016. URL: https://ips.ligazakon.net/document/VRR00205 (дата звернення: 09.09.2026).

REFERENCES:

1. Burtovyi, M. O. (2022). *Protsesualni prava poterpiloho ta yikh realizatsiia na stadii dosudovoho rozsliduvannia* [Procedural rights of the victim and their exercise at the stage of pre-trial investigation]. Candidate's thesis. Kyiv: National Academy of Internal Affairs. 260 p. URL: https://elar.naiau.kiev.ua/items/57ddccda-b86e-4ca6-a347-9f3d75db53f4 [in Ukrainian].

2. Hoshovskyi, M. I., & Kuchynska, O. P. (1998). *Poterpilyi u kryminalnomu protsesi Ukrainy* [The victim in the criminal procedure of Ukraine]. Kyiv: Yurinkom Inter. 192 p. [in Ukrainian].

3. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy* [Criminal Procedure Code of Ukraine]: Law of Ukraine dated April 13, 2012, no. 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text [in Ukrainian].

4. Solonova, O. O. (2018). *Pokazannia poterpiloho yak dzherelo dokaziv u kryminalnomu provadzhenni* [Testimony of the victim as a source of evidence in criminal proceedings]. Candidate's thesis. Kyiv: National Academy of Internal Affairs. 239 p. URL: https://elar.naiau.kiev.ua/items/17c8181c-5dbd-454f-9e26-38b7a0df07f0 [in Ukrainian].

5. Farynnyk, V. (2012). Slidchi (rozshukovi) dii za novym Kryminalnym protsesualnym kodeksom Ukrainy [Investigative (search) actions under the new Criminal Procedure Code of Ukraine]. *Yurydychnyi visnyk Ukrainy*, no. 28, p. 4 [in Ukrainian].

6. Chernychenko, I. V. (2014). *Zastosuvannia videokonferentsii u kryminalnomu provadzhenni* [The use of videoconferencing in criminal proceedings]. Extended abstract of Candidate's thesis. Kyiv. 20 p. [in Ukrainian].

7. Malanchuk, A. H. (2013). Dopyt u rezhymi videokonferentsii [Interrogation by videoconference]. *Malynovski chytannia: materialy II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Ostroh, 15–16 lystopada 2013 r.)* [Malynovskyi Readings: Proceedings of the Second International Scientific and Practical Conference (Ostroh, November 15–16, 2013)]. Ostroh: National University of Ostroh Academy, pp. 272–273 [in Ukrainian].

8. Makarov, M. A. (2015). Dopyt slidchym suddeiu svidka ta poterpiloho pid chas dosudovoho rozsliduvannia u sudovomu zasidanni [Interrogation of a witness and victim by an investigating judge during a pre-trial investigation at a court hearing]. *Pravovi systemy suspilstva: suchasni problemy ta perspektyvy rozvytku: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Lviv, 20–21 lystopada 2015 r.)* [Legal systems of society: Current problems and development prospects: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (Lviv, November 20–21, 2015)]. Lviv: Center for Legal Initiatives, pp. 42–44 [in Ukrainian].

9. *Pro praktyku vyrishennia slidchymy suddiamy pytan, poviazanykh iz slidchymy (rozshukovymy) diiamy* [On the practice of resolving issues related to investigative (search) actions by investigating judges]: Generalization of the High Specialized Court of Ukraine for Civil and Criminal Cases dated June 3, 2016. URL: https://ips.ligazakon.net/document/VRR00205 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 09.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.10.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

УДК 341.24:[341.4:343.9.02
DOI https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2026-4-18

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У БОРОТЬБІ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСЮ: ВИКЛИКИ, СТАНДАРТИ ДОКАЗУВАННЯ, ВЗАЄМНЕ ВИЗНАННЯ ПОСТАНОВ ПРО ЗАМОРОЖЕННЯ АКТИВІВ ТА ПОСТАНОВ ПРО КОНФСКАЦІЮ

Ахтирська Наталія Миколаївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри криміналістики
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
akhtyrska.n@gmail.com
https://orcid.org/0000-0003-3357-7722

Метою статті *є розгляд питань, пов'язаних з посиленням міжнародної правової допомоги у сфері запобігання та протидії організованій злочинності. Актуальність цієї теми зумовлена тим, що після повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну у лютому 2022 року політична економіка України зазнала глибоких змін. Агресія вплинула як на легальні, так і на нелегальні торговельні шляхи, підірвала діяльність злочинних організацій і породила нові форми неформального та незаконного обміну на лінії фронту та у тилу країни. Це також призвело до появи нових викликів, таких як розвиток нових навичок і технологій, які можуть бути використані транснаціональною організованою злочинністю, про що було зазначено у Звіті «Україна: Динаміка організованої злочинності в умовах війни», підготовленому Сектором досліджень та аналізу тенденцій УНЗ ООН (Suggested Citation: UNODC, Ukraine: Organized Crime Dynamics in the Context of War, 2025).*

Під час дослідження застосовувались статистичні ***методи*** *(обробка даних Офісу Генерального прокурора, Державної судової адміністрації України), аналіз національного законодавства, права Європейського Союзу (Директиви тощо) та практика Суду справедливості ЄС, компаративістський метод задля виявлення прогалин в національному законодавстві та внесення пропозицій щодо імплементації стандартів ЄС, зокрема, щодо арешту та конфіскації активів; узагальнення звітів Інтерполу та Європолу.* ***Результатом дослідження*** *стало виявлення шляхів удосконалення чинного законодавства, що продиктовано низькими показниками застосування загальної та спеціальної конфіскації; арешту та конфіскації активів без засудження у випадку хвороби або смерті обвинуваченого тощо. За результатами дослідження автор дійшла* ***висновків*** *про необхідність підвищення ефективності міжнародного співробітництва, боротьби з організованою злочинністю та збільшення показників кількості та вартості конфіскованих активів, здобутих злочинним шляхом внесення зміни до ч. 3 та ч. 4 ст. 28 Кримінального кодексу України щодо визначення понять «організована група» та «організована злочинна організація» у відповідності до права ЄС (зменшити кількість учасників); доповнити ст. 66 КК України обставинами, які пом'якшують покарання особам, які сприяли розслідуванню злочинів, вчинених організованими групами та злочинними організаціями; доповнити ст. 67 КК України обставиною, що обтяжує покарання, – вчинення злочину організованою групою чи злочинною організацією; доповнити ст. 96-3 «Підстави для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру» статтею 255-1 КК та передбачити відповідальність за встановлення або поширення злочинного впливу. Також доцільно відповідно до Директиви ЄС від 24 квітня 2024 року привести у відповідність механізм накладення арешту та конфіскації активів (у третіх осіб, без ухвалення обвинувального вироку, без засудження у випадку хвороби чи смерті тощо). В Кримінальному процесуальному кодексі України встановити юрисдикцію на ті випадки, коли злочини вчинені повністю або частково на її території, незалежно від того, де базується або діє злочинна організація; одним із своїх громадян; або в інтересах юридичної особи, заснованої на території цієї держави. Виключити можливість конфіскації за судовим рішенням, яке ухвалене іншою державою без участі зацікавленої особи з порушенням права на доступ до судового захисту та права на власність. Передбачити положення, згідно з яким, якщо правопорушення підпадає під юрисдикцію більш ніж однієї держави, і якщо будь-яка із зацікавлених держав може правомірно відкрити кримінальне провадження на підставі одних і тих самих фактів, зацікавлені держави повинні співпрацювати у визначенні того, яка з них буде переслідувати правопорушників з метою централізації розгляду справи в одній державі.*

Ключові слова: *транснаціональні кримінальні правопорушення, незаконне збагачення, судове співробітництво у кримінальних провадженнях.*

© Ахтирська Н. М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

INTERNATIONAL CO-OPERATION IN THE FIGHT AGAINST ORGANIZED CRIME: CHALLENGES, STANDARDS OF PROOF, AND MUTUAL RECOGNITION OF ASSET FREEZING ORDERS AND CONFISCATION ORDERS

Akhtyrska Nataliia Mykolaivna,
Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of Criminalistics
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
akhtyrska.n@gmail.com
https://orcid.org/0000-0003-3357-7722

The purpose *of this article is to examine issues related to strengthening international legal assistance in the prevention and combating of organized crime. The relevance of this topic stems from the fact that, following the Russian Federation's full-scale invasion of Ukraine in February 2022, Ukraine's political economy has undergone profound changes. The aggression affected both legal and illegal trade routes, disrupted the activities of criminal organizations, and gave rise to new forms of informal and illicit trade along the front lines and in the country's rear. This has also led to new challenges, such as the development of new skills and technologies that could be exploited by transnational organized crime, as noted in the report "Ukraine: Organized Crime Dynamics in the Context of War," prepared by the Research and Trend Analysis Sector of the UNODC (Suggested Citation: UNODC, Ukraine: Organized Crime Dynamics in the Context of War, 2025).*

The study employed statistical ***methods*** *(analysis of data from the Office of the Prosecutor General and the State Judicial Administration of Ukraine), analysis of national legislation, European Union law (directives, etc.), and the case law of the Court of Justice of the European Union; a comparative method to identify gaps in national legislation and make recommendations on the implementation of EU standards – particularly regarding the seizure and confiscation of assets; and a synthesis of reports from Interpol and Europol.* ***The study resulted*** *in the identification of ways to improve current legislation, driven by low rates of application of general and special forfeiture; the seizure and forfeiture of assets without a conviction in cases of the defendant's illness or death; and other related issues. Based on the study's findings, the author reached* ***conclusions*** *regarding the need to enhance the effectiveness of international cooperation, combat organized crime, and increase the number and value of confiscated assets obtained through criminal means by amending Parts 3 and 4 of Article 28 of the Criminal Code of Ukraine regarding the definition of the terms "organized group" and "organized criminal organization" in accordance with EU law (reducing the number of participants); supplement Article 66 of the Criminal Code of Ukraine with mitigating circumstances for persons who have assisted in the investigation of crimes committed by organized groups and criminal organizations; supplement Article 67 of the Criminal Code of Ukraine with an aggravating circumstance – the commission of a crime by an organized group or a criminal organization; supplement Article 96-3, "Grounds for Applying Criminal Law Measures to Legal Entities," with Article 255-1 of the Criminal Code and establish liability for establishing or spreading criminal influence. It is also advisable, in accordance with the EU Directive of April 24, 2024, to bring the mechanism for the seizure and confiscation of assets into compliance (from third parties, without a conviction, without a sentence in cases of illness or death, etc.). In the Criminal Procedure Code of Ukraine, establish jurisdiction over cases where crimes are committed wholly or partially on its territory, regardless of where the criminal organization is based or operates; by one of its citizens; or in the interests of a legal entity established on the territory of that state. Exclude the possibility of confiscation based on a court decision issued by another state without the participation of the interested party, in violation of the right to access to judicial protection and the right to property. Provide for a provision whereby, if an offense falls under the jurisdiction of more than one state, and if any of the States concerned may lawfully initiate criminal proceedings based on the same facts, the States concerned shall cooperate in determining which of them will prosecute the offenders in order to centralize the proceedings in a single State.*

Keywords: *transnational criminal offences, illicit enrichment, judicial cooperation in criminal proceedings.*

Вступ. Загрозливими для будь-якої держави є вплив на загальну злочинність двох факторів – корупції та війни, які сприяють мімікрії злочинних зв'язків, у тому числі міжнародних, транснаціональних (спрощення процедури держзакупівель), легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом тощо. Національні правоохоронні органи, які керуються усталеною нормативною базою апріорі не можуть вирішити питання оперативного обміну інформацією з відповідними структурами інших держав для виявлення активів, арешту та подальшої конфіскації. Узагальнення судової практики та вироків, що набрали законної сили, свідчать про вкрай низький рівень притягнення до відповідальності у зв'язку з закінченням строків давності притягнення до відповідальності, що зумовлено складністю міжнародного співробітництва. Євроінтеграційний процес зумовлює необхідність апроксимації стандартів ЄС, у тому числі щодо реалізації принципу невідворотності покарання та міжнародного співробітництва у кримінальних провадженнях. Оскільки практика Суду справедливості ЄС може застосовуватись в правосудді України для аргументації та обґрунтування правової позиції, хоча поки що не як джерело права, то

для аргументованого викладення висновків наведені правові позиції Суду ЄС.

Мета дослідження полягає в аналізі стандартів Європейського Союзу щодо розуміння «організованої злочинності», мінімальних стандартів доказування діяльності організованих злочинних груп, взаємного визнання державами наказів про заморожування та конфіскацію й вжиття необхідних заходів для їх виконання, а також тлумачення Судом ЄС юрисдикції щодо злочинів, які вчиняються транснаціональними угрупованнями.

Основними завданнями автор ставить перед собою: дослідити нові правові механізми ЄС щодо боротьби з організованою злочинністю в світлі Директив ЄС; внести пропозиції щодо унормування нових видів конфіскації (без засудження, у третіх осіб, у випадку банкрутства на території третьої держави), а також щодо доповнення Кримінального процесуального кодексу України строками надання відповіді за запитами, які стосуються кримінальних активів.

Стан опрацювання проблематики. Проблему удосконалення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження останніми роками досліджували такі вчені як Н. Ахтирська (Ахтирська Н.М., 2019), О. Телешецький (Телешецький О., 2026), В. Малюк (Малюк В., 2025), Л. Філяніна (Філяніна Л., 2019), А. Войціховський (Войціховський А., 2010) та інші вчені й практики. Водночас тенденції розширення впливу організованої злочинності та удосконалення способів вчинення злочинів, що призводить до накопичення активів, здобутих злочинним шляхом, зумовили потребу ухвалення низки нормативних актів, що скеровані на сприяння ефективності виявлення, арешту та конфіскації, обміну інформацією, посиленню судового співробітництва. Зокрема, Директива ЄС від 24 квітня 2024 року про арешт та конфіскацію має бути імплементована державами до 23 листопада 2026 року.

1. «Екосистема» організованої злочинності та її вимір

Нинішня картина кримінального ландшафту в Україні є складною, з різноманітними суб'єктами, що діють на різних нелегальних ринках. Жодна злочинна організація не домінує. Структуровані злочинні організації займаються переважно торгівлею наркотиками, особливо синтетичними, а також управлінням кол-центрами для здійснення онлайн- та кібершахрайства. Національні інституції продовжують активно боротися з організованою злочинністю як на законодавчому рівні, так і в сфері кримінального правосуддя, що призводить до судових переслідувань і засуджень. «Екосистема» української організованої злочинності характеризується як така, що складається з низки різних груп: професійно та традиційно організовані злочинні групи (включаючи так звані спільноти «злодіїв у законі») та функціональні рекетирські групи; бізнесмени, які накопичили свій початковий капітал у тіньовій економіці; групи, сформовані з колишніх офіційних, вертикально впливових правлячих кіл, а також мережі людей, пов'язаних особистими або професійними зв'язками зі спецслужбами колишнього Радянського Союзу; олігархічні клани, організовані в пірамідальні структури, та аморфні розрізнені кіберзлочинці (як окремі особи, так і групи) (Suggested Citation: UNODC, Ukraine: Organized Crime Dynamics in the Context of War, 2025). За даними Офісу Генерального прокурора, у 2025 році розслідувались кримінальні провадження щодо 677 організованих груп та злочинних організацій, 84 з яких мали міжнародні зв'язки, 8 – транснаціональні, 19 – сформовані на етнічній основі. Переважними сферами діяльності є бюджетна, банківська, сфера земельних правовідносин, паливно-енергетичний комплекс, лісове господарство. 7 злочинних організацій діяли більше 6 років, 17 – від 3 до 6 років, 171 – до двох років, 445 – до одного року. Встановлена сума матеріальних збитків 5 736 743 грн (Звіт про результати боротьби з організованими групами та злочинними організаціями, за 2025 рік). За січень–серпень 2026 року виявлено 343 злочинні групи (у тому числі 51 злочинна організація), 37 – з міжнародними зв'язками та 7 з транснаціональними (Звіт про результати боротьби з організованими групами та злочинними організаціями, 2026). Водночас, за даними Державної судової адміністрації України, у 2025 році перебували у судах кримінальні провадження щодо 261 546 осіб, з яких 6 495 вчинили злочин у складі організованої групи чи злочинної організації. У 3669 кримінальних провадженнях ухвалене рішення про застосування конфіскації, у 1803 – спеціальної конфіскація. У 2025 році розгляд запитів у порядку міжнародного співробітництва про арешт та конфіскацію майна (ст. 568 КПК України) не відбувався. За ст. 255-1 «Встановлення або поширення злочинного впливу» засуджено лише 8 осіб (Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2025 рік). Статистичні дані свідчать про необхідність дослідження правової політики ЄС щодо удосконалення законодавства України та підвищення ефективності міжнародного співробітництва під час збору доказів, виявлення активів, здобутих злочинним шляхом. Порівняльний аналіз офіційних показників посилює нагальність врахування міжнародних стандартів для підвищення ефективності національного законодавства. Зокрема, загальна сума конфіскації за вироками ухваленими у 2025 році склала 63 859 191 грн., тоді як Уряд наголошував, що з України щорічно в офшорні зони витікає 250-300 млрд. грн. (Національна економічна стратегія на період до 2030 року). Вищій антикорупційний суд арештував 30 млн. грн. готівки у межах одного кримінального провадження «Форест Гамп» (ВАКС арештував 30 млн грн готівки, 2026).

Генеральний секретар Інтерполу Вальдесі Уркіза, визначаючи загрозу організованої злочинності, відмітив, що це сьогодні найнебезпечніша кримінальна інфраструктура, яка не

має кордонів і є невидимою, діючи з будь-якої точки світу, вдень чи вночі. Міжнародна злочинність має локальні наслідки, при цьому національна та регіональна поліція є найбільш ефективною, коли її діяльність підкріплюється глобальною розвідкою, можливостями та зв'язками. Європа подає приклад, перетворюючи міжнародне поліцейське співробітництво на оперативні результати (NTERPOL convenes Europe's top police over evolving transnational organized crime, 2026).

У Стратегічній рамковій програмі Інтерполу на період з 2026 по 2030 р.р. зазначено, що у світі, де злочинність не знає кордонів, колективні дії є необхідною умовою для досягнення цілей щодо створення безпечнішого світу (Resolution No. 11. GA-2025-93-RES-11). Основними цілями визначено наступне: 1. *Інтерпол має стати надійним глобальним інформаційним центром для правоохоронних органів*, що передбачає модернізацію системи обміну інформацією та розширення доступу до неї національних центральних бюро для співробітників правоохоронних органів, слідчих, прикордонників та судових органів. Ця стратегічна мета спрямована на вдосконалення та оновлення баз даних Інтерполу та системи повідомлень і сповіщень, поліпшення доступу до відповідних даних, а також підвищення кількості та якості даних. Інтерпол також продовжуватиме забезпечувати сумісність своїх систем із національною інфраструктурою, зберігаючи при цьому безпеку інформації за допомогою передових технологій та надійних протоколів захисту даних. Вживаючи ці заходи, Інтерпол зміцнить свою роль як надійного центру для правоохоронних органів у всьому світі. 2. *Забезпечення ефективної слідчої та оперативної підтримки.* Послуги Інтерполу виходять за межі надання доступу до інформації та баз даних; вони також включають *підтримку розслідувань та операцій у разі інцидентів або подій, боротьбу з організованими злочинними угрупованнями, надання допомоги в затриманні втікачів та виявлення активів злочинців*. Крім того, аналітичні служби Інтерполу зосередяться на підтримці слідчої та оперативної діяльності шляхом аналізу унікальних даних, до яких має доступ Інтерпол. Інтерпол сприятиме інноваціям та обміну інформацією, співпраці та партнерству із зацікавленими сторонами, такими як університети та компанії, що займаються штучним інтелектом, по всьому світу, для розробки практичних та інноваційних рішень, а також нових можливостей для розслідування та запобігання злочинам у відповідь на нові загрози, такі як злочини, що вчиняються з використанням ШІ, та інші форми злочинності, зумовлені технологіями. Глобальний комплекс інновацій Інтерполу (IGCI) відіграватиме важливу роль у розвитку цих ініціатив. Зміцнюючи потенціал національних центрів боротьби з тероризмом, об'єднуючи правоохоронні органи по всьому світу та сприяючи зміцненню довіри, Інтерпол забезпечує спільний підхід до вирішення регіональних та глобальних загроз безпеці, а також міжнародну співпрацю та взаємодію правоохоронних органів. 3. *Інтерпол прагне стати провідним голосом правоохоронних органів у всьому світі.* Це включає відстоювання пріоритетів, проблем та потреб правоохоронних органів на найвищих рівнях прийняття політичних рішень, а також сприяння розробці загальних міжнародних стандартів та формуванню передового досвіду. У рамках цієї стратегічної мети Інтерпол сприятиме проведенню зустрічей, які дозволять обмінюватися знаннями, досвідом та передовими практиками. 4. *Інтерпол переслідує забезпечення організаційної досконалості,* для чого має постійно прагнути до досконалості у своїх внутрішніх процесах. Це включає застосування сучасних технологій, таких як штучний інтелект, та забезпечення прозорості, інституційної стійкості, етичного управління й суворого дотримання міжнародних правових стандартів, особливо у сфері захисту даних та прав людини.

Згідно зі звітом Європолу, «ДНК» організованої злочинності в ЄС змінюється на тлі сьогоднішніх – і майбутніх – багатогранних та стрімких перетворень у світі. Так само, як ДНК слугує «планом» життя, відбуваються фундаментальні зміни в «плані» злочинності – основних інструментах, тактиках та структурах, які використовують злочинні мережі. Так само, як ДНК складається з чотирьох основних будівельних блоків, які поєднуються незліченними способами для створення генетичних інструкцій, мінливий «план» злочинності визначається трьома взаємопов'язаними динаміками, що в різній мірі посилюють загрозу злочинної діяльності: злочинність поступово дестабілізує суспільство, дедалі більше розвивається в Інтернеті та сильно прискорюється завдяки штучному інтелекту та іншим новим технологіям. Організована злочинність має подвійний дестабілізуючий ефект на ЄС та його держави-члени. Вона підриває та знижує довіру до економіки ЄС, верховенства права та суспільства в цілому, генеруючи незаконні доходи, поширюючи насильство та нормалізуючи корупцію. Вона також дедалі більше рухається гібридними загрозами, спрямованими ззовні, що охоплюють широкий спектр злочинної діяльності та тактик, які реалізуються через злочинних посередників.

Хоча злочинні мережі діють заради фінансової вигоди, їхня діяльність сприяє досягненню політичних цілей суб'єкта гібридної загрози, якого вони підтримують. Інтернет-простір функціонує як інструмент, що дозволяє здійснювати, розширювати або маскувати будь-які форми злочинної діяльності, а також є мішенню для проникнення злочинців та викрадення даних. Більше того, він дедалі частіше стає ареною, де певні злочини вчиняються від початку до кінця з дуже обмеженою присутністю в офлайн-світі. Штучний інтелект та інші нові технології, такі як блокчейн або квантові обчислення, прискорюватимуть розвиток тяжкої та організованої злочинності

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

відповідно до свого стрімкого розвитку. Вони є каталізатором злочинності та підвищують ефективність злочинних операцій, збільшуючи їхню швидкість та масштаб.

Серйозна та організована злочинність є не лише загрозою для громадської безпеки; вона впливає на самі основи ЄС та його суспільства. Злочинні мережі фінансують свою діяльність за рахунок корупції та відмивання грошей, створюючи приховану фінансову систему, яка послаблює економіки та підриває довіру до структур управління. Злочинні угруповання діють як бізнес, створюючи складну мережу паралельних економік, від яких цілі громади залежать у плані доходів, товарів чи послуг. Ця залежність сприяє формуванню відчуття нормальності навколо незаконної діяльності та підриває готовність повідомляти про злочини або співпрацювати з владою, що ускладнює розрив злочинних циклів.

Найприбутковіші кримінальні ринки щорічно генерують мільярди незаконних доходів, але конфіскація доходів від злочинної діяльності складає приблизно 2 % від незаконних доходів. Проблеми з поверненням активів ще більше ускладнені через зростаючу злочинну експлуатацію віртуальних активів (European Union Serious and Organised crime threat assessment the changing DNA of serious and organized crime, 2025).

Організована злочинність, прихована від очей громадськості через непрозорість своєї діяльності, становить значну загрозу для європейських громадян, бізнесу та державних установ, а також для економіки загалом. Як підкреслюється в оцінці загроз організованої злочинності в Європейському Союзі (EU SOCTA 2021) організовані злочинні угруповання присутні в усіх державах-членах. Ландшафт організованої злочинності характеризується мережевим середовищем, де співпраця між злочинцями має гнучкий, систематичний характер і орієнтована на отримання прибутку. Організовані злочинні угруповання використовують свої значні незаконні доходи для проникнення в легальну економіку та державні установи, зокрема шляхом корупції, підриваючи верховенство права та основні права, а також право людей на безпеку та їхню довіру до державних органів. Доходи від злочинної діяльності на дев'яти основних кримінальних ринках Європейського Союзу у 2019 році склали 139 мільярдів євро, що відповідає 1% валового внутрішнього продукту Союзу (European Union Serious and Organized crime threat assessment the changing DNA of serious and organized crime, 2025). 65 % злочинних угруповань, що діють у країнах-членах ЄС, складаються з представників різних національносте (Communication from the commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and social committee and social committee of the regions on the EU Strategy to tackle Organized Crime 2021-2025).

У окремих випадках, коли Європол вважає за необхідне розпочати кримінальне розслідування злочину, що належить до сфери його компетенції, він звертається до компетентних органів відповідних держав-членів через національні підрозділи з проханням розпочати, провести або скоординувати таке кримінальне розслідування. Національні підрозділи негайно інформують Європол про рішення компетентних органів держав-членів щодо будь-якого запиту. Але якщо компетентні органи держави приймають рішення не задовольняти запит, то зобов'язані негайно, бажано протягом одного місяця з моменту отримання запиту, повідомити Європол про причини свого рішення. Однак причини можуть не зазначатися, якщо їх надання призведе до: загрози основним інтересам безпеки відповідної держави; або створення загрози успіху поточного розслідування або безпеці окремої особи (Europol, 2021 EU Serious and Organized Threat Assessment Report (EU SOCTA), 12 April 2021).

2. Право ЄС щодо боротьби з організованою злочинністю та конфіскації активів

На тлі викликів та з урахуванням ст. 86 Договору про функціонування Європейського Союзу було ухвалено рішення про створення Європейської прокуратури, яка несе відповідальність за розслідування, переслідування та притягнення до відповідальності осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, що зачіпають фінансові інтереси Союзу, а також їхніх співучасників, передбачених Директивою (ЄС) 2017/1371. У зв'язку з цим Європейський прокурор проводить розслідування, здійснює кримінальне переслідування та виконує функції прокурора в компетентних судах держав-членів до остаточного вирішення справи. Разом з тим, посилення боротьби зі злочинами не може бути в достатній мірі досягнуто через роздробленість національних судових переслідувань у сфері злочинів, скоєних проти фінансових інтересів Союзу, але можуть бути ефективніше досягнуті на рівні Союзу з огляду на те, що Європейська прокуратура повинна мати компетенцію для переслідування таких злочинів. Союз може вжити заходів відповідно до принципу субсидіарності, викладеного у статті 5 Договору про Європейський Союз. Відповідно до принципу пропорційності, для досягнення цих цілей забезпечується мінімально можливий вплив на правові системи та інституційні структури держав-членів. У тій мірі, в якій це необхідно для виконання своїх завдань, Європейська прокуратура також має можливість налагоджувати та підтримувати відносини співпраці з органами влади *третіх країн* та міжнародними організаціями (Council Regulation (EU) 2017/1939 of 12 October 2017).

В ЄС з метою зміцнення спроможності боротьби з організованою злочинністю Європейською Радою 24 жовтня 2008 р. 2008/841/JHA ухвалено Рамкове рішення щодо боротьби з організованою злочинністю, в якому надане визначення двом поняттям: 1) «злочинна організація» – це структуроване об'єднання, створене протягом певного періоду часу, що

складається з більш ніж двох осіб, які діють узгоджено з метою вчинення злочинів, що караються позбавленням волі або ув'язненням на строк не менше чотирьох років або суворішим покаранням, з метою отримання, прямо чи опосередковано, фінансової або іншої матеріальної вигоди; 2) «структуроване об'єднання» означає об'єднання, яке не утворюється випадково для негайного вчинення злочину і яке не обов'язково має формально визначені ролі для своїх членів, безперервність членства або розвинену структуру (Council Framework Decision 2008/841/JHA of 24 October 2008). Цим документом було визначено межі відповідальності, а також обов'язок держав унормувати притягнення до відповідальності юридичних осіб. Рамковим рішенням рекомендовано застосовувати заохочувальні заходи, зокрема, кожна держава може вжити необхідних заходів для забезпечення того, щоб покарання були пом'якшені або щоб правопорушник був звільнений від покарання, якщо він, наприклад: відмовляється від злочинної діяльності; та надає адміністративним або судовим органам інформацію, яку вони інакше не змогли б отримати, допомагаючи їм: запобігти, припинити або пом'якшити наслідки правопорушення; виявити або притягнути до відповідальності інших правопорушників; знайти докази; позбавити злочинну організацію незаконних ресурсів або доходів від її злочинної діяльності; або запобігти вчиненню подальших злочинів (ст.4).

Заслуговують на увагу питання юрисдикції та координації судового провадження щодо транснаціональних організованих груп. Зокрема, кожна держава має забезпечити, щоб її юрисдикція охоплювала щонайменше ті випадки, в яких були вчинені злочини: повністю або частково на її території, незалежно від того, де базується або діє злочинна організація; одним із своїх громадян; або в інтересах юридичної особи, заснованої на території цієї держави. Держава може прийняти рішення про те, що вона не застосовуватиме або застосовуватиме лише в конкретних випадках чи за конкретних обставин такі правила юрисдикції, коли злочини вчинені за межами її території. Якщо правопорушення підпадає під юрисдикцію більш ніж однієї держави-члена, і якщо будь-яка із зацікавлених держав може правомірно відкрити кримінальне провадження на підставі одних і тих самих фактів, зацікавлені держави повинні співпрацювати у визначенні того, яка з них буде переслідувати правопорушників, з метою, по можливості, централізації розгляду справи в одній державі.

З цією метою держави-члени можуть звернутися до Євроюсту або до будь-якого іншого органу чи механізму, створеного в Європейському Союзі для сприяння співпраці між їхніми судовими органами та координації їхніх дій. Особливу увагу слід приділити таким факторам: держава, на території якої були вчинені ці діяння; держава, громадянином або резидентом якої є підозрюваний (обвинувачений); держава, у якій народилися (проживають) потерпілі; держава, на території якої було виявлено злочинця. Держава, яка відповідно до свого законодавства ще не видає та не передає своїх громадян, повинна вжити необхідних заходів для встановлення своєї юрисдикції щодо злочину та, у відповідних випадках, для переслідування за нього, якщо він вчинений одним із її громадян за межами її території.

Головним мотивом транскордонної організованої злочинності є фінансова вигода. Тому для забезпечення ефективності будь-які спроби запобігання та протидії мають бути зосереджені на відстеженні, заморожуванні, вилученні та конфіскації доходів від злочинної діяльності. Однак це ускладнене низкою факторів, зокрема, через відмінності в законодавстві держав. Для вирішення цих питань 24 лютого 2005 р. було ухвалено Рамкове рішення Ради про конфіскацію доходів, коштів та майна, отриманих злочинним шляхом, яким регулюються питання щодо тягаря доведення походження активів, що перебувають у розпорядженні особи, засудженої за злочин, пов'язаний з організованою злочинністю, а також конфіскації активів (Council Framework Decision 2005/212/JHA of 24 February 2005).

Чинна правова база Європейського Союзу щодо відстеження та ідентифікації, заморожування, конфіскації та управління інструментами, доходами або майном, а також щодо органів з повернення активів складається з Директиви 2014/42/ ЄС Європейського парламенту та Ради, Рішення Ради 2007/845/JHA та Рамкового рішення Ради 2005/212/JHA. Європейська Комісія дійшла висновку, що правова база не в повній мірі досягла політичної мети боротьби з організованою злочинністю шляхом повернення її доходів. А тому 24 квітня 2024 року Європейським Парламентом та Радою ухвалена Директива (ЄС) 2024/1260 про повернення та конфіскацію активів, якою встановлені мінімальні правила відстеження та ідентифікації, заморожування, конфіскації та управління майном у рамках кримінального судочинства. Ця директива покликана сприяти транскордонній співпраці, надаючи компетентним органам необхідні повноваження та ресурси для оперативного й ефективного реагування на запити органів влади інших держав. Положення, що встановлюють правила раннього відстеження та ідентифікації, термінових заходів щодо заморожування активів або ефективного управління, сприяють покращенню можливостей щодо повернення активів через кордони. Задля цього вважається за необхідне забезпечити, щоб органи з повернення активів могли оперативно отримувати таку інформацію або негайно та безпосередньо, або на запит: фіскальні дані, включаючи дані, що зберігаються в податкових органах; національні дані соціального забезпечення; відповідну інформацію, якою володіють компетентні органи для запобігання, виявлення, розслідування злочинів; інформацію про іпотечні

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

кредити та позики; інформацію, що міститься в національних валютних базах даних та базах даних валютних обмінів; інформацію про цінні папери; митні дані, включаючи транскордонні фізичні перекази готівки; інформацію про річну фінансову звітність компаній; інформацію про банківські перекази та залишки на рахунках; інформацію про рахунки криптоактивів та перекази криптоактивів, як визначено у статті 3 Регламенту (ЄС) 2023/1113 Європейського парламенту та Ради; інформацію у Візовій інформаційній системі (VIS), Шенгенській інформаційній системі (SIS II), Системі в'їзду/виїзду (EES), Європейській системі інформації про поїздки та авторизацію (ETIAS) та Європейській системі інформації про судимість громадян третіх країн (ECRIS-TCN). Результативність міжнародного співробітництва полягає в оперативності надання інформації на запити, зокрема, згідно зі ст. 10 Директиви, відповідь має надаватися якомога швидше і в будь-якому разі у такі терміни: 1) *сім календарних днів* для всіх запитів, що не є терміновими; 2) *вісім годин* – для термінових запитів щодо інформації, яка зберігається в базах даних та реєстрах, до яких ці підрозділи з повернення активів мають прямий доступ; 3) *три календарні дні* – для термінових запитів щодо інформації, до якої ці підрозділи з повернення активів не мають прямого доступу.

Держави мають вживати необхідних заходів для забезпечення конфіскації, повністю або частково, засобів та доходів, отриманих у результаті кримінального правопорушення, за яким винесено остаточний обвинувальний вирок, який може бути ухвалений і в ході заочного розгляду. Визначаються наступні види конфіскації: 1) *конфіскація у третьої сторони* (ст.13); 2) *розширена конфіскація* (ст.14); 3) *конфіскація без ухвалення обвинувального вироку* (ст.15); 4) *конфіскація нез'ясованого багатства, пов'язаного зі злочинною діяльністю.* Новелою став обов'язок держав вживати необхідних заходів для забезпечення можливості конфіскації інструментів, доходів або майна, переданих третім особам у випадках, коли кримінальне провадження було розпочато, але не могло бути продовжено з однієї або кількох з таких причин: хвороба підозрюваного або обвинуваченого; втеча підозрюваного або обвинуваченого; смерть підозрюваного або обвинуваченого; строк давності притягнення до відповідальності становить менше 15 років. Конфіскації також підлягають доходи або інше майно, вартість якого відповідає доходам, яке прямо чи опосередковано було передано підозрюваним або обвинуваченим третім особам, або яке було придбано третіми особами у підозрюваної чи обвинуваченої особи.

З метою ефективності реалізації конфіскації держави мають створити механізм відстеження та ідентифікації майна, що підлягає заморожуванню та конфіскації, *навіть після ухвалення остаточного обвинувального вироку або після проведення процедури конфіскації відповідно без засудження*. Для цього необхідно розширити повноваження відповідних органів та забезпечити їх правовими механізмами для відстеження та ідентифікації активів. Міжнародна допомога супроводжується укладанням угод про розподіл витрат з іншими державами під час виконання рішень про заморожування та конфіскацію майна (Directive (EU) 2024/1260 of the European Parliament and of the Council of 24 April 2024). Ця Директива має бути імплементована в національне законодавство до 23 листопада 2026 року.

3. Практика Суду справедливості ЄС щодо транскордонного судового співробітництва

Очевидною є обставина, що національне законодавство суттєво відрізняється від нових стандартів ЄС, а тому застосування норм, які навіть імплементовані, викликає певні труднощі, що зумовлює необхідність звернення за попереднім преюдиційним рішенням до Суду справедливості ЄС за тлумаченням відповідних положень.

Так, рішенням в об'єднаній справі за запитом апеляційного суду м. Варна Суд ЄС роз'яснив, що зберігання наркотиків з метою розповсюдження підпадає під дію Директиви 2014/42, навіть незважаючи на те, що всі складові цього злочину обмежуються однією державою-членом. Згідно з Договором про функціонування Європейського Союзу, такий злочин належить до однієї з категорій особливо тяжких злочинів *транскордонного характеру*. Отже, законодавчий орган ЄС має компетенцію приймати мінімальні правила гармонізації щодо визначення кримінальних злочинів та покарань у цій сфері, і ця компетенція також поширюється на ситуації, коли складові конкретного злочину *обмежуються однією державою-членом.*

Директива 2014/42 передбачає не лише конфіскацію активів, що становлять економічну вигоду, отриману в результаті кримінального злочину, за який було засуджено правопорушника, а й конфіскацію активів, що належать правопорушнику та були отримані в результаті іншої злочинної діяльності. Однак така конфіскація має здійснюватися відповідно до гарантій, встановлених у цій директиві, та за умови, що злочин, за який було засуджено правопорушника, входить до переліку особливо тяжких злочинів транскордонного характеру і що цей злочин може прямо чи опосередковано призвести до отримання економічної вигоди.

Що стосується першого виду конфіскації, необхідно, щоб об'єкт, що підлягає конфіскації, був результатом кримінального правопорушення, за який ухвалено остаточний обвинувальний вирок.

Стосовно розширеної конфіскації Суд ЄС уточнив, по-перше, що для визначення того, чи може злочин принести економічну вигоду, необхідно враховувати спосіб вчинення злочину, наприклад, чи був він вчинений в контексті організованої злочинності або з наміром

отримувати регулярний прибуток від злочинів. Переконання національного суду в тому, що активи отримано від злочинної діяльності, має ґрунтуватися на обставинах справи, включаючи конкретні факти та наявні докази. З цією метою суд може, зокрема, враховувати невідповідність між вартістю відповідних активів та законним доходом засудженої особи.

Конфіскація активів третіх осіб передбачає наявність факту передачі підозрюваною особою активів третій особі або придбання майна третьою особою, а також *обізнаність цієї третьої особи* про те, що ця передача або придбання були спрямовані на уникнення конфіскації.

Суд ЄС постановив, що Директива 2014/42 розглядається у сукупності зі статтею 47 Хартії основоположних прав Європейського Союзу та виключає національне законодавство, яке дозволяє конфіскацію в інтересах держави майна, що, як припускається, належить особі, яка не є особою, що вчинила злочин, без права цієї особи *бути стороною у процедурі конфіскації*. Треті особи мають бути заслуханими в контексті цих розглядів, оскільки наділені правом відстоювати свої права на майно, що підлягає конфіскації (Arrêt de la Cour, C-845/19 et C-863/19). У випадку, якщо майно є спільною сумісною власністю подружжя (наприклад, транспортний засіб), то, за висновком Генерального адвоката Суду ЄС, ніщо не перешкоджає тому, щоб транспортний засіб можна було кваліфікувати як засіб у значенні статті 2 пункту 3 Директиви 2014/42 для цілей вчинення кримінального правопорушення, що полягає у керуванні транспортним засобом у стані алкогольного сп'яніння (навіть у випадку, коли такий транспортний засіб належить одному з подружжя) (Conclusions de Avocat général. Manuel Campos Sanches – Bordona présentées le 11 décembre 2025 Affaire C-655/24).

Стає дедалі необхіднішим дозволити конфіскацію майна, переданого або придбаного третіми особами. Придбання третьою особою стосується ситуацій, коли майно було придбане прямо або опосередковано, наприклад, через посередника, третьою особою у підозрюваного або обвинуваченого, зокрема коли злочин було вчинено від його імені або в його інтересах, і коли обвинувачений не має майна, яке може бути конфісковане. Така конфіскація має бути можливою, принаймні, у випадках, коли треті особи знали або мали знати, що метою передачі або придбання було уникнення конфіскації, на підставі конкретних фактів та обставин, зокрема того, що передача була здійснена *безоплатно або в обмін на суму, значно меншу за ринкову вартість*. Правила щодо конфіскації повинні поширюватися як на фізичних, так і на юридичних осіб. У будь-якому разі права добросовісних третіх осіб не повинні бути ущемлені.

Теоретичні та практичні аспекти щодо розуміння «третіх осіб» та застосування конфіскації належних їм активів недостатньо врегульовані, що компенсується тлумаченням Суду ЄС. Так, Компанія SH, що підпорядковується хорватському праву, та дві фізичні особи, громадяни Італії, були засуджені в Італії остаточним вироком за участь у злочинній організації, шахрайство та відмивання грошей, а також за введення осіб в оману обіцянкою інвестувати їхні гроші в платформу Forex, тоді як фактично ці гроші були використані в особистих цілях, зокрема, для придбання різної нерухомості, розташованої в Італії, Словенії та Хорватії. 15 жовтня 2018 року стосовно компанії SH було відкрито справу про банкрутство в Господарському суді міста Пазин (Trgovački sud v Pazinu, Хорватія). 18 жовтня 2018 року та 12 лютого 2019 року компанія MA зареєструвала в рамках виконавчого провадження, що проводиться в Республіці Словенія проти SH, дві судові застави на нерухоме майно, що належить SH, у Плав'ї (Словенія), з метою забезпечення двох вимог, що випливають із виконавчих постанов Okrajno sodišče v Ljubljani (Місцевий суд, Любляна, Словенія), ухвалених 4 червня та 24 вересня 2018 року відповідно. Рішенням від 9 березня 2019 року («постанова про конфіскацію»), яке набрало чинності 18 квітня 2019 року, суддя з попередніх розслідувань в окружному суді Порденоне (Італія) постановив конфіскувати нерухоме майно, яке є доходами від кримінальних злочинів, у вчиненні яких С.Х. було визнано винним, включаючи, серед іншого, нерухоме майно в Копері (Словенія) та нерухоме майно, розташоване в Плав'ї, шляхом реєстрації права власності на це майно на користь Республіки Словенія, а в разі відсутності такої реєстрації – конфіскувати будь-яке майно, гроші або інші доходи від злочинів, що перебувають у засуджених осіб, у межах вартості цих доходів. Постанова про конфіскацію також передбачала превентивне вилучення майна у Словенії.

Постанова про конфіскацію була надіслана компетентним словенським органам влади для її визнання та виконання. Відповідно до цієї постанови про конфіскацію, у ході кримінального провадження в Італії до земельного реєстру Республіки Словенія на користь цієї держави-члена було внесено розпорядження про замороження майна, а також заборону на продаж майна та накладення на нього нових обтяжень.

Постановою від 5 квітня 2019 року в Республіці Словенія на запит MA в Окружному суді Копра (Словенія) було розпочато провадження у справі про банкрутство проти SH з метою формування конкурсної маси. MA вважала, що нерухоме майно, внесене до земельного реєстру як таке, що належить SH, має входити до складу цієї маси. У ході цього провадження MA заявила про своє переважне право. Республіка Словенія, навпаки, не заявила про свою вимогу. У ході цього провадження суд дозволив продаж нерухомого майна, але процедура продажу двох об'єктів нерухомості була скасована. Рішенням судді від 3 липня 2019 року, відповідального за попереднє

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

розслідування в окружному суді Порденоне (giudice per le indagini preliminari del Tribunale di Pordenone), це майно було конфісковано. 9 грудня 2020 року справа про банкрутство, порушена стосовно компанії SH у Господарському суді (Пазіну, Хорватія), була остаточно завершена. Компанія SH була виключена з Хорватського комерційного реєстру 8 лютого 2021 року. Постановою від 30 листопада 2022 року слідчий суддя в Коперні постановив визнати та виконати постанову про конфіскацію, в результаті чого до земельного реєстру було внесено запис про право власності на нерухоме майно в Копері та Плав'є на користь Республіки Словенія.

Ліквідатор SH і MA подали апеляцію на цю постанову до Окружного суду Копра (Okrožno sodišče v Kopru). Ліквідатор стверджував, що ця постанова завдала шкоди правам власності та іншим речовим правам, а також правам третіх осіб, оскільки Республіка Словенія мала заявити про свою вимогу або своє переважне право під час процедури банкрутства. MA стверджувала, що вона є добросовісною третьою особою, оскільки зареєструвала іпотеку на один із розглянутих об'єктів нерухомого майна, внаслідок чого підстава для відмови у визнанні або виконанні, зазначена у статті 210(1) (8) Закону про судове співробітництво у кримінальних справах, є застосовною і до постанови про конфіскацію.

Постановою від 31 січня 2023 року Окружний суд Копра відхилив ці апеляції. Цей суд, серед іншого, постановив, що той факт, що MA зареєструвала іпотечні застави на нерухоме майно, розташоване в Плав'є, власником якого є SH, до того, як у земельному реєстрі було внесено заборону на продаж цього майна та накладення на нього нових обтяжень на користь Республіки Словенія, не вплинув на законність постанови про визнання та виконання рішення про конфіскацію. MA подала конституційну скаргу на цю постанову до Конституційного суду Словенії (Ustavno sodišče). Згідно з рішенням Конституційного суду (Ustavno sodišče), питання щодо тлумачення поняття «добросовісні треті особи» залежить від цілей, що переслідуються цим рамковим рішенням, таких як покращення виконання заходів щодо конфіскації, зокрема, з метою повернення потерпілого від злочину до становища, в якому він перебував до вчинення цього злочину. Для захисту інтересів іпотечного кредитора достатньо забезпечити йому можливість отримання переважного платежу за забезпеченою вимогою щодо конфіскованого майна, внаслідок чого немає необхідності відмовляти у виконанні постанови про конфіскацію в повному обсязі.

Постанова була скасована та повернена до Окружного суду Копра (Okrožno sodišče v Kopru), який звернувся з запитом до Суду ЄС з таким питанням: 1. Чи слід тлумачити статтю 8(2)(d) Рамкової ухвали 2006/783 та статтю 17 (1) Хартії таким чином, що навіть власники судових іпотечних застав, зареєстрованих до визнання рішення суду іншої держави-члена або до заморожування майна з метою виконання, повинні розглядатися як треті сторони, права яких мають враховуватися під час виконання постанови про конфіскацію майна незаконного походження?

Суд ЄС дійшов висновку, що компетентний судовий орган держави, яка здійснює виконання, може відмовити у визнанні або виконанні постанови про конфіскацію, винесеної в іншій державі щодо нерухомого майна, яке становить «доходи» від кримінального правопорушення з тієї причини, що права іпотечного кредитора унеможливлюють, з огляду на його статус «добросовісної третьої особи» у значенні статті 8(2)(d), виконання цього рішення, якщо цей кредитор зареєстрував іпотеку за рішенням суду щодо цього нерухомого майна в державі, яка здійснює виконання, до початку провадження щодо визнання та виконання цього рішення в цій державі. При цьому слід розуміти, що *саме суд, який надіслав запит, повинен встановити, чи можна вважати цього кредитора «добросовісним»* у значенні цього положення, беручи до уваги всі обставини, що стосуються питання в державі, яка здійснює виконання, щодо постанови про виконання, яка породжує іпотечну вимогу (Judgment of the Court (Fifth Chamber) of 29 January 2026. Proceedings brought by S. H. d.o.o. and M. A. Request for a preliminary ruling from the Okrožno sodišče v Kopru. Case C-562/24).

У пункті 8 преамбули Рамкового рішення Ради 2006/783/ЈНА від 6 жовтня 2006 р. про застосування принципу взаємного визнання до постанов про конфіскацію зазначено, що метою є сприяння співпраці між державами-членами щодо взаємного визнання та виконання рішень про конфіскацію майна з метою зобов'язати державу-члена визнавати та виконувати на своїй території рішення про конфіскацію, винесені судом, компетентним у кримінальних справах іншої держави-члена. Мета полягає у забезпеченні того, щоб усі держави-члени мали ефективні правила, що регулюють конфіскацію доходів від злочинної діяльності, зокрема щодо тягаря доведення джерела походження активів, що перебувають у розпорядженні особи, засудженої за злочин, пов'язаний з організованою злочинністю».

У пунктах 9, 22 та 23 преамбули Директиви 2014/42 зазначено, що вона не перешкоджає державам-членам надавати ширші повноваження у своєму національному законодавстві, зокрема, наприклад, щодо правил доказування. Так, Софійська прокуратура (Болгарія) повідомила Комісію з конфіскації активів про те, що стосовно ВР відкрито кримінальне провадження як щодо голови наглядової ради болгарського банку за умисне підбурювання інших осіб у період з грудня 2011 року по 19 червня 2014 року до незаконного привласнення коштів, що належать цьому банку на загальну суму понад 205 мільйонів левів (приблизно 105 мільйонів євро). Комісія

з конфіскації активів провела розслідування та дійшла висновку, що ВР та члени його сім'ї мали банківські депозити на значні суми, що не відповідають їхньому законному доходу, що вони здійснювали банківські операції, походження ресурсів, використаних для яких, встановити неможливо, що вони придбавали рухоме та нерухоме майно на значні суми, і що ВР отримував дохід за договорами, які були фіктивними, причому дохід, отриманий від цих фіктивних операцій, призначався для приховування незаконного походження ресурсів, використаних ВР для придбання активів.

Комісія з конфіскації майна відкрила провадження відповідно до статті 22(1) (8) Закону про конфіскацію у Софійському міському суді (Болгарія) з метою конфіскації майна ВР та членів його сім'ї, а також третіх осіб, пов'язаних із ВР або контрольованих ВР, набутого незаконним шляхом. За заявою Комісії про конфіскацію майна Софійський міський суд вжив заходів щодо збереження майна, конфіскація якого вимагається.

Компанія ВР та деякі відповідачі у основній справі стверджували, що клопотання Комісії про конфіскацію активів є неприйнятним з тієї причини, що воно суперечить Директиві 2014/42. Ця директива вимагає, щоб конфіскація активів ґрунтувалася на остаточному обвинувальному вироку, чого в даному випадку немає. На думку ВР та цих відповідачів, на рівні ЄС відсутнє законодавство щодо цивільної конфіскації, згідно з яким конфіскація може здійснюватися лише на підставі остаточного обвинувального вироку у кримінальному провадженні. На думку тих самих сторін, до відповідачів у основній справі ставляться так, ніби вони були остаточно засуджені, що, серед іншого, порушує презумпцію невинуватості та право на справедливий судовий розгляд. Суд ЄС дійшов висновку, що Рамкову ухвалу Ради 2005/212/ JHA від 24 лютого 2005 року про конфіскацію доходів, коштів та майна, отриманих злочинним шляхом, слід тлумачити таким чином, що вона *не перешкоджає прийняттю в законодавстві держави-члена положень, які передбачають, що конфіскація незаконно отриманих активів призначається національним судом за підсумками розгляду справи, у якій не вимагається наявність підстав для встановлення факту вчинення кримінального правопорушення або, тим більше, засудження осіб, обвинувачених у вчиненні злочину (*Judgment of the Court (Third Chamber) of 19 March 2020. Komisia za protivodeystvie na koruptsiyata i za otnemane na nezakonno pridobitoto imushtestvo v BP and Others. Case C-234/18).

Судова співпраця у кримінальних провадженнях у Європейському Союзі ґрунтується на принципі взаємного визнання судових рішень та постанов, який називають наріжним каменем судової співпраці у кримінальних справах у рамках Союзу. Заморожування та конфіскація коштів і доходів від злочинної діяльності є одними з найефективніших засобів боротьби зі злочинністю.

Співпраця між державами, заснована на принципі взаємного визнання та негайного виконання судових рішень, передбачає впевненість у тому, що рішення, які підлягають визнанню та виконанню, завжди ухвалюватимуться відповідно до принципів законності, субсидіарності та пропорційності. Таке співробітництво також передбачає захист прав осіб, яких стосується постанова про заморожування або конфіскацію майна. До таких осіб, які можуть бути фізичними або юридичними особами, належать особа, щодо якої було винесено постанову про заморожування або конфіскацію майна, або особа, яка володіє майном, на яке поширюється ця постанова, а також будь-які треті особи, чиї права щодо цього майна безпосередньо порушуються цією постановою, включаючи добросовісних третіх осіб. Питання про те, чи порушуються права таких третіх осіб безпосередньо постановою про замороження або конфіскацію майна, має вирішуватися відповідно до законодавства держави, яка здійснює виконання.

Регламент (ЄС) 2018/1805 від 14 листопада 2018 р. про взаємне визнання постанов про замороження активів та постанов про конфіскацію вказує на ситуації, коли держава має надавати виконавчим органам право не визнавати та не виконувати постанови про конфіскацію у тих випадках, коли особа, стосовно якої було винесено постанову про конфіскацію, *не з'явилася особисто на судове засідання, що завершилося винесенням постанови про конфіскацію, пов'язаної з остаточним обвинувальним вироком*. Це має бути підставою для невизнання або невиконання лише у тих випадках, коли судовий розгляд завершується винесенням постанов про конфіскацію, пов'язаних з остаточним обвинувальним вироком, а не у тих випадках, коли розгляд завершується винесенням постанов про конфіскацію, що не ґрунтуються на обвинувальному вироку.

Однак для того, щоб така підстава була застосовною, має бути проведено одне або кілька слухань. Ця підстава не має бути застосовною, якщо відповідні національні процесуальні правила не передбачають проведення слухань. Такі національні процесуальні правила мають відповідати Хартії та ЄСПЛ, зокрема щодо права на справедливий судовий розгляд. Це стосується, наприклад, випадків, коли розгляд проводиться у спрощеному порядку, повністю або частково, відповідно до письмової процедури або процедури, в якій не передбачено проведення слухань (Regulation (EU) 2018/1805 of the European Parliament and of the Council of 14 November 2018 on the mutual recognition of freezing orders and confiscation orders. PE/38/2018/REV/1).

Висновки. З метою забезпечення виконання Україною Дорожньої карти з верховенства права щодо підвищення ефективності міжнародного співробітництва, боротьби з організованою злочинністю та збільшення показників кількості та вартості конфіскованих активів, здобутих злочинним шляхом,

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

доцільно: внести зміни до ч. 3 та ч. 4 ст. 28 Кримінального кодексу України щодо визначення понять «організована група» та «організована злочинна організація» у відповідності до права ЄС (зменшити кількість учасників); доповнити ст. 66 КК України обставинами, які пом'якшують покарання особам, які сприяли розслідуванню злочинів, вчинених організованими групами та злочинними організаціями; доповнити ст. 67 КК України обставиною, що обтяжує покарання, – вчинення злочину організованою групою чи злочинною організацією; доповнити ст. 96-3 «Підстави для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру» статтею 255-1 КК та передбачити відповідальність за встановлення або поширення злочинного впливу. Також доцільно відповідно до Директиви ЄС від 24 квітня 2024 року привести у відповідність механізм накладення арешту та конфіскації активів (у третіх осіб, без ухвалення обвинувального вироку, без засудження у випадку хвороби чи смерті тощо). В Кримінальному процесуальному кодексі України встановити юрисдикцію на ті випадки, коли злочини вчинені повністю або частково на її території, незалежно від того, де базується або діє злочинна організація; одним із своїх громадян; або в інтересах юридичної особи, заснованої на території цієї держави. Виключити можливість конфіскації за судовим рішенням, яке ухвалене іншою державою без участі зацікавленої особи з порушенням права на доступ до судового захисту та права на власність. Передбачити положення, згідно з яким, якщо правопорушення підпадає під юрисдикцію більш ніж однієї держави-члена, і якщо будь-яка із зацікавлених держав може правомірно відкрити кримінальне провадження на підставі одних і тих самих фактів, зацікавлені держави повинні співпрацювати у визначенні того, яка з них буде переслідувати правопорушників з метою централізації розгляду справи в одній державі. З урахуванням того, що до 23 листопада 2026 року всі держави-члени ЄС мають імплементувати нові стандарти щодо конфіскації активів, доцільно продовжити аналіз законодавства та практики застосування нового механізму позбавлення організованої злочинності фінансових активів, а також врахувати ефективність міжнародної судової співпраці задля впровадження у правосуддя України.

Декларація про використання штучного інтелекту. Штучний інтелект (AI) використаний для підбірки релевантних судових рішень Суду справедливості Європейського Союзу.

Конфлікт інтересів. Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Suggested Citation: UNODC, Ukraine: Organized Crime Dynamics in the Context of War July 2025. https://ukraine.un.org/sites/default/files/2025-07/Ukraine_OC_Study.pdf

2. Дорожня карта з верховенства права, схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 травня 2025 року від 14 травня 2025 р. № 475-р. Київ «Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу за кластером 1 "Основи процесу вступу до ЄС"». https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475-2025-%D1%80#Text

3. Ахтирська Н. М. Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження: теоретичні та практичні аспекти: монографія. Київ: Логос, 2019. 576с.

4. Телешицький О. Загальні аспекти міжнародного співробітництва держав з протидії транснаціональній злочинності. https://pravo.ua/zahalni-aspekty-mizhnarodnoho-spivrobitnytstva-derzhav-z-protydii-transnatsionalnii-zlochynnosti/

5. Малюк В. Міжнародне співробітництво як складова боротьби з транснаціональною організованою злочинністю. https://naukaipravoohorona.navs.edu.ua/index.php/naukaipravoohorona/article/view/1879 DOI: https://doi.org/10.33270/0525676812.10

6. Філяніна Л. Міжнародний досвід запобігання і боротьби з організованою злочинністю. https://www.lsej.org.ua/6_2019/109.pdf

7. Войціховський А. Міжнародне співробітництво у боротьбі зі злочинністю як пріоритетний напрямок зовнішньої політики України. https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fc8390c5-3120-4e12-8afb-bdf4d774cb5d/content

8. Звіт про результати боротьби з організованими групами та злочинними організаціями за 2025 рік Офіс Генерального прокурора. https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-rezultati-borotbi-z-organizovanimi-grupami-ta-zlochinnimi-organizaciyami-2

9. Звіт про результати боротьби з організованими групами та злочинними організаціями за січень-серпень 2026 року. Офіс Генерального прокурора. https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-rezultati-borotbi-z-organizovanimi-grupami-ta-zlochinnimi-organizaciyami-2

10. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2025 рік. №1-к. https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2025

11. Національна економічна стратегія на період до 2030 року, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179. С. 64. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text

12. ВАКС арештував 30 млн грн готівки у межах справи «Форест Гамп». https://www.slovoidilo.ua/2026/09/09/novyna/polityka/vaks-areshtuvav-30-mln-hrn-hotivky-mezhax-spravy-forest-hamp

13. NTERPOL convenes Europe's top police over evolving transnational organized crime. https://www.interpol.int/en/News-and-Events/News/2026/INTERPOL-convenes-Europe-s-top-police-over-evolving-transnational-organized-crime

14. Resolution No. 11. GA-2025-93-RES-11. https://www.interpol.int/Who-we-are/Strategic-Framework

15. European Union Serious and Organized crime threat assessment the changing DNA of serious and organized crime.. https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/EU-SOCTA-2025.pdf

16. Communication from the commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and social committee and social committee of the regions on the EU Strategy to tackle Organized Crime 2021-2025 COM/2021/170 final. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52021DC0170

17. Europol, 2021 EU Serious and Organized Threat Assessment Report (EU SOCTA), 12 April 2021 https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/european-union-serious-and-organised-crime-threat-assessment.

18. Regulation (EU) 2016/794 of the European Parliament and of the Council of 11 May 2016 on the European Union Agency for Law Enforcement Cooperation (Europol) and replacing and repealing Council Decisions 2009/371/JHA, 2009/934/JHA, 2009/935/JHA, 2009/936/JHA and 2009/968/JHA. https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/794/oj/eng

19. Council Regulation (EU) 2017/1939 of 12 October 2017 implementing enhanced cooperation on the establishment of the European Public Prosecutor's Office ('the EPPO'). https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2017/1939/oj/eng

20. Council Framework Decision 2008/841/JHA of 24 October 2008 on the fight against organized crime. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32008F0841&utm_source=chatgpt.com

21. Council Framework Decision 2005/212/JHA of 24 February 2005 on Confiscation of Crime-Related Proceeds, Instrumentalities and Property. https://eur-lex.europa.eu/eli/dec_framw/2005/212/oj/eng

22. Directive (EU) 2024/1260 of the European Parliament and of the Council of 24 April 2024 on asset recovery and confiscation. PE/3/2024/REV/1 https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1260/oj?utm_source=chatgpt.com

23. Arrêt de la Cour (troisième chambre) du 21 octobre 2021. Affaires jointes C-845/19 et C-863/19. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/SUM/?uri=CELEX:62019CJ0845_RES

24. Conclusions de Lavocat Generalm. Manuel Campos Sanches-Bordona présentées le 11 décembre 2025 Affaire C-655/24. https://infocuria.curia.europa.eu/tabs/document/C/2024/C-0655-24-00000000RP-01-P-01/CONCL/307439-FR-1-html

25. Judgment of the Court (Fifth Chamber) of 29 January 2026. Proceedings brought by S. H. d.o.o. and M. A. d.o.o. Request for a preliminary ruling from the Okrožno sodišče v Kopru. Case C-562/24. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62024CJ0562

26. Judgment of the Court (Third Chamber) of 19 March 2020. Komisia za protivodeystvie na koruptsiyata i za otnemane na nezakonno pridobitoto imushtestvo v BP and Others. Case C-234/18. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62018CJ0234

27. Regulation (EU) 2018/1805 of the European Parliament and of the Council of 14 November 2018 on the mutual recognition of freezing orders and confiscation orders. PE/38/2018/REV/1 https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2018/1805/oj/eng

REFERENCES:

1. Suggested Citation: UNODC, Ukraine: Organized Crime Dynamics in the Context of War July 2025. https://ukraine.un.org/sites/default/files/2025-07/Ukraine_OC_Study.pdf

2. Dorozhnia karta z verkhovenstva prava, skhvalena Rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 14 travnia 2025 roku vid 14 travnia 2025 r. № 475-r. Kyiv «Deiaki pytannia zabezpechennia perehovornoho protsesu pro vstup Ukrainy do Yevropeiskoho Soiuzu za klasterom 1 "Osnovy protsesu vstupu do YeS"». [Roadmap on the Rule of Law, approved by Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 475-r of 14 May 2025, Kyiv: 'Certain Issues Concerning the Negotiation Process for Ukraine's Accession to the European Union under Cluster 1: "Fundamentals of the EU Accession Process"'. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475-2025-%D1%80#Text (in Ukrainian)

3. Akhtyrska N. M. Mizhnarodne spivrobitnytstvo pid chas kryminalnoho provadzhennia: teoretychni ta praktychni aspekty: monohrafiia. Kyiv: Lohos, 2019. 576s. [Akhtyrska, N. M. International Cooperation in Criminal Proceedings: Theoretical and Practical Aspects: a monograph. Kyiv: Logos, 2019. 576 pp.] (in Ukrainian)

4. Teleshytskyi O. Zahalni aspekty mizhnarodnoho spivrobitnytstva derzhav z protydii transnatsionalnii zlochynnosti. [O. Teleshitsky. General aspects of international cooperation between states in combating transnational crime] https://pravo.ua/zahalni-aspekty-mizhnarodnoho-spivrobitnytstva-derzhav-z-protydii-transnatsionalnii-zlochynnosti/(in Ukrainian)

5. Maliuk V. Mizhnarodne spivrobitnytstvo yak skladova borotby z transnatsionalnoiu orhanizovanoiu zlochynnistiu. [Maluk, V. International cooperation as a key element in the fight against transnational organised crime].https://naukaipravoohorona.navs.edu.ua/index.php/naukaipravoohorona/article/view/1879 DOI: https://doi.org/10.33270/0525676812.10 (in Ukrainian)

6. Filianina L. MIizhnarodnyi dosvid zapobihannia i borotby z orhanizovanoiu [Filyanina, L. International experience in preventing and combating organised crime]. https://www.lsej.org.ua/6_2019/109.pdf (in Ukrainian)

7. Voitsikhovskyi A. Mizhnarodne spivrobitnytstvo u borotbi zi zlochynnistiu yak priorytetnyi napriamok zovnishnoi polityky Ukrainy. [Voitsikhovskyi, A. International cooperation in the fight against crime as a priority area of Ukraine's foreign policy. Voitsikhovskyi, A. International cooperation in the fight against crime as a priority area of Ukraine's foreign policy]. https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fc8390c5-3120-4e12-8afb-bdf-4d774cb5d/content (in Ukrainian)

8. Zvit pro rezultaty borotby z orhanizovanymy hrupamy ta zlochynnymy orhanizatsiiamy za 2025 rik Ofis Heneralnoho prokurora. [Report on the results of the fight against organised groups and criminal organisations for 2025 Office of the Prosecutor General]. https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-rezultati-borotbi-z-organizovanimi-grupami-ta-zlochinnimi-organizaciyami-2 (in Ukrainian)

9. Zvit pro rezultaty borotby z orhanizovanymy hrupamy ta zlochynnymy orhanizatsiiamy za sichen-serpen 2026 roku. Ofis Heneralnoho prokurora. [Report on the results of the fight against organised groups and criminal organisations for January–August 2026. Office of the Attorney General]. https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-rezultati-borotbi-z-organizovanimi-grupami-ta-zlochinnimi-organizaciyami-2 (in Ukrainian)

10. Zvit sudiv pershoi instantsii pro rozghliad materialiv kryminalnoho provadzhennia za 2025 rik. №1-k. [Report by the courts of first instance on the examination of criminal proceedings in 2025. No. 1-k.]. https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2025 (in Ukrainian)

11. Natsionalna ekonomichna stratehiia na period do 2030 roku, zatv. postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3 bereznia 2021 r. № 179. S. 64. [National Economic Strategy for the period up to 2030, approved by Resolution No. 179 of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 3 March 2021. p. 64]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text (in Ukrainian)

12. VAKS areshtuvav 30 mln hrn hotivky u mezhakh spravy «Forest Hamp». [The High Anti-Corruption Court has seized 30 million hryvnias in cash as part of the 'Forest Gump' case]. https://www.slovoidilo.ua/2026/09/09/novyna/polityka/vaks-areshtuvav-30-mln-hrn-hotivky-mezhax-spravy-forest-hamp (in Ukrainian)

13. NTERPOL convenes Europe's top police over evolving transnational organized crime. https://www.interpol.int/en/News-and-Events/News/2026/INTERPOL-convenes-Europe-s-top-police-over-evolving-transnational-organized-crime

14. Resolution No. 11. GA-2025-93-RES-11. https://www.interpol.int/Who-we-are/Strategic-Framework

15. European Union Serious and Organized crime threat assessment the changing DNA of serious and organized crime.. https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/EU-SOCTA-2025.pdf

16. Communication from the commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and social committee and social committee of the regions on the EU Strategy to tackle Organized Crime 2021-2025 COM/2021/170 final. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex-:52021DC0170

17. Europol, 2021 EU Serious and Organized Threat Assessment Report (EU SOCTA), 12 April 2021 https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/european-union-serious-and-organised-crime-threat-assessment.

18. Regulation (EU) 2016/794 of the European Parliament and of the Council of 11 May 2016 on the European Union Agency for Law Enforcement Cooperation (Europol) and replacing and repealing Council Decisions 2009/371/JHA, 2009/934/JHA, 2009/935/JHA, 2009/936/JHA and 2009/968/JHA. https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/794/oj/eng

19. Council Regulation (EU) 2017/1939 of 12 October 2017 implementing enhanced cooperation on the establishment of the European Public Prosecutor's Office ('the EPPO'). https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2017/1939/oj/eng

20. Council Framework Decision 2008/841/JHA of 24 October 2008 on the fight against organized crime. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32008F0841&utm_source=chatgpt.com

21. Council Framework Decision 2005/212/JHA of 24 February 2005 on Confiscation of Crime-Related Proceeds, Instrumentalities and Property. https://eur-lex.europa.eu/eli/dec_framw/2005/212/oj/eng

22. Directive (EU) 2024/1260 of the European Parliament and of the Council of 24 April 2024 on asset recovery and confiscation. PE/3/2024/REV/1 https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1260/oj?utm_source=chatgpt.com

23. Arrêt de la Cour (troisième chambre) du 21 octobre 2021. Affaires jointes C-845/19 et C-863/19. [Judgment

of the Court (Third Chamber) of 21 October 2021. Joined Cases C-845/19 and C-863/19 [Judgment of the Court (Third Chamber) of October 21, 2021. Joined Cases C-845/19 and C-863/19. [Judgment of the Court (Third Chamber) of October 21, 2021. Joined Cases C-845/19 and C-863/19]. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/SUM/?uri=CELEX:62019CJ0845_RES (in French)

24. Conclusions de L'avocat général. Manuel Campos Sanchez-Bordona présentées le 11 décembre 2025 Affaire C-655/24. [Opinion of Advocate General Manuel Campos Sánchez-Bordona, delivered on December 11, 2025, in Case C-655/24]. https://infocuria.curia.europa.eu/tabs/document/C/2024/C-0655-24-00000000RP-01-P-01/CONCL/307439-FR-1-html in French) (in French)

25. Judgment of the Court (Fifth Chamber) of 29 January 2026. Proceedings brought by S. H. d.o.o. and M. A. d.o.o. Request for a preliminary ruling from the Okrožno sodišče v Kopru. Case C-562/24. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62024CJ0562

26. Judgment of the Court (Third Chamber) of 19 March 2020. Komisia za protivodeystvie na koruptsiyata i za otnemane na nezakonno pridobitoto imushtestvo v BP and Others. Case C-234/18. [Commission for Combating Corruption and for the Recovery of Illegally Acquired Assets in BP and Others] https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex-:62018CJ0234 (in Slovak)

27. Regulation (EU) 2018/1805 of the European Parliament and of the Council of 14 November 2018 on the mutual recognition of freezing orders and confiscation orders. PE/38/2018/REV/1 https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2018/1805/oj/eng

Дата першого надходження статті до видання: 10.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

УДК 343.123.12:343.985]:343.343.5
DOI https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2026-4-19

ТАКТИКА ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТАТТЕЮ 409 КК УКРАЇНИ

Кунтій Андрій Ігорович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова
kynt@ukr.net
https://orcid.org/0000-0001-5076-8358

У статті досліджено тактичні особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтею 409 Кримінального кодексу України, які полягають в ухиленні військовослужбовців від військової служби шляхом самокалічення, симуляції хвороби, підроблення документів чи іншим способом. ***Метою статті*** *є розроблення криміналістичних рекомендацій щодо тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтею 409 КК України, з урахуванням сучасних способів ухилення від військової служби, типових слідчих ситуацій, особливостей механізму слідоутворення та практики доказування в умовах воєнного стану. У роботі використано діалектичний, формально-юридичний, системно-структурний, порівняльно-правовий, статистичний, конкретно-соціологічний* ***методи****, а також методи аналізу, синтезу та моделювання, що дало змогу сформувати авторської моделі тактичних комплексів слідчих (розшукових) дій та класифікації тактичних завдань залежно від способу ухилення від військової служби в умовах воєнного стану.* ***Результати****. Обґрунтовано, що ефективність доказування у кримінальних провадженнях цієї категорії значною мірою залежить не лише від своєчасності проведення процесуальних дій, а й від правильного вибору тактичних прийомів залежно від способу вчинення кримінального правопорушення, механізму утворення слідів та особливостей слідчої ситуації. Проаналізовано сучасний стан розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 409 КК України, в умовах воєнного стану та встановлено основні проблеми, що виникають під час збирання й оцінки доказів. До таких проблем віднесено складність встановлення прямого умислу військовослужбовця на ухилення від проходження військової служби, необхідність відмежування реального захворювання від його симуляції, підтвердження факту умисного самокалічення, перевірку достовірності медичних документів, а також викриття способів приховування слідів кримінального правопорушення. Особливу увагу приділено визначенню тактичних завдань окремих слідчих (розшукових) дій залежно від способу ухилення від військової служби.* ***Висновки****. Доведено, що під час проведення огляду місця події, допиту, освідування, обшуку, тимчасового доступу до речей і документів, слідчого експерименту та призначення судових експертиз слід враховувати специфіку військових правовідносин, особливості проходження військової служби та механізм утворення доказової інформації. Обґрунтовано необхідність комплексного використання спеціальних знань, цифрових доказів, матеріалів службових розслідувань і результатів судових експертиз як взаємопов'язаних джерел доказової інформації.*

Ключові слова: *криміналістична тактика; слідчі (розшукові) дії; військові кримінальні правопорушення; ухилення від військової служби; самокалічення; симуляція хвороби; допит; огляд; освідування; обшук; судова експертиза; цифрові докази.*

TACTICS OF INDIVIDUAL INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS DURING THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES UNDER ARTICLE 409 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

Kuntii Andrii Ihorovych,
Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Criminal Law and Procedure,
Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law
kynt@ukr.net
https://orcid.org/0000-0001-5076-8358

The article examines the tactical features of conducting individual investigative (search) actions during the pre-trial investigation of criminal offenses under Article 409 of the Criminal Code of Ukraine, which involve evasion of military service by military personnel through self-mutilation, malingering, forgery of documents, or other means.

© Кунтій А. І, 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

The purpose *of the article is to develop forensic recommendations regarding the tactics of conducting individual investigative (search) actions during the investigation of criminal offenses under Article 409 of the Criminal Code of Ukraine, taking into account contemporary methods of evading military service, typical investigative situations, the peculiarities of trace formation, and evidentiary practice under martial law. The study employs dialectical, formal-legal, systemic-structural, comparative-legal, statistical, and specific sociological* ***methods****, as well as methods of analysis, synthesis, and modeling. These methods made it possible to develop the author's model of tactical complexes of investigative (search) actions and a classification of tactical tasks depending on the method of evasion from military service under martial law.*

Results. *It is substantiated that the effectiveness of proving in criminal proceedings of this category depends not only on the timeliness of procedural actions but also on the proper selection of tactical techniques according to the method of committing the criminal offense, the mechanism of trace formation, and the characteristics of the investigative situation. The current state of investigating criminal offenses under Article 409 of the Criminal Code of Ukraine during martial law is analyzed, and the main problems arising during the collection and evaluation of evidence are identified. These problems include the difficulty of establishing the direct intent of a servicemember to evade military service, the necessity of distinguishing an actual illness from malingering, confirming the fact of intentional self-mutilation, verifying the authenticity of medical documents, and exposing methods used to conceal traces of the criminal offense. Particular attention is paid to determining the tactical objectives of individual investigative (search) actions depending on the method of evasion from military service.* **Conclusions.** *It is proved that, during crime scene examination, interrogation, forensic medical examination of a person, search, temporary access to items and documents, investigative experiment, and the appointment of forensic examinations, investigators should take into account the specific nature of military legal relations, the peculiarities of military service, and the mechanism of evidentiary information formation. The necessity of the integrated use of specialized knowledge, digital evidence, materials of internal service investigations, and forensic examination findings as interconnected sources of evidentiary information is substantiated.*

Keywords: *forensic tactics; investigative (search) actions; military criminal offenses; evasion of military service; self-mutilation; malingering; interrogation; crime scene examination; forensic medical examination of a person; search; forensic examination; digital evidence.*

Вступ. Забезпечення належного рівня військової дисципліни є одним із визначальних чинників підтримання обороноздатності держави, особливо в умовах воєнного стану. Виконання військовослужбовцями конституційного обов'язку щодо захисту незалежності та територіальної цілісності України безпосередньо пов'язане із дотриманням встановленого порядку проходження військової служби, невід'ємним елементом якого є сумлінне виконання військового обов'язку. Водночас збройна агресія проти України обумовила не лише збільшення чисельності військовослужбовців, а й суттєве зростання кількості кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби. Одним із найбільш складних для доказування військових кримінальних правопорушень є ухилення від військової служби шляхом самокалічення, симуляції хвороби, підроблення документів або іншим способом, відповідальність за яке передбачена статтею 409 Кримінального кодексу України. Особливість зазначеного кримінального правопорушення полягає у тому, що його об'єктивна сторона нерідко маскується під законні підстави звільнення від виконання службових обов'язків, а доказування потребує комплексного аналізу медичних, криміналістичних, процесуальних та психологічних аспектів поведінки військовослужбовця.

Ефективність проведення слідчих (розшукових) дій безпосередньо залежить від правильного визначення тактичних завдань та використання системи взаємопов'язаних тактичних прийомів, адаптованих до конкретної слідчої ситуації (Аркуша, 2026).

На підставі аналізу практики розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень пропонуємо виділити такі основні тактичні завдання слідчого: встановлення механізму виникнення тілесних ушкоджень; встановлення способу ухилення від проходження військової служби; підтвердження або спростування факту симуляції захворювання; перевірка достовірності медичних документів; встановлення осіб, які могли сприяти ухиленню; виявлення та фіксація цифрових слідів кримінального правопорушення; встановлення мотиву та мети дій військовослужбовця; перевірка правдивості пояснень підозрюваного; встановлення причинно-наслідкового зв'язку між поведінкою військовослужбовця та невиконанням обов'язків військової служби.

Під тактичним комплексом слідчих (розшукових) дій пропонується розуміти взаємоузгоджену систему процесуальних дій, що проводяться у визначеній послідовності відповідно до конкретної слідчої ситуації та спрямовані на отримання максимально повної доказової інформації щодо окремої обставини кримінального правопорушення (Шепітько, 2019).

На відміну від традиційного підходу, коли проведення окремих слідчих (розшукових) дій планується відповідно до їх процесуальної природи, запропонований підхід передбачає їх об'єднання навколо конкретного доказового завдання.

Так, при розслідуванні умисного самокалічення доцільним є застосування такого тактичного комплексу: огляд місця події → освідування військовослужбовця → судово-медична експертиза → допит військовослужбовця →

допит очевидців → слідчий експеримент (за необхідності).

У випадках симуляції захворювання найбільш ефективним є інший комплекс: тимчасовий доступ до медичних документів → допит медичних працівників → огляд медичної документації → комісійна судово-медична експертиза → допит військовослужбовця.

У разі використання підроблених документів пріоритетного значення набуває комплекс, який включає: тимчасовий доступ до документів → обшук → огляд документів → технічна експертиза документів → почеркознавча експертиза → допити осіб, причетних до їх виготовлення або використання.

Запропоновані тактичні комплекси слідчих (розшукових) дій ґрунтуються на розроблених у криміналістиці положеннях про тактичні операції та криміналістичні ситуації, відповідно до яких досягнення окремого доказового завдання забезпечується системою взаємопов'язаних процесуальних та організаційних заходів (Аркуша, 2026).

1. Тактика огляду

Огляд місця події у випадку самокалічення, є однією з найбільш інформативних слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях, пов'язаних з ухиленням від військової служби шляхом самокалічення. Саме результати його проведення нерідко визначають подальший напрямок розслідування, дозволяють висунути обґрунтовані слідчі версії та встановити механізм утворення тілесних ушкоджень.

Підготовка до проведення огляду повинна включати отримання максимально можливої інформації про обставини події, характер отриманих ушкоджень, вид зброї або предмета, яким вони могли бути заподіяні, особливості місцевості, погодні умови, дислокацію військового підрозділу, а також осіб, які могли бути очевидцями. Доцільним є залучення до участі в огляді судово-медичного експерта, спеціаліста-криміналіста, а за необхідності – спеціаліста у сфері балістики чи вибухотехніки.

Під час огляду особливу увагу необхідно приділяти не лише слідам крові, зброї, гільзам, кулям чи іншим речовим доказам, але й просторовому розташуванню об'єктів. Аналіз взаємного розташування слідів нерідко дозволяє встановити, чи відповідає механізм їх утворення поясненням військовослужбовця. Наприклад, при заявленому випадковому пораненні пострілом розташування стріляної гільзи, напрямок польоту кулі, локалізація вхідного та вихідного отворів можуть свідчити про неможливість виникнення ушкодження за описаних обставин.

Значний доказовий потенціал має застосування сучасних засобів фіксації доказової інформації. Окрім обов'язкової фотозйомки та відеозапису, доцільним є використання панорамної фотозйомки, цифрового моделювання місця події, геопросторової прив'язки окремих об'єктів, що надалі може бути використано під час проведення судових експертиз або слідчого експерименту.

На нашу думку, типовою тактичною помилкою є концентрація уваги виключно на місці виявлення військовослужбовця. Практика свідчить, що безпосереднє місце отримання тілесних ушкоджень нерідко відрізняється від місця їх виявлення. Саме тому під час огляду необхідно встановлювати маршрут пересування особи до моменту її виявлення, здійснювати огляд прилеглої території, транспортних засобів, місць можливого приховування речових доказів. Таким чином, тактика огляду місця події повинна бути спрямована не лише на фіксацію матеріальних слідів, але й на перевірку достовірності версії військовослужбовця щодо механізму утворення тілесних ушкоджень.

2. Тактика допиту

Допит у кримінальних провадженнях, передбачених статтею 409 КК України, є основним джерелом отримання ідеальної доказової інформації. Водночас його ефективність визначається не кількістю поставлених запитань, а правильністю обраної тактики отримання відомостей.

У криміналістичній літературі допит традиційно розглядається як найбільш складна в тактичному відношенні слідча (розшукова) дія, результативність якої визначається здатністю слідчого обирати оптимальні тактичні прийоми залежно від характеру слідчої ситуації та особливостей особи допитуваного (Шепітько,2002), (Коновалова, 1997). Специфіка допиту обумовлена тим, що військовослужбовець, як правило, заздалегідь готує пояснення щодо причин отримання тілесних ушкоджень або виникнення захворювання. Саме тому в більшості випадків слідчий має справу не зі спонтанними показаннями, а із заздалегідь сформованою захисною позицією. Підготовка до допиту повинна включати детальний аналіз медичних документів, матеріалів службового розслідування, результатів огляду місця події, висновків спеціалістів, а також інформації, отриманої під час допитів інших осіб. Першочерговим тактичним завданням є встановлення психологічного контакту з допитуваним. Недоцільним є початок допиту із пред'явлення наявних доказів або звинувачень у неправдивості пояснень. Більш ефективною є тактика вільної розповіді, під час якої військовослужбовець самостійно викладає власну версію події. Після цього доцільно переходити до деталізації окремих обставин. Особливу увагу необхідно звертати на часові характеристики, послідовність дій, взаємне розташування осіб, використані предмети, поведінку інших військовослужбовців. У випадках симуляції захворювання ефективним тактичним прийомом є деталізація медичних аспектів. Особа, яка дійсно страждає певним захворюванням, як правило, здатна детально описати його перебіг, особливості лікування, характер больових відчуттів. Натомість симуляція часто

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

супроводжується поверхневими та суперечливими поясненнями.

При розслідуванні самокалічення доцільним є використання тактичного прийому повторної деталізації окремих епізодів через певний проміжок часу. Практика свідчить, що заздалегідь вигадана версія поступово втрачає логічну послідовність, що проявляється у суперечностях щодо другорядних деталей.

Особливе значення має допит командирів, співслужбовців, медичних працівників та близьких родичів військовослужбовця. При цьому предметом допиту повинні бути не лише обставини безпосереднього вчинення кримінального правопорушення, а й поведінка військовослужбовця до його вчинення, висловлювання щодо небажання проходити військову службу, конфлікти з командуванням, попередні спроби уникнення виконання службових обов'язків. На нашу думку, тактична цінність таких показань нерідко перевищує доказове значення пояснень самого підозрюваного, оскільки дозволяє встановити мотив та спрямованість його поведінки.

3. Тактика освідування

Освідування у кримінальних провадженнях, пов'язаних із самокаліченням або симуляцією захворювання, є невідкладною слідчою (розшуковою) дією, результати якої можуть мати вирішальне значення для подальшого доказування. Основним тактичним завданням освідування є фіксація тілесних ушкоджень до початку процесу їх загоєння, встановлення їх локалізації, характеру, давності виникнення та відповідності механізму, який пояснює військовослужбовець. До проведення освідування обов'язково слід залучати лікаря або судово-медичного експерта. Водночас слідчий не повинен обмежуватися виключно констатацією наявності ушкоджень. Необхідно звертати увагу на їх форму, взаємне розташування, симетричність, доступність для самостійного спричинення, характер країв ран, наявність ознак повторного травмування або штучного підтримання запального процесу. У випадках симуляції захворювання освідування доцільно поєднувати з аналізом поведінки військовослужбовця поза межами медичного огляду. Практика свідчить, що окремі симптоми можуть штучно демонструватися лише під час спілкування з медичними працівниками, тоді як у звичайних умовах вони відсутні. Ефективним тактичним прийомом є поєднання результатів освідування з висновками судово-медичної експертизи, медичною документацією, відеозаписами та показаннями свідків. Такий комплексний підхід значно підвищує доказову цінність отриманих результатів та мінімізує ризик помилкової оцінки обставин кримінального правопорушення.

4. Тактика проведення обшуку

Обшук у кримінальних провадженнях щодо ухилення від військової служби шляхом самокалічення, симуляції хвороби, підроблення документів чи іншим способом не належить до числа першочергових слідчих (розшукових) дій. Водночас у разі наявності достатніх підстав вважати, що за місцем проживання військовослужбовця, у транспортному засобі, службовому приміщенні чи іншому володінні можуть знаходитися предмети, документи або цифрові носії інформації, які мають доказове значення, своєчасне проведення обшуку нерідко визначає успішність усього досудового розслідування.

У криміналістичній літературі обґрунтовано, що результативність обшуку залежить не лише від процесуальних підстав його проведення, а й від ретельної підготовки, правильного прогнозування можливих способів приховування речових доказів та застосування відповідних тактичних прийомів. В.Ю. Шепітько зазначає, що тактика обшуку повинна ґрунтуватися на моделюванні поведінки особи, у володінні якої він проводиться, та прогнозуванні способів приховування об'єктів пошуку (Шепітько,2019).

Під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 409 КК України, предметами пошуку можуть бути: медичні документи та їх чернетки; рецепти, довідки, висновки військово-лікарських комісій; лікарські препарати, використані для штучного викликання симптомів захворювання;

мобільні телефони, планшети, ноутбуки; електронні носії інформації; листування у месенджерах; документи щодо проходження військової служби; предмети, за допомогою яких могли бути заподіяні тілесні ушкодження.

Особливої уваги потребує виявлення цифрових слідів, що можуть свідчити про попередню підготовку до ухилення від військової служби. Практика свідчить, що особи нерідко здійснюють пошук інформації щодо способів симуляції окремих захворювань, придбання медичних документів або отримують консультації через електронні засоби зв'язку. Тому під час обшуку доцільно забезпечити участь спеціаліста у сфері комп'ютерних технологій для належної фіксації та вилучення цифрової інформації.

На нашу думку, типовою тактичною помилкою є зосередження уваги виключно на паперових документах. За сучасних умов саме електронне листування, геолокаційні дані, історія пошукових запитів, файли хмарних сховищ і резервні копії мобільних пристроїв нерідко містять інформацію, яка дозволяє встановити умисел військовослужбовця, етапи підготовки до кримінального правопорушення та коло осіб, які сприяли його вчиненню.

5. Тактика тимчасового доступу до речей і документів

Серед процесуальних засобів доказування у кримінальних провадженнях цієї категорії особливе місце займає тимчасовий доступ до речей і документів. Саме він забезпечує отримання інформації, яка перебуває у володінні військових частин, закладів охорони здоров'я, військово-лікарських комісій, операторів електронних комунікацій та інших установ. Найбільшу доказову цінність становлять: первинна медична документація; журнали реєстрації

звернень за медичною допомогою; матеріали службових розслідувань; документи щодо проходження військової служби; накази командирів; інформація операторів мобільного зв'язку; записи камер відеоспостереження; електронні журнали медичних інформаційних систем. Тактичне значення тимчасового доступу полягає не лише у вилученні документів, а й у можливості їх подальшого використання як об'єктів судових експертиз, зіставлення із показаннями свідків та перевірки достовірності пояснень підозрюваного.

6. Тактика використання спеціальних знань

Призначення судових експертиз є завершальним елементом реалізації тактичного комплексу слідчих (розшукових) дій. Висновок експерта не замінює інших доказів, проте саме він дозволяє перевірити та науково обґрунтувати версії, сформовані під час проведення огляду, допиту, освідування, обшуку та інших процесуальних дій.

Залежно від способу ухилення від військової служби найбільш поширеними є: судово-медична експертиза; комісійна судово-медична експертиза; експертиза матеріалів, речовин і виробів; технічна експертиза документів; почеркознавча експертиза; комп'ютерно-технічна експертиза; молекулярно-генетична експертиза (за наявності відповідних об'єктів).

Окрему увагу потрібно приділити судово-економічній експертизі, якою встановлюють розмір шкоди, в результаті ухилення від військової служби. Тобто, якщо ухиляючись від обов'язків військової служби військовослужбовцю нараховувалося грошове забезпечення, чи додаткове грошове забезпечення суму збитків в результаті таких нарахувань буде встановлено саме судово-економічною експертизою.

Окрім цього, на нашу думку, у кримінальних провадженнях за ст. 409 КК України недоцільно ставити перед експертом питання правового характеру, зокрема щодо наявності умислу військовослужбовця або кваліфікації його дій. Предметом експертного дослідження повинні бути виключно фактичні обставини, що потребують спеціальних знань: механізм утворення тілесних ушкоджень, давність їх виникнення, можливість самостійного заподіяння, справжність документів, спосіб внесення змін до них, характеристики цифрових даних тощо.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави зробити висновок, що ефективність розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 409 КК України, визначається своєчасністю проведення слідчих (розшукових) дій, правильним визначенням їх тактичних завдань та комплексним використанням криміналістичних рекомендацій з урахуванням способу вчинення кримінального правопорушення, слідчої ситуації та механізму слідоутворення. Обґрунтовано, що вибір тактики має ґрунтуватися на інформаційній спрямованості слідчих (розшукових) дій та способі ухилення від військової служби. Запропоновано авторську класифікацію типових слідчих ситуацій і модель тактичних комплексів, що забезпечують узгоджене проведення огляду, допиту, освідування, обшуку, тимчасового доступу до речей і документів, слідчого експерименту та судових експертиз у межах єдиного процесу доказування. Встановлено, що важливими напрямами підвищення ефективності розслідування є комплексне використання цифрових доказів, результатів судових експертиз і спеціальних знань, які дають змогу встановити спосіб вчинення кримінального правопорушення, перевірити достовірність доказової інформації та підтвердити або спростувати версії сторін кримінального провадження. Запропоновані криміналістичні рекомендації можуть бути використані у практичній діяльності органів досудового розслідування та прокуратури, під час підготовки методичних матеріалів, навчальних курсів із криміналістики, а також у подальших наукових дослідженнях щодо методики розслідування військових кримінальних правопорушень. Удосконалення тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій має здійснюватися на основі інтеграції сучасних досягнень криміналістичної тактики, цифрової криміналістики, судової експертології та практики досудового розслідування.

Декларація про використання штучного інтелекту. Штучний інтелект не використовувався.

Конфлікт інтересів. Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Звіт про зареєстровані кримінальні провадження та наслідки їх досудового розслідування: статистичні дані Офісу Генерального прокурора за 2020– жовтень 2025 рр. URL: https://www.gp.gov.ua (дата звернення 23.09.2025)

2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI (зі змін. і допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 30.01.2026).

3. Кунтій А.І. Криміналістична характеристика ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки».* Випуск 12, Номер 3 (47), 2025. С. 128-136. DOI: https://doi.org/10.23939/law2025.47.128

4. Кунтій А.І. Досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 409 КК України: обставини, що підлягають встановленню. *Журнал східноєвропейського права.* 2026. № 144. С. 78-83.

5. Кунтій А. Криміналістичні аспекти розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтею 409 КК України: алгоритми дій слідчого. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: "Юридичні науки".* 2026. Том. 13, № 1 (49), С. 168–175. DOI: https://doi.org/10.23939/law2026.49.168

6. Шепітько В.Ю. Предмет криміналістичної тактики: історія формування, зміст та тенденції. Теорія і практика судової експертизи і криміналістики. Випуск 19. Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса». 2019. С. 8-20. DOI: https: //doi.org/10.32353/khrife.1.2019.01

7. Аркуша Л. І. Криміналістична методологія виявлення та розслідування організованої злочинності: від фундаментальних засад академіка В. Ю. Шепітька до сучасних викликів : підрозділ монографії. Нове століття криміналіс-

тики та судових наук : Liber Amicorum на честь академіка В. Ю. Шепітька : монографія / за ред. М. В. Шепітька; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; Нац. акад. прав. наук України; Міжнар. конгрес криміналістів. Харків: Право, 2026. С. 546-582. URL: https://hdl.handle.net/11300/31511

8. Шепітько В. Ю. Теория криминалистической тактики. Харків : Гриф, 2002. 349 с.

9. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика: теорії і тенденції. Харків : Гриф, 1997. 255 с.

10. Шепітько В. Ю., Шепітько М. В., Латиш К. В., Капустіна М. В., Демидова Є. Є. Цифрова криміналістика та її роль у формуванні доказової інформації в умовах воєнних дій : монографія / за ред. В. Ю. Шепітька ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2025. 200 с.

11. Карпенко М.І. Військові злочини: характеристика, методика розслідування та запобігання : посіб. / за заг. ред. д. ю. н., проф. В.К. Матвійчука. К.: ВД Дакор, 2013. 472 с.

REFERENCES:

1. Office of the Prosecutor General. (2025). Report on Registered Criminal Proceedings and the Results of Their Pre-Trial Investigation: Statistical Data for 2020–October 2025. Retrieved September 23, 2025, from https://www.gp.gov.ua

2. Verkhovna Rada of Ukraine. (2012). Criminal Procedure Code of Ukraine (Law No. 4651-VI of April 13, 2012, as amended). Retrieved January 30, 2026, from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

3. Kuntii, A. I. (2025). Forensic characteristics of evasion from military service by self-mutilation or other means. Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Legal Sciences, 12(3), 128–136. https://doi.org/10.23939/law2025.47.128

4. Kuntii, A. I. (2026). Pre-trial investigation of criminal offenses under Article 409 of the Criminal Code of Ukraine: Circumstances subject to proof. Journal of Eastern European Law, 144, 78–83.

5. Kuntii, A. (2026). Forensic aspects of investigating criminal offenses under Article 409 of the Criminal Code of Ukraine: Investigator's algorithms of actions. Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Legal Sciences, 13(1), 168–175. https://doi.org/10.23939/law2026.49.168

6. Shepitko, V. Yu. (2019). The subject of forensic tactics: History of formation, content and development trends. Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics, 19, 8–20. https://doi.org/10.32353/khrife.1.2019.01

7. Arkusha, L. I. (2026). Forensic methodology for detecting and investigating organized crime: From the fundamental principles of Academician V. Yu. Shepitko to contemporary challenges. In M. V. Shepitko (Ed.), The New Century of Criminalistics and Forensic Sciences: Liber Amicorum in Honor of Academician V. Yu. Shepitko (pp. 546–582). Kharkiv: Pravo. https://hdl.handle.net/11300/31511

8. Shepitko, V. Yu. (2002). Theory of Forensic Tactics. Kharkiv: Hryf.

9. Konovalova, V. O., & Shepitko, V. Yu. (1997). Forensic Tactics: Theories and Trends. Kharkiv: Hryf.

10. Shepitko, V. Yu., Shepitko, M. V., Latysh, K. V., Kapustina, M. V., & Demydova, Ye. Ye. (2025). Digital Criminalistics and Its Role in the Formation of Evidentiary Information under Conditions of Armed Conflict. V. Yu. Shepitko (Ed.). Kharkiv: Pravo.

11. Karpenko, M. I. (2013). Military Crimes: Characteristics, Investigation Methodology and Prevention. V. K. Matviichuk (Ed.). Kyiv: Dakor.

Дата першого надходження статті до видання: 20.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

СЕКЦІЯ 8
СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347.962.3:174
DOI https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2026-4-20

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНА ПРИРОДА НЕУПЕРЕДЖЕНОСТІ У СУДДІВСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Андрущенко Олександр Юрійович,
кандидат юридичних наук,
суддя
Токмацького районного суду Запорізької області
oandrushchenko@ukr.net
https://orcid.org/0009-0000-0702-8012

Мета *цієї статті полягає у розкритті особливостей морально-етичної природи феномену суддівської неупередженості (безсторонності) на тлі конфлікту інтересів у сучасних філософсько-правових концепціях.*

Методи. *Для досягнення поставленої мети був використаний порівняльно-правовий метод, який дозволив зіставити ролі судді та суддівської неупередженості у різних правових сім'ях. Системно-структурний та формально-догматичний методи сприяли розгляду суддівської неупередженості у двох вимірах – морально-етичному та нормативно-процесуальному, а також аналізу національного законодавства, міжнародних правових документів та практики ЄСПЛ. Герменевтичний метод слугував дослідженню концепцій П. Рікьора (суддя як інтерпретатор і посередник між абстрактним законом та життєвою ситуацією) і Ю. Габермаса (суддя як нейтральний модератор раціонального правового дискурсу).*

Результати. *Визначено, що неупередженість судді іманентно пов'язана із незалежністю та розкривається через поняття конфлікту інтересів як об'єктивної ситуації із підвищеним ризиком впливу неналежних міркувань. Проаналізовано філософські підходи щодо суддівської неупередженості у концепції П. Рікьора та Ю. Габермаса. Обґрунтовано персональний (суб'єктивний вимір) суддівської неупередженості, який дається через особистісні якості конкретного судді та його здатності протистояти внутрішнім і зовнішнім впливам, здатним вплинути на його рішення. Показано, що стандарти неупередженості (безсторонності) судді сягають моральних засад суддівської професії, які в процесі історичного розвитку еволюціонували та трансформувалися у систему правил професійної поведінки і нормативно-правових приписів, спрямованих на досягнення цілей судочинства та забезпечення права особи на справедливий суд.*

Висновки. *Суддівська діяльність врегульовується дуально: нормами позитивного права та морально-етичними принципами, які є основою суспільної довіри до правосуддя. Неупередженість виступає не лише правовою вимогою, але і необхідною рисою особистості судді. Реалістичною метою сучасного судочинства є не повне викорінення суб'єктивності, а пом'якшення упереджень через поєднання внутрішнього морального обов'язку судді (суб'єктивний критерій) та законодавчих гарантій і процедур відводу (об'єктивний критерій).*

Ключові слова: *суд, суддя, конфлікт інтересів, неупередженість, безсторонність, справедливість, рівність, судочинство, морально-етичні якості.*

THE MORAL AND ETHICAL NATURE OF IMPARTIALITY IN JUDICIAL ACTIVITY

Andrushchenko Oleksandr Yuriyovych,
Candidate Juridical Sciences,
Judge,
Tokmak District Court of Zaporizhzhia Oblast
oandrushchenko@ukr.net
https://orcid.org/0009-0000-0702-8012

The purpose. *The aim of this article is to reveal the specifics of the moral and ethical nature of the phenomenon of judicial impartiality (neutrality) against the backdrop of conflict of interest in contemporary philosophical and legal concepts.*

© Андрущенко О. Ю., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

Research methods. *To achieve this goal, a comparative legal method was used, which made it possible to compare the roles of a judge and judicial impartiality in different legal families. Systemic-structural and formal-dogmatic methods facilitated the consideration of judicial impartiality in two dimensions – moral-ethical and normative-procedural – as well as the analysis of national legislation, international legal documents, and ECtHR case law. The hermeneutic method served to examine the concepts of P. Ricoeur (the judge as an interpreter and mediator between abstract law and a concrete life situation) and J. Habermas (the judge as a neutral moderator of rational legal discourse).*

Results. *It is determined that judicial impartiality is immanently linked to independence and is revealed through the concept of conflict of interest as an objective situation with an increased risk of improper considerations influencing a decision. The philosophical approaches to judicial impartiality in the concepts of P. Ricoeur and J. Habermas are analyzed. The personal (subjective) dimension of judicial impartiality is substantiated, which is expressed through the personal qualities of a specific judge and their ability to resist internal and external influences that could affect their decision. It is shown that the standards of judicial impartiality (neutrality) reach back to the moral foundations of the judicial profession, which, in the course of historical development, have evolved and transformed into a system of rules of professional conduct and legal norms aimed at achieving the goals of judicial proceedings and ensuring an individual's right to a fair trial.*

Conclusions. *Judicial activity is regulated dually: by the norms of positive law and by moral and ethical principles, which form the basis of public trust in justice. Impartiality is not only a legal requirement, but also an essential personal trait of a judge. The realistic goal of modern judicial proceedings is not the complete eradication of subjectivity, but the mitigation of bias through a combination of the judge's internal moral duty (subjective criterion) with legislative guarantees and recusal procedures (objective criterion).*

Keywords: *court, judge, conflict of interest, impartiality, neutrality, justice, equality, judicial proceedings, moral and ethical qualities.*

Вступ. Питання справедливого і неупередженого суду завжди цікавили людство. Впродовж всієї історії суду і судочинства, з моменту їх появи і до наших днів, спостерігаються спроби теоретичного осмислення вказаної проблеми та пропонуються шляхи її вирішення, а також розробляється арсенал практичних заходів, спрямованих щонайменше на зменшення масштабності упередженості, а відтак на підвищення ефективності правосуддя. В українському законодавстві поняття «неупередженість» використовується як синонім «безсторонності» (ст. 2 ЦПК України, ст. 2 ГПК України, ст. 2 КАС України, ст. 2 КПК України). Але при цьому вітчизняне законодавство не містить визначення «неупередженості» («безсторонності») суду, «тому в питанні тлумачення та застосування цього поняття національні суди звертаються безпосередньо до практики ЄСПЛ, масив якої сьогодні в цьому аспекті доволі значний» (Хотинська-Нор, 2021: 122).

Питання неупередженості суду стали предметом наукового зацікавлення таких вітчизняних та зарубіжних вчених-правників і філософів права як: О. Хотинська-Нор, Г. Фабрі, Л. Якобсон, К. Пузінова, Д. Шолтус, Т. Цувіна, В. Вовк, Ю. Габермас, П. Рікьор.

1. Конфлікт інтересів та нормативно-правові стандарти неупередженості

Найчастіше питання неупередженості суддівської діяльності розглядаються в контексті конфліктів інтересів у судочинстві та у іманентному зв'язку неупередженості з незалежністю. Конфлікт інтересів у судочинстві має усі ознаки і характеристики конфлікту інтересів як явища, але при цьому вирізняється такими ознаками: коло специфічних акторів (сторін, учасників) конфлікту (в нашому випадку, переважно це судді); власне предметне поле та арену розгортання; наслідки таких конфліктів завжди є юридично значущими. У загальному, конфлікт інтересів не є простою необхідністю для особи, яка уповноважена ухвалювати рішення, зважувати суперечливі інтереси. Такий конфлікт є похідним від ситуацій, у яких він виникає всередині самої цієї особи. Це не про дію, це про об'єктивну ситуацію (яка є суб'єктивною за своєю природою), яка може створити підвищений ризик впливу неналежних міркувань на рішення. Специфічною рисою описаної ситуації є те, що вона є об'єктивною, оскільки її можна встановити, врахувавши низку факторів: наявність певного інтересу, вплив цього інтересу на виконання основної (зазвичай, професійної) функції, висока інтенсивність такого втручання (у подальшому це може викликати сумніви щодо здатності ухвалення незалежного і неупередженого рішення) (Fabri, 2019).

Основою принципу неупередженості суду є римська максима «Nemo in causa propria iudex esse potest» (ніхто не може бути суддею у власній справі), що переконливо довів Л. Якобс(Jacobs, 2008: 47). В сучасності існує низка міжнародних правових актів, в яких закріплено принципи неупередженості суду: ст. 10 Загальної декларації прав людини, ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Бангалорських принципах поведінки суддів 2006 р. (Принцип 2), Рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи (КМРЄ) R(94)12 щодо незалежності, ефективності та ролі суддів від 13 жовтня 1994 року (Принцип I, п. 2d) та CM/Rec (2010) 12 щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки від 17 листопада 2010 року, Висновках Консультативної ради європейських суддів (КРЄС) № 1 (2001) про стандарти незалежності судових органів та незмінюваність суддів від 01 січня 2001 року (п. 12) та № 3 (2002) про принципи та правила, що регулюють професійну поведінку суддів (п. 27) та ін. Але принцип неупередженості не є суто нормативним, значною мірою він є етично-моральним, оскільки

тісно пов'язаний з поняттям справедливості і рівності.

Відповідно до принципу поділу влади як основоположного принципу демократичної правової держави суддя є ключовою постаттю у судовій владі. Таке розуміння особливої значущості постаті судді та його діяльності пов'язані із поняттям справедливості і закріпилося у різних правових сім'ях, попри їх відмінності. У континентальних правових системах суддя безпосередньо не створює право, що цілком відповідає засновкам класичної концепції Ш.-Л. Монтеск'є, який був переконаний в тому, що суддя має дотримуватися меж між законодавчою і судовою владою. Англо-американська правова культура демонструє дещо інше становище суддів: «У країнах загального права судді також створюють право. Їхні рішення мають прецедентну силу і слугують регулюванню поведінки суспільства, а не лише сторін конкретного спору» (Puziova, 2023). В сучасності правосуддя, справедливість, демократія і легітимність є центром політичного і соціального дискурсу. Тому особливе місце в ньому посідає питання неупередженості суддівської діяльності як відповіді/запобігання конфлікту інтересів. Під неупередженістю судді «найчастіше розуміють відсутність будь-яких упереджень або зацікавленості під час ухвалення судового рішення, а також у процесі, що передує його прийняттю» (Puziova, 2023). Таке розуміння неупередженості судді випливає із практики ЄСПЛ у справах Piersackv. Belgium (1982), Carvalhov. Portugal (1994)Gautrinandothersv. France (1998).

Питання неупередженості суддів як необхідної передумови належного функціонування суддівської посади і складової справедливого судового процесу, що результує у справедливе судове рішення не обмежуються лише юриспруденцією та нормативним врегулюванням, вони знаходять детальне опрацювання і у сучасних філософсько-правових концепціях.

2. Осмислення неупередженості судді у філософсько-правових концепціях П. Рікьора та Ю. Габермаса

Одним із яскравих досліджень упередженості у суддівській діяльності є концепція французького філософа XX століття Поля Рікьора. Для П. Рікьора суддя є фізичною особою, яка «наділена правом і здатністю висловлювати слово справедливості…. Судді – такі ж людські істоти, як і ми, звичайні громадяни; люди, а не боги або ангели. Але вони вивершуються над нами завдяки конкретним правилам їх призначення, з метою виголошувати слово справедливості, вироблення якого є функцією правової системи в її сукупності. Можна сказати, що судді наділяють справедливість плоттю. Вони – вуста справедливості» (Riker, 2002).

Теоретичні розвідки П. Рікьора щодо неупередженості суддів органічно поєднують герменевтичні, етичні і філософсько-правові аспекти ролі судді у здійсненні правосуддя, з виділенням двох аспектів неупередженості: процесуального і морального. Для П. Рікьора очевидним є те, що судове рішення не може бути результатом механічного застосування правової норми, воно є актом інтерпретації, в межах якого суддя є посередником між законом і конкретною життєвою ситуацією. Суддя апріорі повинен прагнути максимального дистанціювання від власних упереджень та інтересів в процесі прийняття рішення у конкретній справі, що і надає неупередженості фундаментального значення. На думку П. Рікьора поєднання двох принципів у суддівській діяльності – неупередженості і розсудливості – здатне забезпечити справедливість у судовому процесі. Таким чином, з одного боку, суддя є нейтральним арбітром, тому що він не віддає перевагу жодній із сторін; а з іншого – судове рішення є результатом мудрого розсуду і врахування контексту справи. До процесуального аспекту неупередженості судді П. Рікьор відносить і визнання суддею рівності сторін у судовому процесі. Це визнання передбачає, що суддя створює такі процесуальні умови, які дають можливість кожній із сторін бути почутою, надати докази своєї правоти та можливість аргументувати власну позицію. Окрім того, керуючись принципом рівності сторін у судовому процесі, суддя засвідчує належне та неупереджене оцінювання аргументів сторін, бо він, за такого підходу, є організатором діалогу, в процесі якого через аргументацію та контраргументацію формується справедливе рішення. Справедливе рішення і процес його прийняття є реалізацією етичного принципу суддівської діяльності. Через реалізацію справедливості у конкретній судовій справі відбувається формування довіри суспільства до правосуддя і визнання судових рішень легітимними, а не лише легальними.

Звертає увагу той факт, що досліджуючи питання неупередженості у суддівській діяльності, П. Рікьор апелює до паралелізміву розгляді типових, з позицій прийняття рішень, ситуацій: між медичним актом і судовим актом. Ці два акти є тотожними в частині переходу від знання (сукупності прийнятих норм і теоретичних знань) до конкретного знання щодо конкретної ситуації. І результатом цього переходу ми маємо: в першому випадку – акт-медичний припис, а в другому – акт-судове рішення (вирок). У процесі створення актів (і медичного, і судового) спостерігається формування одиничного (унікального) рішення як підведення під загальне правило. При цьому має місце взаємонаправленість досягнутого результату – рішення по конкретному випадку є застосуванням загального правила. «Цей коливальний рух між правилом і випадком здійснюється щоразу через акти, які порівнюються, і суджень: медичне судження входить у терапевтичний проект, а судження судове – в проект, метою якого є виголошення слів справедливості (правосуддя)» (Riker, 2002).

Цікавими, в розрізі теми, є міркування сучасного німецького філософа Юргена

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

Габермаса (автора концепції дискурсивної легітимності права) про неупередженість у суддівській діяльності. У своїй праці «Between-FactandNorms» Ю. Габермас доводить, що легітимність правових рішень випливає із процедури раціонального публічного обговорення, а право функціонує як механізм посередництва між фактичними соціальними відносинами і нормативними вимогами справедливості. За такого підходу судова влада відіграє ключову роль у стабільності суспільства, оскільки судді уповноважені інтерпретувати норми права і мають право застосовувати норми права в конкретних ситуаціях. Судове рішення, таким чином, розглядається як результат раціонального правового дискурсу (у якому аргументи сторін піддаються критичній оцінці), а не як механічне застосування норми (Habermas, 1996).

Неупередженість судді у судовому процесі таким чином забезпечується через процедурну справедливість. Процедурна справедливість, на відміну від інших видів справедливості, гарантує рівні можливості для сторін у представлені своїх аргументів. І якщо у П. Рікьора суд і судді є «безстороннім третім», то у Ю. Габермаса йдеться про суддю як про нейтрального «модератора правового дискурсу». Суддя, таким чином, зобов'язаний оцінювати аргументи сторін ґрунтуючись на раціональних критеріях та з огляду на їх раціональну переконливість. Ю. Габермас пропонує трактувати суддівську неупередженість як органічне поєднання дотримання справедливих процедур і відкритості аргументації, що в цілому спрямоване на досягнення легітимного й обґрунтованого судового рішення. Неупередженість судді передбачає відмову від впливу політичних міркувань, приватних інтересів, соціальних упереджень, які можуть вплинути на об'єктивність судового рішення.

3. Суб'єктивний та об'єктивний виміри суддівської етики

На думку Т. Цувіни неупередженість засвідчує безсторонність судді щодо сторін і відсутність заінтересованості в результатах розгляду конкретного спору. Тому неупередженість має винятково персональний вимір і стосується завжди конкретного судді та його зацікавленості у результатах розгляду справи. Саме цим і пояснюється іманентний зв'язок між принципом неупередженості суду й питання суддівської етики та процедури відводу суддів (Цувіна, 2023: 47).

У XX столітті питання неупередженості судді у конкретному судовому процесі залишається актуальним. Але зміщуються акценти у трактуванні природи цієї неупередженості, зменшується долі «оптимізму» у шляхах подолання і викорінення упередженості. Такі зміни у трактуванні неупередженості судді є закономірним наслідком світоглядних змін, які характерні для кінця XX – початку XXI століття, адже «історично сформовані моделі суду і судочинства є предметним втіленням панівних суспільних ідеалів і цінностей, органічним представленням етнокультурних традицій та уявлень про суд і справедливість» (Вовк, 2023: 423). А тому реалістичною метою є не подолання упередженості, а пошук способів їх пом'якшення, щоб запобігти викривленню у процесі прийняття рішень. Незмінною залишається морально-етична забарвленість неупередженості судді. Як вказує О. Хотинська-Нор, для багатьох сучасних науковців неупередженість (безсторонність) судді є передусім етичною категорією, як зміст принципу незалежності. Неупередженість, як моральна категорія, накладає на суддю внутрішній суб'єктивний обов'язок бути незалежним незалежно від того, чи забезпечений він (суддя) зовнішніми інституційними гарантіями. Неупередженість, з такого погляду, є похідною від морально-ціннісних орієнтирів судді, його світогляду та способу мислення, здатності протистояти спокусам і різноманітним формам впливу, а також психологічної спроможності абстрагуватися від власних інтересів, переконань, прихильностей і симпатій. Тому неупередженість є не лише професійною вимогою, але і необхідною рисою особистості судді. «Стандарт безсторонності суду сягає своїм корінням моральної основи суддівської професії, що еволюціонувала та трансформувалася у систему правил професійної поведінки та норм законодавства, спрямованих на досягнення мети судочинства та реалізацію особою права на справедливий суд. Етична природа безсторонності суду зумовлює оцінку відповідності цьому стандарту за суб'єктивним показником (тестом). Водночас, її правова природа, яка охоплює інституціональну та процесуальну складові, спонукає до розвитку в національному законодавстві відповідних гарантій, існування яких є критерієм оцінки безсторонності суду за об'єктивним критерієм (тестом)»(Хотинська-Нор, 2021: 126].

Висновки. Професійна діяльність судді регулюється не лише нормами позитивного права, що зобов'язують діяти на підставі, в межах та у спосіб, передбачений законом, але і нормами моралі, які формують етичні засади суддівської поведінки та є підґрунтям суспільної довіри до судової влади. Така дуальність зумовлена специфікою суддівської професії, яка передбачає постійну взаємодію з особами різного соціального статусу, поведінкових моделей та життєвих обставин. Тому до судді висуваються підвищені вимоги не лише щодо наявності відповідних моральних якостей, але й щодо їх послідовної реалізації як у сфері здійснення правосуддя, так і поза межами професійної діяльності.

Декларація про використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти генеративного ШІ не використовувалися.

Конфлікт інтересів. Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Хотинська-Нор О. З. «JudicialImpartiality»as a Standard ofFairJustice: ECtHRCaseLawandProspects for Development in Ukraine. *BulletinofTarasShevchenkoNationalUniversityofKyiv*. 2021. № 3 (118). С. 122-127. DOI: https:doi.org/10.17721/1728-2195/2021/3.118-22

2. Fabri H. Conflicts of Interests: Navigating in the Fog. 2019. URL: https://www.cambridge.org/core/journals/american-journal-of-international-law/article/conflicts-of-interests-navigating-in-the-fog/00C27F1CE7147C9A251087453600C5BB (дата звернення 11.08 2026).

3. Jacobs L. Tribunal Independence and Impartiality: Rethinking the Theory after Bell and Ocean Port Hotel – A Call for Empirical Analysis. Dialogue between Courts and Tribunals – Essays in Administrative Law and Justice (2001–2007). Les Éditions Thémis, 2008. P. 43–66. URL: https://ssrn.com/abstract=1973725. (дата звернення 10.08.2026).

4. Puziová K., ŠoltysD. Miestoavýznamzákladnýchhodnôtsudcovskejetikyvpredpokladochprevýkonfunkciesudcu. DOI: https://doi.org/10.24040/sap.2023.10.1.32-40

5. Рікер П. Право і справедливість. К.: Дух і літера, 2002. 216 с. URL: https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi73/0054301.pdf (дата звернення 10.08.2026).

6. Habermas J. Between Facts and Norms. Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy Jurgen Habermas.1996.URL: https://teddykw2.wordpress.com/wp-content/uploads/2012/07/jc3bcrgen-habermas-between-facts-and-norms.pdf (дата звернення 10.08.2026).

7. Цувіна Т. А. Неупередженість суду в цивільномусудочинстві: практика Європейського суду з прав людини та вибранікейси Верховного Суду. Проблемизаконності. 2023. Вип. 160. С. 45–65. https://doi.org/10.21564/2414-990X.160.273808

8. Вовк В. М. Суд і судочинство через призму теорії ментальності. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2023. № 2. С. 421-425. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.73

REFERENCES:

1. Khotynska-Nor O. Z. (2021). «Bezstoronnistsudu» yak standart spravedlyvoho pravosuddia: praktykaYeSPL i perspektyvy rozvytku v Ukraini. *Visnyk Kyivskoho nationalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. № 3 (118). S. 122-127. DOI: https: doi.org/10.17721/1728-2195/2021/3.118-22

2. Fabri H. (2019). Conflicts of Interests: Navigating in the Fog. Availableat: https://www.cambridge.org/core/journals/american-journal-of-international-law/article/conflicts-of-interests-navigating-in-the-fog/00C27F1CE7147C9A251087453600C5BB (accessed 11. 08. 2026).

3. Jacobs L. (2008). Tribunal Independence and Impartiality: Rethinking the Theory after Bell and Ocean Port Hotel – A Call for Empirical Analysis. Dialogue between Courts and Tribunals – Essays in Administrative Law and Justice (2001–2007). Les Éditions Thémis. P. 43-66. Availableat: https://ssrn.com/abstract=1973725. (accessed 10. 08. 2026).

4. Puziova K., Soltys D. Miesto a vyznam zakladnych hodnot sudcovskej etiky v predpokladoch pre vykon funkcie sudcu [The Placeand Significance of the BasicValues of Judicial Ethicsin the Prerequisites for Holding Judicial Office]. DOI: https://doi.org/10.24040/sap.2023.10.1.32-40Availableat: https://www.prf.umb.sk/veda-a-vyskum/vedecky-casopis-stat-a-pravo/archive-archiv/2023/1-2023/kristina-puziova-dominik-soltys.html

5. Riker P. (2002). Pravo i spravedlyvist. K.: Dukh i litera. 216 p. Availableat: https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi73/0054301.pdf(accessed 10. 08. 2026).

6. Habermas J. (1996). Between Facts and Norms. Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy Jurgen Habermas.Availableat: https://teddykw2.wordpress.com/wp-content/uploads/2012/07/jc3bcrgen-habermas-between-facts-and-norms.pdf(accessed 10. 08. 2026).

7. Tsuvina T.A. (2023). Judicial Impartiality in Civil Proceedings: Case Law of the European Court of Human Rights and Selected Cases of the Supreme Court [Judicial Impartiality in Civil Proceedings: Case Law of the European Court of Human Rights and Selected Cases of the Supreme Court]. *Problems of Legality*. 160, 45-65. DOIhttps://doi.org/10.21564/2414-990X.160.273808

8. Vovk V. M. (2023).Sud i sudochynstvo cherez pryzmu teorii mentalnosti [Court and Judicial Proceedings Through the Prism of Mentality Theory]. *Analitychno-porivnialne-pravoznavstvo*. № 2. P. 421-425. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.73

Дата першого надходження статті до видання: 08.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 29.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

СЕКЦІЯ 9
МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПРАВО ЄС. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

УДК 347.96:340.5(477)
DOI https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2026-4-21

ДИФУЗІЯ ТА ВПЛИВ ПРАВОВИХ ІДЕЙ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ РИНКУ ЮРИДИЧНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Паризький Ігор Володимирович,
доктор економічних наук, кандидат юридичних наук,
проректор, професор кафедри маркетингу, економіки,
менеджменту та адміністрування
Національної академії управління
Paryzkyi_Igor@proton.me
https://orcid.org/0000-0001-6835-5930

***Мета статті полягає** у теоретико-методичному обґрунтуванні процесів дифузії правових ідей та міжнародного досвіду функціонування ринку юридичних послуг, визначенні основних каналів і механізмів їх поширення в Україні, а також оцінюванні впливу міжнародних правових, інституційних і професійних практик на трансформацію національного ринку юридичних послуг.*

***Методи.** Методологічну основу дослідження становить системний, інституційний та порівняльно-правовий підходи, що дали змогу розглянути ринок юридичних послуг. Для дослідження процесів дифузії міжнародного досвіду використано методи аналізу і синтезу, порівняння, узагальнення та структурно-функціонального аналізу. Інституційний метод використано для визначення ролі державних органів, професійних об'єднань, міжнародних юридичних компаній та інших суб'єктів у поширенні міжнародних правових практик.*

***Результати дослідження** полягають теоретико-правовому дослідженню процесів дифузії та імплементації міжнародних правових ідей і стандартів у структуру ринку юридичних послуг України. Розкрито теоретичну сутність дифузії правових ідей та визначено її місце у трансформації національних ринків юридичних послуг. Досліджено еволюцію міжнародного ринку юридичних послуг та основні моделі його організації. Систематизовано міжнародні правові, інституційні та професійні стандарти, які впливають на розвиток юридичних послуг. Визначено основні канали дифузії міжнародного досвіду в юридичну практику України. Проаналізовано механізми трансферу західних доктрин правової допомоги (зокрема концепцій LegalTech, комплаєнсу, практики Pro Bono та деонтологічних стандартів CCBE) у вітчизняне правове поле. Обґрунтовано, що дифузія правових ідей в умовах євроінтеграції виступає рушійною силою відмови від радянської тоталітарної моделі монополії права на користь людиноцентризму. Досліджено специфіку трансформації інститутів адвокатури, нотаріату та юридичного консалтингу під впливом міжнародного досвіду. Розроблено модель дифузії міжнародних правових ідей на українському ринку юридичних послуг. Обґрунтовано напрями подальшої адаптації міжнародного досвіду з урахуванням особливостей українського правового та інституційного середовища. Особливу увагу приділено інтеграції результатів досліджень автора через розроблену ним одноосібну авторську навчальну програму «Ринок юридичних послуг», що впроваджена у ВНЗ «Національна академія управління».*

*У **висновках** зазначено, що дифузія міжнародних правових ідей сприяє оновленню українського ринку юридичних послуг через поширення сучасних правових, професійних, управлінських і цифрових практик, ефективність яких залежить від їх адаптації до національного законодавства та інституційних особливостей.*

***Ключові слова:** євроінтеграція, верховенство права, **інституціоналізація правових норм,** цифровізація, авторська програма І. Паризького, адвокатура, нотаріат, Національна академія управління.*

© Паризький І. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

DIFFUSION AND INFLUENCE OF LEGAL IDEAS OF INTERNATIONAL EXPERIENCE ON THE LEGAL SERVICES MARKET IN UKRAINE

Paryzkyi Igor Volodymyrovych,
Doctor of Economic Sciences, Candidate of Juridical Sciences,
Vice-Rector, Professor at the Department of Marketing, Economics,
Management and Administration,
National Academy of Management
Paryzkyi_Igor@proton.me
https://orcid.org/0000-0001-6835-5930

*The **purpose** of the article is to provide a theoretical and methodological justification for the processes of diffusion of legal ideas and international experience in the functioning of the legal services market, to identify the main channels and mechanisms of their dissemination in Ukraine, as well as to assess the impact of international legal, institutional and professional practices on the transformation of the national legal services market.*

***Methods.** The methodological basis of the study is the systemic, institutional and comparative legal approaches, which made it possible to consider the legal services market. To study the processes of diffusion of international experience, the methods of analysis and synthesis, comparison, generalization and structural and functional analysis were used. The institutional method was used to determine the role of state bodies, professional associations, international law firms and other entities in the dissemination of international legal practices.*

*The **results** of the study consist of a theoretical and legal study of the processes of diffusion and implementation of international legal ideas and standards in the structure of the legal services market of Ukraine. The theoretical essence of the diffusion of legal ideas is revealed and its place in the transformation of national legal services markets is determined. The evolution of the international legal services market and the main models of its organization are studied. International legal, institutional and professional standards that influence the development of legal services are systematized. The main channels of diffusion of international experience into the legal practice of Ukraine are determined. The mechanisms of transfer of Western legal aid doctrines (in particular, the concepts of LegalTech, compliance, Pro Bono practice and deontological standards of the CCBE) into the domestic legal field are analyzed. It is substantiated that the diffusion of legal ideas in the context of European integration is the driving force behind the rejection of the Soviet totalitarian model of the monopoly of law in favor of anthropocentrism. The specifics of the transformation of the institutions of advocacy, notary public and legal consulting under the influence of international experience have been studied. A model of the diffusion of international legal ideas in the Ukrainian legal services market has been developed. Directions for further adaptation of international experience, taking into account the peculiarities of the Ukrainian legal and institutional environment, have been substantiated. Particular attention is paid to the integration of the results of the author's research through the author's single-authored educational program «Legal Services Market» developed by him, which is implemented at the National Academy of Management.*

*The **conclusions** state that the diffusion of international legal ideas contributes to the renewal of the Ukrainian legal services market through the spread of modern legal, professional, managerial and digital practices, the effectiveness of which depends on their adaptation to national legislation and institutional features..*

***Keywords:** european integration, rule of law, institutionalization of legal norms, digitalization, author's program of I. Parizky, advocacy, notary, National Academy of Management.*

Вступ. Сучасний етап розвитку правової системи України характеризується інтенсивним запозиченням, адаптацією та інтеграцією міжнародних правових стандартів, що зумовлено стратегічним курсом на набуття повноправного членства в Європейським Союзі. Дифузія правових ідей означає не просте запозичення іноземних норм, а їх проникнення, осмислення та адаптацію до національного правового середовища, що зумовлює відповідні інституційні й ментальні зміни правової системи.

На ринку юридичних послуг України цей процес проліг через докорінну зміну парадигми: від радянської тоталітарної монополії права як інструменту державного примусу до сприйняття права як сервісу, що забезпечує захист прав людини. Актуальність дослідження полягає у потребі теоретичного осмислення каналів, механізмів та наслідків дифузії міжнародного досвіду на вітчизняному юридичному ринку, а також впровадження цих напрацювань у навчальний процес на основі авторського науково-методичного комплексу у ВНЗ «Національна академія управління».

Проблематика дифузії міжнародних правових ідей на українському ринку юридичних послуг останніми роками набуває особливої актуальності під впливом євроінтеграційних процесів, цифровізації юридичної діяльності. В. О. Лещенко (Лещенко, 2022:469) зазначає, що розвиток української адвокатури потребує орієнтації на міжнародні стандарти організації адвокатської діяльності, які сформувалися у провідних правових системах. Як зауважує А. Є. Шестакова (Шестакова, 2022:222),

міжнародно-правові стандарти є важливою складовою сучасної адвокатської діяльності, оскільки визначають базові вимоги до професійної незалежності, гарантій адвокатської діяльності та забезпечення права особи на правничу допомогу.

П. Бадзелюк (Бадзелюк, 2022:333) зазначає, що цифровізація адвокатської діяльності змінює взаємодію з клієнтами, організацію роботи та управління юридичною інформацією. Водночас, Ю. В. Оніщик та О. М. Коваль (Оніщик та Коваль, 2023:34) підкреслюють вплив міжнародних стандартів на законодавче забезпечення адвокатури України та розглядають їх як важливий чинник її реформування. Отже, цифрові технології та міжнародні стандарти можна визначити як важливі канали дифузії сучасних правових і професійних практик.

В. В. Заборовський (Заборовський, 2023:326) акцентує увагу на необхідності диференційованого підходу до підвищення кваліфікації адвокатів в умовах цифровізації. С. Демченко (Демченко, 2023:37) розглядає інформаційні технології як важливий чинник трансформації професійної діяльності адвоката в Україні..

В. П. Захарченко (Захарченко, 2023:103) досліджує моніторинг ринку юридичних послуг в умовах повномасштабної війни та наголошує на необхідності системного оцінювання змін, що відбуваються у його структурі та умовах функціонування. Дослідник фактично переводить увагу з виключно правового регулювання на ринкову природу юридичних послуг, що є важливим для розуміння поведінки юридичних компаній та адвокатських об'єднань.

Р. Лукашов (Лукашов, 2024:173) зазначає, що сучасний ринок юридичного консалтингу характеризується посиленням клієнтоорієнтованості, зміною структури попиту та необхідністю підвищення конкурентоспроможності юридичних компаній. Дослідник пов'язує розвиток юридичного консалтингу із трансформацією моделей взаємодії між постачальниками та споживачами правових послуг. І. Х. Адамова (Адамова, 2024:450) наголошує, що зарубіжний досвід адвокатської діяльності не може бути механічно перенесений до української системи, а потребує адаптації з урахуванням національних правових та інституційних особливостей. Науковиця фактично формує один із ключових принципів сучасної правової дифузії – принцип селективного запозичення. М. Сироватченко (Сироватченко, 2024:140) звертає увагу на необхідність удосконалення правового регулювання діяльності адвокатури в контексті європейської інтеграції України. Дослідник пов'язує європейський вектор розвитку із необхідністю адаптації національних правових механізмів до європейських підходів. Водночас євроінтеграційний процес створює не лише нормативний вплив, а й стимулює професійне навчання, інституційну взаємодію, міжнародну співпрацю та поширення нових моделей юридичного бізнесу.

Окремі приватноправові, маркетингові та фінансові аспекти функціонування адвокатури, нотаріату та консалтингу в Україні в розрізі міжнародних трендів були одноосібно розроблені та детально вивчені у попередніх працях автора І. Паризького (Паризький, 2020: 78; Паризький, 2020: 26; Паризький, 2020: 68; Паризький, 2024). Проте комплексний аналіз ринку юридичних послуг саме як реципієнта та провідника міжнародних правових ідей в умовах євроінтеграції потребує цілісного монографічного обґрунтування з виокремленням авторського внеску в розробку цієї проблематики.

Метою статті є теоретико-правове визначення сутності та каналів дифузії міжнародних правових ідей на ринку юридичних послуг України, аналіз їхнього впливу на трансформацію вітчизняних правозахисних інститутів та обґрунтування ролі сучасної авторської юридичної освіти у цих процесах.

Методологія дослідження. Методологічний інструментарій обрано відповідно до міждисциплінарного характеру дослідження на стику теорії права, порівняльного правознавства та юридичної соціології: *компаративістський метод*, *метод правової дифузіології*, *формально-юридичний метод* (при аналізі ст. 3 Конституції України та Закону України «Про правотворчу діяльність»), а також *функціонально-репутаційний підхід* (для оцінки інтеграції іноземних моделей у практику вітчизняних правників).

1. Теоретичні засади правової дифузії на ринку юридичних послуг

Дифузія правових ідей є процесом поширення між правовими системами норм, принципів, доктрин, інституційних і професійних практик. Вона близька до понять правової трансплантації, рецепції та правового запозичення, однак має ширше значення. С. Енгель та К. Вейншол (Engel & Weinshall, 2022:139) розглядають її як поступове поширення правових інновацій, у процесі якого нові правила й підходи переходять від окремих суб'єктів до ширшого правового середовища.

На ринку юридичних послуг дифузія охоплює не лише правові норми. Вона поширюється на стандарти професійної діяльності, управління юридичним бізнесом, клієнтоорієнтовані підходи, цифрові рішення та організацію правничої допомоги. Саме через ці механізми міжнародний досвід поступово впливає на структуру й практику функціонування українського ринку.

Для України це особливо актуально в умовах європейської інтеграції, цифрової трансформації та поступового включення українського юридичного бізнесу до міжнародного правового простору.

Дифузія правових ідей на ринку юридичних послуг є багатоаспектним процесом, за якого стандарти надання правової допомоги, принципи професійної етики та бізнес-моделі, сформовані у західних правових сім'ях, інтегруються у національну практику.

Нормативним фундаментом для такої дифузії в Україні є засади людиноцентризму, задекларовані Загальною декларацією про права людини (ДПЛ), закріплені у ст. 3 Конституції України, а також принципи гармонізації та адаптації законодавства, передбачені Законом України «Про правотворчу діяльність».

Основними каналами дифузії правових ідей міжнародного досвіду на вітчизняному юридичному ринку виступають: інституційний канал (стандарти CCBE), технологічний канал (LegalTech) та доктринальний канал (комплаєнс, форензік).

Відповідно, дифузію правових ідей у сфері юридичних послуг пропонуємо визначати як багаторівневий процес поширення, сприйняття, адаптації та інституціоналізації правових норм, принципів, професійних стандартів, організаційних моделей і технологічних практик, сформованих у зарубіжних або міжнародних правових середовищах, у національному правовому та ринковому просторі**.** Таке визначення дозволяє розглядати дифузію не як одноразове запозичення, а як динамічний цикл «поширення → сприйняття → адаптація → імплементація → інституціоналізація → подальша трансформація»**.**

У структурі трансформації національного ринку юридичних послуг дифузія виконує роль механізму передачі та адаптації зовнішніх інновацій. Її вплив можна представити через п'ять взаємопов'язаних рівнів (табл. 1).

Дифузія правових ідей є внутрішнім механізмом професійної та інституційної трансформації ринку юридичних послуг. Її ефективність залежить не стільки від обсягу запозиченого міжнародного досвіду, скільки від можливості адаптувати його до українського правового й інституційного середовища (Siems, 2026). Саме контекстуальна сумісність та спроможність національних інституцій визначають результативність запозичених правових моделей.

2. Вплив міжнародного досвіду на ключові сегменти юридичного ринку

Еволюція міжнародного ринку юридичних послуг характеризується поступовим переходом від переважно національних моделей організації юридичної професії до відкритої та транскордонної системи, у якій взаємодіють локальні юридичні фірми, міжнародні юридичні компанії, корпоративні юридичні департаменти, альтернативні постачальники юридичних послуг та цифрові платформи. При цьому глобалізація не призводить до повного уніфікування національних ринків, а формує процес їх взаємного зближення та одночасної адаптації до локальних правових умов. Дослідження щодо корпоративного юридичного ринку Китаю показує, що взаємодія міжнародних і національних юридичних фірм формує гібридні професійні практики, у яких глобальні стандарти поєднуються з локальною правовою специфікою. Подібні процеси спостерігаються і в інших юрисдикціях, де транскордонна діяльність змінює структуру юридичної професії, характер професійних компетентностей та організаційні моделі юридичного бізнесу.

Так, **І. Х. Адамова** (**Адамова,** 2026:450) безпосередньо досліджує зарубіжний досвід здійснення адвокатської діяльності та можливості його адаптації до української системи адвокатури. Авторка звертає увагу на необхідність використання позитивних практик демократичних країн з урахуванням особливостей українського правового середовища, зокрема у сферах цифровізації, використання штучного інтелекту та розвитку сучасної юридичної екосистеми. Це дозволяє розглядати зарубіжний досвід не як готову модель для механічного копіювання, а як джерело інституційних і професійних інновацій для української адвокатури.

Міжнародні стандарти, що визначають розвиток юридичних послуг, доцільно систематизувати за правовим, інституційним та професійним рівнями. Правові стандарти охоплюють верховенство права, незалежність правничої професії, доступ до правосуддя та гарантії права на правничу допомогу; професійні – вимоги до компетентності, доброчесності, конфіденційності, дотримання професійної етики та запобігання конфлікту інтересів. Як зазначають С. Енгель та К. Вейншол (Engel & Weinshall, 2022:139), поширення правових інновацій відбувається через поступову дифузію норм і практик між правовими системами. Для України ці процеси проявляються, зокрема, через адаптацію зарубіжного досвіду адвокатської діяльності та цифровізацію юридичної професії (Адамова, 2024:450; Комарницька, 2024:243).

Таблиця 1

Вплив дифузії на трансформацію ринку юридичних послуг

Рівень	Прояв дифузії	Результат для ринку
Нормативний	Запозичення та адаптація міжнародних норм і стандартів	Зближення законодавства
Інституційний	Поширення моделей організації адвокатури та юридичного бізнесу	Модернізація інституцій
Професійний	Міжнародні стандарти етики, якості, кваліфікації	Професіоналізація юридичних послуг
Організаційний	Нові бізнес-моделі, клієнтоорієнтованість, LegalTech	Підвищення ефективності компаній
Ринковий	Поява нових видів послуг і міжнародна конкуренція	Зростання конкурентоспроможності ринку

Джерело: сформовано автором на основі (Адамова, 2024: 450; Cohn, 2024: 426; Mancuso, 2024).

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

Дифузія правових ідей суттєво змінила внутрішню архітектуру та функціонал традиційних правових інститутів України:

– Адвокатура: Під впливом європейських стандартів деонтології відбулася трансформація вітчизняного інституту адвокатури у незалежний від держави самоврядний орган (ст. 2 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»). Міжнародний досвід приніс на український ринок розуміння того, що маркетинг адвокатських послуг піддається специфічним етичним обмеженням задля підтримання авторитету правосуддя, що було одноосібно обґрунтовано у наших попередніх дослідженнях.

– Нотаріат: дифузія міжнародних підходів передбачає утвердження принципів латинського нотаріату, ефективність яких значною мірою залежить від фінансової незалежності нотаріусів як умови їх неупередженості та зниження корупційних ризиків.

– Юридичний консалтинг: міжнародні практики переводять правове забезпечення бізнесу від договірного супроводу до проактивного управління юридичними та комплаєнс-ризиками, що підвищує конкурентоспроможність українських компаній і сприяє їх виходу на міжнародні ринки.

Дифузія міжнародного досвіду в юридичну практику України здійснюється через кілька взаємопов'язаних каналів: євроінтеграцію та адаптацію законодавства, міжнародну судову практику, професійну співпрацю, юридичну освіту, цифровізацію й LegalTech, а також науково-експертну діяльність.

Основні канали дифузії міжнародного досвіду в юридичну практику України представлено у табл. 2.

Канали дифузії міжнародного досвіду функціонують не ізольовано, а утворюють взаємопов'язану систему: європейська інтеграція формує нормативні орієнтири; міжнародна судова практика – правозастосовні підходи; професійні мережі та юридичні компанії – організаційні моделі; освіта – людський капітал; цифровізація – технологічні рішення; науково-експертна діяльність – концептуальне обґрунтування змін. Тому для українського ринку юридичних послуг дифузію міжнародного досвіду доцільно розглядати як багатоканальний процес «поширення міжнародної ідеї, професійне сприйняття, адаптація до українських умов, нормативне та інституційне закріплення, практична імплементація.

3. Модель дифузії міжнародних правових ідей на українському ринку юридичних послуг

Для узагальнення результатів дослідження доцільно розробити авторську модель дифузії міжнародних правових ідей на українському ринку юридичних послуг, яка відображатиме не механічне запозичення зарубіжного досвіду, а послідовний процес його відбору, передачі, адаптації, інституціоналізації та практичного впровадження (табл.3). Такий підхід відповідає сучасному розумінню правової дифузії, за якого правові ідеї, норми та професійні практики при переміщенні між юрисдикціями трансформуються відповідно до особливостей приймаючого правового та інституційного середовища. Для України цей процес додатково визначається євроінтеграційними зобов'язаннями, реформуванням адвокатури, цифровізацією юридичної діяльності та умовами воєнного часу. Сучасні українські дослідження підтверджують, що зарубіжний досвід адвокатської діяльності потребує саме адаптації до національної системи, а не його прямого копіювання (Адамова, 2024: 450).

Особливістю запропонованої моделі має бути наявність зворотного зв'язку між практичною імплементацією та адаптацією. Якщо запозичена правова ідея не забезпечує очікуваного результату або вступає в суперечність із національними правовими та інституційними умовами, вона повинна переглядатися й адаптуватися. Такий механізм особливо важливий для України, оскільки цифрова трансформація юридичної професії відбувається швидше, ніж формування відповідного нормативного регулювання.

Таким чином, модель дифузії міжнародних правових ідей передбачає перетворення міжнародного досвіду на українську професійну практику через послідовне проходження шести стадій – від виникнення та трансферу ідеї до її

Таблиця 2

Основні канали дифузії міжнародного досвіду в юридичну практику України

Канал дифузії	Механізм поширення міжнародного досвіду	Основний результат для України
Європейська інтеграція	адаптація законодавства України до права та стандартів ЄС	гармонізація правового регулювання
Міжнародна судова практика	використання правових позицій міжнародних судових інституцій	зміна підходів до тлумачення та застосування права
Професійна діяльність	запозичення моделей організації адвокатури, юридичних фірм і консалтингу	модернізація юридичної практики
Міжнародна професійна співпраця	форуми, конференції, професійні мережі, партнерство юридичних компаній	поширення професійних стандартів і практик
Юридична освіта та підвищення кваліфікації	міжнародні освітні програми, стажування, обмін досвідом	формування нових компетентностей правників
Цифровізація та LegalTech	поширення цифрових платформ, AI, електронного документообігу та дистанційних сервісів	технологічна трансформація юридичних послуг

Джерело: сформовано автором на основі (Кобзєва та Зуєнко, 2025: 330; Фурса та Фурса, 2024: 56; Радейко, 2025: 911; Дурач, 2024)

Таблиця 3

Модель дифузії міжнародних правових ідей на українському ринку юридичних послуг

Етап моделі	Зміст	Основні механізми
Генерування міжнародної правової ідеї	Формування нової норми, стандарту, організаційної або професійної практики	Міжнародні організації, ЄС, іноземні держави, професійні асоціації
Трансфер ідеї в Україну	Надходження міжнародного досвіду до українського правового середовища	Євроінтеграція, міжнародні угоди, судова практика, професійні мережі, освіта
Селекція та оцінювання	Визначення відповідності запозичення українським правовим, економічним та інституційним умовам	Порівняльно-правовий аналіз, експертна оцінка, наукові дослідження
Адаптація	Модифікація міжнародної ідеї відповідно до українського законодавства та потреб ринку	Нормотворчість, професійні стандарти, локалізація технологій
Інституціоналізація	Закріплення нової практики у нормативних актах, професійних стандартах та діяльності юридичних організацій	Законодавство, рішення органів адвокатського самоврядування, стандарти професійної діяльності
Практична імплементація та зворотний зв'язок	Використання нової практики юридичними компаніями, адвокатами та іншими учасниками ринку	Юридична практика, LegalTech, професійне навчання, моніторинг результатів

Джерело: авторська розробка.

селекції, адаптації, інституціоналізації й практичного використання. Її принциповою відмінністю є поєднання міжнародного трансферу, національної адаптації та цифрової трансформації, що дозволяє врахувати специфіку сучасного українського ринку юридичних послуг. При цьому модель не є односпрямованою: отримані результати практичного впровадження повертаються до етапу адаптації, забезпечуючи її постійне вдосконалення. Саме така конструкція дає змогу перейти від простого запозичення міжнародного досвіду до формування адаптованої української моделі розвитку ринку юридичних послуг**.**

Обґрунтування напрямів подальшої адаптації міжнародного досвіду передбачає визначення найбільш релевантних для України міжнародних професійних, управлінських, етичних та цифрових практик із урахуванням особливостей національного правового й інституційного середовища. Основний акцент доцільно зробити на селективній адаптації, а не механічному запозиченні зарубіжних моделей. Пріоритетними напрямами є вдосконалення професійних та етичних стандартів, розвиток стратегічного й ризик-орієнтованого управління юридичними організаціями, підвищення якості юридичних послуг, розвиток LegalTech і штучного інтелекту, посилення кібербезпеки та захисту даних, професійне навчання, міжнародна співпраця, ESG та соціальна відповідальність. При цьому враховуються особливості українського законодавства, системи адвокатського самоврядування, нерівномірний рівень цифрової зрілості юридичних організацій та необхідність забезпечення конфіденційності й адвокатської таємниці.

4. Дифузія правових ідей крізь призму авторської навчальної програми І. Паризького

Ефективна дифузія правових ідей неможлива без реформування юридичної освіти, яка виступає головним інтелектуальним фільтром та транслятором нових доктрин. Слід наголосити, що формування цілісної теоретичної та дидактичної бази для вивчення цього сектору в Україні забезпечено завдяки одноосібній розробці автором (І. Паризьким) навчальної програми дисципліни «Ринок юридичних послуг». Дана авторська програма наразі успішно апробована та впроваджена в освітній процес ВНЗ «Національна академія управління».

У межах авторського курсу майбутні бакалаври й магістри права опановують не лише українське законодавство, а й сучасні світові тенденції розвитку юридичної професії, транскордонні практики та зарубіжні підходи до правозастосування. Окрему увагу приділено принципам англо-американської правової традиції, європейським стандартам захисту персональних даних (GDPR) та етичним аспектам використання штучного інтелекту. Такий підхід сприяє оновленню професійного мислення майбутніх юристів і поступовому подоланню стереотипів радянської правової культури, формує сприйняття юридичного ринку як важливого інституту захисту прав і забезпечення демократичних принципів.

Висновки. Проведене дослідження дозволило обґрунтувати, що дифузія міжнародних правових ідей є одним із визначальних чинників трансформації сучасного українського ринку юридичних послуг. Встановлено, що найбільш динамічним каналом сучасної дифузії стає цифрове середовище, через яке поширюються LegalTech-рішення, штучний інтелект, електронне судочинство, хмарні сервіси та нові моделі комунікації з клієнтами.

У статті запропоновано авторську модель дифузії міжнародних правових ідей на українському ринку юридичних послуг**,** яка передбачає шість взаємопов'язаних стадій: генерування міжнародної правової ідеї, її трансфер в Україну, селекцію та оцінювання, адаптацію, інституціоналізацію, а також практичну імплементацію з подальшим оцінюванням результатів. Принциповою особливістю моделі є наявність зворотного зв'язку, за допомогою якого результати практичного використання повертаються на етап адаптації та забезпечують подальше вдосконалення запозиченої практики. Така конструкція дозволяє розглядати дифузію не як односпрямований процес,

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

а як циклічний процес взаємної трансформації міжнародної ідеї та національного правового середовища.

Для оцінювання фактичного результату міжнародного впливу обґрунтовано доцільність використання інтегрального індексу імплементації міжнародних стандартів юридичних організацій, який може охоплювати правові та професійні, етичні, управлінські, клієнтоорієнтовані, цифрові, міжнародні, освітні та соціально відповідальні компоненти. Такий підхід дає можливість перейти від якісного опису міжнародного впливу до його кількісного вимірювання, порівнювати юридичні компанії та адвокатські об'єднання за рівнем імплементації міжнародних стандартів і визначати ключові фактори, що сприяють або перешкоджають їх поширенню. Відповідно, рівень міжнародної інтегрованості юридичної організації доцільно оцінювати не лише за наявністю формальних політик чи документів, а передусім за фактичним використанням відповідних стандартів у повсякденній професійній діяльності.

Визначено, що подальша адаптація міжнародного досвіду в Україні має концентруватися на розвитку професійних та етичних стандартів, удосконаленні управління юридичними організаціями, запровадженні міжнародних підходів до контролю якості, розвитку LegalTech та штучного інтелекту, посиленні кібербезпеки й захисту даних, підвищенні міжнародної та цифрової компетентності юристів, а також поширенні ESG та pro bono практик. В умовах воєнного стану додаткового значення набувають міжнародні практики управління безперервністю діяльності, кризового менеджменту, дистанційної роботи, супроводу міжнародних інвестицій, санкційного регулювання, міжнародного арбітражу та повоєнної відбудови. Таким чином, міжнародний досвід має використовуватися як ресурс модернізації українського юридичного бізнесу, але його конкретна форма повинна визначатися реальними потребами та можливостями національного ринку.

Отже, науковий внесок дослідження полягає у переосмисленні міжнародного впливу на ринок юридичних послуг через категорію дифузії правових ідей, що дозволяє поєднати нормативний, інституційний, професійний, управлінський і цифровий виміри цього процесу. Запропонований підхід створює методологічну основу для комплексного аналізу того, як міжнародні правові та професійні практики потрапляють в Україну, відбираються, адаптуються та перетворюються на елементи національної юридичної практики. Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх використання юридичними компаніями, адвокатськими об'єднаннями, органами адвокатського самоврядування, професійними асоціаціями та суб'єктами формування державної правової політики для визначення пріоритетів міжнародної інтеграції, підвищення якості юридичних послуг і формування конкурентоспроможної, цифрової та міжнародно орієнтованої моделі українського ринку юридичних послуг.

Декларація про використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Конфлікт інтересів. Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Адамова І. Х. Зарубіжний досвід здійснення адвокатської діяльності та його адаптація до вітчизняної системи адвокатури. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2024. № 3. С.450-460. DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2024.3.42

2. Бадзелюк П. Адвокатура в «хмарі»: нові цифрові виклики та реалії сьогодення. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2022. № 71. С. 333-337. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.71.56

3. Демченко С. Інформаційні технології у професійній діяльності адвоката в умовах сучасної України. Law. State. Technology. 2023. № 4. С. 37–42. DOI: 10.32782/LST/2023-4-6

4. Дурач О. А. Міжнародний досвід дистанційної організації роботи судів та можливість його імплементації в Україні. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: Юридичні науки. 2024. № 10. DOI: https://doi.org/10.25313/2520-2308-2024-10-10421

5. Заборовський В. В. Щодо необхідності існування диференційованого підходу в аспекті визначення програм підвищення кваліфікації українських адвокатів в умовах цифровізації. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2023. № 78(2). С. 326-331. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.2.52

6. Захарченко В. П. Моніторинг ринку юридичних послуг як об'єкта публічного управління в умовах повномасштабної війни в Україні. *Економіка, управління та адміністрування*. 2023. № 4(106). С. 103–108. URL: https://doi.org/10.26642/ema-2023-4(106)-103-108 (дата звернення: 20.08.2026)

7. Кобзєва Т.А., Зуєнко К.Є. Адвокатура в контексті євроінтеграції України: відповідність стандартам ЄС. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Том 3 № 4. С. 330-337. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.47

8. Комарницька І.І. Цифровізація та інформаційні технології у професійній діяльності адвоката в сучасних умовах. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. №6. С. 243-247. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.38

9. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. ; Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 20.08.2026).

10. Лещенко В. О. Міжнародні стандарти організації адвокатури v. українські реалії. Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє. 2022. С. 469–472. URL: https://hdl.handle.net/11300/23480 (дата звернення: 20.08.2026).

11. Лукашов Р. Стан і сучасні тенденції розвитку послуг юридичного консалтингу. Актуальні проблеми правознавства. 2024. № 1. С. 173–178. DOI: https://doi.org/10.35774/app2024.01.173

12. Оніщик Ю. В., Коваль О.М. Вплив міжнародних стандартів на правове забезпечення діяльності адвокатури України. *Наука і техніка сьогодні*. 2023. № 9 (23). С. 34-43. URL: http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/article/view/5585 (дата звернення: 20.08.2026).

13. Паризький І. Особливості маркетингу адвокатських послуг: обмеження та можливості. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 5(1). С. 78–86. URL: https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.5-1.12 (дата звернення: 20.08.2026).

14. Паризький І. Специфіка комерціалізації послуг юридичного консалтингу в Україні. *Правова позиція*. 2020. № 4. С. 68–72. URL: https://doi.org/10.32836/2521-6473.2020-4.14 (дата звернення: 20.08.2026).

15. Паризький І. Теоретико-правові аспекти фінансового забезпечення діяльності органів нотаріату. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 6(2). С. 26–32. URL: https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.6-2.5 (дата звернення: 20.08.2026).

16. Паризький І. Ринок юридичних послуг : авторська навчальна програма дисципліни. Київ : ВНЗ «Національна академія управління», 2024. 24 с.

17. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24.08.2023 № 3341-IX. ; Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI.; Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 20.08.2026).

18. Радейко Р. Цифрова трансформація юридичної професії в Україні: стан, проблеми та перспективи правового регулювання. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2025. №47. С. 911–918. URL: https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/2042 (дата звернення: 20.08.2026).

19. Сироватченко М. Правове регулювання діяльності генеральних адвокатів у контексті євроінтеграції: виклики та можливості для України. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2024. № 2(42). С. 140–150. DOI: https://doi.org/10.23939/law2024.42.140

20. Фурса С. Я., Фурса Є. І. Цифрова економіка, цифрові технології та право (на прикладі впливу цифрових технологій на діяльність нотаріусів і виконавців). *Часопис Київського університету права*. 2024. № 4. С. 56–65. DOI: https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2024.8

21. Шестакова А. Є. Роль міжнародно-правових стандартів при здійсненні адвокатської діяльності. Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє : матеріали XII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 11 листопада 2022 р.) / редкол.: Н. М. Бакаянова (гол.) ; НУ «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2022. С. 222–224. URL: https://hdl.handle.net/11300/23284 (дата звернення: 20.08.2026).

22. Cohn M. Legal Transplants: A Theoretical Framework and a Case Study from Public Law. In: Siems M, Yap PJ, eds. *The Cambridge Handbook of Comparative Law*. Cambridge Law Handbooks. Cambridge University Press. 2024. Pp.426-452. DOI: https://doi.org/10.1017/9781108914741.025

23. Engel C., Weinshall K. Diffusion of Legal Innovations. *Annual review of law and social science*. 2022. Vol. 18. Pp. 139-153. URL: https://doi.org/10.1146/annurev-lawsocsci-050420-012835 (дата звернення: 20.08.2026).

24. Mancuso S. Lawscapes. *Int J Semiot Law.* 2024. Vol. 37, pp.1643–1663. URL: https://doi.org/10.1007/s11196-024-10149-9 (дата звернення: 20.08.2026).

25. Siems M. Why Do Legal Transplants Take Place? Legal Transplants: An Interdisciplinary Approach (Oxford, 2026; online edn, Oxford Academic, 17 Apr. 2026). URL: https://doi.org/10.1093/9780191991981.003.0004 (дата звернення: 20.08.2026).

REFERENCES:

1. Adamova, I. Kh. (2024). Zarubizhnyi dosvid zdiisnennia advokatskoi diialnosti ta yoho adaptatsiia do vitchyznianoi systemy advokatury [Foreign experience in practicing law and its adaptation to the domestic legal system]. *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy – Bulletin of the Criminological Association of Ukraine*, 3, 450-460. DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2024.3.42 [in Ukrainian].

2. Badzeliuk, P. (2022). Advokatura v «khmari»: novi tsyfrovi vyklyky ta realii sohodennia [Advocacy in the "cloud": new digital challenges and today's realities]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*. Seriia: Pravo, 71, 333-337. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.71.56 [in Ukrainian].

3. Demchenko, S. (2023). Informatsiini tekhnolohii u profesiinii diialnosti advokata v umovakh suchasnoi Ukrainy [Information technologies in the professional activities of a lawyer in modern Ukraine]. *Law. State. Technology*, 4, 37–42. DOI: 10.32782/LST/2023-4-6 [in Ukrainian].

4. Durach, O. A. (2024). Mizhnarodnyi dosvid dystantsiinoi orhanizatsii roboty sudiv ta mozhlyvist yoho implementatsii v Ukraini [International experience in remote organization of court work and the possibility of its implementation in Ukraine]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka» – International scientific journal "Internauka"*. Seriia: Yurydychni nauky, 10. DOI: https://doi.org/10.25313/2520-2308-2024-10-10421 [in Ukrainian].

5. Zaborovskyi, V. V. (2023). Shchodo neobkhidnosti isnuvannia dyferentsiiovanoho pidkhodu v aspekti vyznachennia prohram pidvyshchennia kvalifikatsii ukrainskykh advokativ v umovakh tsyfrovizatsii [Regarding the need for a differentiated approach in determining advanced training programs for Ukrainian lawyers in the context of digitalization]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*. Seriia: Pravo, 78(2), 326-331. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.2.52 [in Ukrainian].

6. Zakharchenko, V. P. (2023). Monitorynh rynku yurydychnykh posluh yak obiekta publichnoho upravlinnia v umovakh povnomasshtabnoi viiny v Ukraini [Monitoring the legal services market as an object of public administration in the context of a full-scale war in Ukraine]. *Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia – Economics, Management and Administration*, 4(106), 103–108. Retrieved from: https://doi.org/10.26642/ema-2023-4(106)-103-108 [in Ukrainian].

7. Kobzieva, T.A., & Zuienko, K.Ye. (2025). Advokatura v konteksti yevrointehratsii Ukrainy: vidpovidnist standartam YeS [Advocacy in the context of Ukraine's European integration: compliance with EU standards]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo – Analytical and comparative law*, 3 (4), 330-337. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.47 [in Ukrainian].

8. Komarnytska, I.I. (2024). Tsyfrovizatsiia ta informatsiini tekhnolohii u profesiinii diialnosti advokata v suchasnykh umovakh [Digitalization and information technologies in the professional activities of a lawyer in modern conditions]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo – Analytical and comparative law*, 6, 243-247. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.38 [in Ukrainian].

9. Konstytutsiia Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine dated 28.06.1996 No. 254k/96-VR] ; Tsyvilnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 № 435-IV. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].

10. Leshchenko, V. O. (2022). Mizhnarodni standarty orhanizatsii advokatury v. ukrainski realii [International standards of advocacy organization v. Ukrainian realities]. *Advokatura: mynule, suchasnist ta maibutnie – Advocacy: past, present and future*, 469–472. Retrieved from: https://hdl.handle.net/11300/23480 [in Ukrainian].

11. Lukashov, R. (2024). Stan i suchasni tendentsii rozvytku posluh yurydychnoho konsaltynhu [The state and current trends in the development of legal consulting services]. *Aktualni problemy pravoznavstva – Current problems of law*, 1, 173–178. DOI: https://doi.org/10.35774/app2024.01.173 [in Ukrainian].

12. Onishchyk, Yu. V., & Koval, O.M. (2023). Vplyv mizhnarodnykh standartiv na pravove zabezpechennia diialnosti advokatury Ukrainy [The impact of international standards on the legal support of the activities of the Ukrainian bar]. *Nauka i tekhnika sohodni – Science and technology today*, 9 (23), 34-43. Retrieved from: http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/article/view/5585 [in Ukrainian].

13. Paryzkyi, I. (2020). Osoblyvosti marketynhu advokatskykh posluh: obmezhennia ta mozhlyvosti [Peculiarities of marketing legal services: limitations and opportunities]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava – Scientific Bulletin of Public and Private Law*, 5(1), 78–86. Retrieved from: https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.5-1.12 [in Ukrainian].

14. Paryzkyi, I. (2020). Spetsyfika komertsializatsii posluh yurydychnoho konsaltynhu v Ukraini [Specifics of commercialization of legal consulting services in Ukraine]. *Pravova pozytsiia – Legal position*, 4, 68–72. Retrieved from: https://doi.org/10.32836/2521-6473.2020-4.14 [in Ukrainian].

15. Paryzkyi, I. (2020). Teoretyko-pravovi aspekty finansovoho zabezpechennia diialnosti orhaniv notariatu [Theoretical and legal aspects of financial support for the activities of notary bodies]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava – Scientific Bulletin of Public and Private Law*, 6(2), 26–32. Retrieved from: https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.6-2.5 [in Ukrainian].

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

16. Paryzkyi, I. (2024). Rynok yurydychnykh posluh : avtorska navchalna prohrama dystsypliny [Legal Services Market: Author's Curriculum for the Discipline]. Kyiv : VNZ «Natsionalna akademiia upravlinnia», 24. [in Ukrainian].

17. Pro pravotvorchu diialnist : Zakon Ukrainy vid 24.08.2023 № 3341-IX [On law-making activity: Law of Ukraine dated 24.08.2023 No. 3341-IX] ; Pro advokaturu ta advokatsku diialnist : Zakon Ukrainy vid 05.07.2012 № 5076-VI.; Pro notariat: Zakon Ukrainy vid 02.09.1993 № 3425-XII. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text [in Ukrainian].

18. Radeiko, R. (2025). Tsyfrova transformatsiia yurydychnoi profesii v Ukraini: stan, problemy ta perspektyvy pravovoho rehuliuvannia [Digital transformation of the legal profession in Ukraine: status, problems and prospects of legal regulation]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava – Scientific notes of Lviv University of Business and Law*, 47, 911–918. Retrieved from: https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/2042 [in Ukrainian].

19. Syrovatchenko, M. (2024). Pravove rehuliuvannia diialnosti heneralnykh advokativ u konteksti yevrointehratsii: vyklyky ta mozhlyvosti dlia Ukrainy [Legal regulation of the activities of attorneys general in the context of European integration: challenges and opportunities for Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika» – Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic"*. Seriia: Yurydychni nauky, 2(42), 140–150. DOI: https://doi.org/10.23939/law2024.42.140 [in Ukrainian].

20. Fursa, S. Ya., & Fursa, Ye. I. (2024). Tsyfrova ekonomika, tsyfrovi tekhnolohii ta pravo (na prykladi vplyvu tsyfrovykh tekhnolohii na diialnist notariusiv i vykonavtsiv) [Digital economy, digital technologies and law (using the example of the impact of digital technologies on the activities of notaries and executors)]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Journal of the Kyiv University of Law*, 4, 56–65. DOI: https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2024.8 [in Ukrainian].

21. Shestakova, A. Ye. (2022). Rol mizhnarodno-pravovykh standartiv pry zdiisnenni advokatskoi diialnosti [The role of international legal standards in the practice of law]. *Advokatura: mynule, suchasnist ta maibutnie – Advocacy: past, present and future*: materialy XII Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 11 lystopada 2022 r.) / redkol.:N. M. Bakaianova (hol.) ; NU «Odeska yurydychna akademiia». Odesa : Feniks, 222–224. Retrieved from: https://hdl.handle.net/11300/23284 [in Ukrainian].

22. Cohn, M. (2024). Legal Transplants: A Theoretical Framework and a Case Study from Public Law. In: Siems M, Yap PJ, eds. *The Cambridge Handbook of Comparative Law*. Cambridge Law Handbooks. Cambridge University Press, 426-452. DOI: https://doi.org/10.1017/9781108914741.025

23. Engel, C., & Weinshall, K. (2022). Diffusion of Legal Innovations. *Annual review of law and social science*, 18, 139-153. Retrieved from: https://doi.org/10.1146/annurev-lawsocsci-050420-012835

24. Mancuso, S. (2024). Lawscapes. *Int J Semiot Law*, 37, 1643–1663. Retrieved from: https://doi.org/10.1007/s11196-024-10149-9

25. Siems, M. (2026). Why Do Legal Transplants Take Place? Legal Transplants: An Interdisciplinary Approach (Oxford, 2026; online edn, Oxford Academic, 17 Apr.). Retrieved from: https://doi.org/10.1093/9780191991981.003.0004

Дата першого надходження статті до видання: 26.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.10.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

UDC 342.7:341.176:341.645:004
DOI https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2026-4-22

FREEDOM OF EXPRESSION IN THE PROCESS OF CONVERGENCE OF THE LEGAL SYSTEM OF UKRAINE WITH THE EU ACQUIS: EUROPEAN STANDARDS, ECTHR PRACTICE AND CHALLENGES OF THE DIGITAL AGE

Slinko Tetyana Mykolaivna,
Candidate of Juridical Sciences,
Professor at the Department of Constitutional Law of Ukraine,
Head of the Scientific Center «EULAC Law Hub»
Yaroslav the Wise National Law University
t.m.slinko@nlu.edu.ua
https://orcid.org/0009-0000-2688-2644

Slinko Kateryna Mykolaivna,
Doctor of Philosophy in Law (PhD),
Visiting Professor at the State University of Northern Paraná, Brazil,
Leading Specialist at the EULAC Law Hub Research Centre
Yaroslav Mudryi National Law University.
https://orcid.org/0000-0003-3887-6596

Purpose. *The purpose of the study is to provide a comprehensive analysis of European standards for protecting freedom of expression in the context of the convergence of Ukraine's legal system with the European Union acquis. The study also examines the case law of the European Court of Human Rights concerning the exercise of the right to freedom of expression in the digital environment and identifies the main challenges and prospects for improving Ukrainian legislation in the context of digital transformation and European integration.*

To achieve this purpose, the study pursues the following objectives: to analyse contemporary approaches adopted by the European Court of Human Rights to the interpretation of Article 10 of the European Convention on Human Rights and to systematise its case law concerning freedom of expression in the digital environment; and to identify the specific features of the convergence of Ukraine's legal system with the EU acquis in the field of freedom of expression and the implementation of European standards.

Methods. *The methodological basis of the study is a comprehensive interdisciplinary approach to freedom of expression as a fundamental human right undergoing transformation under the influence of the digitalisation of social relations and Ukraine's European legal integration. The research draws on human rights theory, constitutional law, European Union law, international law, and the case law of the European Court of Human Rights.*

The systemic approach made it possible to examine freedom of expression as a complex legal institution connected with the principles of the rule of law, democracy, pluralism, personal data protection, information security, and digital human rights. The formal legal method was used to analyse Article 10 of the European Convention on Human Rights and relevant EU legal instruments. The hermeneutic method was applied to interpret the legal positions of the European Court of Human Rights, while the comparative legal method was used to examine the interaction between international, European, and national mechanisms for protecting freedom of expression.

The application of these methods enabled a comprehensive analysis of the legal mechanisms for protecting freedom of expression, an assessment of the role of ECtHR case law in the development of European standards of freedom of expression in the digital environment, and the formulation of proposals for improving Ukrainian legislation in the context of digital transformation and integration into the European Union's legal order.

Results*. The study analyses contemporary approaches adopted by the ECtHR to the interpretation of Article 10 of the ECHR and systematises the Court's case law concerning freedom of expression in the digital environment. It identifies the specific features of the convergence of Ukraine's legal system with the EU acquis and outlines the principal directions for implementing European standards, ECtHR case law, and EU digital legislation into Ukrainian law in the context of digital transformation and European integration.*

Conclusions. *The study establishes that ECtHR case law and the contemporary EU acquis are shaping new standards for protecting freedom of expression in the digital environment. It substantiates the need for the comprehensive implementation of these standards into Ukraine's legal system, taking into account the principles of the rule of law, legal certainty, proportionality, effective judicial protection, and European integration.*

Keywords: *freedom of expression; Article 10 of the European Convention on Human Rights; European Court of Human Rights; European Union acquis; European integration; digital rights; digital environment; Digital Services Act; convergence of legal systems; information law.*

© Slinko T. M., Slinko K. M., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

СВОБОДА ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ У ПРОЦЕСІ КОНВЕРГЕНЦІЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ З ACQUIS ЄС: ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ, ПРАКТИКА ЄСПЛ ТА ВИКЛИКИ ЦИФРОВОЇ ЕПОХИ

Слінько Тетяна Миколаївна,
кандидатка юридичних наук,
професорка кафедри конституційного права України,
керівниця Наукового центру «EULAC Law Hub»
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
t.m.slinko@nlu.edu.ua
https://orcid.org/0009-0000-2688-2644

Слінько Катерина Миколаївна,
доктор філософії з права (PhD),
запрошена професорка
Державного університету Північної Парани, Бразилія,
провідна спеціалістка Наукового центру «EULAC Law Hub»
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
https://orcid.org/0000-0003-3887-6596

Метою дослідження *є комплексний аналіз європейських стандартів забезпечення свободи вираження поглядів у контексті конвергенції правової системи України з acquis Європейського Союзу, дослідження практики Європейського суду з прав людини щодо реалізації права на свободу вираження поглядів у цифровому середовищі, а також визначення основних викликів і перспектив удосконалення національного законодавства в умовах цифрової трансформації та європейської інтеграції України.*

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити ***такі завдання****: – проаналізувати сучасні підходи Європейського суду з прав людини до тлумачення статті 10 Конвенції та узагальнити його практику щодо забезпечення свободи вираження поглядів у цифровому середовищі; - визначити особливості конвергенції правової системи України з acquis Європейського Союзу у сфері забезпечення свободи вираження поглядів та імплементації європейських стандартів.*

Методологічну основу *дослідження становить комплексний міждисциплінарний підхід до аналізу свободи вираження поглядів як фундаментального права людини, що перебуває у процесі трансформації під впливом цифровізації суспільних відносин та європейської правової інтеграції України. Дослідження ґрунтується на положеннях теорії прав людини, конституційного права, права Європейського Союзу, міжнародного права та практики Європейського суду з прав людини. Основою методології є системний підхід, який дозволив розглянути свободу вираження поглядів як комплексний правовий інститут, що функціонує у взаємозв'язку із принципами верховенства права, демократії, плюралізму, захисту персональних даних, інформаційної безпеки та цифрових прав людини. Застосування цього підходу забезпечило дослідження взаємодії міжнародних, європейських та національних правових механізмів гарантування свободи слова.*

Таким чином, використання зазначених методів забезпечило комплексне дослідження правових механізмів гарантування свободи вираження поглядів, визначення ролі практики ЄСПЛ у формуванні європейських стандартів цифрової свободи слова та вироблення пропозицій щодо вдосконалення законодавства України в умовах цифрової трансформації та інтеграції до правового простору Європейського Союзу.

Результати *Проаналізовано сучасні підходи ЄСПЛ до тлумачення статті 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та узагальнено практику Суду щодо свободи вираження поглядів у цифровому середовищі. Визначено особливості конвергенції правової системи України з* acquis *ЄС, окреслено напрями імплементації європейських стандартів, практики ЄСПЛ і цифрового законодавства ЄС у національне законодавство в умовах цифрової трансформації та європейської інтеграції.*

Висновки. *У результаті дослідження встановлено, що практика ЄСПЛ та сучасне* acquis *ЄС формують нові стандарти забезпечення свободи вираження поглядів у цифровому середовищі. Обґрунтовано необхідність комплексної імплементації цих стандартів у правову систему України з урахуванням принципів верховенства права, пропорційності, цифрової трансформації та європейської інтеграції.*

Ключові слова: *свобода вираження поглядів; стаття 10 Конвенції; Європейський суд з прав людини;* acquis *Європейського Союзу; європейська інтеграція; цифрові права; цифрове середовище; Digital Services Act; конвергенція правової системи; інформаційне право.*

Introduction. Freedom of expression is one of the fundamental constitutional values of a democratic state governed by the rule of law and a necessary precondition for the implementation of the principles of popular sovereignty, political pluralism, transparency of public authority, and the development of civil society. It ensures the possibility of freely forming and disseminating opinions, participating in socio-political life, exercising public oversight over the activities of public authorities, and enjoying other fundamental rights and freedoms. At the same time, contemporary security challenges, the rapid development of digital technologies, the proliferation of social media, disinformation, hate speech, and information manipulation have brought renewed attention to the issue of determining the permissible limits of state interference with the exercise of freedom of expression.

This issue acquires particular relevance in the context of Ukraine's European integration and the fulfilment of the obligations arising from its status as a candidate country for accession to the European Union. The harmonisation of national legislation with the EU acquis, the implementation of the provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the case law of the European Court of Human Rights, as well as European Union legislation in the fields of digital services, audiovisual media, and the fight against disinformation, require a reconsideration of the national model for safeguarding freedom of expression. Of particular importance is the search for an optimal balance between the protection of freedom of speech, national security, the information security of the state, the maintenance of public order, the rights of others, and the need to counter information threats.

Despite the considerable number of scholarly works devoted to freedom of expression, insufficient attention has been paid to the relationship between the constitutional guarantees of this right and the standards of the EU acquis, the limits of state interference in the context of the digitalisation of the information environment, and the institutional mechanisms for safeguarding freedom of expression in the process of Ukraine's European integration. A comprehensive analysis of these issues is of not only theoretical but also considerable practical significance, as it contributes to improving the constitutional and legal mechanism for the protection of freedom of expression, ensuring an appropriate level of compliance with European human rights standards, and further strengthening Ukraine as a democratic state governed by the rule of law.

1. State of the Scientific Problem

Among contemporary foreign studies devoted to the transformation of freedom of expression in the digital age, a prominent place is occupied by the works of the Italian legal scholar *Oreste Pollicino*, who has developed one of the leading strands of the European doctrine of digital constitutionalism. His research focuses on the evolution of mechanisms for the protection of fundamental rights in the digital environment, the interaction between European Union law, the case law of the European Court of Human Rights and the Court of Justice of the European Union, as well as the role of digital platforms in safeguarding freedom of expression (Oreste Pollicino, 2019).

In his article "Judicial Protection of Fundamental Rights in the Transition from the World of Atoms to the World of Bits: The Case of Freedom of Speech" (2019), Pollicino argues that the digitalisation of society fundamentally transforms the traditional mechanisms for the exercise of freedom of expression. He develops the concept of the transition from the *"world of atoms"* to the *"world of bits"*, according to which a substantial part of public communication has shifted to the digital sphere, while global digital platforms have become the principal actors regulating information flows. In this context, the author demonstrates the need to rethink traditional mechanisms of judicial protection in order to ensure an appropriate balance between freedom of expression, the right to respect for private life, and other fundamental rights. (Oreste Pollicino, 2019).

The above approaches are most comprehensively presented in the collective monograph *Freedom of Speech and the Regulation of Fake News* (2023), in which Oreste Pollicino examines the relationship between freedom of expression, the fight against disinformation, and the emerging digital legislation of the European Union. The author considers the *Digital Services Act* as a qualitatively new stage in the development of the EU acquis, establishing a comprehensive framework for the transparency of digital platforms, content moderation procedures, and judicial safeguards for users (Pollicino, 2023).

An unquestionable strength of Pollicino's scholarly approach lies in its comprehensive integration of constitutional law, European Union law, and the case law of the European Court of Human Rights, which has made it possible to develop a contemporary model for safeguarding freedom of expression in the digital environment. At the same time, certain aspects of his approach remain open to scholarly debate. In particular, the author devotes considerably less attention to the specific features of implementing European standards within the legal systems of countries seeking accession to the European Union, the mechanisms for adapting national legislation, and the impact of states of war or other emergency regimes on the exercise of freedom of expression.

A significant contribution to the development of the international legal doctrine of freedom of expression in the digital environment has also been made by the British scholars Ian Brown and Douwe Korff, who developed one of the earliest comprehensive concepts for the application of international human rights standards to the digital environment (Brown & Korff, 2012).

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

A significant contribution to the development of the international legal doctrine of freedom of expression in the digital environment has also been made by the British scholars Ian Brown and Douwe Korff, who developed one of the earliest comprehensive concepts for the application of international human rights standards to the digital environment (Brown & Korff, 2012).

The authors argue that although the development of information and communication technologies does not alter the substantive content of freedom of expression, it fundamentally transforms the ways in which this right is exercised and the mechanisms for its legal protection. One of the most significant scholarly contributions of Brown and Korff is their substantiation of the concept of multi-level governance of the digital environment, according to which the responsibility for safeguarding freedom of expression rests not only with the State but also with private digital service providers and online platforms. Their proposals concerning the transparency of content moderation, independent oversight, and effective appeal mechanisms were subsequently reflected in European Union legislation, most notably in the *Digital Services Act*.

At the same time, it should be taken into account that the concept developed by the British scholars was formulated before the rapid advancement of generative artificial intelligence, algorithmic recommendation systems, and the emergence of the European Union's contemporary digital legislation. Consequently, it does not address the legal challenges arising from the application of the Artificial Intelligence Act or the latest regulatory mechanisms governing very large online platforms (Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence).

The analysis of the scholarly contributions of foreign researchers makes it possible to identify the contemporary European approaches to safeguarding freedom of expression in the context of digitalisation. The further development of these approaches can be traced in the works of Ukrainian scholars, who focus on the adaptation of Ukrainian legislation to the EU acquis, the implementation of the case law of the European Court of Human Rights, and the development of a national model for the protection of digital human rights.

Of fundamental importance for the study of freedom of expression in the context of Ukraine's European integration is the monograph by Stanislav Shevchuk, *Judicial Protection of Human Rights: The Case Law of the European Court of Human Rights in the Context of the Western Legal Tradition* (2010). This work constitutes one of the first comprehensive studies in Ukrainian legal scholarship devoted to the doctrine of the European Convention on Human Rights and the case law of the European Court of Human Rights as an autonomous source of the development of the national legal order. The author examines the Convention not merely as an international treaty but as a "living instrument", the content of which is shaped through the precedent-based case law of the ECtHR and which ensures the unity of the European legal space **(**Shevchuk**, 2010).**

A significant scholarly contribution of Stanislav Shevchuk lies in substantiating the need to integrate European human rights standards into national legal practice. Shevchuk consistently argues that the case law of the European Court of Human Rights should be applied by Ukrainian courts as an interpretative tool for constitutional rights and freedoms, which is of particular importance for ensuring the consistency of judicial practice and strengthening the principle of the rule of law. The approach proposed by the author has effectively become the theoretical foundation for the subsequent development of the Ukrainian doctrine of constitutional justice and the implementation of European human rights standards (Shevchuk, 2010).

Although the monograph was published before the beginning of the current stage of digital transformation and the emergence of the European Union's contemporary *acquis*, its methodological framework has not lost its relevance. The author's approaches to the rule of law, the principle of proportionality, the precedent-based nature of the ECtHR's case law, and judicial review of restrictions on human rights constitute a theoretical foundation for contemporary research on freedom of expression in the digital age, the implementation of the *Digital Services Act*, the *European Media Freedom Act*, and the convergence of Ukraine's legal system with the *EU acquis*.

A significant contribution to the development of the Ukrainian doctrine of the implementation of European human rights standards was made by Volodymyr Butkevych and Volodymyr Maliarenko. Their article, *The European Court of Human Rights and Ukrainian Justice: Issues of Interaction* (2004), became one of the first comprehensive scholarly studies devoted to the integration of the case law of the European Court of Human Rights into the national system of justice. Although the article was published before Ukraine obtained the status of a candidate country for accession to the European Union and prior to the development of the contemporary *EU acquis* in the digital sphere, its conceptual provisions continue to possess considerable methodological value for the study of freedom of expression in the process of the convergence of Ukraine's legal system with the European legal order (Butkevych & Maliarenko, 2004). The central idea of the article is the substantiation of the decisive role of the case law of the European Court of Human Rights in the development of the national judiciary and in ensuring the effective protection of fundamental rights and freedoms.

Butkevych and Maliarenko pay particular attention to the implementation of ECtHR standards in national legal practice, emphasising

the need to harmonise Ukrainian judicial practice with European approaches to the protection of human rights. The authors argue that the effective implementation of Convention rights depends not only on the legislative recognition of the relevant guarantees but also on the ability of national courts to apply the legal principles established by the ECtHR directly. This approach is of particular importance for safeguarding freedom of expression, since it is the ECtHR's case law that has established the criteria governing the permissibility of state interference, based on the principles of legality, legitimate aim, necessity in a democratic society, and proportionality (Butkevych & Maliarenko, 2004).

The scholarly value of the article also lies in its analysis of the Europeanisation of the Ukrainian judiciary through the integration of international human rights standards. Although the article does not examine the contemporary EU acquis, in particular the Digital Services Act or the European Media Freedom Act (Regulation (EU) 2024/1083), the authors' conclusions regarding the mandatory consideration of the ECtHR's case law, the primacy of Convention standards, and the role of the judiciary in safeguarding human rights provide an important theoretical foundation for contemporary research on freedom of expression. In the context of the convergence of Ukraine's legal system with the *EU acquis*, these conclusions confirm that the effective implementation of European standards is possible only through their systematic application by national courts and the establishment of effective judicial oversight over the limits of state interference with the exercise of this fundamental right.

An important contribution to the development of the contemporary Ukrainian doctrine of constitutionalism and European legal integration is made by the article of Oleksandr Petryshyn and Olha Hyliaka, *Human Rights in the Digital Age: Challenges, Threats and Prospects* (2021). The article provides a comprehensive analysis of the theoretical foundations of the rule of law as a fundamental constitutional value, examines the contemporary challenges to the functioning of a democratic state governed by the rule of law, and identifies the directions for the development of Ukraine's legal system in the context of globalisation, digitalisation, and European integration.

The central idea of the article is that the rule of law constitutes not only a fundamental principle governing the organisation of public authority but also a universal criterion for both the protection and the limitation of fundamental human rights. The authors convincingly argue that human rights and freedoms form the core of contemporary constitutionalism and that any state interference with their exercise must comply with the requirements of legality, legal certainty, legitimate aim, necessity, and proportionality. These principles define the substance of the European model for the protection of freedom of expression and are reflected in the case law of the Constitutional Court of Ukraine, the European Court of Human Rights, and the Court of Justice of the European Union (Petryshyn & Hyliaka, 2021).

The scholarly value of the article also lies in its examination of the transformation of the functions of the State in the context of contemporary global challenges, including digitalisation, the development of the information society, and the growing threats to national security. The authors emphasise that, even under such conditions, the State is obliged to act in accordance with the principle of the rule of law and to ensure effective institutional guarantees for the protection of human rights. Although the article is not specifically devoted to the *Digital Services Act*, the *European Media Freedom Act*, or the regulation of digital platforms, the proposed concept of the rule of law provides a fundamental methodological framework for the study of freedom of expression in the process of the convergence of Ukraine's legal system with the *EU acquis*. It makes it possible to view the implementation of European standards not merely as the adaptation of legislation but as a comprehensive constitutional transformation aimed at achieving a balance between information security, democratic values, and the effective protection of freedom of expression in the digital age.

The analysis of the scholarly works of foreign and Ukrainian researchers demonstrates that the issues of freedom of expression, digital human rights, and the European standards governing their protection have been extensively examined at the theoretical level. At the same time, the contemporary challenges of digital transformation, the rapid development of the *EU acquis* in the field of digital regulation, the emergence of new case law of the European Court of Human Rights, and the ongoing convergence of Ukraine's legal system with European Union law underscore the need for a comprehensive study of these issues. The analysis of the existing scholarship provides sufficient grounds to conclude that several important issues remain insufficiently explored, including the implementation of the latest European standards for safeguarding freedom of expression into Ukrainian legislation, the systematisation of the contemporary ECtHR case law concerning the exercise of this right in the digital environment, and the identification of prospects for improving national legal regulation in the context of European integration.

2. Analysis of Contemporary Approaches of the European Court of Human Rights to the Interpretation of Article 10 of the Convention and a Systematisation of Its Case Law on Safeguarding Freedom of Expression in the Digital Environment

The development of digital technologies has transformed the traditional understanding of freedom of expression guaranteed by Article 10 of the European Convention on Human Rights. Internet platforms, social media, and digital media have become the principal channels for

the formation of public opinion. At the same time, they have created new challenges to the exercise of this right, including the digital harassment of journalists, the blocking of online resources, issues relating to users' anonymity, and the liability of digital platforms and page administrators for third-party content.

In the process of the convergence of Ukraine's legal system with the EU acquis, the case law of the European Court of Human Rights has acquired particular significance, as it establishes universal criteria governing the permissible limits of state interference with online communication, namely legality, legitimate aim, necessity in a democratic society, and proportionality.

In *Khadija Ismayilova v. Azerbaijan* (Applications Nos. 65286/13 and 57270/14, Judgment of 10 January 2019), the European Court of Human Rights examined the case of a prominent Azerbaijani investigative journalist who had been subjected to a campaign of intimidation because of her professional activities. Following the publication of investigative reports concerning corruption and the activities of public officials, the applicant received threats and became the victim of unlawful interference with her private life through covert video surveillance and the dissemination of intimate materials on the Internet.

The ECtHR found that the respondent State had violated its positive obligations under Articles 8 and 10 of the Convention, emphasising that States are required not only to refrain from unjustified interference with freedom of expression but also to provide effective protection for journalists against attacks by private individuals where such attacks are intended to suppress journalism on matters of public interest. The Court further stressed that the digital dissemination of private information may be used as an instrument of intimidation capable of producing a "chilling effect" on investigative and critical journalism.

The judgment in *Khadija Ismayilova v. Azerbaijan* demonstrates the expansion of the traditional concept of freedom of expression: the protection afforded under *Article 10 of the European Convention on Human Rights* extends not only to the right to impart information but also to the State's obligation to create a safe environment for the exercise of journalistic activities in the digital age. For Ukraine, this approach is particularly significant in the context of protecting journalists, combating online harassment, and preventing the unlawful use of personal data.

In *OOO Flavus and Others v. Russia* (Applications Nos. 12468/15, 23489/15, and 19074/16, Judgment of 23 June 2020), the *European Court of Human Rights* examined the blocking of independent media websites by the Russian authorities without adequate judicial oversight. Access to these online resources was restricted on the basis of decisions issued by the prosecutorial authorities, which effectively resulted in preventing the dissemination of political and socially significant information.

The Court found that such interference constituted a violation of *Article 10 of the Convention*, holding that the blocking of websites amounted to a form of prior restraint on freedom of expression. The ECtHR emphasised that the complete blocking of an information resource constitutes an exceptionally severe measure that may be justified only where strict safeguards against abuse are in place.

The judgment in *OOO Flavus and Others v. Russia* establishes the standard that States may not use the blocking of digital platforms as a universal mechanism for controlling the information space. In the context of aligning Ukrainian legislation with European standards, this judgment is of particular importance for determining the permissible limits of state regulation of online content, especially with regard to combating disinformation, countering cyber threats, and addressing illegal content.

In *Standard Verlagsgesellschaft mbH v. Austria* (No. 3) (Application No. 39378/15, Judgment of 7 December 2021), the European Court of Human Rights examined whether a State could require a media company to disclose the personal data of users who had posted comments on its online news portal. The comments concerned political figures and contained critical statements that had subsequently been removed by the editorial staff. Nevertheless, the domestic courts ordered the disclosure of the identities of the authors.

The ECtHR held that anonymity on the Internet is not an absolute right; however, any restriction of such anonymity must be accompanied by an appropriate balancing of the competing interests at stake. In the Court's view, the Austrian courts had failed to conduct a sufficient assessment of the relationship between the right to the protection of reputation and the right to freedom of expression of both the users and the media company. Consequently, the Court found a violation of *Article 10 of the Convention.*

This judgment establishes an important digital standard: States should refrain from the automatic disclosure of the identities of online users, since such a practice may lead to self-censorship and reduce public debate on the Internet. At the same time, the ECtHR recognises the need for effective mechanisms to address illegal content.

In *Sanchez v. France* (Application No. 45581/15, Grand Chamber Judgment of 15 May 2023), the *European Court of Human Rights* examined the criminal liability of a politician for failing to remove, within a reasonable time, comments posted by third parties on his publicly accessible Facebook page during an election campaign. The comments contained statements that the French courts had classified as incitement to hatred against Muslims.

The Grand Chamber of the ECtHR concluded that holding the applicant liable did not violate Article 10 of the Convention. The Court took into account that the applicant's Facebook page was publicly accessible, that he was a political figure, that he had allowed third parties to post comments, and that he had failed to exercise

the necessary degree of control over content that was manifestly unlawful.

At the same time, the Court emphasised the need for caution in imposing liability on operators of digital platforms, since excessively burdensome moderation requirements may create a risk of restricting freedom of online public discourse.

Sanchez v. France establishes a new direction in the ECtHR's case law concerning the allocation of responsibility among content creators, page administrators, and digital platforms. For Ukraine, this judgment is of particular importance in the regulation of social media, the fight against hate speech, and the harmonisation of national legislation with European standards (Sanchez v. France, 2023).

Thus, the analysis of the above-mentioned judgments of the European Court of Human Rights demonstrates that freedom of expression in the digital environment is regarded by the Court as an extension of the traditional guarantee enshrined in Article 10 of the Convention, while taking into account the realities of the contemporary technological environment. The recent ECtHR case law demonstrates a shift from the exclusively negative obligation of the State to refrain from interfering with freedom of expression towards a model of positive obligations requiring States to create a safe and secure digital environment.

The principal standards established by the ECtHR include: the inadmissibility of using digital harassment as a means of suppressing journalistic activities (*Khadija Ismayilova v. Azerbaijan*); the requirement for strict judicial scrutiny of the blocking of online resources (*OOO Flavus and Others v. Russia*); the need to maintain a balance between users' anonymity and the protection of the rights of others (*Standard Verlagsgesellschaft mbH v. Austria (No. 3)*); the possibility of imposing liability on the administrators of public online pages for manifestly unlawful third-party content, provided that the principle of proportionality is respected (*Sanchez v. France*).

Thus, the ECtHR's case law serves as an important point of reference for Ukraine in the process of the convergence of its legal system with the legal standards of the European Union, as it contributes to the development of a legal framework for digital freedom of expression that simultaneously guarantees the openness of the information environment and protects human rights against emerging forms of digital abuse.

3. The Convergence of Ukraine's Legal System with the EU Acquis in the Field of Freedom of Expression and the Implementation of European Standards

The process of the convergence of Ukraine's legal system with the EU acquis in the field of freedom of expression constitutes one of the key directions of the country's European integration and involves the gradual alignment of national legislation, law enforcement practice, and institutional mechanisms with the European standards for the protection of human rights. This process has acquired particular significance in the context of the digital transformation of social relations, where the traditional concept of freedom of expression as the right to impart and receive information is evolving into a complex framework of digital rights associated with access to information, online communication, the protection of personal data, the liability of digital platforms, and safeguards against unlawful interference with the freedom of information exchange.

In contemporary European legal doctrine, freedom of expression is regarded not merely as an individual human right but also as a structural element of the democratic legal order. For this reason, Article 10 of the European Convention on Human Rights and Article 11 of the Charter of Fundamental Rights of the European Union constitute the fundamental normative benchmarks for the Member States of the European Union and candidate countries, including Ukraine. At the same time, the EU acquis in the field of freedom of expression is not limited to guarantees of freedom of speech but encompasses a comprehensive body of legislation governing audiovisual media, the protection of personal data, the regulation of digital platforms, and the promotion of transparency within the information environment.

As contemporary scholars of digital rights observe, the development of information technologies has led to the emergence of a new generation of human rights, within which freedom of expression has acquired a distinct digital dimension. According to Bratasiuk and Mentukh, digital rights are gradually evolving into an autonomous component of the system of fundamental human rights, encompassing the right of access to information resources, freedom of online communication, and the protection of individuals in the digital environment (Bratasiuk & Mentukh, 2021). A similar position is advanced by Didukh, who emphasises that the European approach to digital rights is founded upon the need to combine technological development with the guarantees of the rule of law and the protection of human dignity (Didukh, 2024).

One of the principal features of the convergence of Ukraine's legal system with the EU acquis is the gradual transition from fragmented information regulation to a comprehensive model of legal governance of the digital environment. Within the European Union, this model has been most consistently reflected in the adoption of the Digital Services Act (Regulation (EU) 2022/2065), which established new rules governing the operation of digital platforms, mechanisms ensuring the transparency of content moderation, procedures for the removal of illegal content, and safeguards protecting users against unjustified restrictions on freedom of expression (Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market for Digital Services (Digital Services Act)).

A distinctive feature of the European regulatory model is the rejection of an approach under which the State exercises direct control over the information environment. Instead, it establishes a system of shared responsibility among public authorities, digital platforms, and users. This approach requires that any interference with freedom of expression be not only formally lawful but also proportionate, necessary, and justified from the perspective of safeguarding democratic values.

Recent scholarly research emphasises that the implementation of EU standards in the field of digital regulation requires Ukraine not merely to replicate European legal norms mechanically but to develop a coherent legal framework that takes into account national specificities while remaining consistent with European principles. In this regard, Casolari observes that the Digital Services Act establishes a new model of digital governance in which the principal objective is to strike a balance between combating illegal content and preventing disproportionate restrictions on freedom of expression (Turillazzi et al., 2023).

Another important direction of convergence is the implementation of the case law of the European Court of Human Rights into Ukraine's national legal system. Pursuant to the Law of Ukraine "On the Execution of Judgments and the Application of the Case Law of the European Court of Human Rights" (2006), the ECtHR's case law constitutes a source of law and must be taken into account by national courts when adjudicating cases concerning the protection of fundamental rights. In the field of freedom of expression, the judgments of the ECtHR serve as an important legal benchmark by establishing the criteria governing the permissible limitations on freedom of expression and by ensuring a balance between competing constitutional values.

Particular significance is attached to the ECtHR's recent judgments concerning the digital environment. In *Khadija Ismayilova v. Azerbaijan*, the Court developed the approach according to which the State is required not only to refrain from unlawful interference with the activities of journalists but also to provide effective protection against digital harassment where such conduct is intended to suppress journalism on matters of public interest (*Khadija Ismayilova v. Azerbaijan*, 2019).

In *OOO Flavus and Others v. Russia*, the ECtHR held that the blocking of Internet resources constitutes one of the most serious forms of interference with freedom of expression, as it may effectively restrict the public's access to information. The Court emphasised the necessity of effective procedural safeguards and judicial oversight over such measures (*OOO Flavus and Others v. Russia*, 2020).

The judgment in *Standard Verlagsgesellschaft mbH v. Austria* (No. 3) marked an important stage in the development of standards for the protection of Internet users' anonymity. The ECtHR recognised that anonymity in online communication constitutes an important element of freedom of expression and that any restriction of such anonymity must be imposed only where an appropriate balance is maintained between the right to freedom of expression and the protection of the rights of others (*Standard Verlagsgesellschaft mbH v. Austria (No. 3)*, 2021).

In *Sanchez v. France*, the Grand Chamber of the ECtHR examined the issue of the liability of administrators of social media pages for comments posted by third parties. The Court recognised that liability may be imposed where a person exercises effective control over the information space of a page and has the ability to remove illegal content. At the same time, it emphasised the need to avoid imposing disproportionate burdens on users of digital platforms (*Sanchez v. France*, 2023).

Thus, the contemporary case law of the ECtHR demonstrates a gradual transition from the classical model of protecting freedom of expression to a comprehensive concept of digital freedom of expression. For Ukraine, this signifies the need not only to adapt its legislation to the EU acquis, but also to develop new approaches to the legal regulation of digital communication.

Accordingly, the convergence of Ukraine's legal system with the EU acquis in the field of freedom of expression is characterised by the following principal features: first, the gradual harmonisation of constitutional and legislative guarantees of freedom of expression with European standards; second, the integration of the ECtHR's case law into the national judicial system; and third, the transition to the European model of regulating the digital environment, founded on the principles of transparency, proportionality, and the protection of fundamental human rights. In this context, Ukraine's European integration in the field of freedom of expression should be understood not merely as a process of legislative approximation, but as the formation of a new legal paradigm of digital democracy.

Conclusions. The conducted research has made it possible to undertake a comprehensive analysis of the contemporary European standards for safeguarding freedom of expression in the context of the convergence of Ukraine's legal system with the EU acquis and to identify the principal trends in the development of the legal regulation of freedom of expression in the context of digital transformation.

The findings demonstrate that the case law of the European Court of Human Rights has established a contemporary approach to the interpretation of Article 10 of the European Convention on Human Rights, according to which freedom of expression extends to the digital environment and encompasses not only an individual's right to impart and receive information, but also guarantees of access to digital communications, the protection of journalistic activities, the safeguarding of open public debate, and procedural guarantees applicable to restrictions on digital content. The analysis of the ECtHR's case law has revealed the evolution of judicial practice from the protection of traditional forms

of freedom of expression towards the development of comprehensive standards governing the digital information environment, taking into account the activities of online platforms, algorithmic content moderation, the fight against disinformation, and the need to maintain a balance between freedom of expression and the protection of other fundamental rights.

The study has demonstrated that the convergence of Ukraine's legal system with the EU acquis in the field of safeguarding freedom of expression is comprehensive in nature and is not limited to the formal approximation of national legislation to European Union law. It encompasses the implementation of the European principles of the rule of law, proportionality, legal certainty, effective judicial protection, and the ECtHR's case law, as well as the adaptation of the European Union's contemporary digital legislation, in particular the Digital Services Act, the European Media Freedom Act, and the Artificial Intelligence Act. At the same time, the process of adaptation must take into account the specific characteristics of Ukraine's legal system, the constitutional foundations for safeguarding freedom of expression, and the challenges associated with protecting national security in the context of armed aggression and information warfare.

The analysis of the scholarly approaches advanced by foreign and Ukrainian researchers has demonstrated that the contemporary European doctrine is gradually evolving from the classical understanding of freedom of expression towards the concept of digital freedom of expression, within which particular attention is devoted to the legal status of digital platforms, the transparency of algorithms, liability for content moderation, and the establishment of effective mechanisms of judicial oversight. At the same time, the study has identified that the implementation of the latest EU acquis into Ukraine's legal system, the specific features of applying the ECtHR's case law in the context of the State's digital transformation, and the development of legal mechanisms for safeguarding freedom of expression under martial law remain insufficiently explored.

It has been substantiated that the further development of Ukrainian legislation should be based on a comprehensive integration of the European standards for the protection of human rights, the case law of the European Court of Human Rights, and the legislative acts of the European Union governing the functioning of the digital environment. Such an approach will contribute not only to Ukraine's fulfilment of its European integration commitments but also to the development of a modern national model for safeguarding freedom of expression capable of responding effectively to the challenges of the digital age and ensuring an appropriate balance between freedom of expression, information security, and the protection of other fundamental human rights.

Accordingly, the objective of the study has been achieved, and the research tasks have been fulfilled. The findings may be used for the further development of the scholarly doctrine of information law, the improvement of Ukrainian legislation in the process of its harmonisation with the EU acquis, as well as in legal practice relating to the implementation of the European standards for safeguarding freedom of expression in the digital environment.

Scientific Novelty of the Research Findings The scientific novelty of this study lies in its comprehensive analysis of freedom of expression through the prism of the convergence of Ukraine's legal system with the EU *acquis*, taking into account the latest case law of the European Court of Human Rights and the European Union's contemporary digital legislation.

Unlike the majority of previous studies, freedom of expression is examined as an integral element in the development of the European model of the digital legal order, which ensures the interrelationship between the ECtHR's case law, the EU acquis, and the processes of Ukraine's digital transformation.

The study substantiates the necessity of a comprehensive implementation of European standards, taking into account the national specificities of legal regulation and the challenges arising from martial law, information security, and the development of artificial intelligence technologies. This approach broadens the existing scholarly understanding of freedom of expression as a fundamental right in the digital age and identifies promising directions for improving Ukrainian legislation in accordance with the contemporary EU acquis.

Declaration on the use of artificial intelligence. Artificial intelligence tools were not used in the preparation of this article.

Conflict of interest. Slinko Tetyana Mykolaivna is a member of the journal's editorial board. To ensure the independence of the editorial process, the manuscript was handled by a designated editor who was not subordinate to the author and had no conflict of interest. The author did not participate in the selection of reviewers, the peer-review process, or the decision to publish the article. The manuscript underwent the standard double-blind peer review process.

BIBLIOGRAPHY:

1. Pollicino, O. (2019). Judicial Protection of Fundamental Rights in the Transition from the World of Atoms to the World of Bits: The Case of Freedom of Speech. European Law Journal, 25(2), 155–168. https://doi.org/10.1111/eulj.12311

2. Pollicino O. (2023). General report: Freedom of Speech and the Regulation of Fake News. In: Pollicino O., De Gregorio G. (Eds.). *Freedom of Speech and the Regulation of Fake News*. Cambridge : Intersentia. P. 1–38.

3. Brown, I., & Korff, D. (2012). *Digital Freedoms in International Law: Practical Steps to Protect Human Rights Online*. Global Network Initiative. https://www.gp-digital.org/publication/digital-freedoms-international-law/

4. European Parliament and Council of the European Union. (2024). Regulation (EU) 2024/1689 of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No. 300/2008, (EU) No. 167/2013, (EU) No. 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Direc-

tives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act). *Official Journal of the European Union*, 2024/1689, 12 July 2024. https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj

5. Шевчук С. В. (2010) Судовий захист прав людини: практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції. 3-тє вид. Київ : Реферат, 848 с.

6. Буткевич В. Г., Маляренко В. Т. (2004) Європейський суд з прав людини та українське судочинство: питання взаємодії. *Вісник Верховного Суду України*. № 4. С. 2–8.

7. Петришин О. В., Гиляка О. С.(2021) Права людини у цифрову епоху: виклики, загрози та перспективи. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2021. Т. 28, № 1. С. 15–23. DOI: 10.37635/jnalsu.28(1).15-23.

8. Khadija Ismayilova v. Azerbaijan, Applications nos. 65286/13 and 57270/14, ECtHR, Judgment of 10 January 2019. Retrieved July 28, 2026, from https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-189218

9. *OOO Flavus and Others v. Russia,* Applications nos. 12468/15, 23489/15 and 19074/16, ECtHR, Judgment of 23 June 2020. Retrieved July 28, 2026, from https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-203178

10. Standard Verlagsgesellschaft mbH v. Austria (No. 3), Application No. 39378/15. Judgment of the European Court of Human Rights, 7 December 2021. Retrieved July 28, 2026, from https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-213914

11. Sanchez v. France [GC], Application no. 45581/15, ECtHR, Judgment of 15 May 2023. Retrieved July 28, 2026, from https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-224958

12. European Court of Human Rights. (2025). *Guide on Article 10 of the European Convention on Human Rights: Freedom of Expression*. Updated 31 August 2025. Strasbourg: Registry of the European Court of Human Rights.

13. Братасюк О. Б., Ментух Н. Ф. (2021). Поняття та класифікація цифрових прав в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 10. С. 58–61. DOI: 10.32782/2524-0374/2021-10/12.

14. Дідух Х. В**.** (2024) Цифрові права: український та європейський досвід. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. № 85(1). С. 59–65. DOI: 10.24144/2307-3322.2024.85.1.7.

15. European Parliament and Council of the European Union. (2022). Regulation (EU) 2022/2065 of 19 October 2022 on a Single Market for Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act). *Official Journal of the European Union*, L 277, 1–102.

16. European Parliament and Council of the European Union. (2024). Regulation (EU) 2024/1083 of 11 April 2024 establishing a common framework for media services in the internal market and amending Directive 2010/13/EU (European Media Freedom Act). *Official Journal of the European Union*, 2024/1083.

17. Turillazzi, A., Taddeo, M., Floridi, L., & Casolari, F. (2023). The Digital Services Act: An analysis of its ethical, legal, and social implications. *Law, Innovation and Technology, 15*(1), 83–106. DOI: 10.1080/17579961.2023.2184136.

18. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15

REFERENCES:

1. Pollicino, O. (2019). Judicial Protection of Fundamental Rights in the Transition from the World of Atoms to the World of Bits: The Case of Freedom of Speech. European Law Journal, 25(2), 155–168. https://doi.org/10.1111/eulj.12311

2. Pollicino O. (2023). General report: Freedom of Speech and the Regulation of Fake News. In: Pollicino O., De Gregorio G. (Eds.). *Freedom of Speech and the Regulation of Fake News*. Cambridge : Intersentia. P. 1–38.

3. Brown, I., & Korff, D. (2012). *Digital Freedoms in International Law: Practical Steps to Protect Human Rights Online*. Global Network Initiative. https://www.gp-digital.org/publication/digital-freedoms-international-law/

4. European Parliament and Council of the European Union. (2024). Regulation (EU) 2024/1689 of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No. 300/2008, (EU) No. 167/2013, (EU) No. 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act). *Official Journal of the European Union*, 2024/1689, 12 July 2024. https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj

5. Shevchuk, S. V. (2010). *Sudovyi zakhyst prav liudyny: praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u konteksti zakhidnoi pravovoi tradytsii* (3rd ed.). Kyiv: Referat. 848 p.

6. Butkevych, V. H., & Maliarenko, V. T. (2004). Yevropeiskyi sud z prav liudyny ta ukrainske sudochynstvo: pytannia vzaiemodii. [The European Court of Human Rights and Ukrainian Justice: Issues of Interaction]. *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy*, (4), 2–8.

7. Petryshyn, O. V., & Hyliaka, O. S. (2021). Prava liudyny v tsyfrovu epokhu: vyklyky, zahrozy ta perspektyvy. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy, 28*(1), 15–23. DOI: 10.37635/jnalsu.28(1).2021.15-23.

8. Khadija Ismayilova v. Azerbaijan, Applications nos. 65286/13 and 57270/14, ECtHR, Judgment of 10 January 2019. Retrieved July 28, 2026, from https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-189218

9. OOO Flavus and Others v. Russia, Applications nos. 12468/15, 23489/15 and 19074/16, ECtHR, Judgment of 23 June 2020. Retrieved July 28, 2026, from https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-203178

10. Standard Verlagsgesellschaft mbH v. Austria (No. 3), Application No. 39378/15. Judgment of the European Court of Human Rights, 7 December 2021. Retrieved July 28, 2026, from https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-213914

11. Sanchez v. France [GC], Application no. 45581/15, ECtHR, Judgment of 15 May 2023. Retrieved July 28, 2026, from https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-224958

12. European Court of Human Rights. (2025). *Guide on Article 10 of the European Convention on Human Rights: Freedom of Expression*. Updated 31 August 2025. Strasbourg: Registry of the European Court of Human Rights.

13. Bratasiuk, O. B., & Mentukh, N. F. (2021). Poniattia ta klasyfikatsiia tsyfrovykh prav v Ukraini. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, (10), 58–61. DOI: 10.32782/2524-0374/2021-10/12.

14. Didukh, Kh. V. (2024). Tsyfrovi prava: ukrainskyi ta yevropeiskyi dosvid. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo*, 85(1), 59–65. DOI: 10.24144/2307-3322.2024.85.1.7.

15. European Parliament and Council of the European Union. (2022). Regulation (EU) 2022/2065 of 19 October 2022 on a Single Market for Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act). *Official Journal of the European Union*, L 277, 1–102.

16. European Parliament and Council of the European Union. (2024). Regulation (EU) 2024/1083 of 11 April 2024 establishing a common framework for media services in the internal market and amending Directive 2010/13/EU (European Media Freedom Act). *Official Journal of the European Union*, 2024/1083.

17. Turillazzi, A., Taddeo, M., Floridi, L., & Casolari, F. (2023). The Digital Services Act: An analysis of its ethical, legal, and social implications. *Law, Innovation and Technology, 15*(1), 83–106. DOI: 10.1080/17579961.2023.2184136.

18. Verkhovna Rada of Ukraine. (2006). *On the Execution of Judgments and Application of the Case Law of the European Court of Human Rights: Law of Ukraine No. 3477-IV of 23 February 2006*. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15

Дата першого надходження статті до видання: 13.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 22.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

UDK 321.5/.7:343.326]:340.5(438:479.24)
DOI https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2026-4-23

DEMOKRACJA A AUTORYTARYZM W WALCE Z TERRORYZMEM: ASYMETRYCZNA ANALIZA PORÓWNAWCZA SYSTEMÓW POLSKI I AZERBEJDŻANU

Sotula Oleksandr,
Dr hab., Profesor, koordynator,
Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Wewnętrznego w Łodzi
osotula@wsbw.pl
https://orcid.org/0000-0003-4633-4500

Stratonov Vasyl,
doktor nauk prawnych, profesor,
Zasłużony Prawnik Ukrainy,
profesor Katedry Prawa Krajowego,
Międzynarodowego i Organów Ścigania
Chersoński Uniwersytet Państwowy
stratonov@ksu.ks.ua
https://orcid.org/0000-0002-7548-0630

Niniejszy artykuł przedstawia analizę porównawczą systemów antyterrorystycznych Polski i Azerbejdżanu, badając ich ramy prawne, mechanizmy instytucjonalne, zdolności operacyjne oraz struktury współpracy międzynarodowej. W pracy przyjęto podejście oparte na ***porównaniu asymetrycznym****, zestawiając dwa systemy zakorzenione w zasadniczo odmiennych tradycjach politycznych: z jednej strony państwo będące ugruntowanym członkiem Unii Europejskiej i NATO, z drugiej zaś – autorytarne państwo postsowieckie na Kaukazie Południowym.* ***Analizę przeprowadzono*** *w oparciu o sześć płaszczyzn porównawczych: ustawową definicję i zakres terroryzmu; gwarancje prawne dotyczące inwigilacji i środków przymusu; standardy sądowe w postępowaniach dotyczących terroryzmu; prewencyjny i społeczny wymiar działań antyterrorystycznych; ochronę ofiar terroryzmu oraz architekturę współpracy międzynarodowej. Autorzy stawiają tezę, że skuteczność każdego systemu antyterrorystycznego jest strukturalnie nierozerwalnie związana z jakością demokratycznego zarządzania w sektorze bezpieczeństwa. Polska, mimo krytyki dotyczącej niektórych przepisów ustawy o działaniach antyterrorystycznych z 2016 roku, prezentuje model zasadniczo zgodny z europejskimi standardami demokratycznymi, oparty na nadzorze sądowym, integracji normatywnej w ramach struktur UE i NATO oraz formalnym uwzględnieniu prewencji radykalizacji obok środków represyjnych. Z kolei system Azerbejdżanu charakteryzuje się nadmiernie szeroką ustawową definicją terroryzmu, systemowym brakiem niezależnej kontroli sądowej nad służbami bezpieczeństwa, udokumentowanym wykorzystywaniem przepisów antyterrorystycznych do walki z opozycją polityczną i społeczeństwem obywatelskim oraz praktycznym brakiem wymiaru prewencyjnego. W artykule omówiono również bieżące wyzwania stojące przed oboma systemami – w tym zagrożenia hybrydowe, radykalizację w internecie, powrót zagranicznych bojowników oraz terroryzm cyfrowy – a także wskazano kierunki reform. Perspektywa porównawcza prowadzi* ***do wniosku,*** *że wielostronna integracja w ramach struktur demokratycznych stanowi strukturalny czynnik wzmacniający zdolności antyterrorystyczne, podczas gdy prewencja radykalizacji jest warunkiem koniecznym dla osiągnięcia długofalowej skuteczności, nieosiągalnej dla systemów opartych wyłącznie na represjach.*

Słowa kluczowe: *zwalczanie terroryzmu, analiza porównawcza, Polska, Azerbejdżan, nadzór demokratyczny, prewencja radykalizacji, współpraca międzynarodowa, prawo antyterrorystyczne.*

© Sotula O., Stratonov V., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

DEMOCRACY AND AUTHORITARIANISM IN COUNTER-TERRORISM: AN ASYMMETRIC COMPARATIVE ANALYSIS OF THE POLISH AND AZERBAIJANI SYSTEMS

Sotula Oleksandr Serhiiovych,
Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Coordinator,
Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Wewnętrznego w Łodzi, Polska
osotula@wsbw.pl
https://orcid.org/0000-0003-4633-4500

Stratonov Vasyl Mykolayovych,
Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Honored Lawyer of Ukraine,
Professor at the Department of National,
International Law and Law Enforcement
Kherson State University
stratonov@ksu.ks.ua
https://orcid.org/0000-0002-7548-0630

This article presents a comparative analysis of anti-terrorism systems in Poland and Azerbaijan, examining their legal frameworks, institutional mechanisms, operational capacities, and international cooperation structures. The study adopts an asymmetric comparative approach, juxtaposing two systems rooted in fundamentally different political traditions, a consolidated European Union and NATO member state on one hand, and a post-Soviet authoritarian state in the South Caucasus on the other. The analysis is structured around six comparative dimensions: the statutory definition and scope of terrorism; legal safeguards governing surveillance and coercive measures; judicial standards in terrorism-related proceedings; preventive and social dimensions of counter-terrorism; the protection of victims of terrorism; and the architecture of international cooperation. The article argues that the effectiveness of any anti-terrorism system is structurally inseparable from the quality of democratic governance within the security sector. Poland, while subject to criticism regarding certain provisions of the 2016 Anti-Terrorist Actions Act, demonstrates a model broadly consistent with European democratic standards, underpinned by judicial oversight, normative integration within EU and NATO frameworks, and formal inclusion of radicalization prevention alongside repressive measures. Azerbaijan's system, by contrast, is characterized by an overly broad statutory definition of terrorism, the systematic absence of independent judicial control over security services, documented instrumentalization of anti-terrorism legislation against political opposition and civil society, and the virtual absence of a preventive dimension. The article further examines the current challenges facing both systems, including hybrid threats, online radicalization, the return of foreign fighters, and cyberterrorism, and identifies directions for reform. The comparative perspective leads to the conclusion that multilateral integration within democratic structures constitutes a structural multiplier of counter-terrorism capacity, while radicalization prevention is a necessary condition for long-term effectiveness that purely repressive systems cannot achieve.

Keywords: *counterterrorism, comparative analysis, Poland, Azerbaijan, democratic oversight, radicalization prevention, international cooperation, anti-terrorism law.*

ДЕМОКРАТІЯ ТА АВТОРИТАРИЗМ У БОРОТЬБІ З ТЕРОРИЗМОМ: АСИМЕТРИЧНИЙ ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОЛЬСЬКОЇ ТА АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОЇ СИСТЕМ

Сотула Олександр Сергійович,
доктор юридичних наук, професор,
координатор
Університету внутрішньої безпеки в Лодзі, Польща
osotula@wsbw.pl
https://orcid.org/0000-0003-4633-4500

Стратонов Василь Миколайович,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
професор кафедри національного,
міжнародного права та правоохоронної діяльності
Херсонського державного університету
stratonov@ksu.ks.ua
https://orcid.org/0000-0002-7548-0630

У статті представлено порівняльний аналіз систем протидії тероризму в Польщі та Азербайджані з огляду на їхню нормативно-правову базу, інституційні механізми, оперативні спроможності та структури міжнародного співробітництва.

Дослідження ґрунтується на ***асиметричному порівняльному підх****оді, що зіставляє дві системи, які сформувалися в умовах докорінно відмінних політичних традицій: з одного боку – консолідована держава-член ЄС і НАТО, з іншого – пострадянська авторитарна держава Південного Кавказу.*

Аналіз структуровано *за шістьма порівняльними критеріями: законодавче визначення та сфера охоплення поняття «тероризм»; правові гарантії щодо застосування заходів стеження та примусу; судові стандарти в провадженнях, пов'язаних із тероризмом; превентивні та соціальні аспекти протидії тероризму; захист жертв тероризму; архітектура міжнародного співробітництва. У статті обґрунтовується теза, що ефективність будь-якої системи протидії тероризму нерозривно пов'язана з якістю демократичного врядування в секторі безпеки. Польща, попри критику окремих положень Закону про антитерористичні дії 2016 року, демонструє модель, що загалом відповідає європейським демократичним стандартам; вона спирається на судовий нагляд, нормативну інтеграцію в межах ЄС і НАТО, а також офіційне включення заходів із запобігання радикалізації до комплексу дій, що охоплює й репресивні заходи. Натомість система Азербайджану характеризується надмірно широким законодавчим визначенням тероризму, систематичною відсутністю незалежного судового контролю над органами безпеки, задокументованими випадками використання антитерористичного законодавства як інструменту боротьби з політичною опозицією та громадянським суспільством, а також фактичною відсутністю превентивної складової. У статті також розглядаються актуальні виклики для обох систем – зокрема гібридні загрози, радикалізація в інтернеті, повернення іноземних бойовиків і кібертероризм – та визначаються напрями реформування. Порівняльний аналіз приводить до* ***висновку****, що багатостороння інтеграція в демократичні структури слугує структурним чинником посилення спроможностей у сфері протидії тероризму, тоді як запобігання радикалізації є необхідною умовою довгострокової ефективності, якої не можуть досягти суто репресивні системи.*

Ключові слова: *протидія тероризму, порівняльний аналіз, Польща, Азербайджан, демократичний нагляд, запобігання радикалізації, міжнародне співробітництво, антитерористичне законодавство.*

Wprowadzenie. Przystępując do analizy porównawczej systemów antyterrorystycznych Polski i Azerbejdżanu, należy od razu sformułować zastrzeżenie metodologiczne, które towarzyszyło nam już przy porównaniu systemów bezpieczeństwa wewnętrznego: jest to porównanie asymetryczne, zestawiające dwa systemy wyrosłe z fundamentalnie odmiennych tradycji ustrojowych i zmierzające do zasadniczo różnych celów, nawet jeśli na poziomie retorycznym posługują się tym samym językiem walki z terroryzmem. Ta asymetria nie unieważnia porównania, wręcz przeciwnie, nadaje mu szczególną wartość poznawczą, bo właśnie zderzenie odmiennych modeli pozwala najwyraźniej dostrzec, które cechy systemów antyterrorystycznych są konsekwencją świadomych wyborów ustrojowych, a które są wymuszone przez obiektywne uwarunkowania geopolityczne i operacyjne. Crelinsten, proponując ramy analityczne dla porównawczych badań nad systemami antyterrorystycznymi, wskazuje, że najważniejszym wymiarem porównawczym jest nie tyle katalog stosowanych instrumentów prawnych i operacyjnych, bo ten jest w różnych systemach często podobny, ile logika, w ramach której instrumenty te są stosowane, i wartości,

którym mają służyć (Crelinsten, 2009). Właśnie ten wymiar, logika i wartości, jest w przypadku Polski i Azerbejdżanu fundamentalnie odmienny, i to on będzie stanowić główny przedmiot analizy w niniejszym rozdziale.

1. Praworządność a bezpieczeństwo: prawne i instytucjonalne wymiary systemów antyterrorystycznych Polski i Azerbejdżanu

Pierwszym wymiarem porównania jest definicja i zakres pojęcia terroryzmu w systemach prawnych obu państw. Polska definicja ustawowa przestępstwa o charakterze terrorystycznym, zawarta w art. 115 § 20 Kodeksu karnego, jest definicją celową, opartą na katalogu przestępstw połączonych klauzulą szczególnej intencji terrorystycznej, zastraszenia, wymuszenia lub destabilizacji (Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r., Kodeks karny, 1997, ze zmianami). Definicja ta, wzorowana na Decyzji ramowej UE z 2002 roku i Dyrektywie z 2017 roku, jest relatywnie precyzyjna i ograniczona do działań charakteryzujących się nie tylko obiektywną bezprawnością, lecz także subiektywną intencją terrorystyczną. Azerbejdżańska definicja terroryzmu, sformułowana w ustawie o walce z terroryzmem z 1999 roku i przepisach Kodeksu karnego, jest znacznie szersza i bardziej elastyczna, obejmuje wszelkie działania stwarzające zagrożenie dla bezpieczeństwa publicznego lub stabilności organów władzy, bez precyzyjnego katalogu kryminalizowanych zachowań i bez jasno sformułowanego wymogu specjalnej intencji terrorystycznej (Ustawa Republiki Azerbejdżanu o walce z terroryzmem, 1999). Schmid wskazuje, że szerokość definicji ustawowej terroryzmu jest jednym z kluczowych wskaźników ryzyka instrumentalizacji ustawodawstwa antyterrorystycznego: im szersza definicja, tym większa swoboda interpretacyjna organów stosujących prawo i tym wyższe ryzyko stosowania przepisów wobec zachowań niezwiązanych z rzeczywistym terroryzmem (Schmid, 2011). W azerbejdżańskim przypadku ta właśnie szerokość definicji, w połączeniu z brakiem niezależnego sądownictwa zdolnego do korygowania nadinterpretacji, jest jedną z fundamentalnych przyczyn instrumentalizacji prawa antyterrorystycznego wobec opozycji politycznej.

Szczególnie interesującym wymiarem porównawczym jest kwestia penalizacji przygotowawczych stadiów działalności terrorystycznej, tzw. preparatory offences. Tendencja do rozszerzania karalności na coraz wcześniejsze fazy aktywności terrorystycznej jest jednym z dominujących trendów w europejskim prawie antyterrorystycznym ostatnich dekad i nie jest wolna od kontrowersji z perspektywy zasad prawa karnego. Polska, implementując Dyrektywę UE z 2017 roku, rozszerzyła katalog kryminalizowanych zachowań o podróże w celach terrorystycznych, odbieranie szkoleń terrorystycznych i publiczne nawoływanie do terroryzmu, wszystkie te przepisy dotyczą zachowań, które nie wiążą się jeszcze z żadnym konkretnym aktem przemocy, lecz są uznawane za niebezpieczne stadia procesu radykalizacji i przygotowania do ataku (Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2017/541, 2017). Wilkinson wskazuje, że ta tendencja do antycypacyjnej kryminalizacji jest uzasadniona z perspektywy prewencji terrorystycznej, bo poczekanie na faktyczny atak oznacza w praktyce dopuszczenie do nieodwracalnych szkód, lecz wymaga szczególnie starannej gwarancji procesowej, by nie przekształcić się w penalizację poglądów i przekonań (Wilkinson, 2011). W Polsce przepisy dotyczące preparatory offences są poddane sądowej kontroli i interpretowane przez niezależne sądy, co stanowi istotną gwarancję ich proporcjonalnego stosowania. W Azerbejdżanie analogiczne przepisy, penalizujące nawoływanie do terroryzmu i publiczne uzasadnianie terroryzmu, są stosowane bez tego rodzaju gwarancji, i, jak dokumentuje Human Rights Watch, służą m.in. do kryminalizowania krytyki reżimu wyrażanej w mediach społecznościowych (Human Rights Watch, 2023).

Drugi wymiar porównania dotyczy procedur stosowania środków przymusu i inwigilacyjnych w działaniach antyterrorystycznych. W Polsce uprawnienia służb bezpieczeństwa do prowadzenia czynności operacyjnych ingerujących w sferę prywatności, podsłuchu, kontroli korespondencji, obserwacji, są co do zasady uzależnione od sądowej zgody, wyrażanej przez Sąd Okręgowy w Warszawie jako sąd właściwy do autoryzacji czynności operacyjnych ABW. Ustawa o działaniach antyterrorystycznych z 2016 roku przewiduje pewne wyjątki od tej zasady, w szczególności możliwość prowadzenia przez 3 miesiące bez zgody sądu kontroli operacyjnej wobec cudzoziemców podejrzanych o działalność terrorystyczną, co było przedmiotem krytyki ze strony Rzecznika Praw Obywatelskich i Komisji Weneckiej Rady Europy jako naruszenie standardów proporcjonalności (Komisja Wenecka Rady Europy, 2016). Niemniej polska zasada sądowej autoryzacji czynności operacyjnych jako reguła ogólna, z wyjątkami uzasadnionymi szczególnymi okolicznościami i ograniczonymi czasowo, odpowiada standardom demokratycznym opisywanym przez Born i Caparini jako warunek minimally adequate control (Born & Caparini, 2007). W Azerbejdżanie uprawnienia DTX do prowadzenia inwigilacji są de facto nieograniczone: ustawa o walce z terroryzmem zezwala na prowadzenie kontroli operacyjnej bez zewnętrznej autoryzacji przez czas nieokreślony wobec każdej osoby uznanej przez służby za zagrożenie terrorystyczne, co jest standardem zasadniczo sprzecznym z wymogami Artykułu 8 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, jak wielokrotnie stwierdzał ETPC w sprawach azerbejdżańskich (ECHR, 2022).

Trzeci wymiar porównawczy dotyczy przepisów regulujących zatrzymanie i tymczasowe aresztowanie w sprawach terrorystycznych. Polska ustawa o działaniach antyterrorystycznych z 2016 roku przewiduje możliwość zatrzymania osoby podejrzanej o terroryzm na 14 dni bez postanowienia sądu, co jest wyjątkiem od zasady ogólnej Kodeksu postępowania karnego, zgodnie z którą zatrzymanie bez postanowienia sądu może trwać najwyżej 48 godzin (Ustawa o

działaniach antyterrorystycznych, 2016). Przepis ten był szeroko krytykowany jako niezgodny z konstytucyjną zasadą nienaruszalności wolności osobistej i europejskim standardem bezzwłoczności sądowej kontroli zatrzymania, krytyka, która nie doprowadziła jednak do jego uchylenia. Niemniej nawet ten kontrowersyjny przepis wyznacza ścisłe ramy czasowe i podlega sądowej kontroli ex post. Azerbejdżańska praktyka zatrzymań w sprawach antyterrorystycznych jest w sposób fundamentalny odmienna: ETPC wydał w sprawach azerbejdżańskich liczne wyroki stwierdzające naruszenia Artykułu 5 Konwencji z powodu arbitralnych, przedłużonych zatrzymań bez sądowej kontroli, dokumentując przypadki przetrzymywania podejrzanych przez miesiące lub lata bez formalnego postawienia zarzutów lub bez dostępu do niezależnego obrońcy (ECHR, 2022). Pape wskazuje, że arbitralne zatrzymania i brutalne traktowanie podejrzanych o terroryzm są nie tylko naruszeniami praw człowieka, lecz kontrproduktywną strategią antyterrorystyczną, bo generują potencjalnych rekrutów dla organizacji terrorystycznych i alienują społeczności, z których terrorystów się rekrutuje (Pape, 2005).

Czwarty wymiar porównawczy dotyczy mechanizmów sądowej weryfikacji dowodów w sprawach terrorystycznych. W Polsce postępowania karne w sprawach terrorystycznych toczą się przed sądami powszechnymi, stosującymi standardy rzetelnego procesu określone w Kodeksie postępowania karnego i wymagane przez Europejską Konwencję Praw Człowieka. Oskarżeni mają prawo do obrońcy z wyboru lub z urzędu, do zapoznania się z zarzutami i dowodami, do kwestionowania zeznań świadków i opinii biegłych. Materiały niejawne zebrane metodami operacyjnymi mogą być wykorzystane jako dowód jedynie w trybie określonym przepisami szczególnymi i pod kontrolą sądu. Richardson wskazuje, że zdolność systemu prawnego do sądzenia terrorystów przy zachowaniu standardów rzetelnego procesu jest jednym z fundamentalnych testów demokratycznej praworządności w obliczu zagrożeń terrorystycznych, bo wyrok sądowy wydany z naruszeniem tych standardów jest nie tylko niesprawiedliwy, lecz prawnie wadliwy i może prowadzić do uwalniania sprawców zamachów z powodów proceduralnych (Richardson, 2006). W Azerbejdżanie niezależność sądów w sprawach terrorystycznych jest, jak dokumentuje Komisja Wenecka i ETPC, głęboko problematyczna: wyroki skazujące w procesach antyterrorystycznych nierzadko opierają się na zeznaniach wymuszonych podczas przesłuchań pozbawionych gwarancji procesowych i nie mogą być skutecznie zakwestionowane przez obronę w warunkach ograniczonego dostępu do akt i zależnego od władzy wykonawczej sądownictwa.

Piąty wymiar porównawczy, może najbardziej znaczący z perspektywy długoterminowej skuteczności obu systemów, dotyczy wymiaru prewencyjnego i społecznego działalności antyterrorystycznej. Polska strategia antyterrorystyczna, wzorowana na modelu czterech P Unii Europejskiej, formalnie uwzględnia prewencję jako jeden z filarów systemu, obok ścigania, ochrony i reagowania. W praktyce jednak programy prewencji radykalizacji w Polsce są dopiero w fazie wczesnego rozwoju i znacznie ustępują zaawansowaniem analogicznym programom w Niemczech, Francji, Niderlandach czy krajach skandynawskich. Bjørgo wskazuje, że skuteczna prewencja radykalizacji wymaga wieloletnich inwestycji w infrastrukturę społeczną i budowania zaufania między społecznościami podatnymi na radykalizację a instytucjami państwowymi, i że nie ma tu drogi na skróty (Bjørgo, 2005). Polska, nie doświadczywszy dotąd masowego zjawiska domowej radykalizacji, miała mniej bodźców do rozwijania tego wymiaru antyterroryzmu, co jest jednak rozumowaniem myślącym wstecz, bo najskuteczniejsza prewencja jest tą przeprowadzoną zanim zagrożenie w pełni się zmaterializuje. Azerbejdżan, jak wskazywaliśmy w rozdziale poprzednim, konsekwentnie pomija wymiar prewencyjny na rzecz czysto represyjnego podejścia, co Sageman kwalifikuje jako strategiczny błąd w walce z religijnym radykalizmem, bo represja bez prewencji tworzy warunki dla kolejnych cykli radykalizacji (Sageman, 2004).

Szósty wymiar porównawczy dotyczy ochrony praw ofiar terroryzmu, aspektu, który w tradycyjnych komparatystycznych analizach systemów antyterrorystycznych bywa niesłusznie marginalizowany. Polska, implementując Dyrektywę UE 2017/541, jest zobowiązana do zapewnienia ofiarom aktów terrorystycznych szczególnej ochrony i wsparcia, obejmującego dostęp do pomocy medycznej, psychologicznej i prawnej, ochronę w postępowaniu karnym i prawo do odszkodowania. Standardy te odzwierciedlają europejską orientację na ofiarę jako centralny podmiot systemu antyterrorystycznego, nie tylko na abstrakcyjne bezpieczeństwo państwa. Azerbejdżańskie przepisy dotyczące praw ofiar terroryzmu są formalnie obecne w ustawie o walce z terroryzmem, lecz ich praktyczna implementacja jest ograniczona, co jest wyrazem szerszej tendencji do traktowania bezpieczeństwa jako wartości zbiorowej i państwowej, kosztem indywidualnych praw pokrzywdzonych. Cronin wskazuje, że systemy antyterrorystyczne, które traktują ofiary terroryzmu jedynie jako statystykę incydentów, a nie jako podmioty wymagające szczególnej opieki i zadośćuczynienia, tracą ważny wymiar społecznej legitymizacji (Cronin, 2009).

Podsumowując porównanie podejść prawnych i instytucjonalnych, można sformułować syntetyczną ocenę w kilku wymiarach. W zakresie precyzji definicji i proporcjonalności sankcji: Polska prezentuje model bliższy standardom europejskim, relatywnie precyzyjna definicja, osadzona w systemie unijnym, uzupełniona gwarancjami procesowymi; Azerbejdżan, model z szeroką definicją, tworzącą przestrzeń dla instrumentalizacji. W zakresie sądowej kontroli nad działaniami operacyjnymi: Polska, formalnie rozbudowany system sądowej autoryzacji z kontrowersjami dotyczącymi wyjątków; Azerbejdżan, brak realnej sądowej kontroli. W zakresie rzetelności procesów sądowych w sprawach terrorystycznych:

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

Polska, standardy rzetelnego procesu stosowane z pewnymi napięciami wynikającymi ze specyfiki spraw niejawnych; Azerbejdżan, systematyczne naruszenia standardów rzetelnego procesu dokumentowane przez ETPC. W zakresie wymiaru prewencyjnego: Polska, prewencja formalnie uwzględniona, lecz operacyjnie niedorozwinięta; Azerbejdżan, prewencja zasadniczo nieobecna w praktyce. Hoffman formułuje w tym kontekście konkluzję, z którą trudno się nie zgodzić: system antyterrorystyczny, który ignoruje wymiar prewencyjny i prawa człowieka, może odnosić taktyczne sukcesy operacyjne, lecz jest strategicznie skazany na porażkę, bo niszczy warunki społecznego zaufania, bez których skuteczna walka z terroryzmem jest niemożliwa (Hoffman, 2006).

2. Integracja w strukturach bezpieczeństwa jako determinanta skuteczności antyterrorystycznej

Współpraca międzynarodowa w zwalczaniu terroryzmu jest dziś jednym z najważniejszych wymiarów każdego krajowego systemu antyterrorystycznego, co wynika wprost z transnarodowego charakteru współczesnych zagrożeń terrorystycznych. Organizacje terrorystyczne działające przez granice państwowe, finansujące się z rozproszonych sieci, rekrutujące w dziesiątkach krajów i planujące ataki z odległych baz operacyjnych nie mogą być skutecznie zwalczane przez izolowane działania pojedynczych państw, wymagają skoordynowanej, wielostronnej odpowiedzi opartej na efektywnej wymianie informacji wywiadowczych, wzajemnej pomocy prawnej i harmonizacji standardów operacyjnych. Crelinsten wskazuje, że jakość multilateralnej współpracy antyterrorystycznej jest jednym z najbardziej diagnostycznych wskaźników dojrzałości całego systemu, i że państwa dysponujące lepszymi sieciami współpracy mają strukturalną przewagę w zapobieganiu atakom i ściganiu sprawców (Crelinsten, 2009). Zestawienie polskich i azerbejdżańskich możliwości w zakresie współpracy międzynarodowej ujawnia jedną z najgłębszych asymetrii między badanymi systemami.

Polska współpraca międzynarodowa w dziedzinie zwalczania terroryzmu jest realizowana na kilku wzajemnie uzupełniających się poziomach, z których każdy wnosi specyficzne zasoby i możliwości operacyjne. Poziom unijny jest pod względem intensywności i instytucjonalizacji najważniejszy. Europol, Agencja Unii Europejskiej ds. Współpracy Organów Ścigania, stanowi centralną platformę wymiany informacji wywiadowczych i operacyjnych w sprawach terrorystycznych między państwami członkowskimi UE. Polska jest aktywnym uczestnikiem operacyjnych projektów Europolu dotyczących terroryzmu, przede wszystkim Jednostki ds. Zgłaszania Treści Internetowych (IRU), zajmującej się monitorowaniem i zgłaszaniem do usunięcia dżihadystycznych treści propagandowych w mediach społecznościowych, oraz projektów analizujących przepływy zagranicznych bojowników. Baza danych Europolu zawierająca informacje o osobach podejrzanych o działalność terrorystyczną, dostępna dla wszystkich państw członkowskich, jest jednym z kluczowych instrumentów operacyjnych polskiej Straży Granicznej i ABW w identyfikowaniu osób stanowiących zagrożenie terrorystyczne przy przekraczaniu polskich granic. Eurojust, Agencja Unii Europejskiej ds. Współpracy Wymiarów Sprawiedliwości w Sprawach Karnych, ułatwia koordynację postępowań karnych w sprawach terrorystycznych prowadzonych równolegle w kilku jurysdykcjach, co jest szczególnie ważne w sprawach zagranicznych bojowników powracających do Europy przez kilka krajów tranzytowych. Hoffman wskazuje, że ta wielopoziomowa sieć instytucji unijnych tworzy efekt synergii nieosiągalny dla żadnego z państw członkowskich działającego w izolacji (Hoffman, 2006).

Centrum Analizy Wywiadowczej UE (INTCEN) jest instytucją o szczególnym znaczeniu dla polskiego systemu antyterrorystycznego, bo dostarcza strategicznych ocen zagrożeń terrorystycznych opartych na syntezie informacji wywiadowczych ze wszystkich państw członkowskich i ze współpracujących partnerów pozaunijnych. Polska, jako kraj graniczny UE z bezpośrednim sąsiedztwem niestabilnego Wschodu, wnosi do wspólnych ocen INTCEN specyficzną wiedzę i perspektywę, której inne państwa nie mają, co daje jej pewne nieformalne wpływy w kształtowaniu unijnych priorytetów antyterrorystycznych. Koordynator ds. Zwalczania Terroryzmu UE, działający przy Sekretarzu Generalnym Rady UE, koordynuje implementację unijnej strategii antyterrorystycznej przez państwa członkowskie i ułatwia wymianę doświadczeń i dobrych praktyk, co dla Polski, jako relatywnie mniej doświadczonego kraju w zwalczaniu terroryzmu niż np. Francja czy Wielka Brytania, jest istotnym źródłem instytucjonalnego uczenia się.

Na poziomie NATO Polska uczestniczy w mechanizmach wymiany informacji wywiadowczych Sojuszu w zakresie zagrożeń terrorystycznych, a jej jednostki kontrterrorystyczne są interoperacyjne ze strukturami sojuszniczymi dzięki wspólnym standardom szkolenia i wyposażenia. Doświadczenia polskich kontyngentów w Afganistanie i Iraku dostarczyły polskim służbom antyterrorystycznym bezcennej wiedzy operacyjnej o metodach działania organizacji dżihadystycznych, wiedzy, którą trudno byłoby uzyskać w inny sposób niż przez bezpośredni udział w operacjach. Bilateralna współpraca antyterrorystyczna z głównymi partnerami w NATO, przede wszystkim ze Stanami Zjednoczonymi, Niemcami i Wielką Brytanią, obejmuje wymianę oficerów łącznikowych, wspólne ćwiczenia i szkolenia, wymianę danych wywiadowczych na zasadzie dwustronnych porozumień, które w przypadku USA sięgają głębiej niż wielostronne mechanizmy sojusznicze. Crelinsten wskazuje, że bilateralne partnerstwa wywiadowcze, szczególnie ze Stanami Zjednoczonymi, dysponującymi globalnymi zdolnościami zbierania informacji wywiadowczych, są często ważniejszym źródłem informacji operacyjnych niż formalne struktury multilateralne (Crelinsten, 2009). Polska, będąca jednym z bliskich partnerów USA w regionie, korzysta z tej współpracy w stopniu, który trudno do końca

ocenić ze względu na niejawny charakter relacji wywiadowczych, lecz który jest bez wątpienia istotnym elementem całości polskich zdolności antyterrorystycznych.

Polska uczestniczy również w regionalnych formatach współpracy antyterrorystycznej, w tym w Grupie Salzburskiej, nieformalnym forum ministrów spraw wewnętrznych państw Europy Środkowej i Wschodniej, oraz w Konferencji Policji Środkowoeuropejskiej (CEPOL), zapewniającej szkolenia i wymianę ekspertów między służbami policyjnymi państw regionu. Te regionalne formaty są mniej spektakularne niż wielkie struktury unijne i sojusznicze, lecz wnoszą specyficzną wartość: wiedzę o regionalnych wzorcach zagrożeń i sieciach przestępczych, której systemy globalne nie są w stanie adekwatnie uchwycić. Bjørgo wskazuje, że regionalna współpraca antyterrorystyczna jest szczególnie efektywna w zwalczaniu zagrożeń o regionalnym charakterze, takich jak radykalne grupy rekrutujące z konkretnych społeczności diaspory lub siatki przemytnicze obsługujące transport bojowników (Bjørgo, 2005). Dla Polski, borykającej się z zagrożeniem operacji hybrydowych ze strony Rosji i Białorusi, regionalna współpraca z krajami bałtyckimi i innymi państwami frontowymi NATO ma szczególne znaczenie strategiczne.

Azerbejdżańska współpraca międzynarodowa w zwalczaniu terroryzmu jest zorganizowana na zasadniczo odmiennych zasadach i w zasadniczo odmiennych ramach instytucjonalnych, co bezpośrednio odzwierciedla geopolityczną pozycję kraju i jego relacje z głównymi mocarstwami regionalnymi. Najważniejszą platformą wielostronnej współpracy antyterrorystycznej dostępnej dla Azerbejdżanu jest Regionalny Węzeł Antyterrorystyczny Szanghajskiej Organizacji Współpracy (RATS SCO), lecz Azerbejdżan nie jest członkiem SCO, oraz mechanizmy antyterrorystyczne w ramach Wspólnoty Niepodległych Państw, do których Azerbejdżan należy. Centrum Antyterrorystyczne WNP, z siedzibą w Moskwie, jest nominalnie platformą koordynacji działań antyterrorystycznych państw-członków WNP, lecz jego faktyczna skuteczność jest ograniczona zarówno przez nierówność potencjałów między Rosją a pozostałymi państwami, jak i przez napięcia polityczne między członkami. Sageman wskazuje, że struktury bezpieczeństwa zdominowane przez jedno mocarstwo regionalne mają tendencję do odzwierciedlania interesów bezpieczeństwa tego mocarstwa, nie zaś wspólnych interesów wszystkich uczestników (Sageman, 2004). W przypadku Centrum Antyterrorystycznego WNP oznacza to, że priorytety operacyjne i definicje zagrożeń terrorystycznych są w znacznej mierze kształtowane przez rosyjską optykę bezpieczeństwa.

Bilateralna współpraca antyterrorystyczna Azerbejdżanu z Turcją jest jedną z najintensywniejszych i najważniejszych relacji w tej dziedzinie. Azerbejdżan i Turcja łączą nie tylko więzi etniczne, językowe i kulturowe, lecz ścisła współpraca wojskowa i wywiadowcza, zamanifestowana w spektakularny sposób podczas 44-dniowego konfliktu z Armenią w 2020 roku, gdzie tureckie drony Bayraktar TB2 i tureccy doradcy wojskowi odegrali kluczową rolę w azerbejdżańskim zwycięstwie. W dziedzinie antyterroryzmu turecko-azerbejdżańska współpraca obejmuje wymianę informacji wywiadowczych, wspólne szkolenia jednostek specjalnych i koordynację w zakresie monitorowania i neutralizowania zagrożeń ze strony organizacji terrorystycznych aktywnych w obu krajach, w tym przede wszystkim sieci dżihadystycznych i Partii Pracujących Kurdystanu (PKK). Cornell wskazuje, że ta współpraca jest jednym z filarów azerbejdżańskiej polityki bezpieczeństwa i w wielu wymiarach zastępuje wielostronne mechanizmy bezpieczeństwa, do których Azerbejdżan nie ma dostępu (Cornell, 2011). Jej słabością jest jednak to, że jest oparta wyłącznie na relacji bilateralnej i nie tworzy tak gęstej sieci wzajemnych zobowiązań i wspólnych standardów, jak członkostwo w NATO i UE.

Współpraca antyterrorystyczna Azerbejdżanu z Zachodem, ze Stanami Zjednoczonymi i państwami Europy Zachodniej, ma charakter instrumentalny i jest determinowana przede wszystkim przez strategiczne znaczenie azerbejdżańskiej infrastruktury energetycznej i geopolityczne znaczenie kraju jako buforowego państwa między Rosją a Iranem. Po 11 września Azerbejdżan aktywnie wspierał operacje antyterrorystyczne w Afganistanie, udostępniając przestrzeń powietrzną i tranzytowe korytarze logistyczne dla koalicji NATO, co było ważnym elementem budowania relacji z zachodnimi partnerami. Ta współpraca była jednak przede wszystkim operacyjna i logistyczna, a nie normatywna: nie prowadziła do istotnego zbliżenia standardów azerbejdżańskiego systemu antyterrorystycznego do zachodnich demokratycznych norm. Wilkinson wskazuje, że współpraca antyterrorystyczna z państwami autorytarnymi jest dla demokracji permanentnym dylematem: dostęp do informacji wywiadowczych i operacyjnych może uzasadniać pragmatyczne partnerstwo, lecz legitymizowanie represyjnych praktyk partnerów podważa wiarygodność demokratycznych wartości (Wilkinson, 2011). Stany Zjednoczone i ich europejscy sojusznicy konsekwentnie wybierali pragmatyczne partnerstwo z Azerbejdżanem, co ma swoje strategiczne uzasadnienie, lecz niesie ze sobą określone koszty normatywne.

Współpraca antyterrorystyczna Azerbejdżanu z Izraelem jest kolejnym ważnym wymiarem bilateralnych relacji w tej dziedzinie. Azerbejdżan jest jednym z największych nabywców izraelskiego sprzętu wojskowego i technologii bezpieczeństwa, w tym systemów bezzałogowych, sprzętu inwigilacyjnego i oprogramowania analitycznego. Kontrowersyjne raporty organizacji praw człowieka, dokumentujące wykorzystanie przez azerbejdżańskie służby bezpieczeństwa oprogramowania Pegasus grupy NSO do inwigilacji dziennikarzy i opozycjonistów, wskazują, że technologie zakupione w Izraelu są stosowane zarówno do celów antyterrorystycznych, jak i do inwigilacji politycznej (Amnesty International,

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

2023). To podwójne zastosowanie, instrumentu antyterrorystycznego i narzędzia represji politycznych, jest charakterystyczną patologią systemów, w których brak demokratycznej kontroli nad służbami bezpieczeństwa pozwala na niekontrolowane rozszerzanie zakresu stosowania technologii inwigilacyjnych.

Warto w tym miejscu sformułować kilka obserwacji dotyczących strukturalnych różnic między polskim a azerbejdżańskim modelem współpracy międzynarodowej w zwalczaniu terroryzmu. Różnica pierwsza: głębokość integracji. Polska jest głęboko zintegrowana z wielostronnymi strukturami antyterrorystycznymi, UE, NATO, Schengen, które wyznaczają standardy operacyjne, zapewniają dostęp do wspólnych baz danych wywiadowczych i tworzą mechanizmy wzajemnego uczenia się. Azerbejdżan funkcjonuje przede wszystkim w bilateralnych relacjach i w słabych strukturach regionalnych WNP. Różnica druga: charakter norm. Polska współpraca jest osadzona w systemie demokratycznych norm i standardów praw człowieka, Europolu, Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, unijnych dyrektywach. Azerbejdżańska współpraca jest w znacznej mierze wolna od takich normatywnych ograniczeń. Różnica trzecia: potencjał asymetryczny. Polska, jako kraj o rozbudowanej granicy zewnętrznej UE, ma unikalną pozycję w systemie unijnym i może wnosić specyficzną wartość do wspólnych działań. Azerbejdżan, jako dostawca energii i bufor geopolityczny, ma instrumentalne znaczenie dla zachodnich partnerów, lecz pozycja ta jest nietrwała i zależna od koniunktury energetycznej i geopolitycznej. Crelinsten podsumowuje tę asymetrię konstatacją, że wielostronne systemy bezpieczeństwa oparte na demokratycznych normach są w długim horyzoncie bardziej stabilne i skuteczne niż systemy oparte na bilateralnych transakcjach instrumentalnych, bo te ostatnie są podatne na zmiany priorytetów politycznych i ekonomicznych partnerów (Crelinsten, 2009).

Nie można w tym kontekście pominąć rosnącego znaczenia wymiaru cybernetycznego współpracy antyterrorystycznej, wymiaru, który jeszcze dekadę temu był marginalny, a dziś staje się jednym z kluczowych pól współpracy wywiadowczej i operacyjnej. Polska uczestniczy w unijnych i sojuszniczych mechanizmach cyberbezpieczeństwa, w tym w Agencji Unii Europejskiej ds. Cyberbezpieczeństwa (ENISA), Centrum Doskonałości ds. Cyberobrony NATO (NATO CCDCOE) z siedzibą w Tallinie, a także w wymianie informacji o incydentach cybernetycznych w ramach sieci CSIRT. Te mechanizmy są szczególnie ważne w kontekście zagrożenia atakami cyberterrorystycznymi na infrastrukturę krytyczną, elektrownie, systemy wodociągowe, sieci finansowe, które są uznawane za jedno z najpoważniejszych zagrożeń bezpieczeństwa XXI wieku. Azerbejdżan, nie będąc członkiem ani UE, ani NATO, nie ma dostępu do tych zaawansowanych mechanizmów współpracy cybernetycznej, co stawia go w pozycji strukturalnie słabszej w obliczu cyberterrorystycznych zagrożeń. Schmid wskazuje, że współpraca w zakresie cyberbezpieczeństwa i cyberterroryzmu jest jedną z tych dziedzin, gdzie asymetria między państwami zintegrowanymi z zachodnimi strukturami a pozostałymi będzie w najbliższej dekadzie narastać najszybciej (Schmid, 2011).

3. Adaptacja wobec ewoluujących zagrożeń: kierunki reformy systemów antyterrorystycznych

Analiza aktualnych wyzwań i perspektyw doskonalenia systemów antyterrorystycznych wymaga szczególnej wrażliwości na dynamikę zmian środowiska zagrożeń, bo właśnie ta dynamika jest głównym motorem ewolucji systemów antyterrorystycznych i wyznacza granice ich adekwatności. Terroryzm nie jest zjawiskiem statycznym: jego formy, nosiciele, metody i ideologie ewoluują w odpowiedzi na działania antyterrorystyczne, zmiany technologiczne i przemiany polityczne w skali globalnej. Rapoport wskazuje, że każda skuteczna kampania antyterrorystyczna tworzy nowe warunki, które generują nowe formy terroryzmu, co oznacza, że systemy antyterrorystyczne muszą być zaprojektowane jako struktury zdolne do ciągłej adaptacji, a nie jako rozwiązania finalne (Rapoport, 2004). Ta perspektywa dynamiczna jest kluczowa zarówno dla oceny obecnego stanu obu systemów, jak i dla identyfikacji kierunków ich pożądanego rozwoju.

Polska stoi przed kilkoma nakładającymi się wyzwaniami antyterrorystycznymi, których konfiguracja jest specyficzna dla polskiego kontekstu geopolitycznego i społecznego. Pierwszym i prawdopodobnie najpoważniejszym wyzwaniem jest adaptacja do zagrożeń hybrydowych, w których terroryzm jest jednym z elementów szerszego spektrum destabilizacyjnych działań, obok dezinformacji, cyberataków, operacji wpływu i instrumentalizacji migracji. Rosyjska inwazja na Ukrainę w 2022 roku dramatycznie zmieniła środowisko zagrożeń dla Polski, tworząc nowe wektory potencjalnych zagrożeń terrorystycznych: od ataków na polską infrastrukturę krytyczną wspierającą Ukrainę, przez potencjalne ataki na polskich żołnierzy uczestniczących w szkoleniach ukraińskich, po ryzyko infiltracji przez rosyjskie służby specjalne próbujące destabilizować polskie zaplecze logistyczne wsparcia dla Ukrainy. Kaldor wskazuje, że hybrydowa natura współczesnych konfliktów sprawia, że granica między terroryzmem, dywersją, sabotażem i wojną de facto zanika, i że systemy antyterrorystyczne zaprojektowane z myślą o klasycznym terroryzmie dżihadystycznym mogą być nieadekwatne do wyzwań hybrydowych (Kaldor, 2012). Adaptacja polskiego systemu antyterrorystycznego do tej nowej rzeczywistości, zarówno w wymiarze prawnym, jak i operacyjnym i koordynacyjnym, jest zadaniem pilnym i wymagającym znacznych inwestycji instytucjonalnych.

Drugie wyzwanie dla polskiego systemu antyterrorystycznego dotyczy fenomenu «samotnych wilków» i osób zradykalizowanych online, zagrożenia, które wymaga zasadniczo odmiennych narzędzi prewencyjnych niż tradycyjny terroryzm organizacyjny. Polskie służby bezpieczeństwa, dysponujące relatywnie dobrze rozwiniętymi

zdolnościami do penetracji i rozkładu zorganizowanych grup terrorystycznych, mają znacznie ograniczone możliwości wczesnej identyfikacji osób radykalizujących się samodzielnie przez Internet bez kontaktu z żadną siatką organizacyjną. Bjørgo wskazuje, że skuteczne zarządzanie tym zagrożeniem wymaga rozbudowanych programów prewencji radykalizacji, angażujących szkoły, ośrodki pomocy społecznej, platformy cyfrowe i wspólnoty wyznaniowe, których Polska jak dotąd nie rozwinęła w wystarczającym stopniu (Bjørgo, 2005). Unijna inicjatywa Radicalisation Awareness Network (RAN) dostarcza polskim służbom i instytucjom cennych metodyk i dobrych praktyk w tej dziedzinie, lecz ich praktyczna implementacja wymaga krajowych inwestycji i koordynacji, które dotychczas były niedostateczne.

Trzecim wyzwaniem jest kwestia powracających zagranicznych bojowników, choć w polskim przypadku skala tego zjawiska jest znacznie mniejsza niż we Francji, Belgii czy Niemczech. Polska nie odnotowała masowego napływu własnych obywateli do szeregów ISIS, co jest efektem zarówno silnej świeckości polskiego społeczeństwa, jak i relatywnie niskiej liczebności i dobrego zintegrowania muzułmańskiej mniejszości w Polsce. Niemniej ryzyko powrotu do Polski przez terytorium polskie bojowników z krajów, których obywatele masowo zasilali ISIS, w tym z Azerbejdżanu i innych państw postsowieckich, jest realne i wymagające bieżącego monitorowania. Polska Straż Graniczna, korzystając z Systemu Informacyjnego Schengen i baz Europolu, jest wyposażona w narzędzia do identyfikowania takich osób przy przekraczaniu granicy, lecz ich skuteczność zależy od jakości i aktualności informacji wprowadzanych do baz przez inne państwa, co jest procesem wciąż niedoskonałym.

Czwartym wyzwaniem dla polskiego systemu antyterrorystycznego jest kwestia ochrony przestrzeni cyfrowej przed cyberterrorystycznymi atakami na infrastrukturę krytyczną. Polska energetyka, transport, systemy wodociągowe i sektor finansowy są potencjalnymi celami cyberataków, które, choć przeprowadzane bez fizycznej przemocy, mogą wywierać skutki porównywalne z tradycyjnymi zamachami terrorystycznymi. Powołanie Centrum Cyberbezpieczeństwa NASK i wzmocnienie zdolności Rządowego Centrum Bezpieczeństwa w zakresie reagowania na cyberincydenty są krokami w dobrym kierunku, lecz tempo narastania zagrożeń cybernetycznych przewyższa tempo budowania zdolności obronnych, co jest jedną z fundamentalnych dysproporcji polskiego systemu bezpieczeństwa w tej dziedzinie. Lyon wskazuje, że cyfryzacja infrastruktury krytycznej tworzy nowe wektory zagrożeń szybciej, niż mogą za nimi nadążyć systemy ochrony, i że kluczem jest budowanie odporności przez redundancję i segmentację, a nie jedynie przez perfekcjonowanie mechanizmów reaktywnych (Lyon, 2001).

Piątym, nieco paradoksalnym wyzwaniem dla polskiego systemu antyterrorystycznego jest utrzymanie demokratycznych standardów kontroli nad służbami antyterrorystycznymi w warunkach narastającego poczucia zagrożenia. Doświadczenia ostatniej dekady pokazały, że demokratyczne państwa pod presją zagrożeń terrorystycznych i hybrydowych mają tendencję do rozszerzania uprawnień służb bezpieczeństwa, co jest zrozumiałe operacyjnie, lecz niesie ryzyko erozji standardów ochrony praw obywatelskich. Polska kontrowersja wokół ustawy o działaniach antyterrorystycznych z 2016 roku jest pod tym względem ilustratywna: poczucie zagrożenia terrorystycznego i hybrydowego tworzy polityczne warunki, w których trudno kwestionować rozszerzanie uprawnień służb bezpieczeństwa bez narażania się na zarzut lekceważenia bezpieczeństwa. Wilkinson formułuje ten dylemat z całą ostrością: demokratyczne państwo, które rezygnuje z demokratycznych standardów w imię bezpieczeństwa, podważa samą rację bytu systemu wartości, który ma chronić (Wilkinson, 2011). To napięcie jest stałym wyzwaniem dla polskiego systemu antyterrorystycznego, i jego rozwiązanie wymaga zarówno instytucjonalnych gwarancji, jak i dojrzałości politycznej po stronie aktorów systemu.

Wyzwania stojące przed azerbejdżańskim systemem antyterrorystycznym mają zasadniczo odmienny charakter, i co do nich warto zachować analityczną precyzję, odróżniając wyzwania wynikające z obiektywnych cech środowiska zagrożeń od wyzwań, które są wytworem samego systemu i jego patologii. Do pierwszej kategorii należy przede wszystkim zagrożenie religijnym radykalizmem i dżihadystycznym terrorystycznym, które jest dla Azerbejdżanu realnym i obiektywnym problemem. Sąsiedztwo niestabilnego Kaukazu Północnego, obecność irańskich siatek wpływu, wysoka liczba azerbejdżańskich bojowników ISIS i ryzyko ich powrotu, wszystkie te czynniki tworzą realny krajobraz zagrożeń, z którymi azerbejdżański system antyterrorystyczny musi sobie radzić. Sageman wskazuje, że skuteczna odpowiedź na zagrożenie dżihadystycznym terroryzmem wymaga kombinacji represji wobec aktywnych sieci terrorystycznych i prewencji adresującej warunki radykalizacji, i że żadna z tych ścieżek nie jest wystarczająca samodzielnie (Sageman, 2004). Azerbejdżański system, skoncentrowany na represji kosztem prewencji, jest pod tym względem strukturalnie nieadekwatny do długoterminowych wymagań.

Do drugiej kategorii wyzwań azerbejdżańskiego systemu, tych, które są wytworem samego systemu, należy przede wszystkim instrumentalizacja przepisów antyterrorystycznych wobec opozycji politycznej i społeczeństwa obywatelskiego. Cronin wskazuje, że systemy antyterrorystyczne, które tracą zdolność do odróżniania rzeczywistych terrorystów od politycznych przeciwników reżimu, tracą jednocześnie zdolność do skutecznego zwalczania terroryzmu, bo zasoby operacyjne i wywiadowcze są marnowane na inwigilację i represjonowanie osób niestanowiących żadnego zagrożenia terrorystycznego, zamiast być koncentrowane na rzeczywistych zagrożeniach (Cronin, 2009). To nie jest jedynie problem

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

etyczny i prawny, jest to problem strategiczny, bo obniża skuteczność operacyjną systemu i prowadzi do systematycznej alokacji zasobów do politycznie pożądanych, lecz antyterrorystycznie bezproduktywnychzadań.

Perspektywy doskonalenia azerbejdżańskiego systemu antyterrorystycznego w kierunku standardów demokratycznych są, jak wskazywaliśmy w poprzednim rozdziale, ograniczone przez strukturalne bariery wynikające z charakteru azerbejdżańskiego systemu politycznego. Niemniej warto wskazać na kilka obszarów, w których cząstkowe reformy funkcjonalne są zarówno pożądane, jak i, przynajmniej potencjalnie, możliwe. Pierwszym takim obszarem jest precyzacja definicji ustawowej terroryzmu i ograniczenie jej interpretacyjnej elastyczności przez judykaturę, co wymagałoby wprowadzenia bardziej precyzyjnych przepisów i, przede wszystkim, ich stosowania przez niezależne sądy. Drugim obszarem jest wzmocnienie programów prewencji radykalizacji, które mogłyby być realizowane przez instytucje edukacyjne i religijne przy zaangażowaniu społeczeństwa obywatelskiego, choć implementacja tego zalecenia w warunkach azerbejdżańskich jest trudna ze względu na brak niezależnego społeczeństwa obywatelskiego zdolnego do partnerskiej roli. Trzecim obszarem jest wzmocnienie zdolności prawnych i operacyjnych w zakresie przeciwdziałania finansowaniu terroryzmu, co jest obszarem, gdzie interesy azerbejdżańskich władz i zachodnich partnerów mogą być zbieżne i gdzie perspektywa technicznych reform jest realniejsza niż w dziedzinie demokratyzacji systemu. Hoffman wskazuje, że reformy sektora bezpieczeństwa są najbardziej prawdopodobne w tych obszarach, gdzie możliwa jest zbieżność interesów między reformatorami a beneficjentami istniejącego systemu, co w przypadku Azerbejdżanu ogranicza przestrzeń reform do wymiarów technicznych i funkcjonalnych, z pominięciem wymiaru demokratyzacji (Hoffman, 2006).

Wnioski. Perspektywa porównawcza, zestawiająca polskie i azerbejdżańskie wyzwania i perspektywy doskonalenia systemów antyterrorystycznych, pozwala sformułować kilka generalizacji analitycznych o potencjalnie szerszym zasięgu. Po pierwsze: skuteczność systemu antyterrorystycznego jest nierozerwalnie związana z jakością demokratycznego zarządzania sektorem bezpieczeństwa, bo systemy pozbawione demokratycznej kontroli tracą zdolność do odróżniania rzeczywistych zagrożeń od politycznie wygodnych celów represji. Po drugie: multilateralna współpraca w ramach demokratycznych struktur wielostronnych jest strukturalnym mnożnikiem zdolności antyterrorystycznych, dostarcza informacji wywiadowczych, standardów operacyjnych i mechanizmów koordynacyjnych niedostępnych dla systemów izolowanych lub opartych wyłącznie na bilateralnych transakcjach. Po trzecie: prewencja radykalizacji jest warunkiem koniecznym długoterminowej skuteczności antyterroryzmu, i jej zaniedbanie skazuje systemy czysto represyjne na permanentną reaktywność wobec zagrożeń, których źródeł nie adresują. Po czwarte: zachowanie demokratycznych standardów praworządności w działaniach antyterrorystycznych jest nie luksusem, lecz wymogiem skuteczności, bo systemy, które sięgają po metody terrorystyczne w walce z terroryzmem, tracą moralną i polityczną legitymizację niezbędną do budowania społecznego zaufania będącego fundamentem każdego skutecznego systemu bezpieczeństwa. Polska i Azerbejdżan ilustrują te tezy z niezwykłą wyrazistością, i ich zestawienie jest, na nasz pogląd, jednym z najcenniejszych analitycznie ćwiczeń komparatystycznych w dziedzinie studiów nad terroryzmem i bezpieczeństwem wewnętrznym.

Oświadczenie dotyczące wykorzystania sztucznej inteligencji (AI) i technologii wspomaganych przez AI. Podczas przygotowywania artykułu wykorzystano model językowy sztucznej inteligencji OpenAI jako narzędzie pomocnicze do opracowania językowego i stylistycznego tekstu, strukturyzacji poszczególnych fragmentów artykułu oraz formatowania opisów bibliograficznych, angielskiego tłumaczenia streszczenia i wykazu literatury. Technologie sztucznej inteligencji zastosowano przy opracowywaniu wstępnych elementów strukturalnych artykułu, a także poszczególnych fragmentów tekstu głównego pod kątem redakcyjnym i stylistycznym. Wybór i analiza źródeł naukowych, analiza materiałów normatywnych oraz formułowanie argumentacji naukowej, wniosków i propozycji zostały przeprowadzone przez autorów samodzielnie. Wszystkie wyniki uzyskane za pomocą narzędzi sztucznej inteligencji poddano dodatkowej weryfikacji poprzez analizę przepisów ukraińskiego prawa postępowania karnego, źródeł naukowych oraz praktyki organów ścigania. Wykorzystanie technologii sztucznej inteligencji nie wpłynęło na niezależność wniosków naukowych autorów ani nie zadecydowało o wynikach badania.

Konflikt interesów. Autorzy są redaktorem naczelnym i członkiem rady redakcyjnej czasopisma. Aby zapewnić niezależność procesu redakcyjnego, manuskrypt został zrecenzowany przez redaktora, który nie miał konfliktu interesów z autorami. Autorzy nie brali udziału w wyborze recenzentów, procesie recenzowania ani w decyzji o publikacji artykułu. Manuskrypt został poddany standardowej procedurze recenzji podwójnie ślepej (double-blind review).

Autor oświadcza, że w związku z niniejszym badaniem nie występuje konflikt interesów, w tym jakiekolwiek powiązania finansowe, osobiste, związane z autorstwem lub inne, które mogłyby wpłynąć na przebieg badań oraz wyniki przedstawione w niniejszym artykule.

LITERATURA:

1. Amnesty International. (2023). *Azerbaijan 2022 annual report.* Amnesty International Ltd.

2. Bjørgo, T. (Ed.). (2005). *Root causes of terrorism: Myths, reality and ways forward.* Routledge.

3. Born, H., & Caparini, M. (Eds.). (2007). *Democratic control of intelligence services: Containing rogue elephants.* Ashgate.

4. Cornell, S. E. (2011). *Azerbaijan since independence.* M.E. Sharpe.

5. Crelinsten, R. (2009). *Counterterrorism.* Polity Press.
6. Crenshaw, M. (1981). The causes of terrorism. *Comparative Politics, 13*(4), 379–399.
7. Cronin, A. K. (2009). *How terrorism ends: Understanding the decline and demise of terrorist campaigns.* Princeton University Press.
8. Decyzja ramowa Rady 2002/475/WSiSW z dnia 13 czerwca 2002 r. w sprawie zwalczania terroryzmu. (2002). *Dziennik Urzędowy WE L 164*, 3–7.
9. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2017/541 z dnia 15 marca 2017 r. w sprawie zwalczania terroryzmu. (2017). *Dziennik Urzędowy UE L 88*, 6–21.
10. ECHR. (2022). *Annual report 2022.* European Court of Human Rights.
11. Hoffman, B. (2006). *Inside terrorism* (2nd ed.). Columbia University Press.
12. Human Rights Watch. (2023). *World report 2023: Azerbaijan.* Human Rights Watch.
13. Jenkins, B. M. (1975). *International terrorism: A new kind of warfare.* RAND Corporation.
14. Kaldor, M. (2012). *New and old wars: Organised violence in a global era* (3rd ed.). Polity Press.
15. Komisja Wenecka Rady Europy. (2016). *Opinion on the act on anti-terrorist actions of Poland.* CDL-AD(2016)025. Rada Europy.
16. Konwencja Rady Europy o zapobieganiu terroryzmowi z dnia 16 maja 2005 r. (2005). CETS nr 196.
17. Laqueur, W. (1999). *The new terrorism: Fanaticism and the arms of mass destruction.* Oxford University Press.
18. Lyon, D. (2001). *Surveillance society: Monitoring everyday life.* Open University Press.
19. Nowak, M. (2008). *UN Covenant on Civil and Political Rights: CCPR Commentary* (2nd ed.). N.P. Engel.
20. Pape, R. A. (2005). *Dying to win: The strategic logic of suicide terrorism.* Random House.
21. Rapoport, D. C. (2004). The four waves of modern terrorism. W: A. K. Cronin & J. M. Ludes (Eds.), *Attacking terrorism: Elements of a grand strategy* (s. 46–73). Georgetown University Press.
22. Rezolucja Rady Bezpieczeństwa ONZ nr 1373. (2001). S/RES/1373. Organizacja Narodów Zjednoczonych.
23. Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 60/288. (2006). A/RES/60/288. Globalna Strategia Antyterrorystyczna ONZ.
24. Richardson, L. (2006). *What terrorists want: Understanding the enemy, containing the threat.* Random House.
25. Sageman, M. (2004). *Understanding terror networks.* University of Pennsylvania Press.
26. Schmid, A. P. (Ed.). (2011). *The Routledge handbook of terrorism research.* Routledge.
27. Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej. (2020). Biuro Bezpieczeństwa Narodowego.
28. Townshend, C. (2002). *Terrorism: A very short introduction.* Oxford University Press.
29. Ustawa Republiki Azerbejdżanu o walce z terroryzmem z dnia 18 czerwca 1999 r. (1999). Milli Məclis.
30. Ustawa z dnia 1 marca 2018 r. o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu. (2018). *Dz.U. 2018, poz. 723.*
31. Ustawa z dnia 10 czerwca 2016 r. o działaniach antyterrorystycznych. (2016). *Dz.U. 2016, poz. 904.*
32. Ustawa z dnia 24 maja 2002 r. o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu. (2002). *Dz.U. 2002 Nr 74, poz. 676.*
33. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny. (1997). *Dz.U. 1997 Nr 88, poz. 553* (ze zmianami).
34. Wilkinson, P. (2011). *Terrorism versus democracy: The liberal state response* (3rd ed.). Routledge.
35. Zürcher, C. (2007). *The post-Soviet wars: Rebellion, ethnic conflict, and nationhood in the Caucasus.* NYU Press.

REFERENCES:

1. Amnesty International. (2023). *Azerbaijan 2022 annual report.* Amnesty International Ltd.
2. Bjørgo, T. (Ed.). (2005). *Root causes of terrorism: Myths, reality and ways forward.* Routledge.
3. Born, H., & Caparini, M. (Eds.). (2007). *Democratic control of intelligence services: Containing rogue elephants.* Ashgate.
4. Cornell, S. E. (2011). *Azerbaijan since independence.* M.E. Sharpe.
5. Crelinsten, R. (2009). *Counterterrorism.* Polity Press.
6. Crenshaw, M. (1981). The causes of terrorism. *Comparative Politics, 13*(4), 379–399.
7. Cronin, A. K. (2009). *How terrorism ends: Understanding the decline and demise of terrorist campaigns.* Princeton University Press.
8. Decyzja ramowa Rady 2002/475/WSiSW z dnia 13 czerwca 2002 r. w sprawie zwalczania terroryzmu. (2002). *Dziennik Urzędowy WE L 164*, 3–7.
9. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2017/541 z dnia 15 marca 2017 r. w sprawie zwalczania terroryzmu. (2017). *Dziennik Urzędowy UE L 88*, 6–21.
10. ECHR. (2022). *Annual report 2022.* European Court of Human Rights.
11. Hoffman, B. (2006). *Inside terrorism* (2nd ed.). Columbia University Press.
12. Human Rights Watch. (2023). *World report 2023: Azerbaijan.* Human Rights Watch.
13. Jenkins, B. M. (1975). *International terrorism: A new kind of warfare.* RAND Corporation.
14. Kaldor, M. (2012). *New and old wars: Organised violence in a global era* (3rd ed.). Polity Press.
15. Komisja Wenecka Rady Europy. (2016). *Opinion on the act on anti-terrorist actions of Poland.* CDL-AD(2016)025. Rada Europy.
16. Konwencja Rady Europy o zapobieganiu terroryzmowi z dnia 16 maja 2005 r. (2005). CETS nr 196.
17. Laqueur, W. (1999). *The new terrorism: Fanaticism and the arms of mass destruction.* Oxford University Press.
18. Lyon, D. (2001). *Surveillance society: Monitoring everyday life.* Open University Press.
19. Nowak, M. (2008). *UN Covenant on Civil and Political Rights: CCPR Commentary* (2nd ed.). N.P. Engel.
20. Pape, R. A. (2005). *Dying to win: The strategic logic of suicide terrorism.* Random House.
21. Rapoport, D. C. (2004). The four waves of modern terrorism. W: A. K. Cronin & J. M. Ludes (Eds.), *Attacking terrorism: Elements of a grand strategy* (s. 46–73). Georgetown University Press.
22. Rezolucja Rady Bezpieczeństwa ONZ nr 1373. (2001). S/RES/1373. Organizacja Narodów Zjednoczonych.
23. Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 60/288. (2006). A/RES/60/288. Globalna Strategia Antyterrorystyczna ONZ.
24. Richardson, L. (2006). *What terrorists want: Understanding the enemy, containing the threat.* Random House.
25. Sageman, M. (2004). *Understanding terror networks.* University of Pennsylvania Press.
26. Schmid, A. P. (Ed.). (2011). *The Routledge handbook of terrorism research.* Routledge.
27. Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej. (2020). Biuro Bezpieczeństwa Narodowego.
28. Townshend, C. (2002). *Terrorism: A very short introduction.* Oxford University Press.
29. Ustawa Republiki Azerbejdżanu o walce z terroryzmem z dnia 18 czerwca 1999 r. (1999). Milli Məclis.
30. Ustawa z dnia 1 marca 2018 r. o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu. (2018). *Dz.U. 2018, poz. 723.*
31. Ustawa z dnia 10 czerwca 2016 r. o działaniach antyterrorystycznych. (2016). *Dz.U. 2016, poz. 904.*
32. Ustawa z dnia 24 maja 2002 r. o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu. (2002). *Dz.U. 2002 Nr 74, poz. 676.*
33. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny. (1997). *Dz.U. 1997 Nr 88, poz. 553* (ze zmianami).
34. Wilkinson, P. (2011). *Terrorism versus democracy: The liberal state response* (3rd ed.). Routledge.
35. Zürcher, C. (2007). *The post-Soviet wars: Rebellion, ethnic conflict, and nationhood in the Caucasus.* NYU Press.

Дата першого надходження статті до видання: 14.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 19.10.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026

ISSN: 2307-8049 (Print)
ISSN: 2663-2799 (Online)

НОТАТКИ

Наукове видання

НАУКОВИЙ ВІСНИК ХЕРСОНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ «ЮРИДИЧНІ НАУКИ»

Збірник наукових праць

Випуск 4

Коректура – *Н.С. Ігнатова*

Комп'ютерна верстка – *В. Б. Гайдабрус*

Формат 60×84/8. Гарнітура Pragmatica.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 20,0.
Замов. № 1026/855. Наклад 300 прим.
Дата розміщення онлайн – 09.11.2026 р.
Дата друку – 16.11.2026 р.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.